

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
катедра країнознавства та туризму

Варшавський університет
катедра україністики

Підляський науковий інститут

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
катедра географії та менеджменту туризму

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна
катедра туристичного бізнесу та країнознавства

Волинський національний університет імені Лесі Українки
катедра туризму та готельного господарства

Луцький національний технічний університет
катедра туризму та готельно-ресторанної справи

Ужгородський національний університет
катедра туризму

Київський національний лінгвістичний університет
катедра психології і туризму

**Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**
катедра географії

Інститут досліджень діаспори

САКРАЛЬНЕ ТА ТУРИЗМ

*Матеріали
міжнародної науково-практичної конференції
Київ, 28 квітня 2023 р.*

УДК 338.48-6:2](477)(082)

Сакральне та туризм: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 28 квітня 2023 р.) – К.:ТОВ «Геопринт»,2023. – 325 с.

*Рекомендовано до друку Вченою радою географічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
протокол № 10 від 21 квітня 2023 р.*

Рецензенти:

Людмила Филипович

докторка філософських наук, професорка
Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України

Володимир Антоненко

доктор географічних наук, професор
Київський університет культури

Видання здійснено коштом добродія Івана Гуленка (Житомир)

ISBN 978-617-674-061-2

Збірка матеріалів міжнародної науково-практичної конференції містить його програму та результати студювань науковців, педагогів, аспірантів і студентів різних регіональних центрів, а також практиків туризму. У публікаціях висвітлюються та аналізуються питання науковості та практичності сакрального, конфесійності сакрального, сакральності українського зарубіжжя, культових споруд в туризмі, релігійного та паломницького туризму в Україні та світі, втрат релігійного та паломницького туризму через воєнні дії та їхні наслідки (вітчизняний і зарубіжний досвід), ризик-менеджменту в релігійному та паломницькому туризмі, релігійного та паломницького туризму як навчальної дисципліни в закладах вищої освіти України та зарубіжжя, ролі PR, реклами та інновацій в організації паломницьких і релігійних турів, етнокзогенного потенціалу паломницького та релігійного туризму, фактору сакральності в гуманітарному проєкті «Місця пам'яті на мапі України».

© Винниченко І., упорядкування, 2023

Рада конференції:

Бугров Володимир – професор, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Купріянович Григорій – директор Підляського наукового інституту

Петришин Роман – професор, ректор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Кагановська Тетяна – професорка, ректорка Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

Цьось Анатолій – професор, ректор Волинського національного університету імені Лесі Українки

Вахович Ірина – професорка, ректорка Луцького національного технічного університету

Смоланка Володимир – професор, ректор Ужгородського національного університету

Васько Роман – професор, ректор Київського національного лінгвістичного університету

Лазаренко Наталія – професорка, ректорка Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Оргкомітет конференції:

Любіцева Ольга – професорка, завідувачка кафедри країнознавства та туризму КНУ імені Тараса Шевченка

Якубовска-Кравчик Катажина – PhD, в.о. завідувачки кафедри україністики Варшавського університету

Гаврилюк Юрій – заступник директора Підляського наукового інституту

Король Олександр – професор, завідувач кафедри географії та менеджменту туризму ЧНУ імені Юрія Федьковича

Парфіненко Анатолій – доцент, завідувач кафедри туристичного бізнесу та країнознавства ХНУ імені В.Н.Каразіна

Ільїн Леонід – професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства ВНУ імені Лесі Українки

Матвійчук Людмила – професорка, завідувачка кафедри туризму та готельно-ресторанної справи ЛНТУ

Машика Ганна – професорка, завідувачка кафедри туризму УжНУ

Денисик Григорій – професор, завідувач кафедри географії Вінницького ДПУ імені Михайла Коцюбинського

Васильчук Володимир – професор, керівник секції туризму кафедри психології і туризму КНЛУ

Винниченко Ігор – доцент кафедри країнознавства та туризму КНУ імені Тараса Шевченка, директор Інституту досліджень діаспори

Гринюк Діана – асистентка катедри країнознавства та туризму КНУ імені Тараса Шевченка, відповідальна секретарка

ОГЛАВ

Програма конференції	11
----------------------	----

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Сакральне: від наукової дефініції до практики

Тарасова В., Ковалевська І.

Сутність і значення сакральних категорій в туризмі.....	16
---	----

Любіцева О.

Про сакральне в туризмі.....	19
------------------------------	----

Воловик В., Атаман Л.

Сакральна концепція лімінальності.....	21
--	----

Божук Т.

Сакральні дерев`яні перлини Бібреччини.....	24
---	----

Митькевич О., Смирнов І.

Антична логістика та сакральне: давньоримські дороги та катакомби як цвинтарі різних конфесій.....	27
--	----

Панько О.

Паломництво як пошук сакрального у суспільстві постмодерну.....	30
---	----

Яріко М., Аніщенко А.

Сакралізація етнічності у контексті розвитку духовного туризму.....	33
---	----

Зінченко В., Руденко Г.

Проектування сакрального туризму в Україні.....	35
---	----

Миронов Ю.

Мотивація в релігійному туризмі.....	41
--------------------------------------	----

Несторишен І., Манько Д., Несторишена Д.

Міста Болохівської землі: історія боротьби за незалежність в контексті розвитку історичного туризму в Україні.....	43
--	----

Сакральні мистецтво, ландшафт, архітектура

Денисик Г., Воловик В., Атаман Л.

Ландшафт і паломництво.....	47
-----------------------------	----

Шевченко Р.

Географічна подібність ландшафтів Землі та туристичний маркетинг сакрально-рекреаційних послуг.....	50
---	----

Поліщук К., Винниченко І.

Некрополі м.Хмельницький як складові міського ландшафту та сакральні пам`ятки.....	52
--	----

Бенч Ю., Смирнов І.

Будівельна логістика у зведенні античних храмів (на прикладі Римського Пантеону – популярного сакрального та туристичного об`єкту).....	57
---	----

Гетьман В. Трахтемирів – духовний центр екотуризму України.....	61
Смирнов І., Любіцева О., Винниченко І. Растамани: релігія, музика, туризм.....	64
Заїка Н. Сакральне значення, зміст та наповнення українського рушника.....	69
Авраменко С. Ікони Василя Корнійовича Руденка в фондovій колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».....	72
Смирнов І., Любіцева О., Гринюк Д. Стіна плачу: туристичний магніт Ізраїлю.....	75
Яременко О., Ремезова О. «Місця сили» як елемент сакрального ландшафту.....	80
Ремезова О., Комлєв О. «Бурштинові шляхи» в контексті сакрального ландшафту.....	83
Лугова О. Скульптор Іоан Пфістер – один із творців мистецького оздоблення Троїцького замкового костелу у Бережанах.....	86
Донець А., Ярова Н. Скельно-печерний монастирський комплекс XII-XVIII ст. у с.Маліївці як зразок унікального поєднання сакральної архітектури і ландшафтного мистецтва.....	89
Лисак І. Тенденції сучасної сакральної архітектури.....	92
Комлєва М. «Сакральне» в об'єктах геотуризму України.....	94
Борняк У., Шеремета О. Геологічні пам'ятки Львівщини як складова релігійного туризму.....	97

Конфесійність сакрального: регіональні особливості

Мойсей С., Смирнов І. Географічні реалії в Біблії: туристичний аспект.....	100
Любіцева О., Смирнов І., Гринюк Д. Аміші – американські та українські «старовіри»: порівняння використання туристичного потенціалу.....	105
Потішна І., Гавришок Б. Геопросторова характеристика поширення конфесій у Тернопільській області.....	110
Цуй Д., Смирнов І. Вуду – релігія оживших мерців (чи треба боятися туристам).....	113

Сакральність українського зарубіжжя

Ключівський Ю. Сакральність українських пам'яток у Чеській Республіці.....	119
--	-----

Куліш Н.	
Туристичний потенціал українських сакральних споруд Вінніпегу.....	125
Аксьонова Н., Величко Г., Савченко А.	
Туристичний потенціал місць пам'яті української нації в Чехії.....	128
Гаврилюк Ю.	
Найцінніші українські сакральні пам'ятки на туристичних шляхах Польщі: розміщення і стан збереження.....	130
Шпарага Т.	
Ікона Холмської Богородиці: сакральна реліквія та туристична атракція.....	134

Культові споруди в туризмі: використання, проблеми, інновації

Белікова М.	
Сакральні об'єкти острова Хортиця в м.Запоріжжя: екскурсійний та музейний види туризму.....	139
Смирнов І., Любіцева О., Запотоцький С.	
Києво-Поділ як осередок українських церков: недооцінений туристичний потенціал.....	142
Стафійчук В., Матвієнко В., Матвієнко Н.	
Культові споруди Коростенщини як туристичний ресурс.....	147
Гапоненко Г., Крутько К.	
Роль та значення культових споруд в екотуризмі на прикладі зеленого шляху «Медове коло».....	150
Загоруля С., Белікова М.	
Національний історико-археологічний заповідник «Кам'яна могила» – місце сили.....	154
Гедін М.	
Релігійний туризм в Україні в контексті забезпечення принципів сталого розвитку туристичної індустрії.....	156
Шкіра М., Шкіра Н., Шкіра Л.	
Туристичний маршрут «Сакральними пам'ятками Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».....	160
Доценко А.	
Культові споруди Київщини та їх використання в туризмі.....	163
Бучко Ж.	
Дерев'яні храми Вижницької територіальної громади як об'єкти пізнавального туризму.....	165
Ткаченко В.	
Сакральна архітектура Переяслава як об'єкт туристичного маршруту.....	169
Кочан В., Пеняк П.	
Особливості створення туристичного кластера на базі сакральної архітектури Міжгірщини (Хустський район Закарпатської області).....	172

Блохіна В., Литвин К.	
Чернігівські сакральні пам'ятки як туристичні об'єкти.....	176
Жукова О.	
Посилення впливів руїнованих культових пам'яток на стійкість туризму (на основі досвіду регіону Готланд, Швеція).....	179
Проців М.	
Сакральні пам'ятки Бережан як нереалізований туристичний потенціал.....	182
Вичівський П., Польова Л.	
Сакральна спадщина Покуття як фактор розвитку туризму регіону.....	185
Матвійчук Л., Смаль Б., Жадько О.	
Перспективи використання сакральних об'єктів Олики в індустрії туризму.....	187
Кононенко В., Стафійчук В.	
Сакральні пам'ятки Хорватії як туристичний ресурс.....	189
Стешенко Л.	
Підземелля кафедрального собору Петра і Павла – як туристичний об'єкт міста Луцьк.....	192
Костюк М.	
Лютеранські храми Волині як об'єкти релігійного туризму.....	195
Сивенко А.	
Арт-туризм та сакральне мистецтво Свято-Михайлівського кафедрального собору м.Житомир.....	198

Релігійний та паломницький туризм в Україні та світі: стан, потенціал, виклики та реагування

Мальська М., Зінько Ю., Гринчишин Т.	
Центри релігійного туризму в Західній Україні як осередки міжкультурного діалогу.....	201
Кудінова І.	
Релігійний туризм: сутність і перспективи розвитку.....	206
Жук Ю., Боровець З.	
Інфраструктура гостинності у Крехівському монастирі Львівської області як стимул зростання паломницьких туристичних потоків.....	208
Тищук І.	
Манастирі Волині як «магніти» паломницького та релігійного туризму.....	210
Лабінська Г.	
Досвід впровадження ІТ як інструмент збереження сакральної спадщини України.....	215
Дащук Ю.	
Туристична дестинація Древній Жидичин: практичний досвід використання потенціалу сакральної спадщини.....	219
Грабар М.	
Використання релігійної тематики в екскурсійній діяльності.....	222
Циганкова С., Пікульська В.	
Потенціал розвитку релігійного туризму за моделлю культурних маршрутів (на матеріалі проекту «Camino Podolico: Подільський шлях святого Якова»).....	224

Недавніа О.	
Сакральні локації Києва під час війни: актуалізація сенсів та паломницький потенціал.....	227
Машіка Г.	
Сучасний стан розвитку туризму в Закарпатській області.....	230
Луговий Б.	
Сакральні пам'ятки Бережан – перспективи використання у релігійному туризмі	232
Павлюк О.	
Сучасні паломницькі шляхи Кам'янець-Подільської дієцезії Римо-Католицької Церкви в Україні.....	235
Махорін Г., Марченко С., Чернишова Т.	
Свято-Яківська церква і Вільське православне кладовище у Житомирі як об'єкт релігійного туризму.....	238
Лисенко В.	
Культові традиції вітчизняного туризму.....	241
Кучечук Л.	
Проблеми та перспективи розвитку релігійного туризму в Харківському регіоні.	244
Мироседі О.	
Релігійний та паломницький туризм в Україні й світі: сучасний стан і виклики...	247
Москвічова О.	
Святковий релігійний туризм: новий напрямок у туріндустрії.....	249
Панченко С.	
До питання паломницької літератури як форми комунікації під час здійснення сакральних мандрівок.....	252
Ціватий В.	
Релігійний туризм і туристична дипломатія в умовах глобалізаційних процесів ХХІ століття: міжнародний та інституціональний дискурси.....	254
Парацій В.	
Сакральні пам'ятки та сакральні простори історичного міста як туристично-екскурсійна перспектива.....	258
Волкова І., Мукомел В., Посохов І.	
Перспективи розвитку культурно-релігійного туризму в Україні.....	262
Язикова Е., Шамара І.	
Проблеми розвитку релігійного туризму в Україні.....	265
Ільїна О., Ільїн Л.	
Культові споруди Волинської області як основа для розвитку релігійного туризму і паломництва.....	267

Втрати релігійного та паломницького туризму через

воєнні дії та їхні наслідки: вітчизняний і зарубіжний досвід

Севастьянів У., Нікіфоров К.	
Релігійний туризм до Святогірської Лаври: дві фази російсько-української війни	270
Буличева Т., Гринюк Т., Борисова О.	
Сакральньо-туристична спадщина Харківщини та виклики воєнного часу.....	272

Ризик-менеджмент

в релігійному та паломницькому туризмі

Винниченко І.

Ризик-менеджмент у туризмі: terra incognita для українських урядників..... 277

Роль PR, реклами та інновацій в організації паломницьких і релігійних турів

Мацука В.

Інноваційні переваги розвитку релігійного туризму для регіонів і територій..... 281

Сковронська В.

Застосування маркетингових технологій на сакральних об'єктах міжнародних туристичних маршрутів..... 283

Панова І.

Роль маркетингу у просуванні паломницьких та релігійних турів..... 287

Етноекзогенний потенціал

паломницького та релігійного туризму

Маніаті А., Винниченко І.

Одеська область: потенціал «грецького» сегменту релігійного та паломницького туризму..... 289

Ремізова В., Винниченко І.

Німецька адреса на мапі Чернігова..... 294

Гавришок Б., Дем'янчук П., Питуляк М.

Єврейська спадщина в Тернопільській області як ресурс туризму..... 297

Скоростецька О., Винниченко І.

Спадок німецьких архітектів для релігійного та паломницького туризму (на прикладі Києва)..... 300

Фактор сакральності в гуманітарному проєкті «Місця пам'яті на мапі України»

Васильчук В.

Військовий туризм як фактор сакральності в сучасній Україні..... 305

Альтгайм Л., Щербіна Х.

Костел Святої Анни у місті Полонне як місце пам'яті жертв НКВС часів Другої світової війни на мапі України..... 308

Гостіщева Г., Винниченко І., Ляхівець К.

Єврейські сакральні адреси Києва..... 311

Відомості про авторів

315

Програма

міжнародної науково-практичної конференції

САКРАЛЬНЕ ТА ТУРИЗМ

(Київ, 28 квітня 2023 р.)

10.00 – 10.30 Відкриття конференції

проф. Володимир Бугров

ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

проф. Роман Петришин

ректор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

проф. Анатолій Цьось

ректор Волинського національного університету імені Лесі Українки

проф. Ірина Вахович

ректорка Луцького національного технічного університету

проф. Володимир Смоланка

ректор Ужгородського національного університету

проф. Наталія Лазаренко

ректорка Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

проф. Сергій Запотоцький

декан географічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Марина Антонюк

президентка Асоціації в'їзних туроператорів України

10.30 – 11.15 Пленарне засідання

Жукова Олена (Харків – Упсала)

10.30-10.45 **ПОСИЛЕННЯ ВПЛИВІВ РУЙНОВАНИХ КУЛЬТОВИХ ПАМ'ЯТОК НА СТІЙ-
КІСТЬ ТУРИЗМУ (НА ОСНОВІ ДОСВІДУ РЕГІОНУ ГОТЛАНД, ШВЕЦІЯ)**

Мальська Марта (Львів), Зінько Юрій (Львів), Гринчишин Тарас (Бібрка)

10.45-11.00 **ЦЕНТРИ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ ЯК ОСЕРЕДКИ МІЖ-
КУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ**

Зінченко Віктор, Руденко Ганна (Київ)
11.00-11.15 **ПРОЕКТУВАННЯ САКРАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ**

11.15 – 17.50 Секційне засідання

Божук Тетяна (Львів)
11.15-11.25 **САКРАЛЬНІ ДЕРЕВ'ЯНІ ПЕРЛИНИ БІБРЕЧЧИНИ**

Аксьонова Наталя (Харків), Величко Ганна (Пардубіце), Савченко Анжела (Київ)
11.25-11.35 **ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МІСЦЬ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В ЧЕХІЇ**

Винниченко Ігор (Київ)
11.35-11.45 **РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ У ТУРИЗМІ – «TERRA INCOGNITA» ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДНИКІВ**

Смирнов Ігор, Любіцева Ольга, Запотоцький Сергій (Київ)
11.45-11.55 **КИЄВО-ПОДІЛ ЯК ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ: НЕДООЦІНЕНИЙ ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

Махорін Геннадій, Марченко Світлана, Чернишова Таїсія (Житомир)
11.55-12.05 **СВЯТО-ЯКІВСЬКА ЦЕРКВА І ВІЛЬСЬКЕ ПРАВОСЛАВНЕ КЛАДОВИЩЕ У ЖИТОМИРІ ЯК ОБ'ЄКТ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ**

Матвійчук Людмила, Смаль Борис, Жадько Оксана (Луцьк)
12.05-12.15 **ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ САКРАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ОЛИКИ В ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ**

Гаврилюк Юрій (Більськ-Підляський)
12.15-12.25 **НАЙЦІННІШІ УКРАЇНСЬКІ САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ НА ТУРИСТИЧНИХ ШЛЯХАХ ПОЛЬЩІ: РОЗМІЩЕННЯ І СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ**

Белікова Марина (Запоріжжя)
12.25-12.35 **САКРАЛЬНІ ОБ'ЄКТИ ОСТРОВА ХОРТИЦЯ В М. ЗАПОРІЖЖЯ: ЕКСКУРСІЙНИЙ ТА МУЗЕЙНИЙ ВИДИ ТУРИЗМУ**

Шкіра Микола, Шкіра Наталя, Шкіра Людмила (Переяслав)
12.35-12.45 **ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ «САКРАЛЬНИМИ ПАМ'ЯТКАМИ МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»**

Доценко Анатолій (Київ)
12.45-12.55 **КУЛЬТОВІ СПОРУДИ КИЇВЩИНИ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В ТУРИЗМІ**

- Чичкалюк Тетяна (Миколаїв)
12.55-13.05 **МАЯКИ – САКРАЛЬНІ СВЯТИНІ МОРЯ**
- Костюк Михайло (Луцьк)
13.05-13.15 **ЛЮТЕРАНСЬКІ ХРАМИ ВОЛИНІ ЯК ОБ'ЄКТИ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ**
- Лугова Олена (Бережани)
13.15-13.25 **СКУЛЬПТОР ІОАН ПФІСТЕР – ОДИН ІЗ ТВОРЦІВ МИСТЕЦЬКОГО ОЗДОБ-
ЛЕННЯ ТРОЇЦЬКОГО ЗАМКОВОГО КОСТЕЛУ У БЕРЕЖАНАХ**
- Жук Юрій (Львів), Боровець Зоряна (Жовква)
13.25-13.35 **ІНФРАСТРУКТУРА ГОСТИННОСТІ У КРЕХІВСЬКОМУ МОНАСТИРІ ЛЬВІВ-
СЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК СТИМУЛ ЗРОСТАННЯ ПАЛОМНИЦЬКИХ ТУРИСТИЧ-
НИХ ПОТОКІВ**
- 13.35-14.20 **Перерва**
- Циганкова Світлана, Пікульська Валентина (Вінниця)
14.20-14.30 **ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ ЗА МОДЕЛЮ КУЛЬТУР-
НИХ МАРШРУТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЄКТУ "SAMINO RODOLICO: ПОДІЛЬ-
СЬКИЙ ШЛЯХ СВЯТОГО ЯКОВА")**
- Машіка Ганна (Ужгород)
14.30-14.40 **СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ**
- Потішна Ірина, Гавришок Богдан (Тернопіль)
14.40-14.50 **ГЕОПРОСТОРОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОШИРЕННЯ КОНФЕСІЙ У ТЕРНО-
ПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ**
- Авраменко Світлана (Переяслав)
14.50-15.00 **ІКОНИ ВАСИЛЯ КОРНІЙОВИЧА РУДЕНКА В ФОНДОВІЙ КОЛЕКЦІЇ НАЦІ-
ОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»**
- Бучко Жанна (Чернівці)
15.00-15.10 **ДЕРЕВ'ЯНІ ХРАМИ ВИЖНИЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЯК
ОБ'ЄКТИ ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ**
- Яременко Ольга (Житомир), Ремезова Олена (Київ)
15.10-15.20 **«МІСЦЯ СИЛИ» ЯК ЕЛЕМЕНТ САКРАЛЬНОГО ЛАНДШАФТУ**
- Ремезова Олена, Комлев Олександр (Київ)
15.20-15.30 **«БУРШТИНОВІ ШЛЯХИ» В КОНТЕКСТІ САКРАЛЬНОГО ЛАНДШАФТУ**
- Луговий Богдан (Бережани)
15.30-15.40 **САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ БЕРЕЖАН – ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ У РЕ-
ЛІГІЙНОМУ ТУРИЗМІ**

- Гетьман Володимир (Київ)
15.40-15.50 **ТРАХТЕМИРІВ – ДУХОВНИЙ ЦЕНТР ЕКОТУРИЗМУ УКРАЇНИ**
- Блохіна Владислава, Литвин Катерина (Чернігів)
15.50-16.00 **ЧЕРНІГІВСЬКІ САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ЯК ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ**
- Куліш Наталія (Хмельницький – Вінніпег)
16.00-16.10 **ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКИХ САКРАЛЬНИХ СПОРУД ВІННІПЕГУ**
- Гавришок Богдан, Дем'янчук Петро, Питуляк Мирослава (Тернопіль)
16.10-16.20 **ЄВРЕЙСЬКА СПАДЩИНА В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ ЯК РЕСУРС ТУРИЗМУ**
- Недавня Ольга (Київ)
16.20-16.30 **САКРАЛЬНІ ЛОКАЦІЇ КИЄВА ПІД ЧАС ВІЙНИ: АКТУАЛІЗАЦІЯ СЕНСІВ ТА ПАЛОМНИЦЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ**
- Севастьянів Уляна (Львів), Нікіфоров Карен (Київ)
16.30-16.40 **РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ ДО СВЯТОГІРСЬКОЇ ЛАВРИ: ДВІ ФАЗИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**
- Вичівський Павло, Польова Леся (Івано-Франківськ)
16.40-16.50 **САКРАЛЬНА СПАДЩИНА ПОКУТТЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ РЕГІОНУ**
- Павлюк Олексій (Вінниця)
16.50-17.00 **СУЧАСНІ ПАЛОМНИЦЬКІ ШЛЯХИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ДІЄЦЕЗІЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ**
- Москвічова Олена (Київ)
17.00-17.10 **СВЯТКОВИЙ РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ: НОВИЙ НАПРЯМОК У ТУРИНДУСТРІЇ**
- Парацій Володимир (Бережани)
17.10-17.20 **САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ТА САКРАЛЬНІ ПРОСТОРИ ІСТОРИЧНОГО МІСТА ЯК ТУРИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНА ПЕРСПЕКТИВА**
- Ткаченко Віктор (Переяслав)
17.20-17.30 **САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА ПЕРЕЯСЛАВА ЯК ОБ'ЄКТ ТУРИСТИЧНОГО МАРШРУТУ**
- Проців Микола (Бережани)
17.30-17.40 **САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ БЕРЕЖАН ЯК НЕРЕАЛІЗОВАНИЙ ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

Борняк Уляна, Шеремета Оксана (Львів)

17.40-17.50 **ГЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ЛЬВІВЩИНИ ЯК СКЛАДОВА РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ**

17.50-18.10

ДИСКУСІЯ

18.10

ЗАВЕРШЕННЯ КОНФЕРЕНЦІЇ

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Сакральне: від наукової дефініції до практики

Тарасова Валентина, Ковалевська Ірина

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ САКРАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ В ТУРИЗМІ

Духовна сфера людини завжди відчувала енергію та специфічні стани завдяки впливу енергії так званих «місць сили», культових та археологічних об'єктів, сакрального мистецтва та архітектури, сакральних образів та символів, сакральних текстів, музичних звуків та сакральних дій. Глибоко віруючі люди вважають найголовнішим у житті взаємозв'язок, спілкування з Вищими Космічними Силами, Світовим Розумом, Богом. Сакральний світ людини, етносу існував ще до появи релігій.

З появою релігійного сакрального туризму в людей з'явилася можливість ознайомитися з найвищими священним цінностями та дивовижними заповітними сокровенними таємницями, а також наблизитися до Бога, відчути його благодать, отримати сподівану допомогу. Сакральний туризм є одним із найстаріших і, водночас, одним із найновіших різновидів туризму. Початок сучасного сакрального туризму для країн західного світу належить до 1980-х років. Коріння сакрального туризму походить від паломництва, (подорожі) з метою поклоніння святим і сакральне значимим місцям.

Під *сакральним туризмом* розуміють духовно-екологічні маршрути та тури сакральними місцями, з відвідуванням релігійних культових та археологічних об'єктів (кургани, мегаліти, наскальні малюнки, храми тощо). Розвитку його популярності сприяла наявність релігійних святинь, пам'яток духовної культури та сакральної природи, духовно-моральний стан населення. До сакрального туризму відносять переважно всі види туристичних послуг, що стосуються релігії, різноманітних містичних і незрозумілих явищ і традицій. Тому в релігійному туризмі актуальним є розгляд сутності сакральних понять та категорій, таких як: сакральне, сакралізація, десакралізація, ресакралізація, сакральний простір, сакральні об'єкти, сакральне мистецтво, сакральна архітектура, сакральний образ, сакральні символи, сакральний час, сакральні тексти, сакральні дії.

Сакральне (від лат. священне, присвячене богам) – все те, що має відношення до Божественного, релігійного, небесного, потойбічного, містичного.

Сакральне наділене Божою благодаттю (релігійна віра, таїнства, церква, особи зведені в священницький сан, об'єкти, речі і дії, що відносяться до релігійного культу) [1]. Сакральне означає внутрішній, священний, святий, потаємний, духовний, особистий світ людини, групи людей, суспільства. Сакральне включає не лише сферу релігійного, а й широкий спектр уявлень, що відносяться до магії, езотерики.

Сакралізація – любий процес або дія набуття святенності, наповнення сакральним характером, зворотний процес має назву десакралізації, також можливе повторне набуття сакральності, що було десакралізоване – ресакралізація [2]. Релігійний підхід до сакралізації в першу чергу пов'язаний з дивами, видіннями, діяннями засновників релігій або святих, а також із центрами духовного життя. Це характеристика речей, істот, явищ, що стосуються релігійного культу, церковних таїнств, поклоніння чи найвищих ідеалів.

Сакральним простором є середовище спілкування людини з вищим, Божественним та потойбічним Світом (Свята Земля – Єрусалим, Афон, Рим та ін.).

Сакральні об'єкти – це об'єкти, що мають як матеріальний вимір (сакральне місце, «місце сили») так і духовний (святе, священне місце), які певним чином впливають на людину. Сакральними можуть бути будь-які сакралізовані природні об'єкти (вершини гір, скелі, долини, урочища, печери, гаї, дерева, ріки, озера, джерела, водоспади та ін.), що визнані священними і використовуються для здійснення культових (ритуальних) дій. До рукотворних святинь належать храми, ікони, місця, пов'язані з принесенням жертв, місця погребіння; також різні речі, що належали святим та з часом стали реліквіями [3].

Сакральне мистецтво (музичне, образотворче, літературне) – це символічне мистецтво на релігійну тематику, що тісно пов'язане з вірою в Бога, з релігійними обрядами, релігійним життям, символізмом божественної сили: всі художні предмети, які стосуються богослужіння, переважно церковне начиння (ікони, картини, полотна на склі та ін.). Це в основному стосується й архітектурного образу і внутрішнього оздоблення церковного мистецтва. Завдання сакрального мистецтва полягає у тому, щоб піднести рух душі над рухом розуму. Завдяки впливу сакрального мистецтва духовна людина завжди відчувала енергію та специфічні стани [4].

Сакральний образ – комплекс уявлень про існування святих, чим церква впливає на свідомість людини, змушує переживати таємничу присутність надприродного, божественного; завдяки слову, пронизує душу й серце особистості. Сакральний образ сфокусовано в іконах, в яких уявлення про святих перетворюються в чуттєво-доступні форми (візуальні, слухові, тактильні).

Сакральні символи є найважливішим медіатором сакрального, що відіграють роль стимулятора для виникнення ідеї у свідомості людини. Використовують для приховування зображення під символами (голуб, риба, змія, дракон, пальма і т. д.) щоб приховану ідею уберегти від зневаги ворогами. Сакральне – з релігійної точки зору є невидимим й може передаватися тільки завдяки символічним формам. Символ – це не просто будь-який знак, це образ, що має форму і наділений значенням. Містичні символи поділяють на особисті (атрибути богів, священні рослини і тварини) і абстрактні, зазвичай це прості геометричні фігури (хрест, трикутник, коло, квадрат) чи їхні комбінації. За допомогою мови символів виражається почуттєве сприйняття людиною навколишнього світу.

Музичний звук (символ) символізує причетність до вічного. Його спосіб існування – час. Тому співу священних віршів у світових релігіях завжди було приділено особливу увагу. Спів віршів священних Вед, спів псалмів сприяють концентрації душі на священному об'єкті, входженні її у чисту суть, що не потребує у свого вираження якихось просторових символів.

Часовість відносно сакрального є символічним виміром вічності. Всі часові види мистецтва більш причетні до вічності, ніж словесні або пластичні. Цей «часовий» символ є засобом протистояння силам зла, силам руйнування, хоча сам по собі час є не що інше, як здійснення цього руйнування.

Сакральні тексти містять основи релігійного вчення і можуть бути об'єктом поклоніння. Читаючи або слухаючи літературні твори сакрального мистецтва, людина збагачує свій духовний світ, формує власні погляди тощо.

Сакральні дії – це, як правило, богослужіння та релігійні обряди. Основна їх перевага в синергетичних ефектах сакральних програм, що формують культуру та духовності, здійснюють виховну роботу, спрямовану на молоде покоління.

Отже, загальною основою сакрального туризму є вірування, що молитва або обряд, пов'язані з певним місцем їх здійснення, природним чи рукотворним об'єктом, що має відношення до божества або певного явища.

Інститутам, що займаються туристичною діяльністю в регіоні, необхідно усвідомлення відмінностей, що існують між паломництвом, релігійним та сакральним туризмом.

На відміну від масового туризму, основна перевага сакрального туризму полягає не в отриманні прямої економічної вигоди, а в синергетичних ефектах сакральних програм. Йдеться про формування культури та духовності, виховної роботи, спрямованої на молоде покоління.

1. Сакральне / Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

2. Сакралізація / Українська Релігієзнавча Енциклопедія. URL: <https://ureonline.info/encyclopedia/sakralizatsiya>
3. Шудляк Н. Сакралізація природних об'єктів у духовній культурі українців поділля // Етнічна історія народів Європи. – Випуск 50. – К., 2016. – С. 98-104.
4. Меднікова Г. Сакралізація культурних практик повсякденності // Культурологічна думка. – Том 16. - № 2. – 2019. – С. 164-174.

Любіцева Ольга

ПРО САКРАЛЬНЕ В ТУРИЗМІ

Сакральне, як наукова категорія, для туризму, як практики, є багатозначним. Однак здебільшого практики розуміють сакральне як приналежне релігії і звідси – однозначність у формуванні туристичного продукту. Такий турпродукт розрахований на широкі кола споживачів і здебільшого формується туристичною компанією як подорож по релігійних центрах. Є й інший варіант, коли замовником виступає церква або конкретний священик, а туристична компанія є виконавцем саме з організації подорожі. Але для туристичної галузі обидва ці випадки виглядають однаково і класифікуються як робота в сегменті релігійного туризму, хоча за сутністю це різні подорожі. Якщо в першому випадку це дійсно подорож, пропонується для споживачів, які хочуть глибше ознайомитись з особливостями певної релігії через відвідування її святинь і можуть не бути вірними цієї церкви і це є дійсно сегмент релігійного туризму, то в другому – це паломництво, яке здійснюють віряни з метою поклоніння. Свого часу ми детально зазначили різницю між паломництвом і релігійним туризмом [1], між якими дійсно багато спільного, але й багато суттєво відмінного. На нашу думку, у цьому ринковому сегменті мають працювати як туристичні компанії, які пропагують популяризувати релігійні святині – це буде просвітництво для широких верст населення переважно; та туристичні компанії, які співпрацюють з церквою і організують паломницькі подорожі, оскільки це різні форми роботи зі споживачем і організація роботи потребує різних підходів. Якщо в Україні у УПЦ МП паломницький рух налагоджений і на базі лавр і монастирів сформовані паломницькі центри та ведеться відповідна інформаційна робота, то для ПЦУ це має стати одним з нагальних питань. І тут може бути співпраця з туристичними компаніями з формування як паломницьких подорожей, так і релігійних турів по паломницьких центрах ПЦУ.

Туризм у його сьогоденному розумінні - це масовий і організований (самоорганізований) рух населення з метою змістовного проведення вільного часу; це явище, притаманне стилю життя значної частини людства (до covid-19

це становило до 1,4 млрд. осіб міжнародних туристів), підтримуване індустрією туризму – галуззю глобальної економіки. І саме туристична галузь на етапі свого становлення багато запозичила з організації паломництва, яка сформувалась за попередні віки його функціонування. По-перше, сформувались паломницькі шляхи - усталені маршрути, якими паломники рухались, наприклад, з Європи до Святої Землі, вздовж яких облаштовувались для них прихистки, де надавались послуги харчування, медичної допомоги, ночівлі тощо. По-друге, організація цих послуг, як і організація самого руху паломників, певною мірою нормувались і «стандартизувались», формувались не тільки організаційно-управлінські, а й правові основи організації руху паломників, налагоджувався облік для планування забезпечення в умовах мінливості попиту. Врешті, саме зростаючим потокам європейських паломників до Святої Землі завдячуємо поступовому переоблаштуванню торгового флоту на пасажирський з метою забезпечення більш комфортного подорожування. Тобто, коли Т. Кук розпочав формування галузі, йому було на що спертися. Тому й досі плутають паломництво і релігійний туризм, хоча вони більш відмінні, ніж подібні.

До речі, досвід паломництва й сьогодні може стати у нагоді для організації туризму – при переході з умовно кажучи «туроперейтингової» моделі, коли саме туроператори, шляхом формування пропозиції і організації руху туристів за певними маршрутами, відігравали провідну роль на ринку туристичних послуг, на «дестинаційну» модель, коли саме туристичні дестинації формують пропозицію і стають «ключовими гравцями» туристичного ринку. Тому що за часи розквіту, наприклад, європейського паломництва, саме центри паломництва формували пропозицію і були такими «магнітами» і їхній досвід внутрішньої організації туристичного процесу заслуговує на вивчення. Саме зараз, після «стресової» для світового туризму пандемії, відбувається чергова перебудова організації туристичної діяльності, яка, безумовно, буде після війни імплементавана в реалії українського туристичного ринку і це потребує не тільки переорієнтації у способах роботи, а й підготовки фахівців, придатних до розвитку і управління туристичними дестинаціями.

Але сакральне (священне) – це не тільки релігійне. Сакральне – це місця пам'яті, пов'язані, в першу чергу, з націогенезом (місця визначних подій в житті нації) і такі місця позначені у тяглій українській історії і виникають зараз, пов'язані з героїзмом українського народу у цій війні. Це місця, пов'язані з основними віхами життя видатних особистостей, знакових для України, таких як Тарасова Гора, наприклад, де побувати і вклонитися Тарасу Шевченку має кожен українець. Розробка таких маршрутів має стати завданням саме для держави і органів державного регулювання туризмом. Це має стати «стрижнем», на

якому тримається вітчизняний внутрішній туризм. Безумовно, до сакралізації сучасних, болісних для нашої пам'яті подій, слід ставитися вкрай обережно, але те, що їх сакралізація потрібна, не викликає сумніву. Добре, що вже є намагання закарбувати засобами туризму в пам'яті людства події цієї війни, і Буча, Ірпінь, Бородянка, Ізюм, Ахтирка, Бахмут та інші наші поселення вже розглядаються як «віхи народної пам'яті» цієї війни, які заслуговують на те, щоб бути позначеними в нашій новітній історії, «експонованими» як приклади героїчного спротиву, і іншим народам, які допомагають нам у нашій боротьбі, і майбутнім поколінням.

1. Любіцева О.О., Романчук С.П. Паломництво та релігійний туризм. Навч. посібник. – К.: Альтерпрес, 2011. – 416 с.

Воловик Володимир, Атаман Людмила

САКРАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ ЛІМІНАЛЬНОСТІ

Лімінальна частина сакрального простору у складі феноменологічної моделі згадана у нашому дослідженні [3], але повноцінно не проаналізована з позиції як географії, так і загальнокультурного значення. Частина сакрального (лімінального) простору, сприймається у контексті перцепційно-когнітивної інтерпретації (як фізичної, так і нефізичної) та як зовнішній прояв гетеротопічної сакральної структури [1].

Латинською мовою на це вказує термін «лімінальний» – *limes* (у множині, *limes*), який застосовували для позначення будь-якої кількості меж, зовнішню огорожу або кордон. У Римській імперії «лімен» означав укріплення, розташовані на їхніх кордонах. Однак те, що ми вважаємо лімінальністю, далеко не закритий простір обмеженої території, а саме є проміжним простором потенційності і ширше від видимого просторового значення фізичного кордону або порогу [8]. Згідно з етимологічною особливістю та омофонією, *limes* не обов'язково має спільний корінь із *limen*, останній означає «порог». Це визначатиметься тільки тоді, коли цей «порог» переступають, що актуально у сакральній географії. У такому випадку лімінальний простір у складі сакрального буде представлений перехідними структурами між «сакральним фізичним» та «сакральним нефізичним». Окремі автори [5, 7] зазначають відмінності у поняттях «лімінальний» – «маргінальний», де «...периферія може бути лімінальною, але *limen* не може бути периферійним або маргінальним: у той час як периферія визначає себе по відношенню до центру, лімінальне відсторонюється від нього, часто незворотно» [7, с. 112].

Зауважимо, що термін «лімінальний» був вперше введений для того, щоб висвітлити важливість ідеї переходу між світами. Арнольд ван Геннеп, вперше використав його у своїй книзі «Обряди переходу» 1909 року [10]. Ритуали проходження – церемоніальний зразок обрядів, який супроводжує «перехід від однієї ситуації до іншої або від одного космічного чи соціального світу до іншого» [10, с. 10]. Ці ритуали мають циклічне відчуття. Вони можуть бути унікальними та новими для тих, хто проходить через них уперше, але вони циклічні: зима закінчиться, а за нею прийде весна, так само як після смерті може прийти нове народження (реінкарнація).

За твердженнями дослідників [4, 5] розуміння «лімінального» як сакральної складової інтерпретується у трьох типах об'єктів: боги меж (Геката, Гермес, Янус, Ганеша, Пушан), дво- (більше) складових істот (кентаври, кіноцефали, сфінкс), посмертні простори (Бард, Чистилище).

На відміну від замкнутого сакрального простору або місця, якому надається форма через його сприймані меж (ліміту), лімінальний простір є місцем відкриття або становлення [6]. Лімінальність означає поріг між двома частинами сакрального простору; передпокій, відмінний від того, про який можна сказати, що він точно знаходиться всередині чи зовні. Інколи його відносять до «топофренії» [6], пов'язаної з екстравагантним усвідомленням сакрального простору, де свідомість може надавати свою форму та наповнення лімінальної складової (релігійний містицизм, шаман у транцедентному стані).

Особливо цікавим для географічних та сакральних досліджень є концепція лімінального «місця поза фізичним простором», до якого віднесено перехідний посмертний стан, що передбачає розташування у потойбічному світі. Як вже зазначалося вище, до таких структур відносять складові поза межами простору-часу. У якості прикладу проаналізуємо Лімб або Чистилище (Limbo – лат. «межа», «край», «край») – термін у християнській есхатології, що описує стан і місце душ, як проміжний стан між Раєм або Пеклом. Воно є місцеперебуванням душ, які не заслужили на пекло, але й не мають можливості потрапити до Раю. Як таке, поняття подвійне: а) «Лімб батьків» (limbus partum), який християнська теологія традиційно ототожнює з біблійним терміном «Авраамове лоно» (від Луки 16:22), відноситься до місця спочинку праведних душ; б) «Лімб дітей» (limbus infantium), з іншого боку, має постійний характер і був розроблений у відповідь на теологічне питання про долю тих, хто вмирає лише через первородний гріх; таким чином, як правило, обмежується дітьми, які померли до Хрещення [9]. Ця назва не вживається священниками і не зустрічається в Святому Письмі. Але йому присвячено другу частину «Божественної Комедії» Данте Аліг'єрі, який описує спокутування гріхів як підйом терасами гори Чистилища:

«Вже до Чистилища ввійти збирайся; // поглянь: он вал, котрий його обводить; // і до проходу в ньому придивляйся» [2, с. 93].

Доповнимо ще й фізичний простір, у складі лімінального, розташування якого пов'язане з реальними сакральними місцями, представлені «порталами» до верхнього (Рай, Едем, Джаннат, Сукхаваті) або нижнього світів (Пекло, Шеол, Джаганнам, Нарака). Врахувавши теологічні концепції, такими перехідними структурами можуть бути: лабіринти (Мінотавра), печери, підземні галереї, вершини гір (пік Адама, гора Кайлас), окремі мегалітичні структури тощо. Фізичне завершення сакрального ландшафту – чи то таємнича печера, чи священна гора або далекий мис – може виражати для людей досвід священного, але поки ми не осягнемо його через естетичне сприйняття, характеризувати цю особливість ландшафту як «фізичну лімінальність» немає сенсу. Лімінальний підхід є досвідом священного, але, можливо, правильніше буде сказати те, що називається «священним». Він є одним із основних способів, за допомогою яких лімінальний досвід символізується, сакралізується, стає зрозумілим і комунікативним [8].

Таким чином, лімінальність є понятійним інструментом у сакральній географії та доповнює розуміння феноменологічної моделі сакрального простору, дозволяючи розширити застосування існуючих категорій ієрофанії та ієротопії. У такому вигляді модель розглядати з позицій лімінального простору-часу, який відповідно може бути «божественним»: безрегіональним / безпросторовим та виходити за межі хронологічного і просторового сприйняття сакрального.

1. Воловик В.М., Воловик О.В. Терминосистема сакрального ландшафтоведения. *«Сакральная география и культура в призме духовного обновления: Опыт и практика»: мат.-лы междунар. науч.-практ. конф. (26-27 апреля 2018 г.)*. Алматы: Казахский национальный педагогический университет имени Абая, издательство «Ұлағат», 2018. С. 28-31.
2. Данте Аліг'єрі. Божественна Комедія: Чистилище. Львів: Видавництво «Астролябія», 2014. 320 с.
3. Денисик Г.І., Воловик В.М., Яцентюк Ю.В., Кізюн А.Г. Моделі сакрального простору. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія», № 53 (2020)*. С. 106-119.
4. Hume L. (2007) Portals: Opening Doorways to Other Realities Through the Senses. Berg.
5. Fusu L.I. (2017) The concept of liminality in scientific discourse as an interdisciplinary problem. *Context and Reflection: Philosophy of the World and Human Being*, 6 (3A), pp. 240-246.
6. Landscapes of Liminality. Between Space and Place (2016) / Edited by Dara Downey, Ian Kinane, and Elizabeth Parker. London: Rowman & Littlefield International. 238 p.
7. Spariosu M.I. (2013) Computational models of intercultural relations in Banat and Transylvania: theoretical and practical issues. *Romanian journal of information science and technology*, 2-3, pp. 109-130.
8. Stenner Paul (2017) Liminality and Experience. A Transdisciplinary Approach to the Psychosocial.

- London: Palgrave Macmillan. 297 p.
9. The Cambridge dictionary of Christian theology (2011). Cambridge: Cambridge University Press. 549 p.
10. van Gennep A. (1909/1961) The rites of passage. Chicago: University of Chicago Press.

Божук Тетяна

САКРАЛЬНІ ДЕРЕВ'ЯНІ ПЕРЛИНИ БІБРЕЧЧИНИ

Популяризація історико-культурної, зокрема сакральної, спадщини краю дуже цінується. Особлива святість відчувається, коли звучать місцеві колядки і віншування, які передавалися з покоління в покоління.

Об'єктом дослідження виступають дерев'яні храми Львівщини, зокрема Бібрської громади – як пункти туристичного шляху «Дерев'яні скарби Бібреччини», розроблені у рамках краєзнавчого проєкту Мандри Сокільські [1], реалізованого БФ «Спадщина. УА», яких налічується десять. Протягом одноденної краєзнавчої мандрівки (10 лютого 2023 р.), у якій взяли участь науковці, краєзнавці, духовенство, представники місцевого самоврядування, мешканці громади, протяжністю 25 км, організованої працівниками відділу культури виконавчого комітету Бібрської міської ради, відвідали п'ять храмів під координуванням депутата обласної ради, архітектора, голови постійної депутатської комісії з питань історико-культурної спадщини та туризму Львівської обласної ради Івана Щурка – відвідали п'ять храмів.

Кожен із наведених об'єктів характеризується своєю неповторністю.

Церкву Покрову Пресвятої Богородиці у с. Суходіл побудовано за проєктом Лева Левинського у 1928 р. Вона знаходиться на горбі, помітна здалека. Має сім багатоярусних верхів, тризрубна. В північно-східному куті церковного подвір'я розташована триярусна дзвіниця. В інтер'єрі спостерігається велика кількість вишитих рушників і багата різьба по дереву, ікони намальовані Антоном Манастирським. З реліквій храму можна назвати Царські врата зі старої церкви у вигляді дерева Ессея та ікона Покрову Богородиці з постатями козаків і Тризубом в центрі, які знаходяться у святилищі храму. З галереї церкви відкриваються чудові краєвиди. Храм заслуговує визнання статусу пам'ятки [2].

Церкву Пресвятої Трійці у с. Вільховець побудовано у 1904 р. Вона знаходиться в центрі села на підвищенні і помітна здалека. Слід відзначити, що, на жаль, храм недоступний для людей з особливими потребами у зв'язку із стрімким підняттям східцями, наразі без можливостей організації додаткової інфраструктури.

Біля церкви знаходиться цвинтар. Чудовий панорамний вигляд відкривається з подвір'я церкви. По сусідству з храмом є можливість організації місця для відпочинку туристів на стріху парафіяльному будинку.

На фасаді храму привертає увагу дерев'яний барельєф, на якому написано, що храм освячував митрополит Андрей Шептицький у 1910 р. [3].

При вході до храму знаходиться дерев'яна різьблена таблиця із іменами всіх священників, які тут служили. Привертає увагу блакитний фон іконостасу, нижній ряд було замовлено в майстерні, верхні – домальовані народними умільцями. На хорах знаходиться давня хоругва.

Є побажання Отця і громади організувати тут фестиваль духовної пісні.

Церква Вознесіння Господнього у с. Волощина, побудована в народному архаїчному стилі з коленого бруса у 1710 р. – пам'ятка архітектури національного значення (№468). Має розміри 16,8 м. х 8,5 м., стоїть на схилі західної околиці села; тризрубна, одноверха. Слід відзначити, що на маківці збереглися ідентичні хрести. Двоярусна стовпова дзвіниця має розмір 4,2м.х4,2м. і розташовується з південного сходу від церкви [4]. Святиня постійно не чинна, адже вище по схилу від неї збудований новий мурований храм, в якому знаходяться дві чудотворні ікони.

Доступна для людей з особливими потребами.

Церква Святого Миколая (темно-червоного кольору) розташована в центрі села Соколівка, при трасі; знаходиться на рівнині і тому помітна лише зблизька; доступна для людей з особливими потребами. Побудована за одними джерелами – у 18 ст., за іншими – у 1924 р. за проєктом Олександра Лушпинського. Будівля церкви тризрубна, хрестоподібна в плані, мала первісне вертикальне шалювання, яке витягувало її уявно вгору, однак після ремонту його замінили горизонтальним, що додає церкві візуальної приземистості. Над бабинцем розташовані дві вежі, привертають увагу вікна зі скошеними верхніми кутами. Поруч із церквою стоїть тризрубна дзвіниця [5].

Намісний ряд іконостасу намальований Антоном Манастирським. Привертає увагу кивот різьблений по дереву, виконаний у поєднанні народного і неоготичного стилів, позолочений. У церкві зберігаються дві святині (образ Матері Божої Ченстоховської та Розп'яття Ісуса Христа), перенесені із костелу, який на сьогодні, на жаль, є надзвичайно зруйнованим. Хоча у 1830-1840 рр. це було місто Сенява, яке мало магдебурзьке право, досі збереглася планувальна структура площі Ринок.

Церкву Святої Варвари у с. Кологори побудовано з бука, шельована вертикально за проєктом Лева Левинського у 1927 р. на місці попередньої розібраної церкви Вознесіння Господнього 1742 р. Знаходиться на підвищенні, помітна

здалека; на жаль, поки що недоступна для людей із особливими потребами. У екстер'єрі видніються виступи зрубів. Гарна дзвіниця. На подвір'ї знаходиться також цікавий кам'яний хрест початку 20 ст. із збитими зображеннями [4].

У ризниці є кивот із доволі рідкісною іконою «Христос виноградна лоза». У бічних вітварях знаходяться змінні ікони, і завдяки цьому випадково було виявлено ікону Івана Хрестителя 1750 р., яку успішно відреставровано.

В результаті, незважаючи на сповіщення сирен про небезпеку трічі, крім ознайомлення із культурною спадщиною, духовного відпочинку, колядок і віншувань, заповнено обліково-оціночні картки цих християнських сакральних об'єктів, в яких зафіксовано особливості екстер'єру та інтер'єру, детальну інформацію щодо можливостей відвідання їх туристами (де дізнатися, як дістатися, де зупинитися, яку довідкову та сувенірну продукцію можна придбати тощо).

Апробовано так званий паспорт туриста, у якому засвідчено відвідання ним певних об'єктів і отримано на згадку туристичні пам'ятки з печатками (носять апробаційний характер).

Рис. 1. Картосхема території дослідження і заповнені польові бланки описів храмів

Заплановано такі картки заповнити й на інші сакральні об'єкти громади. Зміст буде внесено до уніфікованої бази даних про пам'ятки Бібрської громади та усього Опілля, що стане вагомим внеском до рамкового проекту із розвитку краєзнавчого кластеру «Галичина – (не)звідана земля».

1. Дерев'яні скарби Бібреччини/ Мандри Сокільські - буклет

2. Суходіл <http://decerkva.org.ua/sukhodil.html>
3. Вільховець <http://decerkva.org.ua/vilkhovets.html>
4. Волощина <http://decerkva.org.ua/voloschyna.html>
5. Соколівка <https://ukrainaincognita.com/khramy/sokolivka-mykolaiivski-tserkva-i-kostel>
6. Кологори с Церква св.Варвари - Прадідівська слава [https://www.pslava.info › KologoryS_CerkSvVarvary,240405.html](https://www.pslava.info/KologoryS_CerkSvVarvary,240405.html)

Митькевич Оксана, Смирнов Ігор

АНТИЧНА ЛОГІСТИКА ТА САКРАЛЬНЕ: ДАВНЬОРИМСЬКІ ДОРОГИ ТА КАТАКОМБИ ЯК ЦВИНТАРІ РІЗНИХ КОНФЕСІЙ

Є Рим залитий сонцем, з ансамблями чудових архітектурних пам'яток, парками і мостами над Тибром. Інший Рим – глибоко під землею. Темний, задушливий, похмурий. Але і тут є свої вулиці, галереї в декілька поверхів, стародавні базиліки і римляни минулих століть, які заснули вічним сном. Прийнято вважати, що катакомби (італ. *Catacombe di Roma*, лат. *Catacumbae Romanae*) з'явилися у Римі з початком християнства, і були вони зовсім не підземним цвинтарем, а таємним сховищем для перших християн. Недарма ж ранньохристиянську церков дуже часто називають катакомбною. От і жили гнані християни не у Римі, а під Римом, щоб уникнути арештів і страт.

Але це зовсім не так. Перші римські катакомби, розташовані впритул до міських воріт, відносяться до дохристиянської епохи. І поховані тут переселенці з Іудеї. Та й жити під землею, а тим паче здійснювати богослужіння досить складно. Повітря там сперте і важке, довго не витримаєш. Сучасні туристи, наприклад, від підземних міазмів і нестачі кисню дуже часто непритомніють. Але ті катакомби, в які вони спускаються сильно відрізняються від підземель I-II століть нашої ери, які виглядали, як вузькі ходи з поганою вентиляцією. Тільки за середньовіччя ці ходи розширили, з'явилися зали, опори з колонами, вентиляційні канали. От тоді там почали проводити богослужіння і водити паломників до самих знаменитих могил. Однак період паломництва до крипт християнських мучеників і святих закінчився приблизно в VI ст. Кістки мерців, які вірують раніше прикрашали дорогоцінним камінням, за рішенням Святого престолу були вилучені з підземелля і перенесені до християнських церков. Ніяких богослужінь під землею більше не проводилося. А до X ст. про катакомби благополучно забули. Втім, катакомбами їх тоді ще ніхто не називав. У ті часи їх знали як печери і крипти [1].

Підземні поховання під Римом отримали таку назву тільки у XVI ст., коли вони були заново відкриті папським бібліотекарем Онофріо Панвініо та італійським вченим Антоніо Босіо. За одною версією, слово «катакомби» походить від назви поховання Святого Себаст'яна «ад катакімбос», тобто «у заглибленні», або ж від «ката тумбос» - «серед гробниць», і слово «катакона», яке з грецької перекладається як «смерть», а на середньовічній латині розумілося, як «спуск до захоронення». Утім, новоутворення «катакомби» цілком задовольняло обом визначенням: впродовж століть римляни довбали під землею заглиблення за заглибленням – могили для своїх мерців. Самі римляни називали їх цеметеріями. За розповсюдженою думкою, катакомби колись були звичайними каменоломнями, звідки римляни брали каміння та глину для будівництва свого міста. Тільки каміння було поганої якості, так що з часом від нього відмовились. Ходи підземних виробіток почали використовуватись з іншою метою – як цвинтарі. Коли це сталося – питання відкрите. Оскільки за законом «Дванадцяти таблиць» ховати мерців в самому Римі було суворо заборонено, похорон здійснювався за межею міста, в основному - вздовж доріг, що вели з та до міста [2].

У різні часи римляни надавали перевагу одному з двох способів поховання – ховати тіла в могилах і саркофагах або спалювати мерців, а їх останки покласти в урни. Але для будь-якого способу поховання була потрібна земля, де будували цеметерій, тобто склеп, куди поміщали або саркофаги, або урни з прахом. Зазвичай кожна заможна родина викупала собі ділянку землі саме для цього. І вздовж доріг, які вели з Риму і в Рим і досі можна побачити такі споруди. Одна ділянка використовувалась римлянами впродовж багатьох поколінь, тому саркофаги розташовувались на декількох «поверххах», деякі будувалися за зразком етрусків – з кам'яними ложами для мертвих тіл, інші поєднували в собі приміщення з саркофагами і колумбарії для урн і кенотафів. Але якби цей склеп не виглядав, місця в ньому завжди не вистачало. Родини у римлян були великі, вони склалися не тільки з усіх родичів, але також включали обслугу та рабів. І якщо померлих родичів ховали з найбільшими почестями і повагою, то для всіх інших робили загальну залу, а коли простір і там був заповнений, нові тіла розміщали вже у ходах, проритих під склепом. Саме із таких «підвалів» при цеметеріях і утворились майбутні катакомби. Дозволити собі власний склеп могли тільки заможні римські родини. Інші задовольнялись простими захороненнями. Найбідніші обходились загальною могилою, точніше колодязем, куди скидали їхні тіла. До того ж для бідних діяв закон про обов'язкове поховання в день смерті. Ось вони, мабуть, і почали ховати своїх покійників у закінутих виробітках, під землею. І було це задовго до християнства (рис.1).

Язичницькі римські катакомби погано вивчені і часто поховані під християнськими нашаруваннями, оскільки в процесі християнізації в цьому середовищі з'явилися послідовники нової віри. До них належать, наприклад, триповерхові катакомби Прісцили під Віа Саларія, які належали до знатної родини Глабріїв і практично до кінця I ст. були виключно язичницькими. Вони прикрашені грецькими написами і грецьким розписом. Або ж багаті поховання під Віа Латина. Язичницькі катакомби, як вважають римські дигери, простяглися на 60 км в бік Черветері, а десь у районі Трастевере існує вхід, користуватися яким дуже не рекомендують туристам – там справжній лабіринт із заплутаних коридорів, в яких неможливо не заблукати.

Становище іудеїв, які жили в Римі невеличкою і дуже ізольованою групою, було ще гірше, ніж у бідноті. Римські язичники ставилися до них з дуже сильним упередженням, а іудеї нізащо не стали б ділити цвинтар з тими, хто заперечує їхній монотеїзм. Так що багато з древніх поховань в римських катакомбах належать іудеям, і відносяться вони до I ст. до Р.Хр. Найвідоміші катакомбні поховання іудеїв розташовані у Він'я Ранданіні і відкриті у 1859 р. Колись вхід у цей підземний склеп знаходився у дворику, що був огорожений стінами, потім над ним побудували синагогу. Іудейські поховання розташовані у декілька ярусів, як на поверхні землі, так і глибоко під нею. Деякі поховання прикрашені розписами з квітковим та звіриним орнаментом, семисвічниками та іншою іудейською символікою. Найбільший «розквіт» цих катакомб припадає на III-IV ст., коли було викопано багато нових ходів. Цікаво, що спочатку будувалися окремі підземні склепи, і тільки через деякий час вони з'єднувалися один з одним підземними галереями. Іудейські катакомби є у Вінья Чимарра і Вінья Аполлоні, під Монтеверде, а також на віллі Торлонія, яка колись належала італійському диктатору Муссоліні. Між іншим він любив археологію і за його наказом велись дослідження катакомб під палацом, де він мешкав.

Деякі підземні храми дивують поєднанням язичницьких і християнських символів. Дослідники вважають, що вони належали різним гностичним сектам, яких у Римі було дуже багато у перші століття християнства. У тому числі і неопіфагорійцям, одній із самих таємничих і містичних сект в давнину, яка розвивала і популяризувала філософські ідеї Піфагора. За одною з легенд, неопіфагорійці викликали особливу лють у християн, їх вважали чаклунами і язичниками. І врешті решт заборонили на вищому державному щаблі. А тих, хто не зрікся переконань, - стратили. Деякі врятувалися в підземних катакомбах. Але, щоб не стикатися з жорстоким світом, вони замурували всі входи і виходи зі своїх катакомб.

Комплекс синтетичних катакомб в районі вокзалу Терміні був випадково виявлений під час прокладки рейок у 1917 р., коли обвалилося дорожнє покриття і з'явилися обриси підземного храму. Тоді перед очима вражених робітників виникла фреска з фігурою бога Аполлона, що вів бесіду із поетесою Сафо! Археологічні пошуки у цій частині римських катакомб велись з невеликими перервами до Другої світової війни, під час неї і після. І значну роль у них зіграв все той же Муссоліні, який щедро фінансував цей проєкт. В результаті був відкритий і відреставрований храм і центральна зала заввишки 12 м, від якої в різні боки геометрично розходилися промені галерей. Крім розпису з Аполлоном і Сафо вчені знайшли також і багато інших зображень.

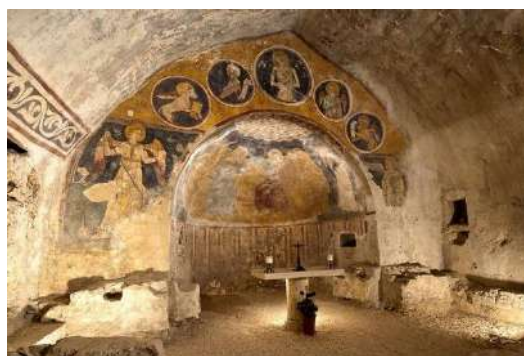

Рис. 1. Фрагменти римських катакомб [3]

1. Ромашко М. Катакомби вічного міста // Загадки історії. – 2019. - № 23. – С. 10-11.
2. Катакомби Риму. RRL: <https://uk.wikipedia.org/>
3. Римські катакомби. URL: www.absolutviajes.com/

Панько Оксана

ПАЛОМНИЦТВО ЯК ПОШУК САКРАЛЬНОГО У СУСПІЛЬСТВІ ПОСТМОДЕРНУ

Релігійні переконання надалі залишається важливим світоглядним орієнтиром для багатьох людей у сучасному суспільстві, зберігаються і уявлення про важливість паломництва до релігійних святинь. Упродовж століть людина відправляється у релігійну подорож для поглиблення відносин із трансцендентним, священним, отримання допомоги вищих сил у вирішенні земних питань. Під час таких мандрівок людина, залишивши звичне для неї середовище краще пізнає себе, переосмислює свої потреби, цілі, свої стосунки з Богом, світом. Паломництво передбачає відвідування святих місць, чудотворних ікон, загалом публічний вияв своєї віри, коли звичайний турист просто знайомиться з релігійними пам'ятками. Паломник свідомо «виривається» з повсякденного життя,

щоб відвідати священне місце. Це вимагає виходу за межі фізичного та психічного межі звичайного життя, перетин кордонів є постійним елементом паломництва.

На особливості паломництва для сучасної людини впливає ситуація постмодерну, для якої характерним є об'єднання ірраціоналістичних форми віри з раціоналізмом, руйнування чіткого розмежування між сакральним та профанним, властивого для традиційного суспільства[1,с.117]. Для людини суспільства постмодерну паломництво відображає світоглядні зміни: якщо раніше уявлення про сакральне асоціювалося з релігією, то тепер сакральне не зводиться лише до релігії. Р. Макбраєн описує сакральність як спосіб бачити *«Бога в усьому – інших людях, спільнотах, рухах, подіях, місцях, предметах, середовищі, світі загалом. Видиме, відчутне, кінцеве, історичне - усе це є фактичними або потенційними носіями божественної присутності»* [Цит за: 1,с.166]. Сучасна людина у паломництві бачить можливість вийти за межі повсякденності, наблизитися до сакрального, автентичного, справжнього буття. Паломництво актуальне ще й тому, що для сучасної людини є притаманною, як зазначає Е.Макеван, постмодерна туга за справжньою автентичністю, пошуками втраченої автентичності минулого, яка проявляється в ностальгії[1,с.221].

Зменшення інституційного впливу релігії у суспільстві зумовило до поширення такого явища як «вірити, але не належати», коли віра, уявлення про сакральне, духовність, повсякденне життя, зокрема подорожі менше пов'язані з організованою релігією, а більше акцентують на особистих стосунках з Богом. Для людини початку ХХІ ст. особливо значущими є цінності релятивізму, плюралізму, суб'єктивного, особистого досвіду. У релігійному пошуку важливим є фактор участі, відчуттів, «гарного самопочуття», досвід осягнення священного. Складно розділяти людей на тих, хто практикує та тих, хто не практикує релігію, беручи до уваги, що переважна більшість європейців знаходиться десь посередині між цими двома категоріями [2]. Сакральне постмодерну є здебільшого споживацьким, скептично ставиться до традиційних інституцій, є еkleктичним та використовує однаковою мірою як християнські, так і інші релігійні ідеї та символи[1,с.19-20]. Зокрема, існує категорія паломників для яких властиве уявлення, що усі релігії є потенційними джерелами істини, мають спільне походження, а їхні священні місця: християнські, буддистські, мусульманські тощо, мають джерела енергії які позитивно впливають на людину [3, с. 192-197].

Культурне споживання – шопінг, туризм стає місцем духовного досвіду. Якщо колись традиційна одноразова ініціація гарантувала зрілу ідентичність і місце в суспільстві, сьогодні постійний процес споживання означає, що сучасні секуляризовані, але не десакралізовані люди проходять ритуал ініціації через

постійне споживання, у міні-паломництвах до потенційних місць перетворення, формування «Я». Загалом стиль життя сучасної людини нагадує туристичну подорож наповнену розвагами, паломництвом самопізнання та самореалізації [4, с.228-231].

На домінування цінностей досвіду, споживання в людському житті вказує і поширення масового туризму який виник з середньовічного паломництва, реалізуючи насамперед матеріалістичні потреби. Водночас, попит на релігійні мандрівки не зменшується, а зростає, пропонуючи нові тури на ринку туристичних послуг, поширеними є як організовані групові, так і індивідуальні мандрівки, значна кількість людей цікавиться духовними пошуками під час відпочинку.

Виникає новий вид паломництва, зосереджене на спільному, колективному, коли паломники не акцентують увагу на якомусь одному сакральному об'єкті, але шукають сенсу, підтримки, комфорту та зцілення в колективному, в місці спільної духовності чи спільного страждання[5, с.37]. П.Маргрі крім релігійних виділяє також «секулярні паломництва» в сучасному суспільстві, для яких є властиве шанування, прославлення та обожнювання світських осіб, де взаємозв'язок між світським і священним є нечітким. Сюди належать культу, пов'язані з державними та політичними діячами, популярною музикою, спортом, і, на його думку, за останні кілька десятиліть ця тенденція значно зросла [5,с.37].

Паломництво можна розглядати, водночас, і як шлях навернення до традиційної релігійності. Ч.Тейлор зауважує, що раніше різноманітні форми духовної практики (благодійництво, паломництво, особливі форми колективної молитви тощо) були не обов'язковими додатками для тих, хто впродовж всього життя брав участь у традиційних церковних практиках. Тепер ситуація трохи змінилася – зростає кількість випадків, коли люди спочатку беруть участь у паломництві чи у Всесвітньому дні молоді, а вже згодом залучаються до традиційної церковної практики. Люди прагнуть отримати досвід колективних святкувань, які виривають їх з повсякденності й дають можливість відчутти злиття з чимось, що є поза самими людьми [6, с.195].

Упродовж останніх десятиліть на ринку релігійного туризму туристичні оператори збільшують варіанти організованих релігійних турів, також мандрівники самостійно відвідують сакральні об'єкти. Дослідження підтверджують зростання кількості людей різного віку, які вирушають у паломництво до сакральних об'єктів, як середньовічного походження так і більш сучасних. Паломництво в сучасному суспільстві дуже часто є пошуком віри та смислу життя для молодих людей. Прикладом у цьому відношенні є Тезе – монастирська громада

у Бургундії (Франція), що складається з монахів католицької, православної, протестантської традицій і в останні десятиліття стала значним центром молодіжного паломництва [6,с.196].

Отже, паломництво є одним із шляхів пошуку людиною сакрального, яке зберігає своє традиційне призначення та відображає нові тенденції духовного розвитку сучасного суспільства, насамперед, пошуку автентичного, справжнього буття, акцент на суб'єктивному досвіді.

1. McAvan E. The Postmodern Sacred: Popular Culture Spirituality in the Genres of Science Fiction, Fantasy and Fantastic Horror. thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at Murdoch University, August 2007. - 291 p.
2. Davie G. Religion in Europe in the 21st Century: The Factors to Take into Account/ Published online by Cambridge University Press, 2007 // <https://doi.org/10.1017/S0003975606000099>
3. Weibel D.L. Magnetism and microwaves: religion as radiation //Religion and the Body Book: Modern Science and the Construction of Religious Meaning Book. 2011. pp.169-198 // <https://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctv2gix03h.12>
4. Cusack C., Digance J. “Shopping For a Self”: Pilgrimage, Identity-Formation, and Retail Therapy // Victor Turner and Contemporary Cultural Performance. Chapter Eleven /ed. by Graham St John. 2008. Published by: Berghahn Books. pp.227-241 // <https://www.jstor.org/stable/j.ctt9qd62m>
5. Margry P.J. Secular Pilgrimage: A Contradiction in Terms? //Shrines and Pilgrimage in the Modern World Book: New Itineraries into the Sacred/ Published by: Amsterdam University Press. pp.13-46 // <https://www.jstor.org/stable/j.ctt46mwt8.5>
6. Луц У. Феномен секуляризації: наближення до трансцендентного: Монографія. Львів: Літопис, 2016. – 240 с.

Яріко Мирослава, Аніщенко Алла

САКРАЛІЗАЦІЯ ЕТНІЧНОСТІ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ДУХОВНОГО ТУРИЗМУ

На сьогодні все більшого значення набуває туризм з екзистенційними елементами, коли йдеться не просто про отримання нових вражень від поїздки, але зміни, які відбуваються з людиною. Звідси популярність повільних видів туризму. І, зрештою, можна говорити про зародження духовного туризму, роль якого раніше відігравав туризм релігійний (який не обмежується лише паломництвом, але також включає періоди усамітнення, подорожі на свята, зустрічі з духовними лідерами, цикли реколекцій, табори і т. д.). Десакралізація соціального простору призводить до розвитку форм туризму, альтернативних релігійним.

Шлях – універсальна метафора буття людини. На шляху важливим є все – дорога, транспорт, розмови, мовчання, усамітнення, проживання ночі, зустріч

сходу сонця та спостереження його заходу, зустрічі з подорожніми, світом і, зрештою, самим собою. Тому не дивно, що здавна паломництво стає універсальним метакультурним засобом формування особистості, в якому визначальним є все – і мета, і одяг, і їжа, і спосіб проходження, і місце спрямування, і сам шлях, і зміни, які відбуваються з людиною. Показовим є трансформація Каміно дель Сантьяго де Компостела з суто паломницького маршруту в туристичний. Кількість паломників на шляху є меншою за кількість туристів, які ним користуються. Десакралізація паломництва – одна з ознак сучасного туристичного простору. Друга – зростання ролі духовної складової подорожі без прив'язки до конкретної релігійної системи. Цей феномен набуває настільки масового поширення, що відбивається і у кінематографі («Шлях», «Їж, кохай, молись», «З поверненням», «Траса-60», «На дорозі», «Щоденники мотоцикліста» та ін.), окремо можна згадати цикли передач, присвячених подорожам та пошукам сенсу (Extreme Pilgrim).

І в цьому контексті цікаво звернути увагу на подорож у контексті відродження української ідентичності (а також звернути увагу на ідентичність інших народів України).

Класичні для українських земель сюжети подорожі пов'язані з постатями кобзарів (лірників), чумаків, козаків на сторожі, паломників, студентів. Окремо – подорожі Сковороди.

Кобзар – людина, яка проспівує історію. Робить її видимою. Уважливіше подію, ставить у центрі, допомагає побачити і зрозуміти. Кобзар завжди у дорозі. Шлях кобзаря – пішки йти від поселення до поселення. Жити завдяки відкритості людських сердець.

Екзистенційна складова – перекликання часу і простору. Створення або відтворення особливого хронотопу. Вслухатися, щоб побачити.

Для туристичної подорожі, створеної з долученням теми кобзарство ключовими елементами стають достосування до автентичної традиції (одяг, інструмент, форма поведінки, пісня). І або входження уповні в традицію, або віднаходження свого способу перебування поруч з нею.

Другий – чумаки. Традиційна форма торговельної діяльності – з одного боку, з іншого ж – уособлення подорожі, в якій мета не є важливішою за сам шлях. Важливим є все – темп, швидкість, відпочинок. Небо, зірки, степ. Зоряний шлях як відбиток земного. Вихід за межі заселеного простору. Відродження чумацького шляху могло б стати надзвичайним туристичним проектом в рамках пошуків етнічних форм екзистенційного туризму. Подорож, в якій важливим є не боротьба, не досягнення чи подолання, не відкриття нових гори-

зонтів. Не мета, а сам шлях і перебування на ньому. Часопростір для медитації в неплинному русі дороги.

Мамай – наступний унікальний етнічний образ, який поєднує людину і світ. Також за межами населеного світу, але на його сторожі. З бандурою чи лірою. Медитація воїна. Хвилини покою між війною та миром.

Окремо – паломництва. Наразі релігійні традиції паломництв достатньо відновлені. Але водночас є питання того, що сакральні для культури в цілому центри не завжди дають можливість паломникам певних конфесій (якщо йдеться про християнські деномінації) уповні завершити паломництво – бути присутнім на Літургії, а перед тим сповідатися.

Студентські подорожі – окрема цікава сторінка минулого. Оскільки вищу освіту можна було отримати лише в Острозі, Києві чи за кордоном, то необхідність виходу в дорогу, пошуків тих, хто фінансував би дорогу та навчання, або альтернативних способів заробити собі на життя. Усвідомлення цінності доступу до знань.

Цікавим туристичним проектом могло б бути відродження практики пішої подорожі на тематичні майстер-класи або конференції. Без використання сучасних гаджетів, які дозволяють спрости пошуки дороги. Подорож за знанням – як спосіб відчуття значення сучасної його доступності.

Ще ширшим може бути перелік моделей подорожі, характерних для інших культур України – єврейської, кримсько-татарської, грецької, вірменської та ін.

Кожна з названих моделей подорожі може бути корисною і на рівні переживання людиною власних екзистенційних криз, і на рівні занурення в сутність етнічної традиції проживання буття. Така подорож є дорогою, що має сприяти змінам, які допоможуть людині стати собою, відчуття себе частиною традиції, яка на цій землі уходить корінням вглиб, та визначити напрямок, куди саме їй варто прямувати. Безвідносно того, чи є особа належною до відповідного етносу, чи ж ні.

Зінченко Віктор, Руденко Ганна

ПРОЕКТУВАННЯ САКРАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Тематика даного матеріалу зумовлено подіями, що відбувалися в Києві 10 березня 2023 року. У цей день Україна прощалася з одним із своїх Героїв – Дмитром Івановичем Коцюбайло, молодшим лейтенантом Збройних Сил, ко-

мандиром 1 ОМБ «Вовки Да Вінчі», учасником російсько-української війни, першим добровольцем, якому було присвоєно звання «Героя України» прижиттєво [1]. Легендарний «Да Вінчі» за три дні до цього загинув у бою під Бахмутом. Тоді у скорботі був увесь Майдан Незалежності, а до Михайлівського собору віддати шану хороброму молодому воїну – прийшли керівники Держави і Збройних Сил України. Церемонія прощання була величною і для багатьох співвітчизників не стало несподіванкою навіть його поховання на території парку «Аскольдова Могила», історичної місцевості званої ще з часів Київської Русі. А згодом, надвечір'я 14 березня подарувало одному із авторів «Проектування сакрального туризму в Україні», незаплановане, але надзвичайно душевне знайомство – зустріч із коханою дівчиною Героя... Аліною Михайловою [2]. Невимушена розмова – біль за Дмитра Коцюбайло, переросла в обговорення ідеї про Національний Пантеон Слави (назва умовна) для увіковічення пам'яті таких, як він героїв, що віддали своє життя за свободу, незалежність і суверенітет України, і який міг би стати, з-поміж інших цілей, і центром сакрального туризму в Україні, і розміститися саме на Аскольдовій Могилі [3].

Ідею українського національного пантеону актуалізувало саме життя. Ще у січні 2015 р. Верховна Рада ухвалила постанову «Про увіковічення пам'яті Героїв України, які віддали своє життя за свободу і незалежність України». Документом передбачено «створення у центральній частині столиці України місті-герої Києві Українського національного пантеону (Меморіального комплексу)».

Новітня російсько-українська війна різко й боляче виявила численні вади нашої держави. Навіть ті з проблем, які суспільству здавалися другорядними або й геть не вартими уваги, раптом нагадали про себе.

Як засвідчують дані засобів масової інформації, в особистому спілкуванні самі бійці ЗСУ найчастіше говорять про обов'язок держави не перед армією, а перед загиблими побратимами. Якось один з українських добровольців сказав: «Коли немає часу на мертвих – виходить, уже немає діла і до живих». Цими простими словами і дотепер керуються США, Велика Британія, Німеччина, Туреччина, Польща, Франція... Безперечно, їхня безпекова політика далека від досконалості, однак повчитися в них є чого.

Молода людина починає своє знайомство з армією не з моменту вручення повістки до війська і не зі вступу на військову кафедру, а, як і всі ми, дізнається про історію боротьби за свободу і незалежність зі шкільних підручників, з розповідей учителів, з кінофільмів і книжок. Та навіть у мирний час почуте в школі, побачене у фільмах і прочитане в книжках різко контрастувало з реальним ставленням до тих, хто власним життям прокладав шлях до незалежної України. З часу падіння більшовицької імперії, українська держава наче соро-

милася своїх борців і героїв. У кращому разі влада воліла не знати і не пам'ятати полеглих воїнів Армії УНР, Карпатської січі чи УПА [4]. В дні пам'яті Крут і на Покрову, в річниці боїв та військових звітяг – українці несли квіти до ... Тараса Шевченка. Адже в уявному українському пантеоні лише йому (і то тільки в образі старого діда в кожусі) Москва дозволила постати в граніті й бронзі. Цей фольклорний образ стражденного мислителя, санкціонований іще митрополією, чиновники вже незалежної України дбайливо берегли й охороняли. А щоб належно втілити образ сучасної самодостатньої держави, готової захищати свою незалежність від будь-кого, хоч би й від Росії, – про це офіційний Київ боявся навіть думати. Вже й після відновлення Україною незалежності, ані Петлюра, ані Бандера з Шухевичем не стали в нашій державі важливими символами національної пам'яті. Прикладом і взірцем тут був образ хитрого хохла-пристосуванця, з дулею в кишені, готового дертися по українських головах до владного корита – «главное, чтобы человек был хороший». Саме цей образ протягом років вбивали в голови громадян. У цій «концепції національного буття» не могло бути місця ані для самодостатньої внутрішньої і зовнішньої політики, ані для сучасного війська. Адже держава, яка не має власних інтересів, не потребує і власної армії для їх захисту.

Ситуація різко змінилася після Революції Гідності і з початком російсько-української війни. Суспільство усвідомило потребу в сильній і боєздатній армії. Людина в однострої почала асоціюватися з захистом Батьківщини [5]. Жертви, понесені в боях у Донбасі, ятять нашу пам'ять, і ми просто зобов'язані вшанувати всіх тих, хто власне творив Україну і в усі часи ставав на її захист. Ідею українського національного пантеону актуалізувало саме життя. В січні 2015 р Верховна Рада ухвалила постанову № 97-VIII «Про увіковічення пам'яті Героїв України, які віддали своє життя за свободу і незалежність України». Документом передбачено «створення у центральній частині столиці України місті-герої Києві Українського національного пантеону (Меморіального комплексу)». Вже у серпні президентом України був виданий указ № 508/2015 «Про заходи щодо створення меморіалу українських героїв», яким Кабміну доручено розробити і затвердити конкретні заходи зі створення в столиці України меморіалу українських героїв. І, нарешті, 25 листопада 2015 р. парламент ухвалив постанову № 831-VIII «Про відзначення 125-річчя від дня народження Євгена Олексійовича Коновальця (16 червня 2016 року)», якою, серед іншого, передбачено перепоховання на території України останків лідера Організації українських націоналістів, який загинув від руки агента НКВД Павла Судоплатова у Роттердамі 1938 р. Отже, і парламент, і президент розуміють необхідність появи в Україні

сакрального місця пам'яті. Однак який вигляд воно матиме і яким змістом буде наповнене?

Ідея спорудження в Києві національного пантеону не нова і має щонайменше десятилітню історію, але досі не була реалізована за браком політичної волі перших осіб держави. Ухвалення цілої низки нормативно-правових актів, які стосуються вшанування пам'яті загиблих захисників України, дає надію на те, що пантеон буде споруджено вже найближчим часом. Надзвичайно важливо, щоб, з одного боку, заявлений намір не залишився «прожектором на папері», а з іншого – не був би зведений до політичної піар-акції: встановлення пам'ятного знака у Парку Слави або окремого перепоховання в центрі столиці.

Світовий досвід демонструє, що, практично всі сучасні європейські держави створили власні національні пантеони, які не лише відіграють роль усипальниці видатних державників, а й слугують одним з незримих чинників національної інтеграції і державного самоствердження [8].

Польща. В країні є дві усипальниці видатних поляків – у Кракові й Варшаві. Краківський пантеон започатковано похованням 1173 р. князя Болеслава Кучерявого в Кафедрі на пагорбі Вавель. Тут спочивають представники польських королівських династій, державні діячі й діячі культури (зокрема обидва начальні вожді Польщі Тадеуш Костюшко і Юзеф Пілсудський, поет Адам Міцкевич) і багато інших. У квітні 2010 р. тут урочисто поховали президента Польщі Леха Качинського і його дружину Марію Качинську, які загинули у Смоленській авіакатастрофі.

У Варшаві Пантеон великих поляків влаштовано у крипті (нижній частині) Храму Божого Провидіння і призначено для поховання «найвидатніших польських патріотів, а також людей культури і науки». Серед похованих тут – менш знані, порівняно з Вавелем, особистості, такі як Ришард Качоровський (останній президент Польщі в екзилі), Кшиштоф Скубишевський (міністр закордонних справ Польщі у 1989-1993 рр.), Зофія Корбонська (громадська діячка), Здзислав Круль, Здзислав Пешковський і Юзеф Йонєц (католицькі священники).

Крім цих двох пантеонів, у Польщі є ще одне сакральне для поляків місце – варшавська могила Невідомого солдата. Призначення могили-пам'ятника – бути місцем ушанування на державному рівні всіх тих, хто віддав життя в боротьбі за незалежну Польщу. Ідея цього символічного місця своєрідна й неповторна. Прах невідомого солдата, перенесений до Варшави, було обрано жеребкуванням. Сама могила, в якій перепоховали невідомого воїна, розташована не на алеї чи площі, а в колонаді Саксонського палацу, точніше – в основі трьох

середніх аркад колонади. На надгробку викарбувано: «Тут лежить польський вояк, полеглий за Вітчизну». В голові поховання – чаша Вічного вогню. З усіх сторін колони обрамлено вісімнадцятьма щитами з назвами найвідоміших битв Війська Польського. Покладання квітів до могили Невідомого солдата – невід’ємна частина дипломатичного протоколу. Всі іноземні делегації обов’язково відвідують це сакральне для поляків місце.

Франція. Усипальниця видатних французів – у Парижі, в Соборі святої Женеви. Ця помпезна пам’ятка класицизму, збудована у XVIII ст., кілька разів змінювала своє призначення. Спершу вона слугувала місцем вічного спочинку святих і королів. Потім, у часи Великої французької революції, культову будівлю перетворили на громадське місце, позбавлене релігійного змісту, і центральними постатями пантеону стали видатні діячі революції Вольтер, Руссо і Марат. За правління Наполеона пантеон знову став храмом, у крипті якого імператор розпорядився ховати видатних воїнів і державних мужів. 1830 року, після чергової революції, пантеон уже вдруге перестає бути храмом і до сьогодні залишається місцем спочинку видатних французів і одним з головних туристичних об’єктів французької столиці. Крім згаданих вище діячів революції, тут поховані полководці періоду наполеонівських війн (Жан Лан і Лазар Карно), вчені (П’єр і Марія Кюрі, Жозеф-Луї Лагранж і Поль Ланжевен), письменники (Віктор Гюго й Еміль Золя), президент Французької Республіки Саді Карно, винахідник шрифту для сліпих Лу Брайль. Французький пантеон, як і польський Вавель, функціонує і дотепер. Так, 2002 року до пантеона було перепоховано видатного письменника Олександра Дюма-старшого.

Велика Британія. Одним з головних місць пам’яті для британців стало Вестмінстерське абатство, споруджене майже тисячу років тому. Тут, у крипті храму, спочивають ті, хто прославив британську корону: письменник Чарлз Діккенс, учитель Ньютона Ісаак Барроу, поет і драматург Роберт Браунінг, а на території абатства поховано королів Едуарда III і Річарда II та багатьох інших. Крім реальних поховань, на території абатства розташовано чимало кенотафів (символічних поховань). Тут проводжають в останню путь найвидатніших британців.

Пантеони у храмових криптах – досить поширені і в європейських, і латиноамериканських державах. Наприклад, усипальницями видатних громадян Португалії, Парагваю, Венесуели та інших також стали римо-католицькі собори.

Логічно виникає питання – яким буде український пантеон?

Безперечно, давня традиція європейських усипальниць дуже далека від реалій нашого сьогодення. Україна потребує сакрального місця пам'яті, що символізуватиме прагнення нації до свободи і незалежності [6]. Національний пантеон мав би стати не просто військовим меморіалом, не полем почесних поховань і не кладовищем у центрі міста, а символом державності, місцем ушанування тих, хто присвятив життя Україні, хто уславив її в мистецтві і науці, віддав за неї життя у бою. Пантеон повинен відображати тяглість нашої історії: від княжої Русі і до сьогодення. Осердям цього сакрального місця може бути могила українського воїна, загиблого в сучасній російсько-українській війні. Тут мали би постати як кенотафи найвидатніших українців, так і реальні поховання, перенесені до пантеона.

Пантеон – це не алея почесних поховань, як на Байковому кладовищі, не місце вічного спочинку депутатів та урядовців. Це не цвинтар. Головне призначення пантеону – об'єднати живих, стати місцем, де пересічна людина відчуватиме гордість за свою країну, причетність до історії великого народу.

Значення такого місця для національної консолідації та утвердження ідей державності і соборності важко переоцінити. Пантеон стане важливим і дієвим інструментом виховання української молоді, місцем найважливіших церемоній урочистостей: вручення високих державних нагород, складання присяги військовими, відзначення Дня незалежності, Дня Конституції, Дня Державного прапора тощо [7]. Біля могили Невідомого солдата цілодобово нестимуть почесну варту бійці окремого полку президента України, а зміна почесної варти стане одним з ритуалів столиці, споглядати який приходитимуть і кияни, і туристи.

Чи потрібен українцям власний національний пантеон, чи потрібно увічнювати пам'ять захисників України як з минулих часів, так і з близького сьогодення? Практично будь-який задум, що потребує клопіткої праці і волі до реалізації, часто наражається на українське «не на часі». Чимало задумів, реформ і важливих для держави починань так і не реалізуються зовсім не через брак коштів чи суспільного консенсусу, а через відсутність бажання і волі до змін: «не на часі» триває роками... Саме тепер, коли точиться збройна боротьба за суверенітет нашої держави і недоторканність її кордонів, коли ми переосмислюємо історію наших визвольних змагань, як ніколи на часі вшанувати національних героїв – поставити їх за приклад тим, для кого головним моральним мірилом завжди була любов до України і свого народу.

1. Маловідомі факти про легендарного воїна-символа з Івано-Франківщини Да Вінчі. Точка Зору. URL: www.tochkazoru.pp.ua/malovidomi-fakty-pro-legendarnogo-voyina-symvola-z-ivano-frankivshhyny-da-vinchi/?fbclid=IwAR16w_4AQIHaoQHv50vV9EgZDsahonb3D9xxjvLrq--fz0xOIMESShfYg-k.

2. Аліна Михайлова пішла на фронт у 22 роки. До цього вона брала участь у Революції Гідності, а згодом волонтерила. URL: www.facebook.com/hromadskeua/posts/pfbid0ZWuHXujUN9ks9BC6tbennbS29fwz9iNPrwqVRidS3P2ZpHonDseYu3mmEtmT1TZcl.
3. Зінченко В.А. НЕВИПАДКОВА ЗУСТРІЧ 14 березня – тиждень від дня героїчної загибелі ДМИТРА ІВАНОВИЧА КОЦЮБАЙЛО, легендарного "Да Вінчі" , молодшого лейтенанта, командира 1ОМБ "Вовки. Facebook. URL: www.facebook.com/profile.php?id=100003551202875.
4. *Ровенчак І.І.* Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження: монографія. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Ів. Франка, 2008. – 240 с.
5. *Мальська М.П.* Туризм у міжнародному і національному вимірах. Історія і сучасність: монографія. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Ів. Франка, 2008. – 265 с.
6. *Божук Т.І.* Поняття, функції та завдання релігійного туризму // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2010. - № 38. – С. 37-44.
7. *Ковальчук А.С.* Географія релігії в Україні: монографія. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Ів. Франка, 2003. – 308 с.
8. *Кифяк В.Ф.* Організація туристичної діяльності в Україні. – Чернівці: Кн.-XXI, 2003. – 300 с.

Миронов Юрій

МОТИВАЦІЯ В РЕЛІГІЙНОМУ ТУРИЗМІ

Релігійний туризм – це вид туризму, який передбачає відвідування релігійних місць із можливою участю у заходах, обрядах, ритуалах, пов'язаних із відповідною релігією. Для того, щоб отримати достатнє розуміння релігійного туризму, слід з'ясувати глибинний характер мотивації у цьому виді туризму, яка може бути пов'язана як з релігією, релігійною приналежністю туристів, культурними і соціальними особливостями туристичних destинацій, так і іншими мотивами, не пов'язаними із релігійністю.

Релігійні уявлення, покликання туристів можна зрозуміти через дослідження їхньої мотивації, поведінки та досвіду. Здебільшого мотивація відвідувачів пов'язана із духовністю, вірою та благочестям [4; 6]. Втім, мотиви відвідувачів релігійних destинацій охоплюють також мотиви ознайомлення із матеріальною й нематеріальною культурною спадщиною, цікавість, допитливість, а не лише суто духовні мотиви [1; 2].

Духовність, віра та релігійні мотиви багатогранні, однак навіть релігійні паломники не є однорідними, а характеристики та поведінка різних груп паломників, вірян, дослідників та релігійних туристів є окремими сегментами в межах гетерогенних ринків. Дослідники повинні розрізняти відвідувачів, які варіюються від паломників до релігійних туристів, беручи до уваги різні характе-

ристики, включаючи релігійність, релігійну приналежність, пори року, місця та культуру. Варто зазначити, що релігійні туристи можуть бути як людьми віруючими, так і агностиками й атеїстами. Світське та релігійне значення співіснують у «релігійних» туристичних дестинаціях, оскільки ці місця приваблюють тих, хто цікавиться спадщиною, культурою, історією та оглядом визначних пам'яток, а також вірян. Паломники й релігійні туристи нерідко шукають нових вражень, у тому числі пов'язаних із природою, гастрономічною культурою, спортом, екстримом та іншими сегментами спеціалізованого (нішевого) туризму. Священне місце, відвідуване певною групою паломників і релігійних туристів, одночасно приймає й інші групи туристів, при цьому паломники здебільшого відвідують святі місця, а туристи насолоджуються своїм дозвіллям у ширших межах. Що стосується витрат, то паломники зазвичай виявляються менш бюджетними порівняно із релігійними туристами з ширшою мотивацією.

Емоційність є важливою темою в пошуках розуміння того, як релігійні туристи та паломники сприймають релігійне та культурне середовище. Адже прагнення туристів до мандрівок релігійного й релігієзнавчого характеру може бути зумовлене і чиймись релігійними поглядами, когнітивною та емоційною прив'язаністю до священних місць на основі віри чи інших цінностей. Емоції є важливим поняттям у контексті релігійного туризму та паломництва, оскільки вони пов'язані з афективним процесом досвіду. На релігійний досвід та емоційні зв'язки позитивно впливають глибші релігійні установки, такі як віра та духовні практики, тоді як негативно на них впливають матеріальні світські установки.

Релігійна приналежність та рівень релігійних переконань визначаються дослідниками як важливі детермінанти моделей поведінки туристів у місцях релігійної спадщини. Зосереджуючись на звичайних, «нерелігійних» туристах, які менш емоційно чи духовно пов'язані з релігійним місцем, дослідники прийшли до висновку, що надання відповідної інтерпретації може бути важливим рушієм зв'язку людей із «релігійною» туристичною дестинацією, її історією та культурою, і це може підвищити задоволеність відвідувачів від подорожі [3]. У межах індустрії туризму релігія та туризм не є окремими одиницями, а взаємопов'язані. Оскільки багато релігійних місць було перетворено на туристичні напрямки, вони по суті стали продуктами, об'єктами туристичного попиту. Навіть культові споруди та пам'ятники, які спочатку споруджувалися як самодостатні релігійні чи соціальні об'єкти громад, теж стали елементами туристичних продуктів [5].

Таким чином, релігійний туризм може охоплювати як паломництво, духовні реколекції, відвідування святих місць та інші заходи, які можуть бути ма-

ти як світоглядно-духовний, так і науково-пізнавальний чи рекреаційний характер. Світоглядні аспекти релігійного туризму охоплюють вірування, практики, обряди та ритуали, пов'язані з певною релігією, а також соціокультурний контекст, у який ці вірування, практики, обряди чи ритуали включені. Окрім того, релігійний туризм часто використовують для вивчення історії певної нації, її вірувань, традицій, культурних особливостей.

1. Abbate C. S. Di Nuovo S. (2013). Motivation and Personality Traits for Choosing Religious Tourism. A Research on the Case of Medjugorje // Current Issues in Tourism. 2013. Vol. 16 (5). pp. 501-506.
2. Gutic J., Caie E., Clegg A. (2010). In Search of Heterotopia? Motivations of Visitors to an English Cathedral // International Journal of Tourism Research. 2010. Vol. 12 (6). pp. 750-760.
3. Hughes K., Bond N., Ballantyne, R. Designing and Managing Interpretive Experiences at Religious Sites: Visitors' Perceptions of Canterbury Cathedral // Tourism Management. 2013. Vol. 36. pp. 210-220.
4. Kruger M., Saayman M. Understanding the Zion Christian Church (ZCC) Pilgrims // International Journal of Tourism Research. 2016. Vol. 18 (1). pp. 27-38.
5. Ryan M., McKenzie F. H. A Monastic Tourist Experience: the Packaging of a Place // Tourism Geographies. 2003. Vol. 5 (1). pp. 54-70.
6. Wang W., Chen J. S., Huang K. Religious Tourist Motivation in Buddhist Mountain: the Case from China // Asia Pacific Journal of Tourism Research. 2016. Vol. 21 (1). pp. 57-72.

Несторишен Ігор, Манько Данило, Несторишена Дар'я

МІСТА БОЛОХІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ: ІСТОРІЯ БОРотьБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

У сучасних умовах протистояння України зовнішньому загарбнику актуалізується питання додаткового дослідження та переосмислення історії боротьби українського народу за право бути вільним та незалежним, адже уся історія цієї боротьби пронизана кривавими подіями, зрадами, бездумними і жорстокими бунтами мас, міжусобицями і чварами. І в той же час, це історія великих мрій та надій, величних прагнень, неймовірної жертвовності і відваги, коли наші пращури наодинці боролись із загарбниками, які оточували наші землі з усіх боків, і допомоги не було від кого чекати, адже сили супротивника за чисельністю та озброєнням в десятки разів перевищували власні. І вони боролись на смерть за свої землі, сім'ї, пам'ять батьків, віру, культуру, релігію, яка за тих часів мала ознаки синтезу християнства та язичництва. Сучасним прикладом цієї жертвовності, яку виявили наші пращури, є події на сході

України, коли справжні українські воїни, відстоюючи право України на свою незалежність, яка в умовах високої «організованості та занепокоєності» міжнародної спільноти наодинці дає відсіч загарбнику, адже сили супротивника, як і майже 800 років назад, за чисельністю та озброєнням в десятки разів перевищували власні.

Історія нашої Батьківщини ще і сьогодні відкриває перед дослідниками багато невідомого та сокровеного. Особливо складною для наукової інтерпретації виявляється історія тих регіонів, що начебто навмисно вилучались з поля зору давніх літописців. Однією із таких білих плям сучасної історичної науки є Болохівська земля у період XII-XIII ст. Скупість і неоднозначність літописних свідчень про цей регіон не можуть применшити його значення як унікального феномена у державному житті України-Руси. Саме тому археологічні джерела та їх належна наукова інтерпретація стають особливо актуальними у дослідженні життя окремих міст і всього населення історичної області.

Займаючись систематизуванням і аналізом наукових праць на теренах Болохівщини, ми маємо в розпорядженні лише дві групи джерел, а саме: літописні та археологічні. Тут потрібно зазначити, що літописні свідчення відзначаються інформативною скупістю, вони не достатньо узагальнені і слабо вивчені. За свідченнями істориків, на землях Надслуччя більше 100 літ у вкрай складних, обтяжених міжособистими конфліктами і кровопролитними війнами з половцями і монголами, з середини XII-XIII ст. утверджувалась і боролась за суверенітет і незалежність феноменальна слов'янська спільнота болохівців, про яких Іпатієвський (Галицько-Волинський) літопис згадує упродовж 108 років. Перша згадка датується 1150 р., коли галицький князь Володимирко йшов з Галича в Київ через Болохово («и приде Изяславу весть, еже Володимирко перешед Болохово, идеть мимо Мунарева к Володареву»); друга – близько 1170 р., коли Мстислав II втікав із Києва до Володимира Волинського, третя – близько 1231 р., четверта – близько 1241 р., містить відносно детальні подробиці нападу Данила Галицького, п'ята і остання – близько 1257 р. [1]. М. П. Дашкевич, аналізуючи ці пам'ятки, дійшов висновку, що «Болохівська земля лежала по верхів'ях р. Бога і по притоках обох його сторін до повороту його, по верхній течії Случі до впадання в неї р. Хомора і по верхів'ях р. Тетерев. Отже, дана місцевість межувала з Галицькою, Волинською і Київською землями і займала південну частину теперішнього Новоград-Волинського повіту» [2, с. 69].

Варто відмітити, що до цього часу серед істориків не сформовано єдиної позиції щодо етнічного походження болохівців. Частина істориків вважають їх людьми неслов'янського походження (Д. І. Зубрицький, І. І. Шараневич), а саме відносять їх до представників зрусифікованих половців – етнічної групи, яка

утворилася з хрещених половців та руських біженців або полонених, де переважною лишилася половецька складова [3]. Інша група дослідників болохівських земель також є прихильниками неруського походження болохівців. Здебільшого професор О. Калужняцький вважав їх представниками романомовних жителів Центральної, Східної та Південно-Східної Європи [4]. Ми погоджуємось із думкою М. П. Дашкевича, що болохівці були представниками руського племені, що підтверджено численними аргументами: спільність культури із сусідніми князівствами, незалежність території проживання, осілий спосіб життя з переважанням зайнятості землеробством, слов'янське походження назв міст тощо [4, с. 155].

Власну версію на існування болохівської проблеми висловив видатний український історик М. С. Грушевський, який виклав своє бачення проблеми крізь призму власної концепції, погляду на історичний розвиток як України, так і всього людства. Зокрема у протистоянні між болохівцями та галицько-волинськими князями історик вбачає прояв «антикнязівського руху» серед «людності» руських князівств, боротьбу «громад» Болохівської землі проти князівсько-дружинного устрою. Звісно, подібна концепція склалася під впливом соціально-політичних поглядів автора [5]. Історик акцентує увагу на тому, що болохівці мали своїх окремих князів, які ще в 1230-х роках допомагали галицьким боярам боротися проти князя Данила Романовича. У 1236 р. князі змушені були підкоритися Данилові. Намагаючись розв'язати питання ідентифікації болохівських князів, М.С. Грушевський стверджує, що вони не належали до правлячого на Русі роду Рюриковичів, були самостійними князями, але при цьому не мали такої влади над своїми підданими, як князі Рюриковичі. На Болохівських землях, на його думку, владу репрезентувала передусім «громада» [5].

Болохівська земля в сучасному контексті є нетиповим елементом для історичної картини XIII ст., адже вона яскраво ілюструє суспільство, що функціонує на повністю демократичних засадах. Більше того, існувала величезна вірогідність того, що описане суспільство продовжувало б своє існування, якби не було жорстко винищене прибічниками монархічних режимів. Вимушена співпраця із золотоординцями додала до української лексики велику кількість запозичених татарських слів, таких як: «отаман», «гетьман» і т.д. Спосіб організації влади міг бути міцним базисом для пізнішої побудови козацької держави.

Проте, на прикладі болохівців ми можемо відстежити не лише зародження ідеї міжлюдської рівності і свободи слова – цей фрагмент історії демонструє нам одвічне прагнення українського народу бути вільним і незалежним від

будь-яких проявів абсолютної влади, пригнічувань та обмежень незмінних людських свобод. Імовірно, відгомін саме цієї часточки українського духу постійно давав нам змогу боротися проти загарбників та залишатися єдиним народом, адже з тих часів не минуло жодного сторіччя, яке б можна було назвати по-справжньому мирним для українців.

1. Галицько-Волинський літопис. Острозький (Хлебниковський список / за факсимільним виданням: (The Old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles: The Ostroz'kyj (Xlebnikov) and Cetvertyns'kyj (Pogodin) Codices (Harvard library of Early Ukrainian Literature. Vol. VIII). Harvard University Press, 1990, P.307-391. URL: www.litopys.kiev.ua
2. *Дашкевич Н.П.* Болоховская земля и ее значение в русской истории // Труды III Археологического Съезда в Киеве. – К., 1876. – Т. 2. – С. 69-139.
3. Зубрицький Д. І., Історія Галицько-Руського князства, том III, / Д. І. Зубрицький // Львів, 1852 р., – с. 138.
4. *Дашкевич Н.П.* Новейшие домысли о Болохове и болоховцах // Универ. известия. – 1884. – Кн. VI. – 186.
5. *Грушевський М.С.* Історія України-Русі. – К.: Наукова думка, 1993. – Т. 3. – 592 с.

Сакральні мистецтво, ландшафт, архітектура

Денисик Григорій, Воловик Володимир, Атаман Людмила

ЛАНДШАФТ І ПАЛОМНИЦТВО

Однією з цілей дослідження є вивчення взаємодії між паломництвом і ландшафтом, і зокрема духовного значення середовища, через яке рухається пілігрим. Історично та традиційно певні напрями були частиною нашого християнського паломництва: місця, зазначені в Новому та Старому Завітах, місця поховань святих, гори та монастирі, освячені присутністю харизматичних старійшин (особливо на християнському Сході), місця об'явлень [7]. Окремі маршрути до цих місць були особливо помітними в християнській географічній та релігійній практиках (шлях паломників до Кентербері, Каміно до Сантьяго-де-Компостела, Єрусалиму, Почаївської лаври, хадж до Мекки тощо).

Такі паломницькі маршрути та відомі історії пілігримів часто викликають у пам'яті конкретні ландшафти та його окремі складові. Наприклад, *Каміно* асоціюється з хвилястим рельєфом, випаленими сонцем *месетами* та мальовничими селами; шлях паломництва до Шартра з плоскими відкритими полями. І у літературних оповіданнях, і в особистому досвіді зміни в ландшафті часто відображають внутрішні трансформації, що відбуваються вздовж маршруту, або вони викликають специфічні емоційні відгуки: католицькі паломники до Шартра радіють, коли вперше бачать шпиль на плоскому горизонті монотонного ландшафту, який вони перетинали годинами.

Визначальними елементами сакрального ландшафту у більшості випадків є культові споруди, однак рельєф місцевості, місце розташування також мають велике значення у його формуванні. Рослинність, яка оточує сакральну споруду, є доповненням, її завдання підкреслити велич храму та особливість цього місця, відобразити та посилити відчуття святості, молитовності, зв'язку з іншим [1].

Певні «сакральні ландшафти» історично «мандрували» і дозволяли правовірним здійснити паломництво, не стикаючись із важкими подорожами у віддалені місця. Наприкінці XV сторіччя *sacri monti* (відтворення Хресної Дороги), були представлені на північному заході Італії як альтернатива дорогому та небезпечному паломництву до Єрусалиму. Різні станції були встановлені в топографічно відповідних місцях (пагорби та гори) у формі святинь і скульптур, з'єднаних між собою стежками. Таким чином паломництво до «Святої Землі» стало локальним, доступним і доступним бізнесом. У наступні два століття ці «тематичні сакральні пейзажі» набра-

ли обертів у католицькій Європі. У XVII столітті модель *sacro monte* була імпортована до Гранади (Іспанія), трохи пізніше до Браги (Португалія), далі відбулося поширення по території Центральної та Східної Європи, на початку XXI століття – до України. Сьогодні Хресну дорогу можна знайти в багатьох католицьких храмах, але також розсіяні на схилах пагорбів у католицькому світі. У католицькій церкві також поширене копіювання паломницьких святинь, особливо тих, що пов'язані з чудесними об'явленнями та зціленнями, і часто зосереджені на місцевих проявах Марії, наприклад, Матері Божої Фатімської та Матері Божої Гваделупської. Серед інших символічних або віртуальних паломництв, що походять із середньовічної Італії та Франції, є лабіринти, знайдені всередині чи поза церквами [5]. Вимощений лабіринт XIII століття, встановлений на підлозі Шартрського собору у Франції, є одним із найвідоміших прикладів і сам по собі приваблює паломників. Як і у випадку з паломництвом, лабіринти є символом християнської життєвої подорожі, де прикладом є ангели, які прикрашають каплицю Уоттса (кінець XIX століття, Комптон, Великобританія). В Україні до такого статусу можна буде віднести лаври (Києво-Печерська, Почаївська та Святогірська) та території, які належать їм.

Символічні сакральні пейзажі, створені для подорожей духовних роздумів, не є винятково католицьким (чи західноєвропейським) явищем. Копії сакральних ландшафтів також не залишилися в минулому: їх можна знайти в безлічі місць, наприклад, копія Лурда в Камбрії (Північна Англія); Свята земля (США), релігійний тематичний парк XX століття площею 18 акрів у Коннектикуті, натхненний вибраними уривками з Біблії.

Таким чином, різноманітні ландшафти, що несуть сакральні значення, міські та сільські [3], матеріальні та духовні, тілесні та метафоричні, продовжують впливати на духовний досвід сучасних паломників. В окремих випадках ландшафти паломницьких маршрутів самі по собі є принадливими. На шляху до Сантьяго-де-Компостела дедалі частіше можна зустріти туристів, керованих не релігійними мотивами, а бажанням фізичного виклику до власного організму, терапевтичного «контакту з природою» або зустрічі з якимось «автентичним минулим» чи «іншою культурою».

Сакральні вірування та обряди є частиною культурної спадщини ландшафту і добре представлені в місцях, які включені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, таких як храми Ангкор-Ват (Камбоджа), Священна гора Сулейман-Тоо (Киргизстан), священні місця та маршрути паломництва гірського хребта Кій в Японії або гори Афон і Метеори в Греції. Природне середовище є центральним для статусу спадщини кожного з цих місць, і, справді, важливо, що ЮНЕСКО не лише визначає *об'єкти Всесвітньої спадщини*, але й *ландшафти* [5].

Хочемо наголосити на важливості спадщини паломництва не лише як *місце*

культурних артефактів і практик, але й будь-яких *маршрутів і практик*, пов'язаних з ними. Це підтверджується, наприклад, у визначенні Радою Європи в 1987 році *Каміно* до Сантьяго-де-Компостела першим європейським культурним *маршрутом* і в подальшому присвоєнні йому статусу Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в 1998 році. У випадку Сантьяго це Каміно, перш за все, що формує як минулий, так і теперішній досвід паломників і його статус спадщини. Саме цей набір розмежованих маршрутів дає мандрівникові *повільну* подорож, яка вбудована в перцепційно-когнітивні та історико-культурні ландшафти, які обрамляють сучасне паломництво, цінне саме тому, що воно вміщено в контекст минулої спадщини. У свою чергу, саме цей статус спадщини сприяв його взаємопов'язаному відродженню та перетворенню в товари через реставрацію та модернізацію житлових приміщень, об'єктів і місць культурного інтересу вздовж маршруту [4, 6].

Сакральні об'єкти можуть викликати суперечку ще до того, як офіційні дискурси спадщини сформульовані, як у випадку з Єрусалимом. У контексті спадщини можуть виникати інші дисонанси через офіційну інтерпретацію сакральних місць, вірувань і практик. Це може бути особливо суперечливим, коли держава береться за відновлення та тлумачення сакрального з політичних та економічних причин. Цю невизначеність можна побачити у випадках офіційної державної інтерпретації М'янмою буддійських храмів для міжнародних туристів, а також у реставрації святинь у Гонконзі для туристичного ринку.

Хоча доходи від пілігримів можуть мати вирішальне значення для підтримки сакральних місць і громад, визначення пріоритетів туристичного попиту може призвести до привілеювання нерепрезентативних вибіркового релігійних напрямів та практик, які привабливі для туристичного ринку. Таким чином, хоча фінансування та управління спадщиною може бути життєво важливим для захисту та підтримки сакральних місць і маршрутів, це процес, який вимагає ретельного управління та консультацій, якщо це більше, ніж збереження історичних будівель, сакральних артефактів або ментифактів [2]. Тому, життєві практики є не менш важливими при аналізі збереження сакральної спадщини. Таким чином, статус спадщини та її різні дискурси допомагають формувати доступ до сакральних місць паломництва, можуть мати складний, а іноді й суперечливий зв'язок із сучасними віруваннями і практиками паломників.

1. *Атаман Л.В.* Атрактивність сакральних ландшафтів м. Вінниці // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2017. – Вип.29, №1–2. Вінниця, 2017.
2. *Воловик В.М.* Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування: [монографія]. – Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 464 с.
3. *Денисик Г.І.* Антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник. Частина I. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. – Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. – 336 с.
4. Castro Belen (2014). Renewing Heritage on the Camino. In Sacred Mobilities, edited by A.

- Maddrell, T. Gale and A. Terry. Farnham: Ashgate.
5. Christian pilgrimage, landscape, and heritage: journeying to the sacred (2015) / Veronica della Dora, Avril Maddrell, Alessandro Scafi, and Heather Walton. New York: Routledge.
 6. Lois Gonzales Ruben (2013). The Camino de Santiago and its Contemporary Renewal: Pilgrims, Tourists and Territorial Identities. *Culture and Religion. An Interdisciplinary Journal*, 14(1): 8-22.
 7. Timothy Dallen J., and Daniel H. Olsen, eds. (2006). *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*. London: Routledge.

Шевченко Роман

ГЕОГРАФІЧНА ПОДІБНІСТЬ ЛАНДШАФТІВ ЗЕМЛІ ТА ТУРИСТИЧНИЙ МАРКЕТИНГ САКРАЛЬНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ПОСЛУГ

В науках про Землю чітко визначені характеристики географічної поясності ландшафтів планети. Горизонтальна (широтна) поясність має симетричний характер відносно екватора. Це кліматичні пояси та фізико-географічні зони. Визначається географічна подібність (дублювання) ландшафтів із різними найменуваннями як у Північній так й у Південній півкулях. Особливості властиві висотній поясності. Її ієрархічна складова подібностей геоморфологічних, геоботанічних та фаціальних структур спостерігається вже в межах окремо взятої фізико-географічної зони у одному кліматичному поясі. Наприклад, подібними є топографія ландшафтів Ядранської, Анатолійської та Ялтинської рів'єри. Подібність ландшафтів спостерігається у ботанічній вертикальній зональності річкових терас та ярусів правого берега Дністра, Дніпра, Дону та Волги.

Геолого-геоморфологічні, топографічні, клімато-метеорологічні, геоботанічні та ландшафтні особливості територій визначили центри зародження, сучасний географічний розподіл світових релігій та локалізацію визначних туристичних сакральних комплексів у природних ландшафтах. Всі світові релігійні центри розташовані у поміркованому та субтропічному (тропічному) кліматі: Київ, Рим, Єрусалим, Стамбул, Мекка (широтна поясність). Тибет, як центр буддизму, розташований окремо від інших світових релігійних центрів і характеризується географічними особливостями висотного поясу.

Архітектура культової споруди та її подібність (схожість) один на одну, також залежить від фізико-географічних особливостей ландшафту та її місця розташування. Наприклад, у Північній, Центральній та Західній Європі бані церковних споруд домінують у вигляді високих конусів із шпилями. Це пов'язано із особливостями накопичення та скидання атмосферних опадів. У засушливому кліматі, де панує іслам, дахи культових споруд мають вигляд овальних бань. Класичним прикладом є бані Медресе у м. Самарканд (Узбекистан). Така

форма даху в середині приміщення утворює прохолодний мікроклімат. Католицькі храми в екваторіальному та субекваторіальному кліматі також будують конусоподібними із шпильями, але не високими, на відміну від Північної Америки та Європи. Буддистські пагоди також мають особливу параболічну форму даху, форма яких зумовлена спекотним вологим кліматом. Таким чином форма, вигляд та конструктивні особливості культових споруд у світі подібні. Це зумовлено географічними поясами та ландшафтами, утвореними кліматичними та геологічними факторами в середині одного поясу та зони.

Місце розташування, та конструктивні особливості сакральної архітектури пов'язано також із системами розселення населення, що також кореспондується з ландшафтними особливостями Землі. На рис. 1 представлені моделі поселень.

Рис. 1. Порівняльні геообразиження форм поселень: А – Данії, Б – давнього слов'янського поселення на Київщині, В – план-реконструкція трипільського поселення на Черкащині (матеріали Б та В знаходяться у Історико-архітектурному музеї «Київська фортеця»)

Форми колоподібні. В середині поселення локалізовані культові (сакральні) місця: капища (жертвник), ідолічні зображення або церква. Прикладом що підтверджує опис – є діорама Стародавнього Києва акад. П.П.Толочка.

В Київському обласному археологічному музеї у селищі Трипільля знаходиться карта трипільських поселень Обухівщини із сакральними місцями. Вони співпадають із місцями розломів. Призначення культових споруд полягає у гасінні гепатогенної енергії (рис. 2). Відповідна геомантія розміщення стародавніх культових споруд прослідковується по усьому світу.

Рис. 2. Археологічна карта трипільських «церковищ» Обухівщини

Практика туристичного маркетингу сакральних рекреаційних послуг в Україні навмисно не враховує факт подібності атракційних природних дестинацій світу. Туроператори переслідують за мету надприбуткову монетизацію та завищений комерційного зиск, що ґрунтується на незнанні географії пересічними громадянами. Пропонується необґрунтований в ціні туристичний продукт на екскурсійні маршрути в інші частини світу, маючи географічно поряд рівноцінні за перцепційністю ландшафти, в т.ч. сакральні.

Сакральні споруди по усьому світові «інкрустовані» в природний ландшафт. В Україні прикладами подібності сакральних дестинацій є Києво-Печерська Лавра, Почаївська Лавра, монастирі Китаїв, Голосіїв, Церківщина у м. Києві [1, с. 13-15].

1. Шевченко Р.Ю. Просторові дестинації сакральної архітектури м. Києва. Монографія. – К., 2014. – 147 с.

Поліщук Карина, Винниченко Ігор

НЕКРОПОЛІ М.ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ЯК СКЛАДОВІ МІСЬКОГО ЛАНДШАФТУ ТА САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ

Поховання (тафальні ландшафти), як одні з найбільших та найдавніших сакральних об'єктів, є не лише місцями спочинку померлих, а й об'єктами, що можуть відображати культурні особливості різних часів [1, с. 85]. О.Міщенко визначає тафальний ландшафт як різновид сакрального і трактує як складну при-

родно-антропогенну чи антропогенну систему, що має чіткі межі, охоплює поховання, природну, антропогенно-техногенну складові частини, людину чи групу людей, які через перцепційні чинники вважають таку систему об'єктом поклоніння та пошани [2, с. 47].

На території Хмельницького знаходиться 10 кладовищ, але лише на 5 з них поховання відбуваються постійно. Загальна площа усіх міських некрополів сягає 166,3 гектарів, а вільними залишаються 52,9 га [3].

Два кладовища (християнське і єврейське) були позначені на найдавнішому (початок XVIII ст.) плані Проскурова. Тепер на місці християнського знаходиться Парк культури та відпочинку імені Михайла Чекмана (біля його входу), на місці ж масового поховання юдеїв – житловий будинок (вул. Кам'янецька, 50). У 1824 р. було складено новий план забудови міста і для поховання євреїв визначили територію, на якій простяглась теперішня вулиця Свободи, а християн почали ховати на місці, на якому знаходиться Свято-Покровський катедральний собор [5].

Після 1870 р. ховати людей почали у нових місцях. Одним із таких є кладовище, що існує й тепер і розташоване на вулиці Кам'янецькій. Від початку для померлих було виділено три ділянки: єврейська (зберіглась невелика частина на вул. Князя Святослава Хороброго, 1), католицька і православна. Пізніше поряд було відкрито військовий цвинтар.

Католицьку і православну ділянки розділяв ров, в якому у 1942-1943 роках відбувалися масові розстріли єврейської людности [6]. На католицькій же частині знаходиться могила англійського лейтенанта Віктора Ловренса Едвардса (1880 – 21.08.1917) [7]. Інструктора з управління бронемашинами добровольчого резервного підрозділу дивізії бронетехніки Королівських ВМС, кавалера ордену св.Володимира 4 ст. в одному з боїв (побіч Проскурова) було поранено й доправлено до міського шпиталю. Проте опіки були несумісні з життям і він помер [6; 7]. 25 серпня 2020 р. делегація Посольства Великої Британії в Україні відвідала Хмельницький, зокрема, й задля вшанування пам'яті свого земляка [8]. Наприкінці того ж року пам'ять В.Л.Едвардса вшанував військовий аташе з відділу оборони Посольства Великої Британії в Україні. Могила лейтенанта Едвардса є одним із двох поховань воїнів Співдружності, за якими наглядає відділ оборони Посольства в Україні [9].

Рис.1. Віктор Ловренс Едвардс [7]

Рис. 2. Могила В.Л.Едвардса [7]

На цьому ж некрополі похований генерал-майор, командир 12-ї артилерійської бригади Аркадій Картамишев (1838-1900) [10]. Там само упокоїлись і китайці: хмельницькі краєзнавці стверджують, що в Проскуріві був цілий квартал, в якому мешкали прибульці з Піднебесної. Вони були купцями і привозили з Китаю речі на продаж [6].

Кладовище – місце останнього спочинку відомого офтальмолога Миколи Полозова (1877-1937). Знаний хмельничанам він і тим, що збудував в своєму маєтку в селищі Гречани Проскурівського повіту (тепер мікрорайон на західній околиці міста) лікарню, відому як «лікарня доктора Полозова», та школу, в якій тепер міститься профільний заклад позашкільної освіти – Хмельницький обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді для (цей будинок часто називають «школа юннатів»). М.Полозов, поряд з успішною лікарською практикою, провадив значну громадську діяльність: до Лютневої революції 1917 р. – у Земстві, в період Першої світової війни – в земському союзі, організовуючи навчання медсестер на основі лікарні і санітарну службу для Південно-Західного фронту, а після жовтневої революції (1917 р.) – на виборних посадах в системі охорони здоров'я. Виїхати ж за кордон після революції йому не дали самі проскурівчани, які зуміли вмовити лікаря залишитися в місті разом із своєю сім'єю.

В лютому 1919 р., під час сумнозвісного Проскурівського погрому, в будинку і лікарні доктора Полозова рятувались багато містян, а сам лікар просто на вулиці надавав першу медичну допомогу пораненим і відвозив їх до лікарні.

Після утвердження в Проскуріві більшовицької влади С.Полозова призначили першим завідувачем лікувальною частиною Проскурівського повітового відділу охорони здоров'я. Він же став ще й організатором і завідувачем від-

ділення з лікування хвороб очей, вух, горла і носа при Проскурівській міжрайонній лікарні.

Влітку 1936 р. С.Полозов організував «пересувну» бригаду лікарів для боротьби з трахомою і риносклеромою – недугами очей, що були чи не найбільшою бідою сільської людности. Уповдовж двох років ця бригада, очолювана Полозовим, об'їздила всі райони Проскурівської округи і надала допомогу десяткам тисяч пацієнтів.

Згідно зі спогадами хмельничан знаменитого лікаря, якого безмежно поважали і любили всі без винятку, вийшов хоронити увесь Проскурів. Того дня місто буквально знелюдніло, а його населення, прощаючись з дорогою їм людиною, заповонило весь шлях, де проходила похоронна процесія, що простягалася до його могили аж із-за мосту від Гречан, нинішніми вулицями Кам'янецькою та Проскурівського підпілля. Незважаючи на велику віддаль, домовину з тілом Полозова люди несли на руках від його будинку до самого кладовища.

Під час Другої світової війни на території міста були й кладовища німецьких військовиків. Там, де тепер знаходиться «Сільпо» (у минулому універсам «Вінницький»), восени 1941 р., згідно розпорядження Проскурівського гебітс-комісаріату та міської управи, німці влаштували кладовище, на якому ховали як німецьких, так і угорських армійців. Для німців там було три прямокутних сектори, для угорців – один (у 1941 та 1942 роках угорські частини перебували в Проскурові). Перше поховання на військовому кладовищі відбулося 6 жовтня 1941 року. У той день окупаційна влада організувала захоронення останків 13 полонених у перші дні війни німців, яких знайшли під час розбору завалів проскурівської в'язниці НКВС. Останні ж поховання були зимою 1944 року. У різних джерелах зазначено, що на кладовищі було захоронено від 400 до 800 німецьких та угорських армійців, більшість із яких померли в тилкових шпиталях в 1942–1943 роках та загинули в боях під Шепетівкою в 1944 році. По війні некрополь зрівняли з землею і посадили там плодові дерева (на тому місці згодом був яблуневий сад). Тож тепер універсам та частина будинку, що поряд, стоять «на кістках».

Восени 2017 р. з міжбудинкового простору на місці цього кладовища Німецькою Народною Спілкою по догляду за військовими похованнями (Фольксбунд) було ексгумовано рештки 148 німецьких військовиків, які було перепоховано на збірному цвинтарі в Потеличах (Львівська область) [5].

Наприкінці 1943 р. кінотеатр імені Т.Г.Шевченка закрили і німці влаштували в ньому шпиталь. Лікували в ньому переважно поранених танкістів, а по-

мерлих – оскільки найближче кладовище було далеко – ховали поруч. Це місце знаходиться навпроти кінотеатру (вул. Проскурівська, 40) [4].

Згідно юдейської традиції кладовище мало декілька назв: «Дім поховання», «Дім вічності», «Дім життя» [12, с. 4]. Історичні некрополі з часом набувають цінності як музеї сакральної скульптури й архітектури [13]. Не є винятком і кладовища Хмельницького. Вагу їм надає й те, що вони є місцем останнього спочинку відомих осіб, у тому й іноземців (якщо ж про них обмаль інформації – це вже «провина» як місцевих істориків і краєзнавців, так і масмедійників та урядників). Зазначене – важливий та ефективний засіб виховання патріотизму у широкого загалу. Якого так бракує тепер – у час російсько-української війни.

1. Марченко А. Сакральність поховань міст Києва. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія «Географія». 2015. № 1(63). С. 85-88.
2. Міщенко О.В. Історико-географічні аспекти формування та функціонування тафальних ландшафтів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. – Серія: географічні науки. Вип. 10. – Херсон: ВД «Гельветика», 2019. – С. 42-47. URL: <https://gj.journal.kspu.edu/index.php/gj/article/view/243/236>
3. Кардаш Д. Кладовища Хмельницького: де вони є та чи надовго їх вистачить (КАРТА). URL: <https://vsim.ua/Retro/kladovischa-hmelnitskogo-de-voni-e-ta-chi-nadovgo-yih-vistachit-karta-11688313.html>
4. Рискальчук О. Хмельницький на кістках: де ховали людей десятки років тому. URL: <https://vsim.ua/Podii/hmelnitskiy-na-kistkah-de-hovali-lyudey-desyatki-rokiv-tomu-10912553.html>
5. www.facebook.com/khmelnitsky.museum/photos/a.133659910072288/1537811656323766/?type=3
6. Рискальчук О. Генерали, відомі лікарі та китайці: хто спочиває на старому кладовищі у Хмельницькому. URL: <https://vsim.ua/Market-Information/generali-vidomi-likari-ta-kitaytsihto-spochivae-na-staromu-kladovisch-10915012.html>
7. https://timenote.info/ru/Victor-Lawrence-Edwards?fbclid=IwAR0k2R9fbgi7qAwkRG_V-jEZJ7gHIDUBp1EoAbZ0mVb7uiqCZ59Ozm9Rn04;
8. www.facebook.com/1522734437986647/posts/2683104968616249/?paipv=0&eav=AfahcWIEa83Z8WVId3OQpwoNbuG0d4jJyA9MHSeGd-tx4TJ3qw8_S457RQo3i9XBrug&_rdr
9. www.facebook.com/story.php?story_fbid=3766322446721910&id=139884119365779
10. Рудько В. Аби пам'ять жила... URL: <https://proskuriv.khm.gov.ua/2011/07/28/аби-память-жила/>
11. Знаменитий проскурівський доктор-офтальмолог Сергій Миколайович Полозов і «школа юннатів» на ближніх Гречанах міста Хмельницького. URL: <http://visnyk.hoippo.km.ua/infomain/5016-znamenitiy-proskurvskiy-doktor-oftalmolog-sergy-mikolayovich-polozov-shkola-yunnatv-na-blizhnh-grechanah-msta-hmelnickogo.html>
12. Ходорковський Ю.І. Єврейські некрополі України. – К., УТОПІК, 1998. – 80 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khodorkovskyi_Yurii/Yevreiski_nekropoli_Ukrainy.pdf
13. Михальченко Н. Що ви знаєте про «темний» туризм в Україні? URL: <https://ua-travels.in.ua/2017/09/20/temnij-turizm>

БУДІВЕЛЬНА ЛОГІСТИКА У ЗВЕДЕННІ АНТИЧНИХ ХРАМІВ (НА ПРИКЛАДІ РИМСЬКОГО ПАНТЕОНУ – ПОПУЛЯРНОГО САКРАЛЬНОГО ТА ТУРИСТИЧНОГО ОБ'ЄКТУ)

Ця визначна споруда античної епохи на П'яцца делла Ротонда в Римі повинна бути відома кожній освіченій людині, тим більше з вищою туристичною освітою. Колись вона вважалась головним римським храмом, де стояли статуї Юпітера, Марса, Венери, Меркурія, Нептуна, Плутона та Сатурна. «Пантеон» у перекладі з латині і означає «храм усіх богів» [1]. Перший Пантеон був побудований у 27 році до Р.Хр. у третє консульство Марка Агріппи, зятя імператора Октавіана. Зазвичай вважають, що цю споруду було зведено за наказом імператора, але це не так. Земля на Марсовому полі належала місту і вважалась суспільною власністю, але ділянка поблизу, на якій велося будівництво, знаходилась у власності самого Агріппи. За його особистою ініціативою і за його коштів у 29 р. до Р.Хр., в ознаменування перемоги імператора при мисі Акцій над військом Антонія та Клеопатри, що відбулася тут двома роками раніше, і розпочалося масштабне будівництво. За 10 років Агріппа тут спорудив три будівлі – Терми, які отримали назву за його ім'ям, базиліку Нептуна і Пантеон. Причому, яким саме римським богам був присвячений перший Пантеон, нам невідомо. Але деякі дослідники вважають, що це був зовсім не храм усіх богів, а храм Марса. Якщо пов'язати зведення двох святилищ з перемогою над ворогом, то цілком можливо, що у такий спосіб консул «віддячив» богу війни Марсу і богу моря Нептуну. Адже саме Агріппа керував військовими діями проти Антонія і Клеопатри і випустив проти незграбних ворожих трирем швидкісні лібурни, які і розгромили єгипетський флот. Перший Пантеон, який навряд чи мав таку назву, мало чим відрізнявся від подібних римських храмів. Він був прямокутної форми, витягнутий більше у ширину, ніж у довжину, мав портик з колонами, цегляні стіни, прикраси у вигляді мармурових каріатид і статуй і двоскатний дерев'яний дах. Ця споруда простояла понад сто років і була зруйнована за імператора Доміціана, під час великої міської пожежі 80-го р. Від неї залишився лише портик з колонами, на якому зберігся пам'ятний напис – «Марк Агріппа, син Луція, обраний консулом втретє, збудував це». «Це» стосується не всієї сучасної будівлі Пантеону, а тільки його частини, яка збереглася. Другий Пантеон звели на місці першого, добудувавши до портику інші частини, яких не вистачало. Але пожежі в Римі були звичайною справою, тому другий Пантеон згорів

у 110 р. Через чотри роки, за імператора Траяна знову розпочалися будівельні роботи. Хоча ім'я архітектора ніде не згадується, фахівці вважають, що цього разу перебудовував Пантеон архітектор Аполлодор з Дамаску, улюбленець Траяна. Його чекала величезна робота, оскільки імператор бажав бачити на місці храму, що згорів, величезний «вічний» храм. Новий храм слід було збудувати так щоб він був непідвласний часу. Все до того ж фасаду з портиком Аполлодор прибудував проміжний будинок і ротонду. При цьому портик отримав новий вид – його оздобили 16-ма сірими гранітними колонами, що були привезені з Єгипту (рис.1). Як на той час, це була надскладна транспортно-логістична операція, оскільки кожна колона мала висоту 12 м, обхват 1,5 м, а вагу – 60 т. Кар'єр та місце навантаження на кораблі розділяла відстань 100 км, отже винахідливі римляни використали перевірений часом засіб – тягнули ці брили на дерев'яних санях, а потім на баржах сплавляли по Нілу до морського порту. Звідти везли через Середземне море до Остії, знову перевантажували на баржі і піднімали проти течії до самого Риму. Останні 600 м до місця будівництва колони переміщували на колісних возах. Але ці труднощі були дрібницями у порівнянні з будівництвом ротонди. Її стіни повинні були підтримувати неймовірний за розмірами купол. Римляни вміли зводити купольні споруди, але всі вони були меншого розміру. Імовірно прототипом Пантеону для Аполлодора послужив так званий «Золотий дім» Нерона, зруйнований ще за пожежі 64 р. Архітектор займався розбором руїн цієї споруди. Ротонду Пантеону з величезним напівсферичним куполом він задумав будувати частково з цегли, а частково з бетону. Оскільки купол повинен був спиратися тільки на стіни, залишаючи внутрішній простір абсолютно порожнім, архітектор зробив стіни максимально товстими – шестиметровими та без вікон, а купол спланував так, щоб його вага не розвалила всю конструкцію. Як результат, Пантеон отримав найбільший у світі купол, зроблений з неармованого бетону (рис.2). Його товщина у місцях опори на стіни досягає тих самих 6 м, але в міру руху до центру, де немає жодних опор, товщина купола зменшується до 1,2 м. Крім того для зменшення ваги купола, його внутрішня поверхня має дуже багато виємків (тзв. кессонів) – п'ять рядів по 28 штук у кожному, а в центрі є колоподібний отвір – окулюс – діаметром 9 м, який служив і для освітлення, і для вентиляції. Якби архітектор не зробив такого отвору в конструкції, купол Пантеону обов'язково зруйнувався б під власною вагою. Окулюс називають оком Пантеону, коли йде дощ, до нього потрапляє вода, тому в підлозі передбачені спеціальні дренажні канали для збирання та відведення води. Також мало значення співвідношення висоти стін ротонди разом з куполом та діаметру ротонди – вони однакові і дорівнювали 43,3 м. Іншими словами, ротонда з куполом має форму, що близька до кубу –

найбільш стійкої форми: за таких розмірів тиск купола на стіни зведений до мінімуму. За легендою купол ротонди зводили методом систематичної підсипки землі, а після закінчення будівництва землю прибрави. Щоб виконати таку титанічну роботу геть безкоштовно було застосовано таку хитрість: римлянам повідомили, що земля всередині ротонди змішана з золотими монетами. Зрозуміло, що вигрібати золотоносну землю кинулися всі, хто міг. Робота з спорудження Пантеону була закінчена вже при імператорі Адріані, 126 р [2].

Рис. 1. Портик Пантеону [3]

Рис.2. Ротонда Пантеону [3]

Імператор хотів отримати будівлю, яка прославила б його ім'я на віки, і він такий шедевр отримав. Пантеон став у своєму роді дивом світу, його гарно прикрасили всередині: купол був не тільки вдало структурований, але й оснащений бронзовими розетками та зірками; мармурова підлога мала малюнок з геометричними елементами; у нішах знаходилися мармурові статуї богів і богинь. 21 квітня до храму зайшов сам імператор і світло з окулусу освітило його фігуру на підвищенні так, як і статуї богів. Це був надзвичайно гарний язичницький храм. Таким він і залишився до падіння Римської імперії та запровадження у Європі нової релігії – християнства. Його іноді підновляли і лише один раз – у 202 р. – здійснили капітальний ремонт.

Через декілька століть, після того як християнство стало офіційною вірою, візантійський імператор Фока подарував Пантеон папі римському Боніфацию IV, який перетворив давньоримський «Пантеон усіх богів» у християнський храм Святої Марії та мучеників. Його освятили 13 травня 609 р. За чотири століття, що пройшли після останнього ґрунтовного ремонту, Пантеон трохи занепадав, тому перед освяченням теж були виконані ремонтні роботи: з ніш витягнули язичницьких богів, викинули увесь язичницький мотлох, тобто позбавилися від демонів. А замінили їх мощами святих мучеників, перенесених сюди з рим-

ських катакомб. Наступний імператор через 30 років зняв з храму бронзовий дах і частину прикрас. Дах відновили через століття, але зробили його не з бронзи, а з свинцю. Але і наступні папи поверталися до пограбування язичницького спадку. Так, папа Урбан VIII Барберіні, що жив у XVII ст. здер бронзове оздоблення з портиків і відправив на переплавку, щоб отримати гармати. Недарма сучасники жартували: що не встигли варвари, то зробив Барберіні. Декілька разів Пантеон збиралися перебудувати – додавали до нього то середньовічну дзвіницю, то башти над портиком, то віттар, то апсиду, то хор, то орган. Башти та дзвіниця, на щастя були знесені, а ось християнські переробки в середині Пантеону залишилися.

Сьогодні це діючий і найвідвідуваніший римський християнський храм. А також він виконує роль національного мавзолею: тут поховані художник Рафаель, італійські королі Віктор Еммануїл II і Умберто I, королева Маргарита Савойська, композитор Кореллі, дипломат Консалві та інші відомі люди Італійської Республіки. Отже, для туристів – як італійських, так і іноземних, - римський Пантеон залишається обов'язковим об'єктом відвідування, знайомство з яким залишає у відвідувачів незабутні враження (рис.3).

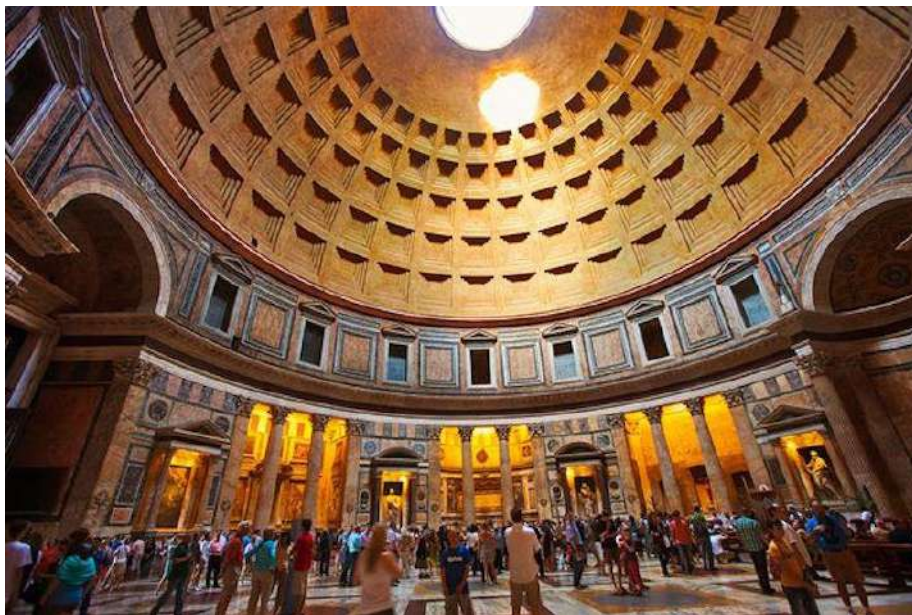

Рис.3. Сучасний внутрішній вигляд Пантеону (з туристами) [3]

1. Римський Пантеон. URL: <https://planetofhotels.com/>
2. Кравченко Ю. Римський храм усіх богів // Загадки історії. – 2018. - № 44. – С. 4-9.
3. Пантеон Рим. URL: <http://uk.wikipedia.org/>

ТРАХТЕМИРІВ – ДУХОВНИЙ ЦЕНТР ЕКОТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Трахтемирів ... На сучасній карті України зараз і не відшукаєш такого населеного пункту. Якихось дві-три хати, де доживали віку “останні із могі-кан” – кілька старих людей... А було...Трахтемирів, Монастирище, колись козацькї села, – як писав про них Т. Шевченко.

Одним з шляхів пристосування людини до постійно змінюваного навколишнього середовища виступає науково-пізнавальне освоєння національної природної та культурної спадщини. Люди творять своє довкілля засобами власної матеріальної і духовної культури, адаптуючись таким чином до нього.

До територій національної природної спадщини, або природно-заповідного фонду України належать регіональні ландшафтні парки, які в числі своїх пріоритетних функцій мають культурно-освітню та рекреаційну. Вони організовуються в місцевостях з мальовничими ландшафтами, унікальними об'єктами та явищами природи з метою задоволення культурно-естетичних потреб відвідувачів, сприяння їхньому оздоровленню і відпочинку [1; 2].

В Європі їх називають по-різному: природними – у росії, Німеччині, Австрії; регіональними природними – у Франції, Італії; просто регіональними – у Великобританії, Латвії; ландшафтними – у Польщі тощо. За прийнятою європейською класифікацією природоохоронних територій вони відносяться до V категорії – Територія охорони ландшафту (Охорона ландшафтів та видів).

Для зцілення душі і тіла, інтелектуального збагачення людина прагне до сакральних місць на землі, де б'ють життєдайні джерела. До таких місць в Україні належить природно-історична місцевість серед Канівських гір – Трахтемирів.

Позаяк ще у 2000 р., 17 лютого Київська, а 26 лютого Черкаська облради, проголосували за організацію регіонального ландшафтного парку “Трахтемирів” на приватній основі, де засновник – АТЗТ “АЕО “Трахтемирів” із Києва. Його засновано на території історико-культурного заповідника “Трахтемирів”, створеного постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.1994 р.

Одним з основних функціональних завдань соціальних інститутів і владних структур автором вбачається витворення в населення інтелектуально-гуманістичного світобачення та патріотичного ставлення до природної і культурної спадщини, історії “великої” і “малої” батьківщини. Водночас світобачення такого роду екологічне, бо забезпечує здійснення суспільством контролю

над природним середовищем, втрата якого, за свідченням відомого англійського дослідника історії Арнольда Джозефа Тойнбі, не раз призводила до зникнення цілих цивілізацій [3].

У час екологічного, військового лихоліття українському населенню для виживання треба вберегти контроль над природним середовищем. При цьому знаковою для України місцевістю є Трахтемирів, який може вважатися символом спасіння титульної нації, корінного етносу в Україні.

Чому символ спасіння? У Трахтемирові закумульована велика енергія України-Руси, вся її історія, життєвий досвід попередніх поколінь [4]. Жалюгідний вигляд “сучасного” Трахтемирова наочно свідчить про стан сьогоденного суспільства (з техногенно забрудненим довкіллям).

Дійшло до того, що Трахтемирів став забутим Богом краєм. А був він в кращі часи першою козацькою столицею (себто до Чигирини, Батурина).

Золотий козацький вік Трахтемирова почався з 1578 р., коли польський король Стефан Баторій офіційно передав його січовикам. У ті часи місто звалось Терехтемирів, а назва Трахтемирів появилася пізніше, десь у другій половині XVII ст. Терехтемирів був значним тилловим військовим центром: тут складувалась зброя, порох, провіант. У Трахтемирові часто збирались козацькі ради, обирались полковники, українські гетьмани...

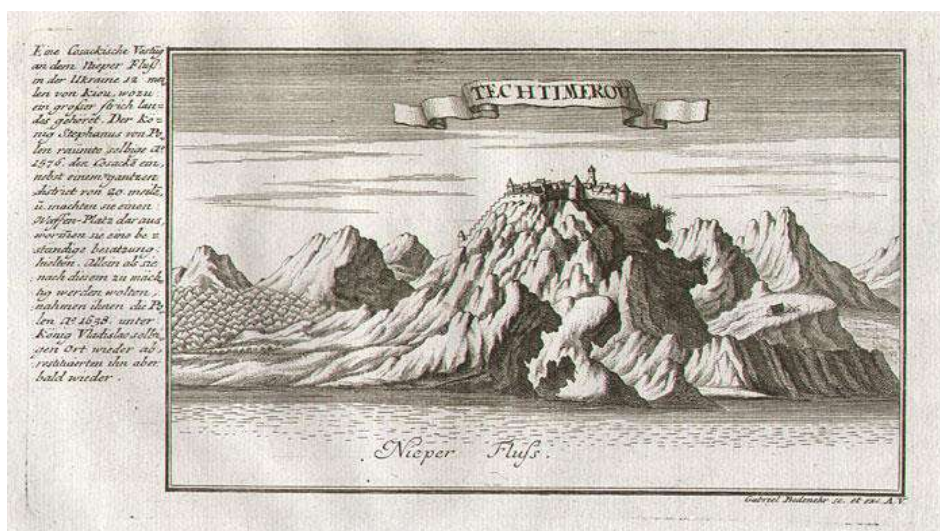

Рис. 1. Трахтемирів, гравюра 1687 року.

Проблема збереження національної ідентичності (відповідності) лежить у сфері вищої духовної етики по відношенню до власної землі. Відтак, повторимося, у Трахтемирові зберігається Дух української землі, який може стати порятунком для цілої нації. Там своєрідна духовна атмосфера, де людина найбільш гостро відчуває естетичну досконалість живої природи і своє поєднання

з нею. Коли пройтися пішки канівськими горами, як пише відома дослідниця Трахтемирова, вчений-археолог В.О. Петрашенко, то відчуєте на собі всю силу очищення..., ви переконаєтесь, що саме тут вічно співіснують добро, істина і краса [5].

Чи здогадуються нинішні власники Трахтемирова, що, збудувавши в місцевій окрузі “українську Мекку” (зокрема, для зарубіжної діаспори), можна мати великі гроші? Тут можна, певна річ, поступово, відтворити історичний спадок Трахтемирова у вигляді скансенів (музеїв під відкритим небом) в цілях пізнавального відпочинку туристів.

Тобто вибудувати в макеті середньовічне місто – козацьку столицю, скіфське городище, зарубинецьку культурну пам’ятку (літописне місто Заруб)..., а також діючий монастир. А довкола цього осердя – відповідну сервісну інфраструктуру.

Трахтемирів ідеально втілює в собі зразок реалізації ідеї про нерозривність природного та історичного ландшафту. І новим його “власникам” треба усвідомлювати і постійно не забувати – на якій землі вони знаходяться і господарюють.

До Трахтемирова потрібно підходити з доленосною мораллю, з Совістю. В основі цієї моралі повинно стати гармонійне поєднання чисто меркантильних інтересів (господарських потреб), збереження, охорони і, в міру фінансово-матеріальних можливостей, реставрації пам’яток природи та археології, відновлення історико-ландшафтного середовища минулих епох.

Пріоритетним у використанні природно-культурної спадщини Трахтемирова має стати науково-пізнавальне освоєння його Істини, інтелектуально-гуманістичний екотуризм.

1. *Гетьман В.І.* Національний ландшафт та український етнос // Зелені Карпати. – 2010. - №1-2. – С. 46-47.
2. *Гетьман В.І.* Гуманістична цінність заповідних ландшафтів національної та регіональних екомереж України // Екологічний вісник. – 2003. - № 1-2. – С. 5-7.
3. *Тойнбі Арнольд Дж.* Дослідження історії. – К., 1995. – Т. 1. – 615 с.
4. *Гетьман В.І.* Дух Землі // Слово просвіти // - 2013. - № 22. – С. 1, 3.
5. *Петрашенко В.О.* Охоронювані природні території Канівщини очима археолога // Заповідна справа в Україні. Т. 4. Вип. 2. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 1998.– С. 69-71.

РАСТАМАНИ: РЕЛІГІЯ, МУЗИКА, ТУРИЗМ

Растамани – прихильники релігійно-філософського руху растафаріанства. Назва релігії походить від імені останнього імператора Ефіопії Хайле Селассіє I (1892-1975). Це ім'я, що означає Сила Святої Трійці, він отримав при хрещенні, а взагалі його звали Рас Тафарі Маконнен. Растамани вважають, що Селассіє I був втіленням бога на землі, якого вони називають Джа, що перекладається з давньоєврейської як «усе суще». «Наша релігія – найдемократичніша у світі, – з гордістю стверджують растамани Ямайки, де растафаріанство є надзвичайно популярним. – Воно не потребує богослужінь, проповідників, ікон, розкішних церемоній і храмів. Кожний растаман повинен знайти віру і бога Джа у самому собі, а ще підтримувати, любити один одного і відмовитися від порочних цінностей західного суспільства, яке ми називаємо Вавилоном. Якщо людина сповідує ці засади, то вона по смерті неодмінно потрапить до раю!» [1].

Растамани впевнені, що Свята Земля знаходиться в Ефіопії, котру вони вважають своєю початковою батьківщиною. Своєрідним пророком растафаріанства вважається ямайський публіцист, політик, письменник та громадський діяч Маркус Гаврі, лідер руху «Назад до Африки». Він народився 17 серпня 1887 р. на острові Ямайка, який на той час був британською колонією. Після 7 класу він був змушений залишити школу і працювати на митті посуду у кав'ярні, щоб матеріально підтримати родину. У вільний час він багато читав, особливо релігійної літератури, і прийшов до висновку, що у ямайців повинна бути своя релігія. Таким чином він прийшов до растафаріанства, з 20 років виступав на мітингах та публікував статті, які закликали чорношкірих боротися за свої права, чим завоював популярність на батьківщині. Мешканці Ямайки боготворили Маркуса, підтримувала його і ямайська православна церква, яка у такий спосіб сприяла розповсюдженню растафаріанства. 1914 р. Маркус заснував Всесвітню асоціацію з покращення положення негрів. У своїх промовах він закликав чорношкіре населення до расової чистоти, передбачав коронацію чорного короля на африканському континенті і закликав до переселення ямайців до Африки. Цим він сприяв тому, що імператор Ефіопії Хайле Селассіє I був проголошений прихильниками растафаріанства втіленням бога Джа. Послідовники растафарі на Ямайці вперто вірять, що Селассіє був нащадком біблійного царя Соломона і цариці Савської. Маркус Гаврі всіляко схвалював достоїнства ефіопського монарха, захоплювався його людськими та діловими якостями, раста-

фаріанство називав «найгуманнішою релігією», а ще послідовно критикував пороки колоніалізму. Він стверджував (початок ХХ ст), що:

- західний світ загруз у гріхах та ненависті, заради наживи політики готові піти на будь-які злочини, зокрема це війни, жертвами яких стають мільйони;
- вони отруюють атмосферу, безжально експлуатують природні багатства, знищують ліси;
- вони зовсім не турбуються про людські душі, і хоча на словах багато з них вірують у Христа, пошуку Бога їм не вистачає. Такі «християни» хоча і говорять, що Бог – це любов, але за їхніми реальними діями цього і не скажеш, отже, їхня релігія є суцільним фарисейством, а растафаріанство – ось істинна і шляхетна віра [1].

Так за думкою Гаврі, растамани не повинні когось примушувати слідувати своїй вірі, як це практикують представники інших релігій. Новонавернені повинні приходити до віри в бога Джа самостійно, а ще, постійно культивувати африканську самобутність, не приймати західні цінності та жити за засадами любові до ближнього свого. Маркус Гаврі у своїх промовах запевняв ямайців, що вони були віддані в рабство білошкірим самим богом Джа, як кару за їхні багаторічні гріхи. Але незабаром Джа зглянеться, з'явиться на землі і відведе народ Ямайки до «землі обітованої» - Єфіопії, - таким пасажом зазвичай закінчував свої проникливі промови Гаврі [1]. Здобувши величезну популярність та великі успіхи у розповсюдженні растафаріанства у всьому світі, Маркус поїхав до США, де заснував декілька філій асоціації. Але в подальшому на нього чекало повне фіаско: 1922 р. він був засуджений за фінансові махінації і провів 5 років в американській в'язниці, після чого втратив не тільки здоров'я, але й авторитет у негритянському русі. Він помер 1940 р. від інсульту, знаходячись у політичній ізоляції. Однак його статті і тези промов на даний час переживають нову хвилю популярності.

Вивченню растафаріанства багато років присвятив британський вчений Леонард Барретт. У своїй монументальній праці, виданій 1988 р., він писав: «Растафаріанство – спосіб життя та духа. Це повернення до способу життя наших предків, які поважали духовність, людинолюбство та гуманність по відношенню до природи». Барретт сформулював основні постулати релігії растаманів, серед яких виділив наступні: «Хайле Селассіє I є Живим Богом. Чорна людина є реінкарнацією стародавнього Ізраїлю, яка через Білу людину потрапила у вигнання до Ямайки. Біла людина поступається Чорній людині. Ямайка – пекло, Єфіопія – рай. Непереможний імператор Єфіопії є рятівником для вигнанців – осіб африканського походження, який прийшов, щоб допомогти їм повер-

нутися до Ефіопії. У найближчий час чорношкірі повинні прийти до панування у світі» [1].

Однак сучасні растамани вважають, що ці постулати Барретта тридцятирічної давнини сьогодні вже неактуальні. Як доказ правильності своїх висновків, вони наводять дані про різке зростання числа білих растаманів у країнах Європи та Америки. Растаманам близькі і земні задоволення, одним з яких вони вважають вживання каннабісу, або маріхуани. За переконанням послідовників растафаріанства, каннабіс вперше виріс на могилі царя Соломона і ввібрав його мудрість. Зрозуміло, що з цим твердженням можна посперечатися, адже вживання маріхуани може бути першим кроком до наркоманії.

«Тому що іншими шляхами це не вилікувати» – часто повторював знаменитий виконавець музики регі і растаман Боб Марлі (1945-1981). Він народився у бідній родині, перепробував багато робітничих фахів, до музики приєднався у 16 років під впливом друзів, створив свій гурт, що виконував його балади і сповідував растафаріанство. У більшості завдяки його виконавській та концертній діяльності число растаманів у світі стрімко зростало і у 80-х рр. ХХ ст. досягло 2 млн. На превеликий жаль багаточисельних прихильників Боб Марлі пішов з життя 11 травня 1981 р. через важке онкологічне захворювання. Останніми його словами, зверненими до сина Зіггі, були: «Money can't buy life» (у перекладі з англ. – «Гроші не можуть купити життя»). Музикознавці вважають, що регі ввібрав у себе гармонії і ритми національної ямайської музики, заснованої на чіткому ритмі барабанів Наябінгі. Тексти балад Боба Марлі закликали до людинолюбства та братерства. Завдяки йому сформувався і типовий зовнішній вигляд растамана, який носить дреди, мішкувату куртку, джинси і обов'язково в'язану різнокольорову шапочку-беретик – у кольорах растафарі – зеленому, золотому, червоному і чорному. Поступово тексти регі, які спочатку проповідували християнські цінності, стали більш політизованими, актуальними. Вони все частіше викривали соціальну та економічну несправедливість, поступово перетворившись в голос пригнобленої, але не засмученої молоді, готової отримати кайф від кожної мелодії, кожного акорду, кожного рядку. Також растамани Ямайки впевнені, що повинні мати свою правову систему і свій суд. «Ми – богом обраний народ, який здатний нести іншим жителям землі силу, впевненість і спокій» – говорив Боб Марлі [1]. Растамани суворо дотримуються певних правил у побуті: вживають у їжу овочі та фрукти, рибу (не більше 20 см у довжину), не вживають сіль, відмовляються від алкоголю, свинини, з напоїв – віддають перевагу трав'яним чаєм у порівнянні з кавою та молоком. Новонароджена дитина обов'язково благословляється старійшиною растафаріанської громади. Церемонія супроводжується піснями та молитвами. А от весільні свя-

та на Ямайці не практикуються. Чоловік та жінка, що живуть разом, автоматично вважаються подружжям, оскільки сам шлюб растамани розглядають, як соціальний факт, а не як релігійну подію. У растаманів не існує церемонії поховання померлих, вони вірять в реінкарнацію і вважають, що життя є вічним та безперервним процесом. Свої релігійні зустрічі віруючі називають сесіями або бесідами, зазвичай вони проходять у просторому будинку якогось растамана, при цьому молитви супроводжуються мелодіями регі. «Наша релігія поступово завоює весь світ» - в цьому твердо впевнені сучасні послідовники растафаріанства.

Не знаємо, як про весь світ, але нині музика регі отримала поширення не тільки в Ямайці, але й у США та Європі, перш за все у Великій Британії, де елементи регі включали в свою музику Елвіс Костелло, Police, The Specials, The Clash, The Damned і навіть The Rolling Stones. Нині цей напрям рок-музики відроджується у новій якості і викликає сплеск інтересу до класики жанру. Цікаво, що музика регі прижилася і в Україні. На сьогодні в Україні існує низка музичних колективів, які використовують у своїй творчості елементи і стилі регі. Найбільш відомими у цьому плані є гурти Бумбокс, The ВЙО, Операція Пластилін, також харківський гурт 5'nizza (і гурт, який створився після їхнього розпаду SanSay). Балади в стилі регі-мюзік виконують і брати Капранови. В Україні вже відбулося 5 міжнародних фестивалів, присвячених цьому музичному напрямку, 6-й був запланований на 19-21 червня 2020 р. на озері Безлюдівка біля Харкова під назвою «Острів Свободи» [2]. Для цього передбачалося створення наметового містечка під назвою Місячне на 200 місць з охороною. У програмі фестивалю повинно було бути барабанне фаєр шоу, чемпіонат з тверку, воркаут, хіп-хоп, майстер-класи, конкурси та ігри, великий басейн, вейк-парк, волейбол, водомет і водні скутери, йога, чайні церемонії, шамани і багато іншого. На головній сцені були запрошені до виступу улюблені виконавці регі з України, а також з Іспанії та Італії. а на електронній сцені фестивалю – DUB ARENA – повинні були бути задіяні найкращі селектори та діджеї. За традицією передбачалося багаття діаметром 15 м з барабанами, гітарами та душевними посиденьками. Під час фестивалю планувалася пропозиція їжі у форматі домашньої кухні з вегетаріанським меню. У програмі фестивалю також передбачалися ярмарок – виставка-продаж унікальних виробів ручної роботи майстрів України, а також окрема дитяча зона з тінню та аніматорами. Інфраструктура заходу включала поліпшене WC і клінінгову систему, чергування рятувальників та працівників червоного хреста на території фестивалю. Дістатися до місця фестивалю можна було фірмовими автобусами (що півгодини), фірмовими таксі (10% тариф), міським транспортом, електричкою, автостопом або пішки. Місткість фестивалю-

ного майданчика була визначена у 1,5 тис. осіб. Цікавою була система квитків: 1 день (Дредастий)/ 1 особа – 200 грн; 2 дні (Weekend)/ 1 особа – 300 грн; 3 дні (Відданий)/1 особа – 400 грн; 3 дні (Дружний)/3 особи -1 тис грн; 3 дні (Фестивальний)/5 осіб – 1500 грн; КЕМП – 1 місце під намет на 3 дні – 300 грн. Була підготовлена реклама заходу (рис.1). Нажаль, через пандемію Covid-19 цей фестиваль не відбувся, але ми впевнені, що повійні діяльність міжнародного фестивалю регі-мюзик в Україні буде відновлено.

Рис.1. Рекламний постер Міжнародного фестивалю регі-мюзик в Україні [2]

Фестивалі регі-мюзик нині відбуваються в усьому світі, з цим пов'язані і значні туристичні потоки. Найбільше музичних фестивалів у стилі регі проходить в США (12), Італії (11), Філіпінах (7), Німеччині (7), Франції (6), Швейцарії (5), Великій Британії (5), Чеській Республіці (4) тощо. На рис.2 представлено типову сценку з фестивалю регі-мюзик.

Рис.2. Типова сценка з фестивалю регі-мюзик [3]

1. Барсов В. Растамани в пошуках бога Джа. *Таємниці ХХ ст.* № 34. 2019.С. 26-27.
2. https://kharkov.internet-bilet.ua/uk/reggae_festival

Заїка Наталія

САКРАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, ЗМІСТ ТА НАПОВНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО РУШНИКА

Рушник – самобутнє явище у середовищі культурних цінностей, предмет високого рівня сакральності, характерний для багатьох народів, в українців дістав найбільшого поширення і розвитку. У рушниках закарбовані особливості національного мислення – образного, абстрактного, формотворчого та світоглядні уявлення українського етносу. Тож, за етнічними уявленнями рушник наділений високим сакральним статусом, з глибинними духовними традиціями, що засвідчує визначальну роль рушника у духовному бутті українців [1, с. 235-238].

Священною сакральною основою рушника передусім є сама тканина – домоткане полотно. Нитки, ввібравши в себе священну духовність рослин, процесів їх вирощування, виготовлення волокон для ткання, мають сакральний зміст матеріального моделювання енергетичних структур простору Світу – священних знаків, які освячують людину, полотно набуло в традиційній культурі статусу універсального святителя, що становить генетичну основу святості рушника [2, с. 76-81].

Колекція Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (далі у тексті НІЕЗ «Переяслав») нараховує понад чотири тисячі рушників майже з усіх регіонів України. Ці сакральні предмети різні за технікою виконання: ткані, вишиті, вибійчані, але традиційні за колоритом, орнаментикою та своєрідні за змістом.

Особливо цікаві давні рушники, повиті святістю, так звані «монастирські-чернечі». Цю назву вони отримали тому, що виготовляли їх у майстернях при монастирях. У фондах НІЕЗ «Переяслав» зберігається двадцять п'ять монастирських-чернечих рушників. Датуються вони початком ХІХ– початком ХХ ст. Їхня географія охоплює Золотоніський, Чигиринський, Чернобаївський райони Черкаської області за сучасним адміністративним поділом [3].

Вишивалися «монастирські» рушники за давніми сакральними сюжетними схемами, червоною з вкрапленням синього кольору заповлочною двобічним давнім полтавським рушниковим швом у поєднанні з іншими техніками заповнення: двобічна гладь, штапівка, просо, стебловий шов, ретязь та інші. У му-

зейній колекції НІЕЗ «Переяслав» вишиті – давнім полтавським рушниковим швом (20); тамбурним швом (4 одиниці); сухозліткою, гладдю (1 предмет) [4].

Гама кольорів у чернечих рушниках – з переважанням червоного кольору, інколи – з вкрапленням світло-синього, блакитного (ранні рушники) або чорного (пізні). В композиціях цих рушників відбилися народні традиції, тоді як в орнаментах спостерігаємо більше привнесень із церковної вишивки.

В просторовій композиції всіх чернечих рушників простежується умовно тридільність – низ, центр, і верх. В кожному рушникові при заповненні площини виділяється боковий простір, але при цьому акцент робиться на центр композиції. Площину поля рушників (Інв. №№ Т-2000, Т-2001, Т-2002, Т-2003, Т-1998, Т-1997) займає майже суцільна композиція, що є типовим для монастирського шитва [4].

Основним орнаментальним компонентом композиції у більшості рушників (24 з 25) є дерево, що займає центральний простір. Це так зване «Дерево життя», «Світове дерево», «Святе дерево».

«Дерево життя» на таких рушниках як трансформація «Всесвітнього священного дерева» було запорукою продовження роду, джерелом родючої енергії. Рушники з композицією «дерева» мав примножити та захистити

Орнаменти народного рушника містять ряд знаків-символів, складових давньої системи українців. саме вони перетворюють пам'ятник матеріальної культури у предмет духовного поклоніння. Знаки-символи проходять трансформацію від найпростіших ідеограм геометричного плану до складних рослинно-геометричних орнаментальних композицій [5, с. 224-225]. При цьому незмінним залишається відношення до рушника, як до основної складової сучасного обряду та інтер'єру народного житла. Рушники завжди висіли на покуті на святому місті у хаті, де збирається вся родина на трапезу і перед кожною трапезою освячували їх молитвою. По суті, вони виконували роль тих-таки святих образів. Із запровадженням християнства вони не зникли, а почали співіснувати разом з іконами. Їх вивішують над іконами. Пережиток такого рушника-ікони й зараз спостерігається в буденному інтер'єрі селянських жител Переяславщини. Це короткий («кілковий») рушник, вивішений на покуті під паркою ікон. У орнаменті таких рушників обов'язкова така деталь як «рожа» – гостроконечна квітка-зірка, один із варіантів солярних символів [6, с. 131-133]. До прикладу, на Переяславських домотканих рушниках з фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» орнаментальний мотив «рожа»: інв. № Т-4848 с. Помоклі; інв. № Т-4869 с. Положаї; інв. №№ Т-5356, Т-5357 с. Лецьки (місцеві назва «рожатий вивід» [4].

Хліб і рушник – одвічні людські символи. Солярна символіка присутня в орнаментиці рушників, що призначені для хліба. Зокрема, знаки сонця у компо-

зиційному просторі рушників влітаються з деталями у «світове дерево», це домоткані рушники поч. ХХ ст. із села Вінинці (Переяславщина) інв. №№ Т-2206, Т-5828). Народний звичай вимагав, щоб хліб не лежав на «голому», себто непокритим рушником столі (експозиція житла – «власне хата» – Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини НІЕЗ «Переяслав»). У цьому випадку, рушник та хліб на ньому сприймалися як своєрідна жертва домашнім богам.

Від народження і до самої смерті, рушник супроводжував усе життя українця. В обряді народин – рушник-сповивач. Це вузький, довгий, вишитий зірками-розетами та виводами «калинової квітки». І був охоронцем немовляті як у фізичному, так і в енергетичному плані.

Рушник з «деревом життя» (Інв. №№ Т-2000, Т-2001, Т-2002, Т-2003, Т-1998, Т-1997) мав примножити та захистити від «лихого ока» чоловічу силу молодого, виступаючи в полтавських весільних костюмах поясом, який в'язала на молодого молода [6, с. 131-133; 4].

На Переяславщині дівчина-наречена у весільному вбранні користувалась замість крайки кролевецьким рушником, тканий червоним по білому (місцева назва «орлови», «орликові»). Їх купували на ярмарках і характеризували як весільні. Це підтверджує думку Б. Рибаківа про трансформацію зображення «небесного оленя» у двоголового орла. Який виконує функції захисту та забезпечення продовження роду.

У весільному обряді були гостьові «плечові» рушники, які виготовлялися спеціально для пов'язання гостей із родини молодого та молодої. Це означало поєднання двох родів. На цих рушниках вузькими смужками переписували низ суто весільною символікою: це «хмелик», «барвінок», «овесець».

Поховальні рушники – це довгі з вузькими переписами на кінцях, які призначалися не тільки для опускання домовини в могилу, ними ще й пов'язували замість хусток учасників процесії. В символах орнаментики рушника, якого пов'язували на хресті зустрічаємо «журавлики», за словами старих людей, вони уособлюють птахів, які забирають душу «на той світ».

Рушник – унікальне явище, предмет високого рівня сакральності, обрядовий атрибут у національній культурі українців. Це пам'ятка, в якій закарбовані світоглядні вірування й уявлення українського етносу, особливості національного мислення: образного, абстрактного, формотворчого.

1. Свирида Р. Сакральність шиття давніх рушників Київщини. *PEREYASLAVICA. Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»* / Збірник наукових статей. 2009. Вип. 3 (5). С. 235–238.
2. Верговський С., Свирида Р. Рушник и традиционная культура украинцев. Ручнік у просторі і часе. Мінск, 2000. С. 76–81.

3. Заїка Н. «Дерево життя» – основний мотив монастирських рушників (з колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»). *Переяславіка: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: зб. наук. ст.* Переяслав-Хмельницький, 2015. Вип. 9 (11). 472 с.
4. Фонди НІЕЗ «Переяслав». Матеріали фондкових книг інвентарної групи «Тканини» (книги 1–16).
5. Годліна Л., Різник В. Знакова система давнього українського рушника. Класифікація символів. *Переяславська земля і духовний світ людини. Збірник наукових праць / Під ред: І. П. Стогнія.* Київ-Переяслав-Хм.: Пальміра, 1998. С. 224-225
6. Годліна Л. Обрядова роль народних рушників (Середня Наддніпрянщина, Полтавщина. Регіональне і загальне в історії. *Тези Міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду.* Дніпропетровськ: Пороги, 1995. С. 131-133.

Авраменко Світлана

ІКОНИ ВАСИЛЯ КОРНІЙОВИЧА РУДЕНКА В ФОНДОВІЙ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»

Серед багатой матеріальної та духовної спадщини українського народу чільне місце належить сакральному мистецтву, зокрема іконопису. Православна ікона – унікальний духовний феномен, що органічно поєднує в собі якості твору мистецтва і священного зображення. Вона концентрує в собі мистецько-естетичний досвід українського іконопису і риси індивідуального мистецького самовираження конкретного майстра іконописця.

Намолинні ікони завжди були одним із головних сакральних символів «життєвого світу» українців. Особливу місію виконували чудодійні ікони. Цікавим туристичним об'єктом є місця паломництва, зокрема храми з образами прославленими багатьма зціленнями.

Одним із осередків збереження і вивчення релігійного малярства в Україні є Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». У музейному зібранні близько 1200 ікон основного та науково-допоміжного фонду [1, с.18]. У більшості ікон авторство не встановлено, оскільки вони передавалися з покоління в покоління, інформація про автора була втрачена. У колекції є образи, передані прямими нащадками іконописців, зокрема ікони, написані Василем Корнійовичем Руденком. Вони були виявлені в будинку, де в свій час проживала родина іконописця (вул. Ломана м. Переяслав-Хмельницький Київської обл.). Руденко Володимир Семенович (внук) передав родинні реліквії Заповіднику в 1986 р.

Народився Василь Корнійович в 2-й половині XIX ст. (точна дата не встановлена) в с. Дем'янці Переяславського повіту Полтавської губернії. Навчався іконопису в філії іконописної школи Києво-Печерської лаври. Після її закінчення Василь Корнійович переїжджає в м. Переяслав Полтавської губернії [2, с.475].

Із переяславським Вознесенським монастирем пов'язана діяльність іконописної майстерні. У ній на замовлення виготовляли ікони, іконостаси, кіоти, а також готували іконописців. У 1816 р. Вознесенський собор отримує статус міського кафедрального. Одним із джерел його фінансування була продукція іконописної майстерні, яка практикувала таку форму співпраці як надомництво (майстер виготовляв замовлення у своїй домашній майстерні). Одним із таких надомників був Василь Руденко. Відомо, що декілька його робіт було передано до Троїцької церкви Переяслава. На початку XX ст. Василь Корнійович був досить відомим майстром-позолотником. Іконописця в 1910-1920 рр. винаймали вкривати сусальним золотом ікони Володимирського собору в Києві. У 1932 р. він золотив іконостас переяславської Варваринської церкви [3, с.267].

В іконографічному зібранні НІЕЗ «Переяслав» атрибутовано 8 робіт Василя Корнійовича Руденка. Вони цінні за своїм історичним, художнім і науковим значенням.

В іконах майстра тема Богородиці Одигітрії представлена двома образами: «Казанська Божа Матір» (КВ-1775, інв. № І-290) та ікона (КВ-17669, інв. № І-284) написана за списком чудотворного образу «Козельщанської Божої Матері». Ця ікона експонується в церкві Покрови Пресвятої Богородиці Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини НІЕЗ «Переяслав» і завжди привертає увагу екскурсантів.

Назву ікона Божої Матері отримала від місця перебування – селища Козельщина на Полтавщині. У XVIII ст. власницею ікони була дружина запорізького військового писаря Сіромахи, італійка за походженням. Переходячи в спадок, образ став реліквією роду Козельських. Останній з роду, не маючи нащадків, передав свій маєток та ікону графині Капніст. У 1880 р. донька графині, хворіючи на параліч ніг, палко молилася перед іконою Божої Матері і була чудесно зцілена Пресвятою Богородицею.

На іконі Діва Марія зображена в синьому хітоні, її плечі й голова вкриті пурпурним мафорієм у зірках. Лівою рукою вона притримує маленького Ісуса, який напівлежить у неї на колінах, тримаючи в правій руці хрест. Мати Божа правою рукою притримує дитячу руку з хрестом. Праворуч від Диви Марії – стіл, на якому чаша і ложечка. Німби над головами фігур утворюють промені світла. В нижній частині ікони, зроблений авторський напис іменування ікони

«Изображение Козельщанской иконы Божей Матери» Розміри ікони: 44,5 x 55,5см.

У колекції зберігається дві ікони Святого Миколая. На іконі «Святий Миколай Чудотворець» (КВ-17674, інв. № І-289) зображення святого нижчепоясне. Права рука піднята в благословляючому жесті, лівою рукою знизу тримає закриту книгу. Під зображенням напис: «Св. Николай Чудотворец». Розміри ікони: 23 x 25см. На другій іконі «Святий Христов Миколай» (КВ-17670, інв. № І-285) зображення святого нижчепоясне. Права рука піднята в благословляючому жесті, ліва тримає знамено. Розміри ікони: 23,7 x 32см.

У колекції зберігається ікона «Святі Борис і Гліб» (КВ-17673, інв. № І-288). Святі зображені традиційно у весь зріст, у півоберта один до одного. Гліб правою рукою торкається грудей, Борис молитовно на грудях склав руки. Розміри ікони: 20,5 x 24см.

В родині іконописця зберігалась також ікона «Трійця новозавітна». У центрі ікони зображено трьох божественних осіб, що сидять на небесному престолі. Бог-Отець зображений у вигляді сивочолого Старця-Вседержителя, Бог-Син з хрестом і Євангелієм у руках, а також Бог-Дух Святий у вигляді ширяючого голуба. Розмір ікони: 47 x 62 см.

До музейної збірки була передана ікона «Святий Устиліан» (КВ-17672, інв. № І-287). Розміри ікони: 23,7 x 28,5см. Також ікона «Пантелеймон цілитель» (КВ-17676, інв. № І-291). Розміри ікони: 42 x 59см.

Ікони Василя Корнійовича вирізняються авторським почерком, малярськими навичками, творчою уявою майстра. Його роботи користувалися широким попитом у населення, оскільки писав він образи професійно, враховуючи смаки замовників. Тому можна припустити, що в колекції Заповідника зберігаються значно більше робіт Василя Корнійовича.

Українська ікона є феноменом сакрального мистецтва. Образи виставлені для огляду в експозиціях музеїв завжди викликають інтерес у відвідувачів, особливо авторські роботи.

1. *Богущ Т.Г.* Становлення і розвиток іконописної збірки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» // Переяславіка: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: зб. наук. ст. – К.: Міленіум. 2007. – Вип. 1(3). – С. 17-20
2. *Ткаченко Н.Г. Прокопенко К.В.* Переяславський іконописець Василь Корнійович Руденко та його роботи у фондовій колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» // Переяславіка: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: зб. наук. ст. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – Вип. 12 (14). – С. 474-480
3. *Остронос Г.М.* Переяславська іконописна майстерня 2-ї половини ХХ ст. // Переяславська земля і духовний світ людини: зб. наук. ст. – К., Переяслав-Хмельницький, 1998. – С. 266-268

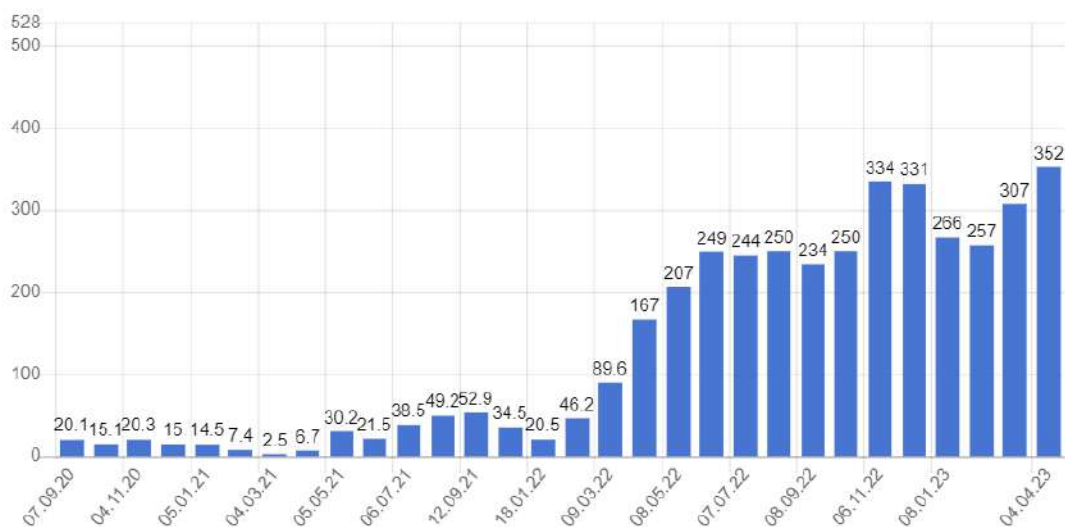
СТІНА ПЛАЧУ: ТУРИСТИЧНИЙ МАГНІТ ІЗРАЇЛЮ

Туризм в Ізраїлі – одна з важливих складових бюджету країни. Туристична галузь економіки обслуговує як громадян Ізраїлю, так і іноземних гостей. Велика кількість археологічних і архітектурних пам'яток, пляжні зони на Середземному і Червоному морях, лікувальні курорти Солоного озера («мертвого моря») і теплий клімат роблять туристичні поїздки до Ізраїлю дуже привабливими. Паломництво, медицина, відпочинок та екскурсії. Подивитися, відпочити, духовно збагатитися – це те, що вабить кожного туриста з різних куточків планети до Ізраїлю [1].

Єрусалим – серце стародавнього та сучасного Ізраїлю. Найсвятіше місце для єврейського народу, місце, де цар Соломон збудував Перший Храм на славу Господа на горі Морія. Він був зруйнований, відновлений і знову зруйнований. Сьогодні тисячі людей приїжджають сюди, щоб торкнутися Стіни Плачу – єдиного, що залишилося від Другого Храму.

Ізраїль належить до найбільш відвідуваних держав світу, а Стіна Плачу – до найвідоміших сакральних об'єктів світової релігійної спадщини. Туристопотік завжди є стабільно високим. Певні корективи вніс Covid 19, а згодом, ситуація з відвідуванням відновилась. Кількість іноземних туристів в Ізраїлі зростає до 352 тис. чол. (0.35 млн. чол.) у березні 2023 року. Максимальне число досягло 486 тис. чол., а мінімальне 0.6 тис. чол. Дані щомісяця публікує Центральне бюро статистики [2].

Рис. 1. Кількість іноземних туристів у Ізраїлі, 2020-2023 р., тис. чол. [2]

Оскільки в наш час тисячі туристів і прочан з усього світу намагаються побувати біля Стіни Плачу і донести до Бога свої прохання за допомогою паперових послань, стіну доводиться регулярно чистити двічі на рік: в Судний день і на свято Песах. Проте, з цього приводу не варто турбуватися. Всі записки, що збираються раз на місяць – зберігаються і закопуються на священній для євреїв Оливковій горі. Останнім часом з'явилася маса пропозицій на просторах інтернету вкласти прохання туриста-паломника в Стіну Плачу без його безпосередньої участі. Можливо, що послання, доставлені таким чином, теж виконуються. Проте, в цьому випадку, зникає можливість відчутти дивовижну енергетику цього місця, зарядитися силою, яку воно дає кожній людині, що побувала тут.

Паломницькі об'єкти Ізраїлю характеризуються унікальною історією. Храм зведений царем Соломоном в середині X століття до нашої ери, як відомо, простояв до 586 року до нашої ери. Згодом, він був зруйнований вщент вавілонянами. Після підкорення Вавилону персами цар Кир у 538 році до нашої ери наказав його відновити. За часів царя Ірода на рубежі нашої ери храм був реконструйований і розширений. Незабаром, був знову зруйнований під час придушення римлянами іудейського повстання. Немає в Єрусалимі більш священного для ізраїльтян місця, ніж Стіна Плачу. Щоправда, так назвали Ха-Котель Ха-Маараві, тобто Західну Стіну Храму, не юдеї, а мусульмани. Щороку до вцілілого фрагмента стіни тяглися натовпи віруючих і гірко оплакували свою долю. Робили вони це пристрасно і голосно, як плакальники на похороні. Не дивно, що мусульмани назвали це місце релігійного екстазу Ель-Мабка, тобто «Місце Стінань» [3].

Більшість, хто не знайомі з детальною історією Єрусалиму вважають, що Західна Стіна була зведена царем Соломоном ще за днів Першого Храму, тобто, у X столітті до нашої ери. Проте, це не відповідає дійсності. Від Першого Храму, як і від єрусалимських мурів того часу, практично нічого не збереглося. Вони були зруйновані ще 586 року до нашої ери під час війни з Вавилоном. Другий Храм був зведений у 516 році до нашої ери. Проте, Західна Стіна, що збереглася, не мала до цього храму жодного відношення - і Перший, і Другий Храм займали набагато скромнішу територію на Храмовій горі. Вже в епоху Ірода Великого, в 19 році до нашої ери, було розпочато грандіозну реконструкцію Другого Храму, який за кілька століть значно занепав і став здаватися володарю Юдеї, котрий любив помпезні споруди, надто маленьким і непоказним.

Перші храми було зведено на скелях природного походження, однак Ірод наказав максимально розширити площу скель. Робітники створили підсипну

конструкцію з вирівняним майданчиком нагорі. Вона тягнулася із півночі на південь на 480 метрів, а із заходу на схід - на 300 метрів, збільшивши, при цьому, корисну площу вдвічі. Зрозуміло, штучний пагорб 720 метрів заввишки і з будівлями нагорі повинен був підтримуватися за допомогою міцних кам'яних огорож. Такими підпорами і стали мури нової Храмової гори. На півдні та заході вони підіймалися над вуличками на висоту 30 метрів, Південна Стіна простягалася на 280 метрів завдовжки, а західна - на 485 метрів. Північна Стіна захищала римську військову фортецю і була укріплена; на стику Північної та Західної Стін стояла вежа Антонія, що мала в народі погану славу. Ім'я Ірода I Великого стало загальним для позначення злої та жорстокої людини. Перебудова Храмової гори почалася при Іроді і перші результати з'явилися менш ніж через 10 років, проте, процес реконструкції тривав і за наступних правителів. Роботи було завершено лише до 64 року нашої ери. На самій горі з'явився храм із білого каменю неймовірних розмірів, прикрашений сріблом та золотом. З боку міста височіла потужна Західна Стіна, складена з величезного каміння від півтора до трьох метрів завдовжки, більше метра заввишки і вагою до шести тон. У кладці Західної Стіни є камінь-гігант, його довжина 13,5 метра, а вага близько 570 тон. Каміні Західної Стіни укладені в 45 рядів, висота стіни в районі цієї ділянки, яка називається Стіною Плачу, досягає 32 метри, з них над поверхнею в наші дні виступає 19-метровий культурний шар. Під землею до стіни практично примикає давня міська забудова.

Храм, реконструйований Іродом та його наступниками, простояв лише шість років. У 70 році нашої ери, за наслідками придушення юдейського повстання, він був стертий з лиця землі римлянами так само, як це колись зробили вавилоняни. Третього Храму немає досі, є лише фрагмент стіни, який замінює храм. Звичайно, цей мур ніколи не був храмовим муром, не стосувався Свята Святих, проте, в Ізраїлі існує віра, що саме на цю частину стіни сходить Шхіна, тобто благодать Творця.

Відомо, що шанування Стіни Плачу почалося не з моменту руйнування Другого Храму, а набагато пізніше. Вперше про проведення молебнів біля цієї ділянки Західної Стіни відомо лише з другої половини XVI століття, а вельми поширеним цей звичай став лише у XIX столітті, в той час, як у Європі почався рух повернення народу діаспори на історичну батьківщину. Таке пізнє формування Стіни Плачу, як святині, цілком зрозуміле. Після придушення повстання на довгий час євреям взагалі заборонялося селитися в Єрусалимі, при арабах на Храмовій горі було збудовано величезну і розкішну мечеть - Купол Скелі. Тепер уже Західна Стіна стала шанобливо добудовуватись мусульманами, оскільки була пов'язана з їхньою єрусалимською святинею, проте

«відносний гуманізм» до євреїв проявився лише в правління Сулеймана Чудового, турецького султана, який навіть виділив євреям місце біля Західної Стіни, де їм було дозволено проводити свої релігійні обряди. До середини XIX століття весь простір, виділений Сулейманом, опинився під щільною міською забудовою, віруючим навіть заборонялося проходити до стіни через мароканський квартал, сідати біля стіни, голосно молитися, приносити свої книги. Заборона зберігалася протягом XIX століття, оскільки, кількість охочих помолитися біля Стіни Плачу зростала і зростала. Багаті юдеї навіть намагалися викупити цю ділянку стіни, проте, безуспішно. Згоди не вдалося досягти ні з турецькою владою, ні з британською, коли Єрусалим опинився під керуванням корони. У 1928 році британці навіть застосували проти віруючих військову силу.

Тільки після Другої світової війни та державотворення Ізраїлю, мрія віруючих здійснилася. Стіна Плачу стала національною святинєю, доступною кожному. Насправді, Стіна Плачу – це лише ділянка стіни на західному схилі Храмової гори, вона займає лише 57 метрів. Ця ділянка виходить на велику площу Західної Стіни. Ще 53 роки тому тут знаходився вузький чотириметровий прохід, де юдеям було дозволено здійснювати молебні за турецького та британського правління, а більшу частину нинішньої площі займали споруди марокканського кварталу. Однак, у 1967 році під час Шестиденної війни Єрусалим був завойований частинами ізраїльської армії, і квартал знесли буквально за дві доби, а на його місці з'явилася ця площа [3; 4].

На сучасному етапі площа використовується для проведення національних та релігійних свят – тут відзначають державне свято Ізраїлю, День незалежності, тут дають присягу новобранці, тут проводять церемонію Барміцви, тут проводять свої молебні хасиди, тут, звісно, підносять молитви на згадку про руйнування Першого та Другого Храму – адже від них нічого не залишилося, крім цієї Західної Стіни. Тому у віруючих склалися звичаї, пов'язані зі Стіною Плачу. Наприклад, ще в Середні віки паломники пхали між камінням стіни цвяхи, тріски, шматочки тканини, щоб залишити якийсь знак, що вони молилися на цьому місці. Натомість вони відколювали шматочки священного каміння, видряпували кам'яну потерть, пісок між ними і відвозили додому. Особливо цей звичай став популярним у XIX столітті, коли сюди почали масово їхати. Довелося ухвалювати закони, що забороняли псувати стіну.

Равини, які спочатку не бачили нічого страшного у виготовленні талісманів із крихітних шматочків святині, прислухалися до громадської думки і оголосили такі дії віруючих оскверненням Стіни Плачу. Можна лише залишати молитовні записки. Записки прийнято вкладати у щілини між камінням. Для цього навіть можна не приїжджати до Ізраїлю, а просто надіслати свої прохання

за звичайною або електронною поштою на адресу: Єрусалим, Всевишньому. Лист обов'язково дійде. Його згорнуть за всіма правилами та помістять між камінням кам'яної кладки. Звернень до Всевишнього залишають таку кількість, що двічі на рік доводиться очищати від них Стіну Плачу та ховати на Оливковій горі. Ця іудейська традиція настільки прижилася в Єрусалимі, що з проханнями до Всевишнього звертаються не лише юдаїсти, а й мусульмани, християни і навіть буддисти... Така неймовірна історія, оповита подіями, легендами та людьми, є «колискою» єврейської історичної спадщини, що викликає інтерес у туристів з усього світу.

На сучасному етапі міждержавних відносин Україна зі щирими сподіваннями розраховує на підтримку держави Ізраїль, особливо, під час війни росії в Україні. Слід відмітити, що на тлі повномасштабного російського вторгнення в Україну Ізраїль ухвалив рішення про подовження допомоги біженцям з України. Таку заяву зробили в канцелярії прем'єр-міністра Біньяміна Нетаньяху, повідомляє The Times of Israel. Як зазначається в повідомленні, допомога включає подовження візи та підтримку у питаннях з охорони здоров'я та соціального забезпечення [5].

У заяві про подовження не зазначається, коли закінчиться термін дії допомоги. Варто зауважити, що на кінець травня 2022 року понад 28 тисяч українців в'їхали до Ізраїлю. Українцям було видано тримісячну в'їзну візу. Зауважимо, загалом з початку війни до Ізраїлю з України приїхали 46 206 українців. Серед них – близько тисячі були визнані такими, хто підпадає під дію закону про депортацію. З того часу країну вже залишили 30 792 українці. Наразі там перебувають 14 420 українських біженців. 3 травня 2022 року уряд Ізраїлю ухвалив рішення щодо збільшення гуманітарної та військової допомоги Україні. Україна та Ізраїль мають потужну спільну історію взаємовідносин, які характеризуються тенденцією подальшого розвитку як у сфері політичної, економічної, військової співпраці, так і у гуманітарному, культурному та туристичному сегменті міжнародної взаємодії.

1. Атмосфера свободи. Чому війна не відштовхнула туристів від Ізраїлю. РБК Україна. URL: www.rbc.ua/ukr/travel/atmosfera-svobody-pochemu-voyna-ottolknula-1658331228.html (дата звернення: 14.04.2023)
2. Кількість туристів і доходи від туризму в Ізраїлі. Take-profit.org. URL: <https://take-profit.org/statistics/tourist-arrivals/israel/> (дата звернення: 14.04.2023)
3. Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Western Wall". Encyclopedia Britannica, 9 Sep. 2022. URL: www.britannica.com/topic/Western-Wall. Accessed 17 April 2023.
4. Смирнов І.Г., Любіцева О.О., Гринюк Д.Ю. Цитадель Масада (Ізраїль): можливості геотуризму // Геотуризм: практика і досвід: Матеріали V міжн. наук.-практ. конф. – Львів: Каменяр, 2022. – С. 86-89. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/21057/1/Conference-Geotourism-2022_naumko_et_al.pdf

5. Ізраїль подовжив візи та допомогу біженцям з України. URL: www.unian.ua/tourism/news/izrajil-podovzhiv-vizi-ta-dopomogu-bizhencyam-z-ukrajini-12211869.html (дата звернення: 14.04.2023)

Яременко Ольга, Ремезова Олена

«МІСЦЯ СИЛИ» ЯК ЕЛЕМЕНТ САКРАЛЬНОГО ЛАНДШАФТУ

Місця сили – це місцевості, де енергетичні поля Землі мають специфічні властивості, які впливають на стан людини, її внутрішній світ; такі місця -це древні пам'ятки природи, історії і релігії, які являли в минулому культурне явище. Місця сили –це географічне місце, наповнене гармонійною сильною енергією життя. Знаходження в такій зоні відновлює сили і сприяє вирішенню тих и інших життєвих завдань. Природа таких місць вивчена недостатньо. За А. Гейштором, якщо розглядати культову інституцію, то існували як її елементи такі священні місця древніх слов'ян: вода(джерела, ріки і озера); каміння(символ вічності і сили, вмістилище природної сили), дерева (дуб, липа, клен, ясен , тощо). У давніх слов'ян, особливо південних, культовими місцями були гаї, серед яких можна було знайти рештки святилищ(Птуй, Волін, оз.Гардно)[1].

Найчастіше святилища розміщувались на підвищених елементах рельєфу-пагорбах, горах, ескарпах, височинах, піднесених останцях; навколо них створювались рови та вали[1]. Прикладами таких святилищ є Аркона на острові Рюген, Німеччина(піднесений мис); Гродова Гора поблизу Тумліна, Польща(Свентокшиські гори), в Україні Бабин, Чернівецька обл.(городище на вершині останця правого берега р. Дністер); Бабка, Рівненська обл.(городище на східному краю піщаної височини); Богит, Гусятинський район, Тернопільська обл.(городище-святилище на найвищому пагорбі Медоборів); Бубнище, Івано-Франківська обл.(городище серед скель); Головно, Волинська обл., Україна (підвищення серед боліт) та інші.

Камені символізували міцність і силу, сюди приносили жертви богам, тому часто на них можна побачити заглиблення, куди приносили їжу, воду, монети. Такі камені відомі на Покутті, Поліссі, в Товтрах. На Поліссі відоме «Кам'яне село»-геологічний заказник, де можна оглянути величезні брили, які нагадують будинки, фігури велетнів або дивних тварин, виглядають як величезні короваї. На деяких з них помітні заглиблення, які названі «слідами бога». За своєю природою це денудаційні останці, які також відомі і в інших місцях По-

лісся(урочища Сідлач біля с. Замисловичі та Чортів Млин біля с. Шебедиха). Плоскі ж камені вважались такими, що лікують жіночі хвороби(вони нагріваються під сонячними променями – «Камінь любові» в Олевському районі Житомирської обл.).

Часто із священними місцями пов'язані джерела. Багато таких місць відомо на Поділлі, в Криму, в Карпатах, інших місцях. Якщо виконати просторовий аналіз розміщення сакральних джерел Львівської області в структурі ландшафтів, то найбільше їх відомо в межах структурно-денудаційних височин, сильно почленованих, або ерозійно-денудаційних височин з сірими і темно-сірими опідзоленими ґрунтами, з грабовими і буковими дібровами; гірських галечникових заплавл [2]. На Поліссі це можуть бути провалля карстового походження, місця, де водоносний горизонт зрізається долиною, балкою або яром, місця серед виходів скельних порід. В Криму багато церков та монастирів розміщені над джерелами, які шанувались як християнами, так і мусульманами(Топловський монастир св.Параскеви, храм Козьми і Даміана та джерело Савлук-Су біля підніжжя Чатир-Дагу[4], Текіє дервішів в Євпаторії).

В відомі раніше священні місця в країнах Європи використовувались християнами для побудови храмів. Прикладом такого використання древніх священних місць є лінія св.Михайла в Південній Англії - лінія геомагнітного поля. Місця ж для побудови святилищ і храмів визначали лозохідці. Так відбувалась сакралізація простору. Часто на цих шляхах будувались символічні споруди: мости, каплиці, ворота, позначались перехрестя [4].

Взагалі, поняття сакральних місць(“sacred sites”) включає три типи об'єктів: 1) споруди, створені людиною з релігійною ціллю; 2)місця, які перетворюють, конденсують великі об'єкти в малі. Це, здебільшого, об'єкти, які вважаються давніми астрономічними обсерваторіями. 3) природні об'єкти, які особливо шанувались давніми людьми, як місця гармонійного поєднання природи і людини[6]. Поняття «місця сили» в українській термінології бере початок з англomовного терміну “sacred sites”, який поширився в 90-ті роки ХХст. Вище зазначені категорії входили до розуміння цього терміну. В Україні «місця сили»- це такі місця, які можуть впливати на психіку людини незвичними пейзажами, формами рельєфу, їх розмірами або особливою роллю таких об'єктів в житті людини. Тобто, це певна підзарядка, втеча від буденності, отримання позитивних емоцій, гармонія з природою. До того ж, з приходом християнства, аж ніяк не зникло шанування природних об'єктів, бо часто в цих місцях будувались храми і сакральне місце набувало нового значення.

На природу сакральних місць в межах Києва звернули увагу Р.Фурдуй та А.Горячок, які проаналізували розташування давніх споруд-храмів, культових

споруд різних конфесій відносно геологічних структур. У кристалічному фундаменті під Києвом авторами відзначено наявність великої багатокільцевої структури з кільцями радіусами 1,5, 4,5, 7, 10,5, 17 і 29 км, яку названо Київською кільцевою структурою (ККС). На карті ізодинам АТa1 вона підтверджується кільцевим розташуванням ділянок позитивних магнітних аномалій інтенсивністю до 500-700 нТл, що чергуються з кільцями негативних аномалій інтенсивністю до -300 нТл. Структура перетинається рядом розломів, а також всередині неї виділяються зони катаклазу. «Усього було враховано 96 місць розташування храмів. Виявилося, що вони не розкидані по території Києва «як прийдеться». 80% храмів, споруджених в Києві з Х по ХХ ст., вписуються в мережу ліній, паралельних віддешифрованим розломам ПнЗ і ПнС напрямків. Можна припустити, що храми будувались у центрах квадратів енергетичної мережі, більш крупної і потужної, ніж мережа Хартмана.»[5]

Нами було накладено на тектонічну карту України «місця сили», які відвідуються найчастіше туристами. Ці об'єкти розташовуються в місцях перетину розломів, тобто у вузлових точках, а також можна виділити структурні об'єкти тобто в межах масивів гірських порід. Так, «Кам'яне село» пов'язане з гранітними масивами поблизу Суцано-Пержанської тектонічної зони. Провідну роль у формуванні цих скель відіграли діагональні розломи[3]. Відоме «місце сили» Буша розташоване на зчленуванні Українського щита і Молдовської депресії. Завдяки тектонічним рухам цих структур виник своєрідний погорбований рельєф. «Кам'яні могили» приурочені до гранітів Приазовського кристалічного масиву, які утворюють два пасма із мальовничим рельєфом. Богуславський каньйон - це виходи гранітів звенигородського комплексу. Місця, де спостерігаються прямолінійні ділянки ярів, долин і балок - все це прояви тектонічного фактору. Тобто важливу роль у формуванні «місць сили» відігравав геологічний фактор, що обумовив унікальні риси рельєфу та характер геофізичних полів.

1. *Гейштор А.* Слов'янська міфологія. – К.: Кліо, 2018. – 416 с.
2. *Петлін В., Міщенко О.* Сакральні джерела Львівської області в структурі ландшафтів.// Конструктивна географія і геоекологія. Наукові записки. – 2022. - №2. – С. 107-113.
3. *Пац Р.Р., Деревська К.І., Кожневський С.Р., Руденко К.В.* Тектонічні умови утворення гранітних валуноподібних скель геологічного заказника «Кам'яне село» (північна частина Волинського мегаблоку) // Геолого-мінералогічний вісник Криворізького національного університету. – 2016. - № 1 (35). – С. 85-94
4. *Фадеева Т.М.* Крым в сакральном пространстве. – Симферополь: Бизнес-информ, 2002. – 304 с.
5. *Фурдуй Р., Горячок А.* Київська кільцева структура // Геолог України. – 2003. - №1. – С.71-75.
6. *Swan J.A.* Sacred Places: How the Living Earth Seeks Our Friendship Bear&Co, Santa Fe, New Mexico, 1990. - 237pp.

«БУРШТИНОВІ ШЛЯХИ» В КОНТЕКСТІ САКРАЛЬНОГО ЛАНДШАФТУ

Бурштин увійшов у побут багатьох давніх народів, де він відомий під різними назвами: «алатирь», «сонячний камінь», «електріум». Цей камінь мав символічне значення, його пов'язували з культом Сонця. Багато виробів з бурштину було знайдено на території Литви, Польщі, Данії, інших країн, розташованих на узбережжях Балтійського та Північного морів. В подальшому знахідки виробів з бурштину фіксувались в Центральній та Південній Європі. Часто прикраси з бурштину носили культовий характер, символізували Сонце і призначені вони були здебільшого для жерців. У литовських народних піснях дайнах є згадка про бурштинову гору, яка народжує Сонце і водночас є місцем проживання богів, небом і землею мертвих. Деякі вироби для служителів культу – це пекторалі, золоті пелерини, виготовлені з листового золота, до яких додавався головний убір з бурштиновими намистинами. Така пектораль – відкриття століття, за визначенням британських археологів, була описана в Молді(Уельс), поряд знайдено намистину з бурштину[6]. В Скандинавії вироби з бурштину описані як притаманні місцевим божествам, наприклад Фреї, богині кохання. Аналіз давньоскандинавського епосу показав, що Фрея була не лише богинею кохання і краси, але й родючості, творчих сил природи, творчого жіночого начала, єдності матеріального і духовного, що пов'язувало її з культом Сонця. Тому багато дослідників вважають, що вона мала особливий пояс або намисто з бурштину, де також присутні солярні знаки, число три в мотивах та «датський вузол»-це трикветр, символ трьох точок положення Сонця на небосхилі(схід, захід, zenit)[5].

По Західній Двіні та Дніпру бурштин з узбережжя Балтійського моря у III- початку II тисячоліття до н.е. рухався на південь, і тому багато виробів з бурштину було знайдено у поселеннях і курганах у Верхньому Придніпров'ї. Однак можна передбачити, що цей шлях надалі розгалужувався, і вироби потрапляли і на узбережжя Чорного моря[3].

Перші вироби з бурштину у Північному Причорномор'ї фіксуються в VI-I ст. до н.е. Про видобуток бурштину в Скіфії писав відомий вчений античності Пліній Старший, який звернув увагу на лікувальні властивості каменю. Враховуючи значний інтерес до каменю, він поступово просувався різними шляхами по світу. Багато скіфо-сарматських виробів з бурштину було знайдено в курга-

нах біля Канева та сіл Синявка, Бобриця, Назаровичі, Матусів, Жаботин, Гуляй-городок, Журавка та ін.

Яким же був сакральний ландшафт «бурштинового шляху»? В багатьох країнах, де видобувався бурштин, є топоніми, які відображають це явище. Наприклад, Бурштинова бухта в Литві поблизу села Griekupė (тут в XIX ст. був зимовий порт компанії «Stantien&Becker»)[7]. В Польщі є «Бурштинова Гура»-об'єкт геотуризму поблизу Гданська, величезна копальня, де видобували з 18-го ст. бурштин. На землях Гданського Помор'я є географічні назви, які збереглися в регіоні до сьогодні, наприклад, у гданському районі Wielki Kack є місцевість Bursztynowe Kule (Бурштинові Кулі, тут це слово має значення копальні), а поблизу Жукова, де бурштин і сьогодні можна знайти в плейстоценових і поверхневих відкладах, розташоване містечко Бурштинник[8]. Ці топоніми різного віку та походження, однак до сакрального ландшафту «бурштинового шляху» слід включити *річки*, водні артерії, якими переміщувались давні купці. Для цього використовувались човни-довбанки, рештки яких знаходять і тепер на Поліссі. Ймовірно, це відбувалось і в зимовий період, тому що такі судна могли сковзатись на льоду замерзлих річок. Вважається, що найдавнішими торговцями бурштином є кельти. З сучасної Франції кельти ішли морем до південних берегів Балтики. Далі вони подорожували Віслою, або ж кількома шляхами суходолом до Гориня. З Чорного моря купці рухались по Південному Бугу, Дністру, Західному Бугу. Про те, що купці часто бували в місцях видобутку і торгівлі бурштином довкола Гориня свідчать численні знахідки скарбів і римських монет від часів Римської республіки (від 6 ст. до н.е.) до імператора Септімія Севера (3 ст. н.е.)[4]. Вздовж таких шляхів виникали *поселення*, розвивалось ремесло. Також тут виникали і *релігійні центри*. В Польщі давні традиції обробки бурштину, які експонуються в археологічному музеї Гданська та «Факторії бурштинника» в м. Прущ Гданські, переплелись із сучасним мистецтвом. Бурштин є в оздобленні старовинних і сучасних храмів (наприклад Св. Бригіти в Гданську).

Також цей ландшафт складають окремі *пагорби*, «*гори*», що є відголоском язичництва, а також *кургани*, розташовані на *вододілах*. В останніх часто находили вироби з бурштину. Найбагатшим є Гордіївський могильник у Вінницькій обл., де було знайдено більш ніж 1500 ювелірних виробів у вигляді намистин та підвісок, різних за розмірами (0,5—5,0 см) і формою, і це перевищує кількість виробів з відомих поховань Європи (в могильниках Австрії, Італії та Англії кількість виробів з бурштину становила 600-800). Тобто, це було поховання еліти. А поховання шикують в напрямках захід-схід, південь-схід, північ-схід. Найближчим аналогом могильнику є Центрально-Європейська курганна куль-

тура, в якій переважають предмети із бронзи. Цікаво, що деякі з курганів є природними пагорбами. Відзначається панування тут культу вогню. Характер виробів з поховань свідчить про те, що це був пункт на перехресті торгівельних «бурштинових шляхів», що йшли з півночі на південь, до Родосу, Криту і Кіпру [1]. Часто цей шлях ще називають Бузьким, бо він сполучав Західний і Південний Буг, Балтійське і Чорне моря. Бурштин міг бути видобутий також в межах Полісся.

Враховуючи те, яким чином в подальшому переплелись давні і сучасні традиції, то до туристичних маршрутів слід включати *місця видобутку і центри обробки бурштину*, зокрема ті, в яких виготовлялись ікони. Такі підприємства є на Рівненщині. «Бурштинові» ікони необхідно розглядати не тільки як атрибути християнської віри, засіб пізнання Бога Єдиного, але і можливість пізнання законів природи і Всесвіту. Вони сприяють утвердженню в суспільстві гуманістичної парадигми»[2]. Також в попередні роки проходили виставки бурштинових мозаїк-копій відомих творів з Софії Київської, Кирилівської церкви та інших храмів, є виставка у Видубицькому монастирі. Популяризація сакрального мистецтва обробки бурштину сприяє розумінню того, що бурштин є наразі каменем, що об'єднує країни Європи.

1. Гордіївський могильник (за ред. В.І.Клочка) // НДЦ «Рятівна археологічна служба» Інституту Археології НАНУ. – Вінниця, 2011. – 287 с.
2. *Комлев О., Бейдик О., Комлева М.* «Бурштинові» ікони Рівненщини як засіб поширення релігійного світобачення та пізнання законів Всесвіту // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Вип. XX: Матеріали історико-краєзнавчої конференції «Суспільно-історичний розвиток християнства». – Рівне, 2022. – С. 184-186.
3. *Мацуї В.М., Науменко У.З.* Походження бурштину-сукциніту: від міфів до сучасних теорій // Вісник НАН України. – 2017. - № 2. – С. 60-69.
4. Першими бурштинокопачами на Волині були кельти. URL: <https://rayon.in.ua/topics/383703>
5. *Прокопович Л.В.* Намисто Фреї // Первый независимый научный вестник. - №8.- 2016. – С. 163-169.
6. Искусство бронзового века: пелерина из Молда. URL: <https://violity.com/ua/new/4756-mistectvo-bronzovoyi-dobi-pelerina-z-molda>
7. Янтарная бухта. URL: www.krastogidas.lt/ru/objekty/596
8. Anna Małka Śladami bursztynowego górnictwa w województwie Pomorskim// Acta Universitatis Lodzianensis Folia Geographica Socio-Oeconomica, · 22, 2015-s.65-86

СКУЛЬПТОР ІОАН ПФІСТЕР – ОДИН ІЗ ТВОРЦІВ МИСТЕЦЬКОГО ОЗДОБЛЕННЯ ТРОЇЦЬКОГО ЗАМКОВОГО КОСТЕЛУ У БЕРЕЖАНАХ

Бережани – місто, яке часто називають «маленька Швейцарія» на Опіллі. Найбільшим культурним надбанням міста є Комплекс замку Синявських унікальна пам'ятка фортифікаційного мистецтва XVI–XVII ст. Фортеця у 1534–1554 роках споруджена в болотистій низовині на острівці, що омивався двома рукавами річки Золота Липа. Завдяки неприступності та розкоші замок у Бережанах в XVIII ст. називали «Східним Вавелем». На сьогодні Комплекс замку Синявських (охорон. № 641/1-2) – затребуваний як об'єкт туристичної діяльності та наукових досліджень, завдяки неординарності місця побудови, фортифікаційних потужностей, мистецького наповнення, яке творили одні з найкращих архітекторів та скульпторів того часу.

Мистецькою перлиною Комплексу замку Синявських є Троїцький замковий костел-усипальниця (замкова каплиця) (охор. № 641/2), зведений у першій половині XVI ст. Він є одним із найдавніших кам'яних храмів Тернопільщини. Сакральний простір костелу суттєво доповнений у 1620-х та 1720-х рр. через добудову бічних каплиць, що стали усипальницями для представників родини Синявських. Найдавніші надгробки представників родини Синявських, авторства львівських скульпторів XVI ст. Германа ван Гутте та Генріха Горста, спершу встановлені у центральній наві замкового костелу, а у 1870-х рр. під час реставрації під керівництвом львівського скульптора Леонарда Марконі їх перенесено до східної каплиці.

Однак, найбільш мистецьки удекорованою є західна каплиця костелу, над оформленням якої працював Іоан Пфістер – один із найвидатніших та найталановитіших скульпторів кінця XVI – першої половини XVII ст., якому цього року виповнюється 450 років з дня народження. Твори цього митця можна поставити в ряд з кращими скульпторами всієї Центрально-Східній Європі того часу. Він працював над оздобленням Бережанському замку та Троїцького замкового костелу у 1615–1642 рр., виконав надгробки представників родини Синявських. Саме Бережани стали тим містом, де завершився довгий шлях розвитку скульптора та викристалізувався його унікальний стиль, саме тут митець досяг свого творчого апогею. Постійне прагнення до самовдосконалення, невпинний пошук найкращих форм для втілення своїх ідей та задумів, експе-

рименти з матеріалами, поєднання найкращих досягнень західного мистецтва сформували унікальний таланти Іоана Пфістера, що поєднав ознаки ренесансу та маньєризму [1].

Іоан (Йоганн, Ян, Гануш) Пфістер народився 3 серпня 1573 р. в сім'ї скульптора і маляра Георга Пфістера, який походив із південно-західного німецького міста Гайльбронна (сучасна Німеччина) та згодом переїхав до міста Вроцлав (сучасна Польща) [1, с. 1191]. Навчання майбутній професії розпочав у майстерні свого вітчима Ганса Гофмана, що продовжив справу його покійного батька [3, с. 761].

У період між 1611 та 1615 рр. Іоан Пфістер переїжджає до Бережан у маєтності Адама Героніма Синявського, де його основне завдання полягало в оздобленні залів Бережанського замку стюковою ліпниною [4, с. 239; 5, с. 96]. У 1619 році помирає Адам Геронім Синявський. Ця сумна подія кардинально змінює життя у Бережанському замку – зменшуються масштаби оздоблювальних робіт. Іоан Пфістер тимчасово покидає Бережани і завершує роботу над надгробком Януша Острозького в Тарнові в 1620 р. (єдина робота із підписом майстра).

З 1627 р. розпочинається найвагоміший період мистецької діяльності Іоана Пфістера пов'язаний із Бережанами. Адже у 1627 р. скульптор знову оселяється у цьому місті. Але зберігає свою майстерню у Львові [4, с. 240]. У цей період на замовлення вдови Катерини Синявської скульптор працював над оздобленням замкового костелу, який збудований до 1625 р. та освячений 3 лютого 1626 р. Львівським архієпископом Яном-Анджеєм Прохніцьким [6, с. 87].

У цей період Іоан Пфістер створив із червоного угорського мармуру унікальний розбудований монументальний надгробок Адама Героніма Синявського, неперевершений потрійний надгробок його трьох синів – Миколи, Олександра та Прокопа у західній частині замкового костелу між 1636 р. та 1641 р. [5, с. 96; 7, с. 39].

Завдяки неперевершеній роботі Іоана Пфістера Бережанський Троїцький замковий костел сучасні дослідники визнають найвеличнішою родовою усипальницею на території колишньої Речі Посполитої. Стриманості та скромній серйозності тогочасного львівського мистецтва Іоан Пфістер зумів надати «справжній величний пафос» [4, с. 247].

Останні прижиттєві архівні відомості про Іоана Пфістера датуються 1633 р. У бережанській міській книзі він згадується як «сницар і слуга Пані Підчашної Коронної» – Катерини Синявської. До 1638 р. Іоан Пфістер брав участь у створенні вітваря та зовнішньому оформленні оборонного костелу

с. Біще, для якого виконав скульптури св. Героніма, Катерини, Єлизавети, Миколая, фігури архангелів Михаїла та Гавриїла [3, с. 762].

Останнім твором, який пов'язують з Іоаном Пфістером, стала епітафія родини Боїмів у Львові. Хоча, можливо, що він розпочав її, а продовжив його син Іоан, який теж опанував фах скульптора [3, с. 762].

Робота у бережанській та львівській майстернях Пфістера тривала до останніх днів його життя. Життєвий шлях Іоана Пфістера закінчився до 1642 р. Після своєї смерті він залишив дружині, сину та доньці солідний спадок.

Іоан Пфістер зайняв провідне місце у скульптурі першої половини XVII ст. не тільки на руських землях в складі Речі Посполитої, а й на землях всього Польського королівства. Сила його таланту була в невинному пошуку форм виразу своїх ідей, збагачення їх кращими досягненнями мистецтва Заходу до останніх днів життя. Це й відрізняє його від інших львівських скульпторів, які часто по-ремісничому свято шанували традицію й здобуті навички. Скульптор успішно працював із каменем, мармуром, алебастром і навіть деревом. «Пфістер, по своїй природі і духу часу каменярь. Застосувавши дерево, він змусив традиційний матеріал виглядати іншим» [4, с. 259; 8, с. 80].

Завдяки мистецькій діяльності Іона Пфістера у Бережанах та роботі тут його майстерні з чисельними учнями Бережани перетворилися на «єдиний поза Львовом на тогочасному українському Правобережжі самостійний осередок скульптури західноєвропейського родоводу, історія якого продовжувалася щонайменше до початку XVII ст.» [5, с. 96].

1. *Пушк В.* Ян Пфістер — видатний скульптор першої половини XVII ст. URL: www.ukrartstory.com.ua/tekst-statti-23/jan-pfister-vidatnij-skulptor-pershoji-polovini-xvii-st.html.
2. *Герій О.* Культурний трансфер: стиль Корнеліса Флоріса в інтерпретації Йоганна Пфістера // Народознавчі зошити. — 2016. - № 5 (131). — С. 1189-1197.
3. Pfister (Fister, Phister) Jan (Hanus), (1573–przed 1642) // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia, Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. T. XXV. S. 761–762. URL: www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/jan-pfister.
4. *Любченко В.* Львовская скульптура XVI–XVII ст. Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. — Ленинград, 1968. — 398 с.
5. Історія українського мистецтва у 5 т./ НАН України, ІМФЕ ім. М. Рильського. — К., 2011. Т. 3. Мистецтво другої половини XVI–XVIII ст. — 1088 с.
6. *Nestorow R.* Koscioly i klasztory rzymskokatolickie dawnego wojewodstwa ruskiego. Materiały do dziejow sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. T.15. Krakow, 2007. 523 с.
7. *Коржева А.* Образно-стилістичні особливості портретів Сенявських (на прикладі саркофагів із замкового костелу в Бережанах) // Вісник ХДАДМ. — 2017. - № 6. — С. 37-45.
8. *Kurzej M.* Uwagi o badaniach nad tworczością Jana Pfistera // Sztuka na Śląsku, w Małopolsce i na Rusi Koronnej w czasach nowożytnych, Wrocław 2011, S. 75–83.

СКЕЛЬНО-ПЕЧЕРНИЙ МОНАСТИРСЬКИЙ КОМПЛЕКС XII - XVIII СТ. У С.МАЛІЇВЦІ ЯК ЗРАЗОК УНІКАЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ І ЛАНДШАФТНОГО МИСТЕЦТВА

Село Маліївці Хмельницької області стало відоме широкому загалу передусім завдяки Малієвецькому водоспаду (Рис. 1). Унікальним його робить гармонійне поєднання сакральної пам'ятки – скельно-печерного монастиря XII ст., і пам'ятки ландшафтного мистецтва – рукотворного водоспаду, що виник наприкінці XVIII ст.

Історія монастирського комплексу в Маліївцях тягнеться з давньоруських часів, і проходить через усі перипетії історії української церкви.

Знаходиться він за 0,5 км на схід від центру села, на правому березі р.Ушка. Складається із двох печер, висічених у травертиновій скелі на різній висоті. Верхня печера має вікно, а в південно-західній стіні вирубано аркову нішу з п'ятьма заглибленнями під ікони і невелику сходишку вище рівня підлоги, що відігравали роль престольного місця у храмі.

Ще в середині XVIII ст. малієвецька церква-печера використовувалась як повноцінний храм із освяченим престолом (Рис. 2). За найдавнішим відомим описом монастиря 1741 р., у скелі знаходився печерний храм Різдва Іоанна Хрестителя, з вівтарем та іконою із зображенням цієї події [1, с. 112].

Рис. 1. Малієвецький водоспад

Рис. 2. Печерна церква Різдва Іоанна Хрестителя

Такого типу печерні храми характерні для Середнього Подністров'я. Аналогічні є у селах Нагоряни, Оксанівка, Лядова (Вінницька обл.), Кормань, Комарів (Чернівецька обл.), Субіч, Жванець, Бакота (Хмельницька обл.) [2, с. 200].

За результатами археологічних досліджень, які здійснив у 2000-2002 р. П.Нечитайло, виникнення монастиря можна датувати XI-XII ст. [2, с. 202].

В середині XVII ст. монастир був зруйнований внаслідок воєнних дій, ймовірно, пов'язаних із національно-визвольною війною під проводом Богдана Хмельницького [3, с. 24]. При цьому були втрачені і всі документи монастиря. Після цього він, як і саме село Маліївці, близько 60 років перебував у запустінні. У 1708 р. монастир був відбудований Вавжинцем Пепловським, подільським земським суддею, уже як василіянський. У 1795 р. відбулося «вос-соєдіненіє» подолян-уніатів із православ'ям, і церква стала парафіяльною, а монастир у 1810 р. був зачинений [4, с.13].

У краєзнавчому нарисі О.Пшездецького 1841 року описується покинутий василіянський монастир на березі річки Ушки, навпроти палацу Орловських, і високий водоспад висотою в 48 стоп, струмінь якого прикриває дві видовбані у скелі печери, з вівтарями і скульптурами святих [5, с. 69]. Уже на той час місцеві нічого не пам'ятали ні про історію виникнення цих печер, ні будь-яких переказів про них [4, с. 14].

Колишня монастирська, а з 1795 року православна Хрестовоздвиженська церква, кам'яна з дерев'яним верхом, була зруйнована при радянській владі, у 30-х рр. XX ст. Кам'яні статуї святих були розбиті й вивезені на місцевий цвинтар, де й перебували до недавнього часу. Жодних згадок про існування на цьому місці монастиря не допускалося, а печери, за традицією совєцької пропаганди, пов'язали із «народним месником» Устимом Кармалюком.

Лише на початку 2000-х років мешканці Малієвець знову згадали про святиню. На місці зруйнованої церкви було встановлено пам'ятний знак – феномент, а монастирські печери впорядковано. У верхній печері на вівтарі люди знову поставили ікони, періодично відбуваються молебні. Пам'яткою заопікувалася громадська організація «Малієвецька спадщина» [6].

Також із цвинтаря було повернуто й відреставровано дві розбиті скульптури з пісковика: святого Онуфрія-пустельника з оленицею і святого Яна Непомука, та встановлено біля двох джерел на верхньому плато.

Уже в 2021 р. на цвинтарі було знайдено ще одну розбиту кам'яну скульптуру з монастиря, яку вдалося ідентифікувати як святого Іоанна Предтечу [6]. Він був частиною композиції фонтана, який існував біля монастирської церкви

і зображав сцену хрещення Ісуса Христа [7, с. 323]. На сьогодні від колишнього фонтану залишилася еліпсоїдної форми водойма із незначними залишкам колишньої обмуровки з тесаного каменю.

Що стосується водоспаду, то його створення пов'язане із появою в селі Маліївці польської шляхетської родини Орловських. Ян Онуфрій Орловський – Великий коронний ловчий – придбав у 1785 році Малієвецький ключ, і за три роки збудував палац у стилі раннього французького класицизму, якраз на ділянці по сусідству з чоловічим монастирем [8, s. 210].

Навколо палацу було розбито англійський парк за проектом одного із кращих паркобудівничих свого часу Діонісія Макклера. На основі численних природних джерел у парку були створені струмки, фонтани і штучні озера. А головною окрасою місцевості став штучний водоспад: воду від джерела на верхньому плато було дерев'яним жолобом виведено на край 18-метрової травертинової скелі з печерами старого монастиря [8, s. 210].

Реалізація Орловськими такого проекту на території чоловічого монастиря, а також наявність у ньому скульптур святих покровителів Яна Онуфрія Орловського (Онуфрія і Яна Непомука) можуть свідчити про добросусідські стосунки шляхетської родини із монахами, а можливо й про те, що Орловські були меценатами цієї святині.

Таке унікальне поєднання сакральної пам'ятки і витвору ландшафтної архітектури, в оточенні мальовничого природного ландшафту Подільських Товтр, робить Малієвецький водоспад потужним туристичним магнітом, особливо в епоху розвитку соцмереж і «полювання» на ефектні фото.

Цей чинник мав вирішальне значення для створення в Маліївцях обласного історико-культурного музею. Після того, як у 2020 р. було закрито дитячий санаторій «Світанок», що розміщувався у гарно збереженому маєтку Орловських [6], саме «розкрученість» водоспаду і сформований туристичний потік стали вагомим аргументом на користь відкриття в маєтку музею, з перспективою створення тут заповідника.

Донедавна відвідування Малієвецького водоспаду носило стихійний характер, люди приїздили переважно заради відпочинку на природі й гарних фото. За рік роботи музею вдалося організувати екскурсійну і культурно-просвітницьку діяльність, що забезпечує більш якісне ознайомлення відвідувачів із цією пам'яткою, формує усвідомлення цінності цієї культурної спадщини, поваги до неї й необхідності її збереження.

Вивчення, збереження і популяризація монастирського комплексу в с. Маліївці є вкрай важливими для подальшого розвитку туристичного потенціалу як монастирського, так і сусіднього маєткового комплексів, а також для фор-

мування єдиного заповідного простору, який представляє унікальний зріз історії Подільського регіону.

1. Сецинский Е.И. 1891. Материалы для истории православных монастырей Подольской епархии. В: Сецинский Е.И. (ред.) *Труды Подольского епархиального историко-старистического комитета*. Вып. 5. Каменец-Подольский (б.в).
2. Нечитайло П.О. 2012. До історії печерного монастиря в селі Маліївці. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім.Івана Огієнка*. Історичні науки. Т 22. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», с.198-205.
3. Urbanski A. 1927. Z czarnego szlaku i tamtych rubiezy: zabytki polskie przepadle na Podolu, Woyniu, Ukrainie. Warszawa (b. w.), s. 23-27.
4. Гульдман В.К. 1901. Памятники старины в Подолии (материалы для составления археологической карты Подольской губернии). 1992. *Археологія Дунаєвеччини (збірник першоджерел, наукових повідомлень, тез краєзнавчих конференцій, каталог пам'яток)*. Хмельницький, 1992. С. 10-15
5. Przewdziecki A. 1841. Podole, Wolyn, Ukraina. Obrazy miejsc i czasow. T. 2. Wilno (b. w.).
6. Малієвецький обласний історико-культурний музей. 2022. Таємниці малієвецького монастиря. URL: https://mikmuseum.com.ua/history/monastyr_maliivci/ [Дата звернення 26.03.2023].
7. Сецинский Е. (ред.). 1901b. Труды Подольского епархиального историко-старистического комитета. Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии. Каменец-Подольский (б.в), с. 320-323.
8. Aftanazy R. 1986. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej: w 11 t. T. IX: Wojewodstwo Podolskie. Wroclaw, Warszawa, Krakow: Ossolineum, s. 209-232.

Лисак Ігор

ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОЇ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ

Разом з появою свідомості у людей також виникли духовні потреби. Для їх задоволення ще з древніх часів в людських поселеннях зводилися будівлі культового характеру. З часом людське уявлення про світ ставало більш комплексним, змінювалась соціальна структура спільнот людей, а разом з ними змінювалися й вимоги від сакральної архітектури. Сьогоднішня реальність не виняток, вона ставить свої вимоги перед сакральною архітектурою, а та в свою чергу змінюється прямо в нас на очах.

Нові тенденції в сакральній архітектурі полягають в сталості, мінімалізмі, міжконфесійності, єдності з природою.

Сталість в сучасній сакральній архітектурі проявляється у використанні набору правил, які зводять вплив архітектури на навколишнє середовище до максимально можливого при збереженні повноти функціоналу об'єктів сакральної архітектури. Одним з таких наборів практик є Регенеративна архітектура [1].

Регенеративна архітектура – це набір практик, який полягає в використанні навколишнього середовища як джерела архітектури, використанні існуючих на місці природних систем як орієнтирів для архітектури. Як наслідок, така архітектура має два основних орієнтири:

- Мінімізація впливу об'єкту на довкілля при збереженні функціоналу цього об'єкту;

- Сприйняття довкілля як частини архітектурного об'єкту [1].

Задля дотримання цих орієнтирів, Регенеративна архітектура має відповідати 9-ти принципам:

- всеосяжність системи дизайну. Полягає в повному включенні наявних систем та сутностей в систему дизайну архітектурного об'єкту;

- інтеграція в ландшафт. Цей принцип має під собою набір вказівок, згідно з якими архітектурний об'єкт повинен доповнювати своє довкілля замість того, щоб змінювати його характер;

- розумні обмеження. Суть даного принципу в тому, що кожен об'єкт має встановлені мінімальні вимоги і водночас не визначену максимальну межу. Враховуючи це, кожна складова частина архітектурного об'єкту має бути організована з максимальним використанням її потенціалу;

- концентрація. Розміщення кожної складової архітектурного має відбуватися з врахуванням ефективності всієї системи загалом;

- розумне будівництво. Проект архітектурного об'єкту має зосереджуватися на максимально ефективному використанні будівельних ресурсів та процесі побудови об'єкту;

- виразна екологія. Впровадження в архітектурному об'єкті екологічних систем, є само відновлюваними та доповнюють закальний функціонал об'єкту;

- спільнота. Архітектурний об'єкт має розроблятися з врахуванням спільноти, яку він покликаний обслуговувати та її зв'язком з іншими спільнотами;

- атмосфера місця. Архітектурний об'єкт має володіти позитивними феноменологічними рисами та якостями, які можуть бути створені в процесі створення архітектурного об'єкту або вже існувати на місці зведення об'єкта;

- культура. Архітектурний об'єкт зобов'язаний бути відображенням місцевої культури та історії [1].

При розмові про тенденції сучасної сакральної архітектури неможливо обійтися без визнання того факту, що все більше і більше культових споруд будуються у мінімалістичному стилі. Якщо раніше метою церкви, окрім задоволення духовних потреб прихожан було також створення відчуття домінування божественного над людиною через архітектуру, то сьогодні зовнішній вигляд сучасних культових споруд скоріше зосереджується на першочерговому приз-

наченні церкви як споруди. В першу чергу церква є місцем молитви, духовного єднання з Богом [2].

В сучасному світі все більше випадків використання одного культового простору представниками декількох конфесій. Прикладом такої споруди може послугувати Дім Авраамівської сім'ї, що знаходиться на острові Саадіят в Абу-Дабі [3]. Це комплекс, що складається з трьох споруд, кожна з яких виконує функцію храму для одної з авраамічних релігій – християнства, ісламу та іудаїзму відповідно.

1. Littman J. A. Regenerative architecture a pathway beyond sustainability. 2009. URL: <http://scholarworks.umass.edu/theses/303/> (дата звернення: 07.04.2023).
2. Modern church architecture: between tradition and minimalism. ALLPLAN Blog - News zu BIM & CAD. URL: <https://blog.allplan.com/en/modern-church-architecture> (дата звернення: 08.04.2023).
3. Abrahamic Family House: about. URL: www.abrahamicfamilyhouse.ae/about-us (дата звернення: 08.04.2023).

Комлева Маріанна

«САКРАЛЬНЕ» В ОБ'ЄКТАХ ГЕОТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Сакральне (священне) проявляється як метафізичне, трансцендентне, містичне, ірраціональне, релігійне, божественне, магічне, духовне. Сакральне означає святість. Це сам Бог і призначені йому служники – священники, жриці. Сакральними називають людей, щиро відданих своїй мирській справі, угідній Богу, які відкривають і прославляють Бога (не згадуючи ім'я його всує). В китайській філософії є поняття «жень», яке в широкому сенсі означає любов і гуманне відношення до людей. Усі люди наділені жень і розкривають його усе життя. У християн, Бог – це любов. Сакральне – це абсолют, вічний закон для людини. До сакральних відносяться матеріальні артефакти і священні істоти (тварини), які пов'язані з земними втіленнями Бога. Сакральними є явища релігійного культу (зокрема церковні таїнства). Існують сакральні: мистецтво (символів, українське ін.), геометрія (Єгипту, Тантри, християнства ін.), архітектура (церкви, костели, собори, мечеті). До особливої категорії відносяться сакральні ландшафти – природні або природно-антропогенні геосистеми, які виконують духовну (релігійну) функцію. Такі ландшафти до їх сакралізації могли виконувати інші функції – пейзажні, ресурсні, лікувальні. З розвитком цивілізації, релігійних систем, комунікацій, об'єктами сакралізації стали крупні природні об'єкти – гори і гірські системи (*Олімп, Фудзіяма, Гімалаї*), ландшафти великих річок (*Ніл, Ганг*), сакралізація яких почала ув'язуватися з культом предків, за-

сновниками релігій, пророків, святих. З часом, територія проживання етносу, культ предків, рідні ландшафти, сакралізована історія перетворюється в Святу Землю (у древніх єгиптян, євреїв, японців). Тому, при обґрунтуванні геотуристичних дестинацій природна складова (ландшафти) відіграє досить важливе значення. Філософи називають нинішню епоху постмодерном, яка охоплює багато сфер сучасного життя. В науці все частіше присутній номогенетичний (телеологічний) аспект і задається питання чому (?). Згідно концепції номогенезу, біосфера і людина існують тільки у певному природно-географічному середовищі, де базовими елементами є геологія, рельєф і клімат. Корелюючи ці елементи і пошарово ускладнюючи цей каркас все новими природними компонентами, можна відтворити виконання певного метапроекту до появи людини, формування людських суспільств, етносів, держав. Подібна послідовність описана і у Ветхому Завіті. На наш погляд, вона може бути врахована при виборі геотуристичних об'єктів і розробці логістичних маршрутів.

Ми вважаємо, що, в наш час, сакральне має розглядатись разом з поняттям гуманізм. Вочевидь, незважаючи на агресивні тренди, у світі все більше утверджується гуманізм. Він проявляється, зокрема, у міжнародній взаємодії країн перед глобальними і частковими проблемами планети і людства. Це доповнюється незалежними суспільними рухами (зелених тощо), ідеологією яких є гуманізм. Без сумніву, гуманізм це проявлення вищої любові «яка спасе світ». Гуманізм - це захист людства від самознищення себе і усього планетного тіла Землі. Раціональне природокористування, охорона природи, екологічне і біосферне світобачення – все це прояви гуманізму. Сюди можна віднести і стрімкий розвиток туризму.

На території України існують об'єкти, які містять потенціал сакральності і можуть становити інтерес як геотуристичні дестинації. До них відносяться, зокрема, бурштин і кайласоїди.

За останні десятиліття бурштин став одним із символів України. В країні нині існує ціла («бурштинова») галузь економіки. Вона створює в окремих регіонах України проблеми соціально-економічного і екологічного характеру і навіть національної безпеки. Разом з тим, бурштинова формація України – це геологічний об'єкт світового рівня, який має практичне і науково-пізнавальне значення. Але бурштин має і неабиякий потенціал сакрального. Це, зокрема, виготовлення християнських ікон (Польща, Прибалтика, Україна). На наш погляд, бурштин України – це потенційно важливий туристичний ресурс [1; 2]

Кайласоїди – це об'єкти наукового, пізнавального і сакрального туризму. Кайласоїди представляють певний тип геолого-геоморфологічних об'єктів, назва яких походить від гори Кайлас, яка розташована на півночі Гімалаїв на те-

риторії Китаю. Легенда Кайласу згадується в Рамаїні. Кайлас – місце поклоніння представників релігій індуїзму, буддизму, джайнізму, Тибету – Бона, які відвідують гору для проведення священного ритуалу кори або парикрами – щорічного обходу гори. Віряни вважають, що гора наділена божественною силою, є «серцем світу», через неї проходить «вісь Землі». Тут живе Будда і знаходиться обитель Шиви. Відзначають, що коли Кайлас закривають хмари, виникають сильні спалахи, а в розривах хмар бачать химери. Кайлас нагадує гігантську піраміду, що збуджує уявлення прибічників паранормальних явищ. Тут шукав легендарну країну Шамбалу Микола Реріх. Кайлас є прикладом як яскравий ландшафтний об'єкт перетворився на сакральний. В наші дні встановлено, що висота Кайласу сильно змінюється упродовж року (до 300 м). Ці розходження пояснюються розташуванням гори в геодинамічно активній перехідній зоні між альпійським геосинклінальним поясом, Сибірської і Китайської платформами і Індійською субплатформною. Геофізичні дані вказують, що під Гімалаями розвинута потужна астеносфера – в'язко-пластичний шар з розплавлених силікатів. Гірські масиви на кшталт Кайласу мають вагу сотні мільйонів тон. Вони «плавають» в астеносфері і реагують на хвилі, які викликаються космічними і планетарними причинами, і які їх «розкачують». Кайласоїди зустрічаються в геосинклінальних і платформних областях, а особливо в зонах їх переходів. Основна їх ознака – геологічна інверсійність.

Кайласоїди є і в Україні. Вони бувають проявлені і не проявлені в рельєфі. Окремі вершини, пасма, височини, гірські масиви геосинклінальної, платформної і перехідної частини, які відзначаються ландшафтною привабливістю, цілющими водами джерел, стали сакральними – Чернеча гора, Святі гори, Мізоцький кряж, Китаївська пустинь тощо. Ми привели не усі кайласоїди на території України. Для їх виявлення необхідний комплексний аналіз геологічних, геофізичних, даних ЦМР, МАКЗ ін.

1. *Комлев О.О., Бортник С.Ю., Ремезова О.О., Жилкін С.В., Клімчук В.О., Комлева М.О.* Бурштинова формація України – як об'єкт природничого пізнавального туризму // *Геотуризм: практика і досвід (мат-ли IV міжн. наук.-практ. конф.).* – Львів: Каменяр, 2020. – С. 77-79.
2. *Комлев О.О., Бейдик О.О., Комлева М.О., Жилкін С.В.* Кайласоїди України як об'єкти наукових досліджень і геотуризму// *Геотуризм: практика і досвід. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції.* – Львів: Каменяр, 2022. – С.113-114.
3. *Комлев О.О., Бейдик О.О., Комлева М.О.* «Бурштинові» ікони Рівненщини як засіб поширення релігійного світобачення та пізнання законів Всесвіту // *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Випуск XX.* – Рівне, 2022. – С. 184-186.

ГЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ЛЬВІВЩИНИ ЯК СКЛАДОВА РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

Геологічні пам'ятки природи зазвичай є об'єктами різних видів і форм туризму, оскільки найбільш повно для окремо взятої місцевості відображають геологічну історію регіону, протікання геологічних процесів та їх результати і включають в себе не лише відслонення гірських порід, кар'єри або гірські виробки, а й скелі та скельні комплекси, печери, витoki річок та джерела. Більшість з цих об'єктів є доступні для споглядання та дослідження, мають культурно-пізнавальну та естетичну цінність [2]. Очевидним є те, що через унікальність таких об'єктів для окремо взятого регіону в різні історичні періоди відбувалась їх сакралізація. Сакральне природне місце (sacred natural site) визначається як природня зона особливого духовного значення для народів і громад. Такими місцями можуть бути геологічні утворення, окремі форми рельєфу, специфічні екосистеми і природні середовища існування. Причини їх сакральності різноманітні: вони можуть сприйматися як обитель божеств і духів предків; як джерела цілющої води; місця контакту з духовним; іноді це храмові місця, поховання предків або місця, пов'язані з спеціальними подіями [4]. Слід зазначити, що досить часто такі природні об'єкти отримують антропогенні доповнення у вигляді різноманітних релігійних споруд.

Гори та скелі є одними з найпотужніших духовних символів: від традиційних священних гір до місць особистого натхнення. Як найвищі елементи ландшафту, що злітають вгору до неба, вони асоціюються з найвищими цінностями та прагненнями, притягують увагу і надихають. Багато культур і традицій розглядають гори як священні особливі місця сили [4].

Гідрогеологічні об'єкти, зокрема джерела та витoki річок, зазвичай теж знають сакралізації, оскільки сприймаються як джерело цінної субстанції, що впливає на існування усього живого. Таким чином, вода сприймається як сакральна рідина і місце, де вона витікає, також є сакральним [3].

Печери та печерні комплекси стають сакральними об'єктами шляхом використання їх для духовних практик, місць усамітнення духовних осіб або як природні культові споруди.

Здійснено аналіз сакралізації геологічних пам'яток Львівщини, внесених до збірника «Геологічні пам'ятки України» [1]. Загалом у даному регіоні авто-

рами описано 16 об'єктів, два з них – кар'єри, які ми вважаємо недоцільно розглядати в даному дослідженні. Серед інших об'єктів:

- скеля Кам'яний Триніг (околиці с. Переліски) - до 13-17 століття Триніг є одним із язичницьких святилищ;
- скеля Камінь-Велетень (околиці с. Підкамінь) –використовувався як сакральний об'єкт давніми язичниками; в княжий період на ньому було зведено наскельний храм-фортецю; біля каменю численні поховання;
- Урицькі скелі (околиці с. Урич) – петрогліфи на скелях різних історичних періодів, археологічні знахідки та ряд інших фактів свідчать про сакральність деяких з цих скель;
- Ямельницькі скелі (околиці с. Ямельниця) – ймовірно місце дохристиянського язичницького капища; одна зі скель має назву Ксьондзів Камінь;
- Скелі та печери на хребті Ключ – з огляду на химерні обриси скель та численні печери доцільно припустити використання цієї локації в дохристиянські часи; створений меморіал Січовим Стрільцям;
- Озеро на хребті Ключ (Журавлине озеро, Мертве озеро) – завдяки розташуванню, вигляду та складу води має «містичну та недобру» репутацію;
- водоспад Гуркало (околиці с. Корчин) - сильний потік води вибив в скельній породі невелике озеро, яку називають «чаша молодості», та приписують їй чудодійні властивості - здатність омолоджувати;
- водоспад Кам'янка – поблизу водоспаду є джерело, якому приписують цілющі властивості;
- гора Лева (м. Львів) та пагорби Знесіння входили до розвиненої на цій території системи язичницьких святинь; у християнський період – зведені численні християнські культові споруди;
- Кортумова гора (північно-західна околиця м. Львова) – сучасна каплиця Матері Божої;
- гора Високий Замок (м. Львів) – цілюще джерело в підніжжі гори; Хресна Дорога на схилах гори;
- Чортова скеля (східна околиця м. Львова) – існування монастиря та костелу під скелями у XVI та XIX ст.;
- Медова печера (східна околиця м. Львова) – невеликий цвинтар в котловані біля печери (1914-1915 рр.); окультурене джерело у підніжжі печери з виробленою купальницею та скульптурою Матері Божої;
- Страдчанська печера (околиця с. Страдч) – в печерному комплексі був розташований монастир (XI-XIII ст.); сучасне місце паломництва; печерний храм Божої Матері Нерушима Стіна.

Здійснений аналіз є побіжним та потребує більш детального вивчення, але навіть на цьому етапі досліджень можна стверджувати, що практично усі геологічні пам'ятки Львівщини, прямо чи опосередковано, можуть бути об'єктами релігійного туризму як святі місця чи культові об'єкти.

1. Геологічні пам'ятки України. I том. / За ред. В.І.Калініна, Д.С.Гурського. К. – Львів, 2006. – 320 с.
2. *Палюх В.М.* Розвиток поняття «геологічна пам'ятка природи» // Наук. зап. СумДПУ імені А.С.Макаренка. Сер. Геогр. науки. – 2010. – Вип.1. – С. 150-154
3. *Шудляк Н.* Сакралізація природних об'єктів у духовній культурі українців Поділля // Етнічна історія народів Європи. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2016/50/articles/12.pdf>
4. Sacred natural sites : conserving nature and culture/edited by Bas Verschuuren...[et al.]. London, 2010. – 336 p.

Конфесійність сакрального: регіональні особливості

Мойсей Сергій, Смирнов Ігор

ГЕОГРАФІЧНІ РЕАЛІЇ В БІБЛІЇ: ТУРИСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Біблія є не тільки священною книгою для деяких світових релігій, але й жерелом історичних та географічних знань. Так, виділяють такий напрям, як **Біблійна географія** – розділ біблеїстики, що включає у себе географію Палестини та оточуючих її країн. Біблійна географія Палестини, у свою чергу, поділяється на два розділи: 1) фізична географія – дає опис Святої землі в тому вигляді, як вона існує нині (розташування, рельєф, геологія, клімат, флора, фауна); 2) історична географія – відзначає ті географічні особливості Святої землі, котрі вже зникли, оскільки за 4 тисячі років з часів Авраама багато чого змінилося в географічній картині країни (зникли численні тварини, котрі згадані в Біблії, змінилася флора тощо). У цих двох аспектах розглядається і географія «біблійних країн». Біблійна географія переслідує такі цілі: усвідомити хід священних подій згідно з біблійною топографією (отже, виділяється окремо такий напрям, як біблійна топографія); уточнити умови, що оточували людей у біблійні часи; сприяти повнішому розумінню біблійних образів, котрі часто запозичені з природи [1,1]. Розглянемо деякі з біблійних чудес, їхні географічні особливості та туристичний аспект.

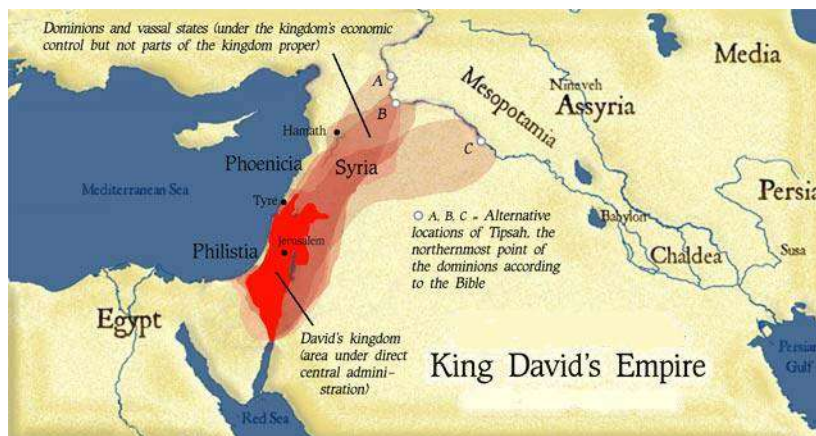

Рис.1. Мапа Давидового царства [1, 1] .

Чудеса Мойсея. Головним біблійним чудотворцем можна вважати пророка Мойсея, який з'єднав «коліна Ізраїлеві» в один народ і вивів його з Єгипту, де той знаходився у рабстві [2]. Всі знають, що в Біблії розповідається про єги-

петський полон іудеїв. Однак, правильніше було б сказати, що сини Ізраїлю самі прийшли у Єгипет в голодні роки і знаходились там на положенні нинішніх гастарбайтерів. Працювали вони в основному на будовах, так продовжувалось декілька століть. Потім плодovitість іудеїв стала насторожувати єгипетських фараонів. Мабуть, Рамзес II (1279-1213 рр. до Р.Хр.) наказав повитухам вбивати кожного новонародженого сина ізраїльтян. Оскільки повитухи не виконали його наказ, фараон наказав кидати у річку кожне іудейське маля чоловічої статі. Мати Мойсея сплела кошик з тростини та залишила свого сина на березі річки. Дочка фараона знайшла маля, пожаліла його і взяла до палацу. Фактично Мойсей виховувався у палаці фараона як принц. Але, коли він досяг 40-річчя він замислився про долю іудейського народу, втік з палацу і став жити як простий пастух. Осць тоді йому з'явився бог Яхве у «неопалимій купині» і оголосив, що його божественна місія відвести синів Ізраїлю з єгипетського рабства до землі обітованої, де течуть молоко і мед. В Книзі Исход Давнього Заповіту описана драматична і повна пригод історія про те, як Мойсей вивів свій народ з Єгипту. Багато дослідників є думки, що Исход стався за часів фараона Мернептаха, наступника Рамзеса II. Єгипет тоді був ослаблений війнами з агресивними сусідами, чим і вирішили скористатися іудеї. Спочатку Мойсей хотів мирно вирішити цю справу: він пішов на зустріч з фараоном і поросив його відпустити ізраїльський народ, але той не тільки відмовив, а ще більше посилив гніт іудеїв. Однак у синів Ізраїлю був божественний захисник Яхве, який скерував до Єгипту 10 страт. Фараон все ж пробував пручатися: він тримався, поки вода в Єгипті перетворювалась на кров; коли будинки атакувати жаби, мошки та псячі мухи; люди та худоба захворіли запаленням з чирками; посіви побив град; східний вітер приніс сарану; темрява охопила всю землю... Правитель Єгипту поступився лише після десятої страти, яка полягала у тому, що гинули усі первістки єгиптян, у т.ч. самого фараона, а також усе первородне їхньої худоби. У подальшій історії є один загадковий момент: у Книзі Исход Яхве говорить: «І дам народу цьому милість в очах єгиптян; і коли підете, то підете не з пустими руками: кожна жінка випросить у своєї сусідки її речі срібні і золоті, ще одяг; ви вдягнете у нього синів і дочок ваших і заберете це у Єгиптян» (Исх.3:21-22). Деякі вчені на підставі цього висувають версію, що Исходу ізраїльтян передувала їх озброєний заколот, у ході якого вони пограбували маєтки єгиптян [3]. Якщо це так, то стає зрозумілим, чому фараон, який спочатку дозволив синам Ізраїлю покинути Єгипет, потім вислав за ними погоню. Він майже наздогнав їх на березі Чермного (у перекладі - Червоного або Тростинного) моря. І тут Мойсей за допомогою Яхве проявив себе, як дійсний чудотворець. У Біблії про це говориться: «І протягнув Мойсей руку свою на море, і

гнав Господь море сильним східним вітром всю ніч і зробив море суходолом, і розступилися води. І пішли сини Ізраїлеві серед моря по суходолу: вода їм була муrom ліворуч і праворуч» (Ісх. 14:21-22). Однак в коридор, що утворився, слідом за ізраїльтянами пішли і єгиптяни: «...і увійшли за ними в середину моря усі коні фараона, колісниці його і вершники його» (Ісх.14:23). Але тут Мойсей за велінням Господа вчинив ще одне диво: «протягнув Мойсей руку свою на море і до ранку вода повернулася на своє місце; а Єгиптяни бігли назустріч воді. Так потопив Господь Єгиптян серед моря. І вода повернулася і накрила колісниці і вершників всього війська фараонова, яке увійшло за ним у море. Не залишилось жодного з них. А сини Ізраїлеві пройшли суходолом серед моря: води були їм муrom ліворуч і праворуч. І позбавив Господь в день той Ізраїльтян з рук Єгиптян, і побачили сини Ізраїлеві Єгиптян мертвими на березі моря» (Ісх. 14:27-30). Чудесне спасіння ізраїльтян, які пройшли через море, що розступилося перед ними, до цього часу вважається одним із ключових повчальних і символічних біблійних подій. Воно символізує спасіння віруючих в істинного Бога і жахливу смерть язичників, як грішників, що не покаялись, яких являли собою єгиптяни. А ще ця подія потім стала прообразом ритуалу хрещення. Вже у Новому Заповіті до Коринфян апостол Павло говорить: «Не хочу залишати вас, браття, у незнанні, що батьки наші всі були під хмарою, і всі пройшли через море; і всі хрестились у Мойсея в хмарі і в морі» (Кор.10:1-2).

Вчені довгі роки не шкодували сил, щоб об'єктивно оцінити реальність біблійного дива. Ось лише декілька версій [3]: 1. Море, яке перейшли, не замочивши ніг, ізраїльтяни, на івриті називається Ям-Суф, що у точному перекладі означає «море комишу». Спогад про Червоне море з'явився тільки у Новому Заповіті, отже, можна заключити, що Мойсей вів свій народ не через море, а через Гіркі озера, які поросли комишом. Ізраїльтяни, користуючись мілким бродом, пройшли крізь болото, а важкі колісниці єгиптян в них загрузли. 2. Ізраїльтяни обрали шлях по вузькому перешийку, що відділяв Середземне море від озера Сирбоніс, яке знаходиться на декілька метрів нижче рівня моря і часто висихає до такого стану, що його дном можна спокійно пройти, не замочивши ніг. Але загрозу тут являють несподівані буревії, які заповнюють його водою. Ізраїльтяни встигли пройти озеро, що висохло, а потім з півночі налетів ураган, що гнав перед собою гігантські хвилі, які прорвали вузьку дамбу і обрушилися на єгиптян. 3. Планета Венера пройшла так близько до Землі, що води моря піднялися силою її тяжіння і пропустили ізраїльтян. Потім Венера відійшла, її тяжіння послабилося і морська безодня поглинула єгиптян. 4. Деякі вважають, що море розступилося перед синами Ізраїлю внаслідок потужного виверження

вулкану 1628 р. до Р.Хр. Саме тоді цей катаклізм практично зруйнував острів Санторіні в Егейському морі. 5. Внаслідок сильного ураганного вітру міг оголитися риф в районі Суецького каналу, і ним Мойсей зміг перевести свій народ.

Фахівці з Національного центру атмосферних досліджень в Колорадо і Колорадського університету методом комп'ютерного моделювання довели можливість такої події, як поділ моря. Вчені припустили, що біблійні події відбулися там, де стародавня притока Нилу підходила до мілководних прибережних лагун, поряд з сучасним Порт-Саїдом. Погоня могла йти через лагуну, відому, як Озеро Таніс. Комп'ютерна модель показала, що східний вітер, що дув із швидкістю 139 км/год протягом не менше 12 годин, міг створити у воді коридор шириною 3,2 км і довжиною 4,8 км, який міг бути відкритим приблизно 4 години. Між тим ще 1898 р. у Долині фараонів знайшли мумію фараона Мернептаха. І з'явилися чутки, що на ній виявили «симптоми інкрустації кристалами солі», що були доказом, ніби фараон дійсно потонув у морі. Можливо, як раз під час погоні за Мойсеєм.

Риба святого Петра. Біблійні чудеса наводяться і в Новому Заповіті. Які ж реальні події та географічні реалії стояли за деякими євангельськими притчами? Наприклад, в Євангелії від Матфея розповідається, як колись найближчого учня Ісуса Христа, апостола Петра, спитали, чи заплатить Ісус податок на храм. Пізніше, взнавши про цю розмову, Ісус наказав Петру сходити до моря, закинути вудку, взяти першу пійману рибу і заплатити податок тією монетою, яку Петро знайде у рибі в роті. Пішов Петро до моря і сталося все саме так, як передбачав Син Божий [4]. В Ізраїлі, у глибокій западині лежить озеро Кіннерет, або Галілейське море. Розміри його середні: довжина 21 км, ширина 13 км, а глибина доходить до 45 м. З озера витікають декілька річок, у т.ч. священна річка Йордан, вода у якій прісна, смачна та цілюща, а на її березі б'ють гарячі мінеральні джерела. Їхніми лікувальними властивостями користувались ще давні римляни. На землях, що лежать навколо озера, проходила майже вся євангельська історія: саме тут Ісус ходив по воді, як по суходолу, а за рухом його руки припинялися буревії; у місті Табха, на березі Галілейського моря Ісус здійснив одне з своїх чудес – нагодував 5-ма хлібами та 2-ма рибами 5 тис голодних людей. Тут звучала Нагорна проповідь і були призвані апостоли, одним з яких був місцевий рибалка на ім'я Симон – майбутній святий Петро. Озеро Кіннерет багате на рибу, отже, не дивно, що улюбленим заняттям місцевих мешканців ще за часів рибалки Симона було рибальство. Пам'ять про це зберіглася у назві ізраїльського міста Магдала-Нунай, що означає «місце засолки риби». Займалися рибальством і на батьківщині апостола Петра – містечку Капернаум. В озері нараховують біля 20 видів риб, з яких половина -

промислові, тобто їх можна ловити сітками або на вудку. І всі вони їстівні. Але чи можна взнати, яку саме рибу спіймав святий Петро у біблійній притчі? Адже і сам апостол, і євангеліст Матфей про це не згадали.

Найчисленніша родина промислових риб озера Кіннерет – це тиліяпії, які досягають у довжину 45 см і мають вагу біля 2 кг. Друга група – кінерефські, або галілейські сардини, маленька рибка подібна до дрібного оселедця. Під час промислового сезону добовий вилов цієї риби складає декілька тонн, а за рік – приблизно 1 тис. тонн. З давніх часів сардини маринують і солять. Третя група – барбуси, або вусачі. Барбус харчується молюсками, равликами, дрібною рибою. В довжину він може досягати 75 см, а важити – понад 7 кг. Страви з цієї риби в Ізраїлі споживають по суботах та інших святкових днях. Ще в Кіннереті водиться мінья – найбільша риба у цій водоймі, довжиною до 120 см, а вагою до 11 кг. Однак за Мойсеєвим законом, мінья вважалася нечистою, отже, навіряд чи апостол Петро взявся б її ловити. Можна передбачити, що він спіймав тиліяпію. Саме цю рибу під назвою «риба Святого Петра» у нас час подають в ресторанах, що розкидані по всьому узбережжю озера. Це одна з найпопулярніших страв: свіжоприготовлена тиліяпія дуже смачна, в ній мало кісток, тому її легко і приємно їсти. Місцеві мешканці – рибалки стверджують, що тиліяпія харчується виключно планктоном, тому і має такий гарний смак. Але це означає, що інші види корму її не цікавлять і тому навіряд чи вона клюнула б на звичайну приманку. Тиліяпію завжди ловлять сітками, отже вона не підходить на роль «риби святого Петра». Це саме можна сказати і про сардину, яка за величиною – мала і не змогла б втримати монету у роті. Залишається тільки барбус. Найімовірніше Петро піймав саме цю рибу. Підтверджують це і місцеві рибалки, які говорять, що з старих часів ловили на вудку саме цю рибу, яка є хижаком і харчується дрібними придонними створіннями. При цьому в якості наживки на ключок насаджують сардину.

На священних берегах озера Кіннерет залишились залишки стародавніх храмів. На одному з фрагментів мозаїчної підлоги у візантійській церкві IV ст. зображена картина з хлібами і двома рибами. А неподалеку, на самому березі на чорному базальтовому камінні стоїть маленька каплиця на честь апостола – святого Петра. Усе це притягує в ці місця туристів, при цьому в них є як пізнавальний, так і гастрономічний інтерес.

1. Біблійна географія. URL: <https://uk.wikipedia.org/>
2. Перехід євреїв через Червоне море та інші чудеса. URL: <http://hram.in.ua/>
3. Логінов О. Дива Мойсея // Загадки історії. – 2018. - №16. – С. 28-29.
4. Тимофеев М. Риба святого Петра // Загадки історії. – 2018. - №16. – С.3.

АМІШІ – АМЕРИКАНСЬКІ ТА УКРАЇНСЬКІ «СТАРОВІРИ»: ПОРІВНЯННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Вони і нині живуть так, ніби на вулиці XVII століття, виконують всі вимоги закону держави, але будуть страшенно налякані, якщо їх спробують сфотографувати. Це аміші – люди, які заперечують досягнення науки навіть у побутовій сфері і зовсім не користуються електричною енергією [1]. Одна з найбільших громад амішів знаходиться біля міста Ланкастер у штаті Пенсильванія, куди щорічно приїжджають біля 15 млн туристів. За даними Американського бюро туризму, Ланкастер знаходиться на третій позиції в списку найвідвідуваніших міст США (між іншим, це одразу після столичного Вашингтону). У такій шаленій туристичній популярності амішів «винний» не хто інший, як голлівудський кіноактор Гаррісон Форд, який понад чверть століття тому зіграв головну роль у фільмі «Свідок». Його герой, приватний детектив, проникає у закриту громаду, щоб захистити дитину з громади амішів, котра стала свідком жахливого вбивства. Дитина була врятована, продажні поліцейські спіймані, а світ зрозумів, що аміші з їхніми допотопними бородами та незвичними капелюхами – не просто диваки, які чомусь застрягли у XVII ст., а люди з чистою вірою, які свято бережуть традиції пращурів, а від їхнього стилю життя перехоплює подих. Завдяки цьому фільму громада амішів в Індіані теж набула своїх шанувальників та відвідувачів, але пенсильванська – найпопулярніша. І нині, якщо проїжджати повз ферми амішів, перед очами постають кадри з фільму.

Аміші – це, власне, послідовники проповідника Якоба Аммана. Перші громади амішів з'явилися 1693 р. у Швейцарії, але у зв'язку з гоніннями їм довелося залишити Європу і переселитися до Америки і Канади. 30 тис. амішів Пенсильванії проживають у мальовничих селах, назви яких не менш яскраві: «Берд ін Хенд» (Птах у руці), «Блу Белл» (Блакитний дзвін), «Парадайз» (Рай). Але жодна з цих назв не зрівняється з назвою головного міста – Інтеркорс (*англ.* – спілкування, міжнародні відносини країн). Отже, вже тоді, у минулому, в назві міста відобразився його майбутній туристичний потенціал. Працівник місцевого Бюро подорожей тільки знизує плечима і пояснює: «Жодного поняття не маю, що змусило засновників міста триста років тому обрати таку туристичну назву. Але з цим пов'язана певна проблема, яка полягає у тому, що туристи з різних країн світу приїжджають до нас, закохуються у цю назву, і зне-

нацька в місті починають зникати дорожні вказівники з його назвою, а також з назвами вулиць і готелів» [2].

Мешканці міста Інтеркорс сьогодні перетворились у посередників між найбільшою громадою амішів у США, які заробляють на життя сільським господарством і туризмом, та допитливими гостями, які раніше вдиралися до будинків, щоб остаточно переконатися, що їх не обдурюють і що в помешканнях амішів десь не схований телевізор і не має кондиціонеру. Щоб не втратити туристів, і у той же час дати амішам жити спокійно, було вирішено створити у місті декілька туристичних осередків, де повністю скопійовані традиційні помешкання амішів. Інакше не можна було б зберегти аутентичне життя людей, які сповідують Старий і Новий Заповіти одночасно на стародавній мові та слідувати заповідям, щоб відокремити себе від зовнішнього світу і проповідувати аскетизм у всьому. Ось тут туристи можуть побачити «будинок амішів», а тут – «ферму амішів». Вхід до них платний - \$14, для дітей – \$10. Можна сказати, що квитки недешеві, особливо, якщо врахувати, що так просто ви не вийдете – застрягнете в сувенірному магазині, де вам запропонують меблі з натуральної деревини, або ковдру, зіткану вручну. Але що точно слід зробити – це оплатити послуги супроводжувача, щоб отримати хоча б початкові відомості та почати орієнтуватися у цьому незнайомому світі. А вже потім, після екскурсії, можна зі знанням справи озирнутися навколо, і зрозуміти, чи дійсно побачене є типовим для амішів. Яким же чином це робиться? Тут все просто: справжній будинок амішів має зелені фіранки (не подумайте, що це фіранки на вікнах, фіранки – всередині будинку і ділять його на окремі частини), на величезному балконі знаходяться балони з газом пропаном, за допомогою якого аміші нагрівають воду і готують їжу. Ну і, звісно, в жодному будинку амішів немає розеток – вони зовсім не користуються електричною енергією. Професійні екскурсоводи та члени громади, які змінюють один одного на туристичних ділянках (або торгують на ринку сільгосппродукції) поважно пояснюють, що являють собою основні засади життя громади амішів: тільки у віці 16 років, коли людина вже є достатньо досвідченою, за їхньою думкою, щоб мати свою точку зору, її можна хрестити. Тоді молода людина у стані обрати, чи слідувати вірі батьків-засновників (корені яких сягають XVII ст.), або залишити батьківське гніздо (нині общини амішів тільки у США нараховують біля 300 тис. осіб), яке є настільки відокремленим у цьому світі, і ґрунтовно задуматися про життя.

Кожна родина амішів має в середньому 7-10 дітей, яких виховують у суворості та помірності у будинку, де не має жодного дзеркала. З раннього віку діти починають допомагати в корівнику, стайні, збирають кукурудзу на полях. При

цьому вони ходять до місцевої школи і на недільну месу (службу), яку проводить священник в одній з будівель. У кінці меси організується обід у дві черги: спочатку для чоловіків, а потім для жінок та дітей. Усі хлопчики, після досягнення одного року, починають носити брюки на підтяжках, а дівчатка – збирають своє волосся в пучок. У будні дівчата ходять у білих платках, а у неділю – в чорних. Після заміжжя чорний платок змінюється на чорний чепець. Чоловіки після весілля голять вуса, а бороди залишають рости далі, іноді вони сягають колін. Жінки носять темні плаття з фартухами, а прикраси вважають зайвими. Чоловіки та хлопчики – у костюмах із темного сукна, штани застібують на гудзики, зіпери-блискавки не признають, а на голові вони мають солом'яні або фетрові капелюхи (рис.1).

З першого погляду туристу може здатися, що він перенісся у минуле, особливо, якщо ви побачите жах в очах тих, кого хочуть сфотографувати. Але можна зрозуміти, що на вулиці все ж таки ХХІ ст., коли в кутку кімнати помітите мобільний телефон. Але він, звісно, призначений тільки для екстрених випадків. Біля кожного будинку стоїть карета, запряжена конями. Якщо дівчина досягає віку 16 років, батьки забезпечують її приданим, а також вона отримує у подарунок швейну машинку. Юнак по досягненні 16 років отримує екіпаж та коня, щоб обробляти землю, яка перейде у його власність. Тракторів не має, зате є борона і плуг. За два роки молодим людям треба вирішувати, який шлях обрати. Цікаво, що за статистикою 95 % молодих людей обирають продовжувати жити у громаді амішів. Однак, слід зауважити, що громада розуміє і тих, хто обирає світський шлях життя. При цьому молодь всіляко підбадьорюють, бажають не забувати батьків і провідувати їх. Але, якщо молода людина спочатку вирішила хреститися, а потім передумала і подалася у великий світ, залишивши обитель предків, вона буде назавжди піддана анафемі.

Наприкінці основної екскурсії до «будинку амішів», який складається з спальні з двоспальним ліжком, дерев'яним ліжечком для маляти і льоху, де зберігаються банки з варенням і консерваціями – запаси на зиму, туристи можуть проїхатися у кареті, запряженій парою коней, які стоять біля кожного справжнього будинку амішів. Хоча краще взяти авто і промчати вздовж нескінченних полів кукурудзи, пограти у веселу гру «знайди зелену фіранку» та здалеку поспостерігати за чарівними дітками, які розмалюють стіл біблійними сюжетами для продажу. З цієї ж причини немає потреби знімати номер у готелі з інтригуючою назвою «Ніч з амішем» або «Аміш-інн» (Готель аміша), адже ви вже здогадалися, що приваблива дівчина із зібраним на потилиці волоссям (а юні леді амішів дійсно дуже гарні) не принесе вам сніданок у номер.

Рис. 1. Фрагменти з життя американських амішів [1]

Амішів можна відшукати і в Україні [3]. Вони живуть компактно у кількох галицьких селах уздовж Дністра, і це сотні сімей. Серед місцевого населення вони відомі як «українські аміші», або «кашкетники». Як і їхні американські єдиновірці, вони і нині відмовляються від усіх благ цивілізації: електрики, водогону, центрального опалення, газопостачання, телефонів, радіо, телебачення. Також вони носять одяг і головні убори тільки певних кольорів і фасонів, їздять на возах (фірах), запряжених кіньми. Їхньою вірою забороняється служити в армії, фотографуватися, керувати автомобілем, користуватися комп'ютером, носити годинники й обручки. Окрім того, що аміші не визнають благ цивілізації, вони ще й не святкують жодних свят, весіль, хрестин [4]. До речі, шлюби українські аміші, так як і американські, укладають лише зі своїми єдиновірцями. А сім'ї, як правило, багатодітні, навіть по 10-15 дітей... Географія розселення амішів в Україні включає села на обох берегах Дністра –Мостище Івано-Франківської області, Стінка, Космирин і Сновидів Бучацького району на Тернопільщині. Їх називають «кашкетниками» через те, що чоловіки, від дітей і до дідусів, носять переважно кашкети, незважаючи на те, спека надворі чи холод. Ці головні убори вони або шиють самі, або купують на базарі. Узимку, звичайно, чоловіки одягають шапки. А дівчата і жінки – усі в хустках, часто – різнокольорових, яскравих, нехай навіть благовірних, але обов'язково хустка має бути. Носять те, що зручно, попри те, що в інших це може викликати здивування.

Села, де живуть «кашкетники», нагадують одноманітну колонію. Уздовж дороги – однакові одноповерхові хати, жодного електричного стовпа, відсутні газові труби, немає телевізійних антен. Усю їжу українські аміші готують виключно на дровах, бо кажуть, що електрикою користуватися їм не дозволяє віра. Перуть у річці, прасують великими прасками, які нагрівають на печі. Але скромні хатки і подвір'я тримають в ідеальній чистоті, діти - доглянуті, незалежно від того, скільки їх. Основний транспорт, яким пересуваються аміші, - це коні та фіра. Цікаво, що родини в селах амішів живуть переважно за принципом «комуни». Колективно для громади закуповуються продукти за гуртовими

цінами, шукається, де дешевший товар, який купується із запасом. Будинки своїм одновірцям громада будує методом «толоки»: сьогодні – одному, через місяць – іншому.

А за що ж живуть галицькі аміші? На відміну від Америки, це не сільське господарство, і, на жаль, не туризм. Працюють в основному чоловіки, і то сумлінно, добросовісно. Їдуть на заробітки у великі міста, часто їх можна побачити на будовах у приватників у Києві, Івано-Франківську, на Буковелі, в Тернополі й Львові. Ті, хто запрошує на роботу амішів, знають, що вони не тільки нічого не вкрадуть, але й не п'ють, невибагливі до їжі, абсолютно точно й добросовісно виконають усе, що замовив господар. Діти в таких родинах «не дотягують» до випускного класу: вже десь після дев'ятого їдуть разом із батьками на заробітки, а дівчатка залишаються вдома допомагати матерям доглядати своїх молодших братиків і сестричок. Єдина молитва, яку визнають «кашкетники» – це «Отче наш». Кажуть, що до Бога вони звертаються простими, зрозумілими словами, просячи у нього сили, здоров'я, праці. А ще – допомогти жити у злагоді у своїй родині та з іншими людьми... Як і у випадку з американськими амішами, здається, що там, на невеликому шматочку найбільшої річки, яка розмежовує Тернопільщину і Прикарпаття, застиг час. У цьому мальовничому куточку Галичини десятиліттями ці люди не асимілювалися, зберегли своєрідну автентичність, дивуючи інших своїм побутом, способом життя, нехитрою філософією, яка допомагає їм виживати і жити. Села українських амішів можна побачити під час туристичного туру – сплаву Дністром, коли серед чудернацьких дністрових скель, руїн замків, печер відлюдників і водоспадів, особливе відчуття своєю безпосередністю і простотою викликають ті краєвиди, де на березі Дністра стоять жінки і діти, що відвертаються, ховають погляд від фотоапарату, а на довжелезному дишлі старого воза сушаться різнокольорові випрані речі... (рис.2).

Порівняння життя американських та українських амішів вказує на невикористаний туристичний потенціал останніх, екскурсії до сіл і осель яких варто було б включити до програми туристичного туру – сплаву Дністром. Хоча це потребуватиме величезної підготовчо-організаційної роботи, але воно того варте, як показує приклад інтеграції в туризм американських амішів.

Рис.2. Фрагмент з життя українських амішів [3]

1. Аміші. URL: <https://uk.wikipedia.org/>
2. Давіде І. Оплот «старого світу» // Таємниці ХХ століття. - №24. – 2016. – С. 22-23.
3. Снітовський О. Українські аміші: життя поза часом. URL: www.ukrinform.ua/
4. На Тернопільщині є “столиця” амішів: як живеться поза цивілізацією. URL: www.0352.ua/

Потішна Ірина, Гавришок Богдан

ГЕОПРОСТОРОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОШИРЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ КОНФЕСІЙ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Проблема релігійного життя в українському суспільстві протягом останніх років стає все більш популярною. Її коментують як науковці в сфері суспільних наук, так і журналісти та просто публічні особи. Спеціаліст в галузі соціології релігії професор Хосе Казанова в одному із інтерв'ю [1] досить точно окреслив: «Україна – унікальна держава в Європі, яка не відповідає моделі, де домінує одна релігія, а інші менші деномінації толерують. ... існує багато різних деномінацій, і жодна з них не є панівною». Сучасна Україна – багатоконфесійна держава, в якій співіснують громади Православної церкви України (ПЦУ), Української православної церкви (УПЦ (МП)), Української греко-католицької церкви (УГКЦ), Римо-католицької церкви (РКЦ), різні деномінації протестантизму, а також мусульманські та іудейські релігійні громади. Формування такого різноманіття було спричинене історично-географічними особливостями розвитку території держави та окремих її регіонів.

Метою нашого дослідження є характеристика просторового поширення релігійних громад різної конфесійної приналежності на території Тернопільської області.

Дослідженнями у сфері географії релігії в Україні займались низка науковців. Зокрема, регіональні особливості релігійної ситуації в Україні станом на 2009 рік проаналізовані у роботі О. Любіцевої [2]. Досить детальний аналіз конфесійної приналежності релігійних громад в розрізі 17 адміністративних

районів Тернопільської області провів І. Костащук [3]. Ним зроблені висновки про формування релігійного простору області на прикладі Галичини і Волині. Проте і релігійна, і адміністративно-територіальна ситуація із 2017 року в області зазнала суттєвих змін. У 2020 році було завершено реформу децентралізації, що призвело до формування в межах Тернопільської області 55 територіальних громад, об'єднаних у 3 великих райони: Кременецький, Чортківський і Тернопільський. Із 2019 року триває процес поступово переходу громад із УПЦ (МП) у новоутворену ПЦУ та ліквідації «громад» УПЦ (МП), зареєстрованих у 90-тих, які ніколи не мали храмів і прихожан. У зв'язку із такими змінами, вважаємо актуальним географічне дослідження сучасної релігійно-конфесійної ситуації в Тернопільській області.

Нами опрацьовано статистичні матеріали Тернопільського департаменту культури та туризму Тернопільської обласної військової адміністрації про мережу релігійних громад Тернопільської області [4].

Досліджуваний регіон вирізняється домінуванням віруючого населення, що належить до однієї із християнських конфесій (підпросторів за І. Костащуком [3]). Поширення ісламу в області є явищем дуже новим, що обмежується м. Тернопіль і пов'язане із студентами-іноземцями. На початку минулого століття значне поширення мав іудаїзм. Єврейські пам'ятки залишаються невід'ємною частиною культурного ландшафту містечок. Проте голокост, організований нацистами, та радянська окупація знищили носіїв цієї культури і нині збереглись малочисельні громади у Чорткові та Тернополі.

Станом на 2022 рік було зареєстровано 1770 релігійних громад, що належать до 21 релігійних напрямів та течій. Найчисленнішим християнським напрямком у Тернопільській області є католицизм. До нього належать 900 релігійних громад регіону, тобто 51 % від загальної кількості. Цей напрям є внутрішньо неоднорідним і представлений греко-католиками (808 громад) та римо-католиками (92 громади). Обидві конфесії були фактично знищені в радянський період і заново відроджувались в незалежній Україні. На сьогодні територіальна структура греко-католиків добре розвинена. Парафії північної та центральної частини області належать до Тернопільсько-Зборівської архієпархії, а південної – до Буцацької єпархії. На Волині (Кременецький район) парафій дуже мало. Причина цього – входження Волині до складу Російської імперії після поділів Речі Посполитої і заборона на цих теренах унійної церкви у середині XIX ст.

Римо-католицькі громади дуже малочисельні. Територія дослідження розділена між Чортківським, Тернопільським та Галицьким деканатами

Львівської архієпископії. При тому більшість парафій зосереджені у південній частині області (51), тоді як у Кременецькому районі їх лише 2.

Другим, за чисельністю релігійних громад, напрямом християнства є православ'я. Загалом це 678 громад (38 %), які належать до православної церкви України (ПЦУ) (588) та української православної церкви (УПЦ (МП)) (90). Ця конфесія надзвичайно динамічно змінюється протягом останніх років. До 2019 року в області діяли громади Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП), Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), та УПЦ (МП). Із 1997 року до 2019 р спостерігалось поступове зростання кількості парафій першої з них і скорочення двох останніх.

На формування нинішньої статистичної картини вплинули декілька факторів: у грудні 2018 р внаслідок об'єднавчого собору утворилась ПЦУ, яка у січні 2019 отримала Томос від Вселенського патріарха; у лютому 2022 розпочалось російське повномасштабне вторгнення в Україну. Хоча перші переходи парафій із УПЦ (МП) до УПЦ КП фіксуються із 2014 року. Так за 2 роки (із січня 2014 р. до грудня 2015 р.) кількість парафій УПЦ КП збільшилась із 310 до 340, а УПЦ (МП) зменшилось з 124 до 118. Більшість парафій УПЦ (МП) зосереджені на території Кременецького району і чітко пов'язані з історико-географічним регіоном Волині. Головним центром цієї організації є Почаївська Лавра. Важливе значення мають також культові споруди м. Кременець. Поодинокі парафії УПЦ (МП) на півдні і в центрі області протягом 2022 р. переважно перейшли у ПЦУ (наприклад с. Стінка). А деякі (наприклад, на території Підволочиської та Скалатської громад) були просто ліквідовані, адже ніколи не мали ані храмів, ані прихожан.

Третім за поширеністю в області напрямком християнства є протестантизм. Загалом, це 192 зареєстровані релігійні організації (11%). Проте вони не становлять якогось єдиного напрямку. В регіоні представлені п'ятидесятники, баптисти, адвентисти, свідки Єгови, лютерани та інші. Кількість церковних громад протестантського напрямку активно зростала наприкінці 90-тих, а з 2014 практично стабілізувалась. У територіальному поширенні протестантизму в області спостерігаємо чітку приуроченість до Кременецького району. Пояснення цього можна шукати як у традиціях часів Речі Посполитої, так і в духовних пошуках колишніх прихожан УПЦ (МП), які розчарувались у православ'ї. Ще одним осередком протестантських організацій є найбільше місто регіону – Тернопіль.

З 1997 року до сьогодні загальна кількість релігійних громад зросла на 291 організацію. При тому, цей приріс забезпечений переважно формуванням парафій УГКЦ та ПЦУ. В меншій мірі протестантських течій християн віри

Євангельської та баптистів. Найбільшою конфесією в області є УГКЦ. Її парафії поширені переважно в межах Тернопільського та Чортківського району. Громади УПЦ (МП) та протестантів тяжіють до Кременецького району. ПЦУ має парафії по всій території області. Більшість релігійних конфліктів пов'язані з переходами парафій УПЦ (МП) до ПУЦ у Кременецькому районі.

1. *Щур М.* Шість тез, які змусять українців по-новому подивитися на своє релігійне життя. URL: www.radiosvoboda.org/a/religijna-sytuatsija-v-ukrajini/31253931.html.
2. *Любіцева О.О.* Релігійна ситуація в Україні та її регіональні особливості // Український географічний журнал. – 2009. – С. 28-32.
3. *Костацук І.* Конфесійний простір Тернопільської області: суспільно-географічні аспекти // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Географія, 2017. – Вип. 2. – С. 51-60. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/9111>
4. Матеріали Департаменту культури та туризму Тернопільської обласної військової адміністрації.

Цуй Джибо, Смирнов Ігор

ВУДУ – РЕЛІГІЯ ОЖИВШИХ МЕРЦІВ (ЧИ ТРЕБА БОЯТИСЯ ТУРИСТАМ)

У нашій уяві релігія *вуду* тісно пов'язана із зловісними чаклунами, які проколюють голками ляльок, що символізують ворогів, позбавляючи їх тим самим здоров'я, а можливо і життя. З літератури і кіно ми також знаємо, що чаклуни *вуду* здатні створювати *зомбі* і командувати ними. Однак, зводити ці вірування лише до чорної магії буде геть неправильно. У *вуду* стародавні африканські міфи тісно переплелися з християнським світоглядом – і, як результат, народилась релігія, що направлена, першою чергою, на зцілення душі та тіла. Корені культу *вуду* сягають Західної Африки, звідки до країн Америки завозили чорношкірих рабів. Як результат, нині існує три основних типи цієї релігії, які відрізняються своїми ритуалами, що виникли під впливом іншого культурного середовища [1]. Перший, найдавніший тип нині спостерігається у тій же Західній Африці, зокрема його сповідують багато племен у таких країнах, як Гана, Бенін, Того, Нігерія, Конго, при цьому в Того і Беніні це - офіційна релігія. Тут вірування, яких дотримуються близько 30 млн осіб, є традиційними і залишились практично такими ж, як і багато століть тому. Другий тип *вуду* Луїзіанський – його прибічники живуть у штаті Луїзіана (м.Новий Орлеан) та на південному сході США, де історично релігія темношкірих невільників із Західної Африки дістала змін під впливом їхніх бувших господарів – іспанських та французьких переселенців. Третій тип *вудуїзму* існує в Гаїті (де він є

офіційною релігією), Кубі, Бразилії і деяких інших державах Латинської Америки. Він утворився в результаті змішування африканських вірувань та елементів католицизму. Так, на основі вірувань народів Дагомеї релігія вуду з'явилась на Гаїті під назвою Сантеріа (ісп. *Santeria*); на основі вірувань народу Йоруба на Кубі з'явилась вуду – релігія Макумба (порт. *Macumba*), у Бразилії – вірування Умбанда, Кимбанда, Кандомбле. Загальним для всіх типів вуду є віра у єдиного Верховного Бога та потойбічне життя, а у вуду Гаїті та Луїзіани помітне місце відведено міфологічним особистостям, які нагадують Діву Марію, Святого Петра, Святого Патрика та інших значимих персонажів християнства.

Історики називають часом виникнення культу вуду на Гаїті, який вважається найбільш яскравим та цікавим з трьох типів даної релігії, 1503 р. – коли із Західної Африки прибули перші раби. Їх господарі (спочатку іспанці, а пізніше, з середини XVIII ст. – французи) категорично були проти того, щоб невольники мали власну релігію – адже це виглядало першим кроком до непокори. Усіх рабів насильно охрестили і змусили виконувати християнські обряди. Але темношкірі невольники вірили в культ своїх предків, який називали *вуду* (на мові африканського народу фон це слово означає «дух», «божество»). Такі вірування були відповіддю на приниження та заборони, і трималися у глибокій таємниці, а щоб господарі рабів її не розкрили, обряди та ритуали були максимально подібними до католицьких: у них використовувались ті самі статуї богів, свічки, мощі, реліквії тощо. Посада жерців вуду передається у спадок: їхні діти після досягнення 31 року проходять обряд посвячення: отримують ритуальну тріскачку ассон, зроблену з порожнього гарбуза з камінням і рештками кісток всередині.

У культурі вуду діють три основні сили, з яких головна – єдиний та всемогутній бог, якого називають *Нсамбі*, або *Бонд'йю*. Друга сила – його діти, духи *лоа*, які є у всього суцього – людей, рослин, каміння, річок тощо. Їх почитають, їм моляться, в них просять поради і допомоги. Один з духів *лоа* має ім'я *Папа Легба* і стереже кордон між світом мертвих і світом живих, тобто, по суті, виконує функції святого Петра. Якщо йому не віддавати пошесті, він замкне двері між світами, і інші *лоа* не почують прохання людей. Третя сила – духи померлих предків і родичів, які також можуть допомагати, або шкодити людям. Ці три містичні сили постійно взаємодіють одна з одною, тому сенс релігії вуду полягає у тому, щоб спілкуватися з духами і за допомогою певних ритуалів забезпечити їх гарне ставлення.

Одним з найважливіших *лоа* є *Барон Субота*, який завідує смертю і зображується у вигляді скелету у циліндрі, з сигарою і в темних окулярах. Цей об-

раз з успіхом використовував один з бувших диктаторів Гаїті – Франсуа Дювальє (Папа Док), який правив з 1959 до 1971 рр. Донині мешканці острова з жахом згадують ті часи, коли у країні проводилась політика жорстоких репресій, а більш ніж 50 тис людей зникли без всякого суду. Папа Док вселяв пересічним громадянам, що він і є Барон Субота, отже, має право вирішувати, кому жити на цьому світі, а кому ні. В знищенні свого народу йому допомагали співробітники воєнізованих формувань, яких прозвали *тонтон-макутами* – за ім'ям персонажу креольського міфу про вуйка (Tonton), який викрадає неслухняних дітей, ховає їх до мішка (Macoute), а потім з'їдає. Тонтон-макути були по суті працівниками таємної поліції, носили чорні окуляри, і позиціонували себе як зобмі, яких неможливо вбити. У культурі вуду спілкуватися з духами дозволено тільки жерцям, якими можуть бути як чоловіки (їх називають *унгани*), так і жінки (*мамбо*). Вони здійснюють обряди з жертвоприношеннями та ритуальними танцями, під час яких впадають в транс і в цьому стані просять лоа про допомогу. Головною частиною більшості обрядів є спільні танці навколо стовпа, який називається *митан* і знаходиться у дворі храму. Танці проходять під звуки барабанів з метою ввести усіх оточуючих у стан трансу, оскільки вважається, що тільки тоді на людей сходять благодать духів. Гаїтани вірять, що католик іде до церкви щоб говорити про Бога, а вудуїст танцює у дворі храму, щоб самому стати Богом. Коли унганів і мамбо ображають або ігнорують інші люди, то вони починають мстити і стають *бокорами* – тобто чаклунами, які звертаються за допомогою до темних сил. Цікаво, що таку магію прихильники вуду називають не чорною, а червоною (за місцевим повір'ям, якщо злі духи оволодівають людиною, її очі червоніють).

Одним із найпопулярніших способів допомогти або нашкодити людині – є дії з спеціально виготовленою лялькою, що символізує цю людину (*вольт*). Така лялька повинна мати всередині біологічний матеріал тієї людини, на яку керована дія (для прикладу, його волосся чи нігті), або його речі чи зображення. Унгани і мамбо під час магічного обряду встановлюють невидимий зв'язок між реальною особистістю і лялькою, а потім, маніпулюючи з нею (встромляючи голки, розрізаючи ножом тощо), впливають на здоров'я і життя людей. До речі, прийнято думати, що такі дії неодмінно приносять шкоду, але у дійсності ляльки вуду найчастіше виготовлюються для лікування хворих, а для негативного впливу використовуються тільки у крайньому випадку [2].

Вважається, що бокори можуть оживляти мерців і керувати ними, тому таких чаклунів дуже бояться. Природньо, таємниця оживлення мерців завжди приваблювала дослідників. Вчені не без підстав вважали, що у випадку зомбування відбувається не смерть людини, а її перехід в інший стан – коли під дією

невідомих препаратів частково блокуються ділянки мозку, відповідальні за життєдіяльність організму (серцебиття, дихання, кровообіг). В результаті люди протягом певного час виглядають як мерці, але при цьому здатні рухатися і виконувати нескладну працю. Вперше про такі дивні істоти написав репортер газети «Нью-Йорк Таймс» Вільям Сибрук 1929 р. Він відвідав будинок знаменитої чаклунки-мамбо Маман Селі і став свідком обряду, коли на його очах померлу людину оживили і відправили працювати на плантацію цукрової тростини, де той трудився без жодної оплати. Більшість читачів вважали цю історію вигадкою. Але 1981 р. увесь світ облетіли світлини мешканця міста Порт-о-Пренс (столиці Гаїті) Клавдіуса Нарциса. За його розповіддю він несподівано помер, ще 1962 р. і в лікарні виписали свідоцтво про його смерть. Тіло поховали, але через деякий час воно було викрадено з могили. Клавдіуса завезли на віддалену ферму, де дали йому випити якогось зілля, після чого він частково прокинувся від глибокого сну і протягом наступних 18 років працював на плантації з декількома сотнями таких же *зомбі*. Потім до нього повернулася свідомість і він зумів втекти. Клавдіус скаржився, що став жертвою чаклунства, до якого мали відношення його брати через спір за право володіння ділянкою землі. Він добре пам'ятав, як його поховали (цвях забитий у труну, пошкодив йому лоба і на цьому місці залишився шрам). Тобто чоловік насправді не вмер, а опинився у стані, що нагадував смерть. Клавдіуса оглянули, родичі визнали, що це він, хоча зі страху перед зомбі відмовились з ним спілкуватися. Наприкінці 1980-х рр. американські дослідники зуміли підкупити одного з унганів – і він передав їм магічне зілля (за це чаклун поплатився життям, його вбили співвітчизники, які взнали про його порушення заборони). Виявилось, що до складу порошку входили рослинні і тваринні інгредієнти: приготовлені певним чином морські жаби, риба-пес, отруйні хробаки, трави. В результаті був отриманий надпотужний нервово-паралітичний препарат, що здатний впливати на організм в 500 разів сильніше за ціаністий калій. Експерименти, що були проведені над мавпами, показали, що цей порошок здатний блокувати процеси життєдіяльності, але потім вони можуть відновитися до попереднього стану. Унган-зрадник розказав деякі деталі обряду: порошок не тільки дають для приймання в середину, але й наносять на шкіру майбутнього зомбі чи кладуть йому до домовини. Але секрет конкретного механізму переводу людей у стан зомбі чаклун так і не розкрив. Нині вчені намагаються створити такий препарат штучним шляхом. Але, зуміли вони цього досягти, чи ні – залишається таємницею. У всякому випадку, жодних повідомлень про це не надходило – ні від офіційних осіб, ні в результаті витоку інформації. Отже, культ вуду продовжує зберігати свої таємниці.

Про це слід пам'ятати туристам, особливо при подорожах до країн Західної Африки. Як ми знаємо, вуду є офіційною релігією в Того та Беніні. З Беніна вона і почалася, за великим рахунком. Там навіть є офіційний вихідний день у січні, присвячений вуду. Ну а в столиці Того, славетному місті під назвою Ломе, є великий ринок з атрибутикою культу вуду (амулети, талісмани грі-грі, маски, ляльки тощо) та відповідними сувенірами для туристів (рис.1). Кажуть, що він – найбільший у світі. У Ломе цей ринок переведений на комерційні туристичні рейки – за вхід треба заплатити 10 доларів, за це на вас ніхто не шипітиме, побачивши фотоапарат. Інтуриста на вході обов'язково зустрічає старший вуду, який запропонує пройти поряд з екскурсією. Не встигнувши схаменутися, турист у своїй сумці виявить вже голову газелі або лапу мавпи. Подібний ринок існує в Котону (Бенін). Асортимент здебільшого той же, але на фотоапарат можуть агресивно реагувати.

Екстремальний туризм стає дедалі популярнішим з кожним роком. Однак є на планеті місця, які потрібно уникати навіть найризикованішим мандрівникам. Серед них — країни, ситуація в яких напружена через військові конфлікти, кримінал або небезпечні захворювання. Експерти медичної сервісної компанії International SOS розробили карту, на якій відмічені найнебезпечніші для відвідування країни. Щодо Гаїті, то успіску найнебезпечніших країн світу для туристів вона займає «почесне» перше місце. Найбільші небезпеки, які чатують тут на туристів, це: 1) злочинність (у Гаїті понад 80% людей перебуває за межею бідності, що породжує організовані банди злочинців, які мають велику силу; у країні нерідкі випадки викрадення людей, причому не лише багатих жителів Гаїті, а й туристів – на цьому неписьменні бідні гаїтянці заробляють гроші); 2) укуси отруйних тропічних комах (наслідки укусів часто бувають плачевними і навіть летальними, особливо небезпечна жовта лихоманка та малярія – гострі вірусні захворювання, що передаються інфікованими комарами; також на Гаїті періодично трапляються спалахи холери, яка поширюється країною з величезною швидкістю); 3) погана санітарія і гігієна (вся водопровідна вода країни розцінюється як забруднена і не рекомендується для вживання; для пиття, чищення зубів чи створення льоду варто використовувати лише кип'ячену чи бутильовану воду); 4) стихійні лиха (знаходження Республіки Гаїті в Карибському басейні пояснює часті руйнівні тропічні урагани, що проходять над територією країни, також нерідкі й посухи, що особливо почастишали останніми роками; крім того, острів Гаїті знаходиться у небезпечній сейсмічній зоні, тому у країні часто трапляються масштабні землетруси). У цьому списку негараздів своє місце займає і релігія вуду, де досі вірять у зомбі і ляльки вольт [4].

Рис. 1. Фрагмент вуду-ринку у Ломе (Того) [2]

1. *Погоніна Е.* Вуду – релігія мерців, що ожили // Таємниці ХХ століття. – 2018. - №26. – С. 32-33.
2. Жерці вуду, королі та примари Беніну. URL: <https://dip.org.ua/>
3. Вуду. URL: <https://uk.wikipedia.org/>
4. Містичні секрети вуду. Ексклюзив з Гаїті. URL: www.youtube.com/watch

Сакральність українського зарубіжжя

Ключівський Юрій

САКРАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПАМ'ЯТОК У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

За кілька останніх місяців, з часу повномасштабної російсько-української війни, інтерес до України та, особливо, до її героїчного супротиву російським загарбникам – суттєво зріс, причому не тільки до її збройних сил чи керівників країни але й до всього українського. Світ, ніби відкрив для себе не тільки незламну країну але і її громадян, їх мову, державні атрибути, звичаї, культуру тощо. Отже, цивілізація, шукаючи відповідь на питання стійкості та мужності українського народу, буде мусіти звертати увагу на історію європейської країни зі столицею у Києві, яка майже чотири століття перебувала «в тіні» кількох північно-східних імперій.

При цьому, варто не забувати, що у багатьох країнах світу й, особливо – у Європі, українці були знані, як давня й самостійна нація а наші предки за сотні років здійснили чимало добрих справ та залишили своїм нащадкам у спадок чисельні історичні артефакти, частину з яких можна сміло віднести до сакральних пам'яток українства. Чи не найкращим прикладом такої спадщини можна, по праву, вважати Чеську Республіку.

Саме в цій центральноєвропейській країні можна знайти «сліди» багатьох відомих українців, одні з яких певний час діяли та проживали в Чеській Республіці а деякі там й – поховані, інші, які – ніколи навіть не були у цій країні, наприклад – видавались. Так, в Празі, на будові відомого Палацу Жофін (Palác Žofín) у 1956 році було розміщено меморіальну дошку відомому українському класику **Іванові Франку** (1856-1916), який відвідав Прагу та виступив з промовою на I з'їзді слов'янської прогресивної молоді, 18 травня 1891 року. Там же, в Празі на вулиці Добровського (Dobrovského) 872/28 можемо побачити меморіальну дошку, на будинку в якому, в 1920 році проживав **Михайло Грушевський** (1866-1934) – Президент Української Народної Республіки [1].

Одним із сакральних українських пам'яток можна сміливо назвати пам'ятник Т.Г.Шевченку в Празі (автори пам'ятника – громадяни України, скульптори В.І.Зноба і М.В.Зноба та архітектор В.Дірова). Відомо, однак, що Тарас Шевченко ніколи не був в Празі, але з Чехією його пов'язує поема «Єретик» (1845), присвячена національному героєві Чехії Янові Гусу, яка оповідає про останні години життя і його боротьбу з католицьким духовенством в Чехії. Ко-

ли ж в 1876 р. російська імперія, в черговий раз намагалась заборонити українську мову, то саме в Празі вийшло перше і нецензуроване видання «Кобзаря» [2]. Пам'ятник Т.Шевченку встановлено неподалік від середмістя Праги на площі Кінських в історичному районі Сміхов (адміністративно належить до району Прага 5) – посередині скверу перед представництвом ООН у Чеській Республіці. Образ Шевченка, втілений авторами празького пам'ятника, – це молодий поет, що лівою рукою до серця притискає сувій (імовірно, з власними поезіями). Для відображення обличчя поета за основу був взятий його ранній автопортрет. Монумент Шевченкові відкрив особисто Президент України В. Ющенко під час державного візиту до Чехії 25 березня 2009 р. [3].

Справжніми скарбами архітектури можна вважати народні дерев'яні церкви колишньої Підкарпатської Русі (нині Закарпатської області), які є сакральними шедеврами не тільки для закарпатців але й для усієї України. Коли в 1919 р. тодішнє Закарпаття увійшло до складу першої Чехословацької Республіки, чеські фахівці були першими, хто звернув увагу на унікальну особливість церковної архітектури краю. Упродовж десятиліття, стараннями чеських меценатів, письменників, учених – 5 церков із різних куточків краю були перевезені до тодішньої Чехії. Саме завдяки їх вивезенню вдалось втримати у доброму стані та зберегти ці сакральні будівлі.

Найстаршою на чеських землях українською архітектурною пам'яткою є **церква Святої Параскеви в містечку Бланско**, що на півдні Морави. Православна церква зведена в 1601 р. й походить із Нижнього Селища, що поблизу Хуста. Українська церква мала прикрасити виставку сучасної культури в Брно в 1928 р. Та кошти на її купівлю й перевезення виділило Міністерство шкільництва Чехословаччини тільки в 1936 р. З архівів відомо, що допомагав встановлювати розібрану на фрагменти церкву талановитий закарпатський тесля Михайло Салейчук. Нині церква служить Чехословацькій Церкві Гуситській [4].

Другим шедевром є дерев'яна **греко-католицька церква Успіня Богородиці**, зведена на початку 18 століття, із закарпатського села Обава, що поблизу Мукачева. Її викупив і в 1930 р. перевіз до Чехії підприємець і меценат Отто Кресшмер. Церква встановлена на Гусовій горі в містечку Нова Пака і славиться багато різьбленим іконостасом у стилі рококо з кінця XVII століття.

А в східно-чеському селі Кунчіце прописалась дерев'яна **церква Архангела Михаїла**, котра походить із села Глиняни, що поблизу Тячева. Церква збудована наприкінці 17 століття, її до Чехії в 1931 р. перевіз відомий меценат Едуард Шебела.

В 1930 р. із закарпатського села Велика Копаня до міста Добржіков по-мандрувала греко-католицька, дерев'яна **церква Всіх Святих**, зведена ще в 1669 році. За 16 тисяч крон її викупив і перевіз залізницею відомий чеський політик, перший міністр національної оборони Чехословаччини Вацлав Клофач. Після проведеної в 1931 р. реконструкції церкву було відкрито а сам Клофач називав «добржіковським скарбом».

Пам'яткою української народної архітектури, донедавна, пишалась і Прага, де розміщувався (до пожежі, яка знищила будівлю у жовтні 2020 року) один з найкрасивіших дерев'яних храмів – **греко-католицька церква Святого Архангела Михаїла**. Вона була зведена наприкінці 18 століття в селі Великі Лучки, а перевезена до Праги в 1928 р. як експонат до краєзнавчої збірки Національного музею в Празі. Церква була встановлена в садах Кінського в центрі туристичної Праги. Поблизу української церкви розташований і Швандовий театр, який довершує український акцент у цьому районі Праги. На сцені Швандового театру в 1924 р. з великим успіхом виступав відомий театр Миколи Садовського [5].

Вже у міжвоєнний період ХХ століття тодішня Чехословаччина, через революційні події та Громадянську війну в тодішньому СРСР – стала притулком для десятків тисяч українських емігрантів. Багато хто з них мріяв повернутися на Батьківщину, проте багатьом судилося померти на чужині. Так, на території Чехії похована ціла плеяда українських громадсько-політичних діячів, науковців, письменників, художників, військових. Це, зокрема, науковці Іван Горбачевський, Іван Пулюй, Іван Борковський, Федір Швець, Леонід Грабина; письменники Спиридон Черкасенко, Софія Русова, Наталена Королева та Василь Королів-Старий; представники творчої інтелігенції Михайло Бринський, Іван Кулець, Юрій Вовк, Микола Міленко; міністри, дипломати УНР, громадські та військові діячі Степан Ключурак, Аполінарій Маршинський, Максим Славінський, Дмитро Антонович, Кость Мацієвич, Микола Стаховський, Кость Лоський, Григорій Сидоренко, Микола Галаган, Олександр Вілінський, Євген Голіцинський, Іван Мірний, Микола Тобілевич, Арсен Чернявський та багато інших [6].

Найвідомішими українськими військовими похованнями на території Чехії є: меморіал у м.Лада в Под'єштеді, меморіал на Центральному кладовищі м.Брно, меморіал на військовому кладовищі у м.Ліберець, монумент загиблим воїнам УНР на міському кладовищі у м.Пардубіце, військові поховання у м. Йозефов.

Так, *Український військовий меморіал у м. Лада в Под'єштеді, який ще відомий як Братська могила стрільців УГА* (Українська Галицька Армія) був

відкритий 20 жовтня 1921 р. і присвячений українським військовополоненим Першої світової війни та загиблим воякам Гірської бригади УГА [7]. Далі, *Український меморіал на Центральному кладовищі м.Брно*, який був відкритий у листопаді 1923 року на місці поховання 154 українських вояків Першої світової та польсько-української війни [8]. Ще один *український пам'ятник на військовому кладовищі м. Ліберець*, який був встановлений у 1927 р. на місці поховання 27 бійців Гірської бригади УГА і присвячений воякам УГА, які перебували в Ліберці в таборі для інтернованих частин УГА [9]. Цікавим є й *Монумент загиблим воїнам УНР на міському кладовищі у м. Пардубіце* роботи талановитої української скульпторки Оксани Лятуринської, який було відкрито 1 листопада 1932 р. на колишньому військовому цвинтарі м. Пардубіце (зараз центральний міський цвинтар) [10]. Й, останнім у цьому переліку слід назвати *Пам'ятник на братській могилі воїнів Української Галицької Армії у м.Йозефов*, який було відкрито 10 серпня 1941 р., а виконав його чеський архітектор Антонін Вагнер за проектом професора графіки Української студії пластичного мистецтва в Празі Роберта Лісовського [11].

Продовжуючи тему поховань, не можна зупинити свою увагу лише на масових могилах, про які йшлося вище але й варто акцентувати увагу на багато чисельних похованнях відомих українців, які у свій час знайшли вічний спокій в чеській землі.

Історично склалось так, що демократична Чехословаччина, в міжвоєнний період – дала притулок понад 20 тисячам українських емігрантів. У той час в Празі розпочав роботу Український вільний університет та Український високій педагогічний інститут імені Михайло Драгоманова а також - українська гімназія. Ба, більше – навіть кілька років працював український сиротинець, який утримували на добровільні внески української громади. А в 1922 р., у чеському місті Подебради, розпочала свою роботу Українська господарська академія, яка фактично перетворила це місто на важливий центр українського життя в міжвоєнній Чехословаччині. При цьому, немало українських емігрантів залишились у Подебрадах до кінця свого життя а багато з них там були й поховані.

Однак, найбільше поховано на Ольшанському кладовищі в Празі поблизу православної церкви Успіння Богородиці, але деякі могили розкидані на інших кладовищах столиці. Так, на Страшніцкому кладовищі спочиває **Іван Кулець** – керівник Української мистецької академії, відомий художник, чиї твори нині зберігаються в Національній галереї Чеської Республіки. Там само похована і перекладачка, молодша сестра Лесі Українки **Оксана Косач-Шимановська**. На празькому, Виноградському кладовищі Святого Матея похований видатний

учений-хімік, перший у європейській історії міністр охорони здоров'я **Іван Горбачевський**. На цвинтарі «Мальвазинки» знайшов останній прихисток відомий винахідник, астроном і перекладач **Іван Пулюй**. На Страшніцькому кладовищі спочиває **Іполит Ольгерд Бочковський** – археолог, який серед перших у своєму відкритому листі сповістив світ про Голодомор в Україні [12].

Чи не найкращим джерелом українських поховань, в Чеській Республіці можна вважати Інтернет-ресурс «Український меморіал», який зазначає, що *«Кладовища в Чехії подібні до садів. Могили вкриті травою та різнобарвними квітами. Скромні пам'ятнички ховаються в зелені листя. Коли посушеніє, кладовище підсвічується маленькими запаленими свічками... І яким би не було жорстоким життя, на кладовищах завжди панував мир. І під час війни, і за Гітлера, і за Сталіна, під час усіх окупацій»*. Саме на це джерело посилається і Посольство України в Празі, яке за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ України та у співпраці з такими, українськими громадськими організаціями Чеської Республіки, як: Міжнародна асоціація українців «Євро-Майдан», «Регіональне українське товариство Східної Чехії», «Українська ініціатива в ЧР», «Українська профспілка в ЧР» упродовж 2017-2020 років - впорядковали більшість українських могил та здійснили оплату оренди місць поховань, таких. Серед них, наприклад й поховання **Клочурака Степан Степановича** – закарпатського громадсько-політичного діяча, журналіста та президента Гуцульської республіки (27.02.1895-08.02.1980), який народився в селі Чорна Тиса, що на Рахівщині, Закарпатської області [13].

В цілому, визначних пам'яток, саме українського походження та пов'язаних з Україною, в Чеській Республіці, немало, причому не тільки в Празі. І, чи не всі вони, починаючи від дерев'яних, архітектурних пам'яток й закінчуючи могилами відомих українських діячів, можуть претендувати на сакральність. При цьому відомо, що, наприклад, сакральна дерев'яна архітектура України у світовій спадщині – одна з найкращих в Європі. Через це українська сакральна спадщина – може слугувати ще й ресурсом для пізнавальних видів туризму. Тим паче, що останні роки, завдяки відродженню інтересу до національних історико-культурних цінностей, зросла увага науковців до сакральної архітектурної спадщини. Її вивчення та осмислення допомагає уявити духовний і матеріальний культурний простір, у якому формувався український народ і нарощувався його творчий потенціал, що дав змогу створити своєрідні культові пам'ятки, в яких найбільше виражені національні риси розвитку сакральної культури.

Щодо туристичної сфери, то – сакральний туризм, поряд з паломницьким та екзотеричним, чомусь віднесено до більш узагальнюючого різновиду – релі-

гійного туризму. При цьому, останні – різновид туризму, пов’язаний з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і релігійних центрів, що не зовсім стосується вищенаведеного. Отже, очевидно що «сакральний туризм», це дещо більше, ніж «різновид, де турист під час відвідування певних місць створює, відновлює або підкреслює зв’язок з уявним потойбічним» [14]. Особливо, стосовно історичних, українського «сліду», зокрема – в Чеській Республіці.

З цього приводу, заслуговують на увагу всі ті зусилля, які вже зроблено та до яких ще варто докластись, у майбутньому: органам української влади, як в самій Україні так і за її межами, громадським організаціям що діють в Чеській Республіці, українським активістам та небайдужим громадянам Чехії, щоб продовжити вивчення життя та діяльність українства в цій країні а також – продовжити оприлюднення нових фактів – «українських слідів», з метою систематично інформувати всіх зацікавлених у знаходженні таких.

Більше того, було б непогано, якби Україна якнайшвидше доєдналась до програм Євросоюзу, як-то Erasmus+, Erasmus Mundus та інших, стосовно реалізації, наприклад, взаємних екскурсій між школярами європейських країн, які організуються та здійснюються навчальними закладами на літніх канікулах. Подібні поїздки здійснюються на дотаційні основі, з метою ознайомити молодь з життям в інших країнах ЄС. Саме в такі екскурсії, насамперед для українських школярів, варто включити відвідання вищеперерахованих сакральних, для українців місць, в Чеській Республіці.

Такий підхід буде актуальним та корисним ще й через те, що на сьогодні, практично – жодна туристична агенція чи компанія, як в Україні так і в Чеській Республіці не пропонують екскурсій, наприклад, з відвідання сакральних українських пам’яток в Чехії, не кажучи вже про багаточисельні місця поховань визначних українців в Чеській Республіці. Виключенням, що й підтверджує вищевказане, можуть слугувати пропозиції, наприклад, «доторкнутися до давньої мудрості друїдів, зрозуміти основні закони, використати потужну природну енергію чеської впадини, так само як її використовували великі містики, езотерики, алхіміки всіх часів і народів для розвитку власних здібностей, збільшення енергетичного потенціалу і духовного переродження», що пропонуються Чеським клубом в Україні, в ході туру «Чехія екзотерична» [15].

Отже, в Чеській Республіці, як бачимо – чимало пам’яток, які тісно пов’язані з українцями та стосуються України й, особливо – її минулого. Важливо, що українська тема, сьогодні, через трагічні події кривавої війни, як ніколи – актуальна для всього світу й для сучасної Європи, зокрема. І, саме через це, чи не кожна історична пам’ятка, дерев’яні архітектурні шедеври з України,

меморіальні комплекси та братські могили українських вояків а також – поховання окремих, визначних осіб українського походження, мають на території Чеської Республіки, по крайній мірі для самих українців – особливу цінність та є сакральними, однозначно.

1. Українські поховання у світі. URL: www.ukrmemorial.eu/u_sviti.html?q=Прага
2. Празький Кобзар. URL: www.mzv.cz/kyiv/uk/x2010_05_17/z_dejin_vzajemnych_vztahu/x2018_03_09.html
3. Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Празі. URL: <http://kobzar.ua/item/3734>
4. Душа за кордоном: історія дерев'яної церкви з Хустщини, перенесеної до Чехії (ІСТОРИЯ, ФОТО). URL: <https://uzhgorod.net.ua/news/153405>
5. Скарби української народної архітектури в Чехії. URL: www.radiosvoboda.org/a/1786544.html
6. Українські поховання в Чеській Республіці. URL: <https://czechia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/361-ukrajinci-v-chehiji/ukrayinski-pohovannya-v-cheskij-respublici>
7. Ukrajinský hřbitov na Ladech. URL: www.luzicke-hory.cz/mista/index.php?pg=zmukrhc
8. Братська могила українським воїнам ПСВ і воякам УГА. URL: www.ukrmemorial.eu/czechia/brno/centralnyj/bratska_mohyla_ukrajinskym_vojinam_psv_i_vojakam_uha/
9. Братська могила стрільців УГА. URL: www.ukrmemorial.eu/czechia/liberec/ruprechtice/bratska_mohyla_vojini_v_uha/
10. Ibid.
11. Ibid.
12. Український некрополь у Чехії: забуті могили героїв. URL: www.radiosvoboda.org/a/28248771.html
13. Спільна могила Клочураків та Урбанців. URL: www.ukrmemorial.eu/czechia/praha/olsany/spilna_mohyla_klocurakiv_ta_urbanciv/
14. *Кляп М.П., Шандор Ф.Ф.* Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. – К.: Знання, 2011. – 334 с.
15. Чеський клуб в Україні – інформаційний партнер туру «Чехія екзотерична» 6-14 травня (5 ночей в Празі + 1 ніч в Польщі). URL: <http://go.czechclub.com.ua/index.php/novynysaitu/53-tur-chekhiya-ezoterychna-6-14-travnja>

Куліш Наталія

ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКИХ САКРАЛЬНИХ СПОРУД ВІННІПЕГУ

Історично так склалося, що важливими осередками організації культурного простору емігрантів у Північній Америці були церкви. Для українців-емігрантів церква стала основою побудови міцної спільноти, об'єднаної прагненням зберегти власну ідентичність, культуру, духовний світ.

Провідним центром українського релігійно-культурного життя у Канаді стало місто Вінніпег. Не випадково саме у Вінніпезі представлена яскрава палітра української сакральної архітектури, культові споруди Української православної церкви Канади та Української греко-католицької церкви. З одного

боку, бажання зберегти на чужині свою ідентичність через сакральне мистецтво набуло втілення у спрощеності чи ідеалізації української культурної спадщини, з іншого – вражає стильова різноманітність архітектурних форм.

Дбаючи про матеріальне, українські емігранти не забували за духовність, не впали у зневіру, не піддалися асиміляції, натомість активно та творчо вибудовували матрицю української духовної самобутності.

Унікальністю українського сакрального будівництва Вінніпегу є те, що проектування, побудова, внутрішнє та зовнішнє оздоблення храмів, у переважній більшості, здійснювалося високопрофесійними українцями-емігрантами перед якими, з поміж іншого, постали складні завдання реалізації не лише загальноприйнятого принципу, церква – символ віри, мистецький твір, але й врахування та втілення українських традицій в будівлях модерного стилю.

З-поміж масиву релігійних споруд Вінніпегу заслуговує на увагу кафедральний собор Пресвятої Трійці Української православної церкви Канади. Історія початку його будівництва датується 40-ми роками ХХ століття. Проект будівництва собору виготовили відомі українські архітектори, які після Другої світової війни опинилися в еміграції – професор Олекса Повстенко та Юрій Корбін [1, с.74]. Урочисте відкриття і освячення собору відбулося у 1962 році за участі предстоятеля Української православної церкви Канади митрополита Іларіона (Огієнка). У 1974 році встановлено різьблений іконостас, роботи архітектора, скульптора Юрія Кодака. Іконопис та стінопис вираження мистецького хисту Віри Сеньчук. Завершальним етапом у зовнішньому оздобленні стало встановлення у 1988 році на фасаді собору мозаїки зі зображенням Святої Трійці, розробленої українцем за походженням, скульптором і живописцем, академіком Королівської Канадської Академії мистецтв Лео Молом (Леонідом Молодожанином). В соборі знаходиться Манітобський філіал Українського музею Канади, в експозиції якого є колекція українського народно-прикладного мистецтва, привезеного піонерами еміграції.

Знаковою релігійною спорудою українців Вінніпегу вважається кафедральний собор Святих Володимира та Ольги. Перша церква, збудована українцями на місці сучасного собору, постала ще у 1907 році. З цього часу вона неодноразово перебудовувалася. У 1948 році починається спорудження нині відомої за планом архітектора Дж. Семменса. Однак внутрішнє оздоблення споруди, стінні розписи виконують митці-українці: Святосла Гординський, Роман Пачовський, Роман Коваль. Мистецьке різьблення іконостасу належить Сергію Литвиненку, його іконописний розпис – Святославу Гординському [2, с.40]. Однією з унікальних особливостей собору є велика кількість вітражних вікон. Авторами вітражів стали Лео Молодожанин, причому спочатку його

ескізи було відхилено і лише через 10 років він отримав замовлення, яке зрештою було виконане і стало окрасою споруди та митець Петро Холодний. Оздоблення вітражів тематичне: дванадцять – розповідають про події християнської історії України, два – про Різдво і Воскресіння Христа, два – про св. Андрія Первозванного на київських горах і св. Кирила та Мефодія. На нижніх вікнах зображені емблеми різних куточків України та міжнародних соборів [3]. У 1951 році відбувається його офіційне відкриття.

З часу побудови собор стає осідком багатьох важливих подій для історії Української греко-католицької церкви в Канаді. В його стінах відбулася інтронізація першого митрополита Вінніпегу і всієї Канади Максима Германюка, перебували з візитами Патріарх Йосиф Сліпий, Папа Римський Іван Павло II, єпископ підпільної церкви в Україні Василь Величковський, Митрополит Кардинал Мирослав Іван Любачівський та ін. [2, с.37].

На подвір'ї собору знаходиться пам'ятник князю Володимиру, створений Лео Молом та освячений у 1984 році Папою Римським Іваном Павлом II.

Неабиякий туристичний потенціал має церква Покрова Пресвятої Богородиці у Вінніпезі. Її перше приміщення було споруджено у 1926 році будівничим Іваном Павлівим. Стінний внутрішній розпис належав Яківу Майданнику. За престольну стіну прикрашала ікона Пресвятої Покрови митця Модеста Сосенка. У 1961 році на місці старої церкви споруджено нову за планом архітектора Віктора Дейнеки. Внутрішнє оздоблення належить митцям Теодору Барану та Роману Ковалю, різьблення авторства Юрія Бучинського та Володимира Маздена. У новій церкві експонується ікона Пресвятої Покрови Модеста Сосенка [2, с.69].

Вираженням модерної української архітектури є церкви Пресвятої Родина та Святого Йосифа у Вінніпезі, спорудженні у першій половині 1960-х років – зразки архітектурного таланту професора Радислава Жука. Архітектурні споруди Радислава Жука відзначаються чистотою форм, умілим володінням ритмом та динамічно-геометричними формами. Їм властиві деякі спільні риси, наприклад, три або п'ять верхів, чіткий геометричний ритм, висока дзвіниця, яка ніби перегукується з контурами верхів церкви, приземкуватий об'єм [4, с.151].

В сьогоденні церква Святого Йосифа стала місцем паломництва багатьох людей, не лише християн різних конфесій, а й представників інших релігій. Її популярність пов'язана з постаттю Василя Величковського – єпископа Української греко-католицької церкви, беатифікованого Папою Римським Іваном Павлом II. При церкві знаходиться каплиця з нетлінними мощами Василя Величковського та діє музей блаженного.

Безперечно, побіжний огляд окремих українських сакральних споруд не дає повної картини туристичного потенціалу українського сакрального будівництва Вінніпегу. Проблематика є доволі глибокою та передбачає ґрунтовне історико-філософське дослідження, адже йдеться не лише про осмислення архітектурних форм, мистецьке вираження, але й про розуміння потуг окремих постатей та тисяч українців, їх прагнення зберегти українську духовну самобутність.

1. *Одарченко П.* Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець // Сучасність. – 1973. - № 9 (153). – С. 61-76.
2. *Ковач-Баран Анна Марія.* Українські католицькі церкви Вінніпегської Архиепархії. – Саскатун: Друкарня Містер Зип Інстант Прінтінг, 1991. – 460 с.
3. *Норберт К.* Іван Унікальні вітражі собору святих Володимира і Ольги міста Вінніпег (27.12.2020.) URL: <https://ukrainianpeople.us/унікальні-вітражі-собору-святих-воло/>
4. *Тимків Б.М.* Мистецтво України та діаспори: дереворізьба сакральна й ужиткова. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2012. – 316 с.

Аксьонова Наталія, Величко Ганна, Савченко Анжела

ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МІСЦЬ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В ЧЕХІЇ

За умов російської агресії зростає інтерес до історії державотворчих процесів України та їхнього впливу та взаємодії з різними країнами світу, Східної Європи зокрема. У цій площині актуалізується не тільки вплив європейських процесів на становлення української Держави, а й місце та внесок українських патріотів-емігрантів у розвиток культурних, економічних, господарчих процесів сусідніх країн, від УНР до сьогодні. Також у туристичній галузі незалежної України, як це не дивно, найменш розвиненим залишається напрям культурно-історичного туризму, що ґрунтувався би на відвідуванні пам'ятних місць, що пов'язані з діяльністю українських героїв. Якщо патріотичні екскурсії всередині країни мають підтримку з боку Міністерства освіти та науки, то місця пам'яті українців, що існують за кордоном зараз майже не відвідуються українцями. Тому існує велика потреба визначення значущості таких місць і ступеня їх залучення до туристичної галузі.

Історія української еміграції після перших визвольних змагань вельми різнобічна, а головне мало висвітлена для пересічного українця. Особливе місце в ній займає Чехословаччина Томаша Масарика, політичні рішення якого допомогли тисячам українських емігрантів, не тільки вижити, але й зробити вдалу кар'єру. Чеська республіка в українській меморії займає вкрай важливе, якщо

не сказати виключне, місце. Могили та пам'ятники українським діячам неодноразово ставали предметом дослідження [1, 2, 3, 4].

Шкільна програма з історії пропонує не тільки вивчити соціально-економічне становище українських земель у складі міжвоєнної Чехословаччини, а й ознайомитися з повсякденним життям українців у цей період. Також усі шкільні підручники з історії згодують як здобутки українства цього періоду можливість відкрити Українську господарську академію в Подебрадах, Український педагогічний інститут імені Михайла Драгоманова, створення Музею визвольних змагань у Празі. Попри те, що багато пам'яток Чехії, що пов'язані з діяльністю українського зарубіжжя вивчається навіть у шкільній програмі, як з історії, так і з літератури, їхнє відвідування поки не стало невід'ємною частиною культурно-історичного туризму з боку українців. Поки маємо лише один приклад створення культурно-історичного туру до Чехії компанією «Київські фрески» під назвою «Чехія. Місія здійсненна», що був апробований у жовтні 2022 року [5].

Проблемою відсутності сталого потоку українських туристів до Чехії з метою познайомитися з цими пам'ятками ми вважаємо відсутність сакралізації цих місць українською нацією, відсутності запиту на здійснення паломництва до місць поховання героїв визвольних змагань. Окремою проблемою є те, що люди, що боролися за незалежність української нації загинули на чужині і майже не відомі на Батьківщині.

Найзначнішим внеском у справу повернення до кола українських святинь поховань українських культурних і військових діячів стала діяльність громадської організації «Ukrajinský memoriál z.s.» у місті Пардубице (Чехія). Вона опікується низкою могил не тільки в Пардубице, але й по всій Чехії. У лютому 2022 р. «Український меморіал» отримав офіційну ліцензію на публічний збір благодійних коштів для відновлення, реставрації, ремонту та благоустрою місць української пам'яті у Чеській Республіці та пов'язану з ними дослідницьку, видавничу та популяризаційну діяльність і вшанування на постійній основі. Для вшанування українських героїв та популяризації їхньої діяльності громадською організацією було створено електронний каталог поховань українських діячів у світі. Каталог розміщується на сайті «Ukrajinský memoriál z.s.», робота з його розширення і поточення триває [6].

У 2017 році Посольство України в Чеській Республіці очолив Надзвичайний і Повноважний Посол Євген Петрович Перебийніс. У рамках проєкту «Покращення іміджу України у світі», за його ініціативи було запроваджено якісно нову політику щодо збереження і популяризації місць пам'яті в Чехії. Майже всі великі й значні українські пам'ятники у ЧР були відреставровані та впоряд-

ковані. 2019 року Посольство України в Чехії анонсувало створення електронного каталогу всіх поховань українців і пам'ятників нашим співвітчизникам в Чехії [7]. Ця робота стала одним із вагомих напрямів діяльності Посольства [8].

У грудні 2022 р. за ініціативи кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Історично-культурний феномен Української господарської академії в Подєбрадах», на якій було розглянуто широке коло питань, пов'язаних із формуванням ставлення до відвідування та вшанування місць пам'яті видатних діячів української культури і освіти в Чехії. Окремо підіймалося питання розвитку нових туристичних україно-чеських взаємодій [9].

Таким чином, актуальним на сьогодні є подальше комплексне обговорення проблем туризму та культурної взаємодії між Чехією та Україною, привертання уваги до перспектив сумісного дослідження спадщини українських емігрантів у Чехії, налагодження та поглиблення співпраці між науковцями та фахівцями різних країн у цій площині. Досить широке коло питань, пов'язаних із формуванням в Україні ставлення до відвідування та вшанування за кордоном місць пам'яті видатних діячів української культури і освіти залишається відкритими.

1. Беднаржова Т., Янчик, Ф. Українські могили в Чехії. Прага, 2002. 50 с.
2. Браїлян Н. Українські таборів часописи у Чехословацькій Республіці як джерело до мартирологу інтернованих українців (1919–1923 рр.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. Львів, 2018. Вип. 8(26). С. 75-98.
3. Пеленська О. Український некрополь у Чехії: забуті могили героїв. URL: www.radiosvoboda.org/a/28248771.html
4. Пеленська О. Українські військові меморіали на чеських землях. URL: www.radiosvoboda.org/a/29545127.html.
5. Чехія. Київські фрески. URL: <https://kyivfresky.com.ua/uk/direction/chehiya/>
6. Українські поховання у світі. Український меморіал. URL: www.ukrmemorial.eu/
7. Мартинець С. Місця української пам'яті в Чехії стане легше знайти: створюється електронний каталог. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/mesta-ukrainskoj-pamyati-v-chehii-stanet-legche-nayti-sozdaetsya-elektronnyy-katalog-1202532.html>
8. Українські поховання в Чеській Республіці. URL: <https://czechia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/361-ukrajinci-v-chehiji/ukrayinski-pohovannya-v-cheskij-respublici>
9. Історично-культурний феномен Української господарської академії в Подєбрадах. URL: www.youtube.com/watch?v=0KWyw_TMxUy

Гаврилюк Юрій

НАЙЦІННІШІ УКРАЇНСЬКІ САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ НА ТУРИСТИЧНИХ ШЛЯХАХ ПОЛЬЩІ: РОЗМІЩЕННЯ І СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ

Наявність на території Польщі українських сакральних пам'яток виникає з факту, що терени над річками Буг і Сян від княжої доби були західною стіною Київської митрополії, перебуваючи у складі Володимиро-Берестейської, Перемиської і Холмської єпархій. Особливо мальовничим є розташування будинків єпархіального центру на Холмській горі, якого формування почалося у XIII ст. та завершилося у XVIII ст. До історичного комплексу, яким зараз володіє римо-католицька церква (парафія Люблинської архієпархії), входять: собор Різдва Пресвятої Богородиці (у стилі бароко, 2-га пол. XVIII ст.), єпископська палата (поч. XVIII ст.), будинок василіянського монастиря та школи (середина XVII ст.), Устилузька брама (поч. XVIII ст.), церковний шпиталь (XVIII ст.) та господарські будинки (XVII—XVIII ст.). У період російського володіння була тут ще збудована дзвіниця (1870-ті) та будинок церковного братства (1900-ті), в якому до Першої світової війни діяв також церково-археологічний музей. Останніми роками терен Холмської гори став місцем інтенсивних досліджень польськими та українськими археологами, яких наслідком стало, між іншим, відкриття фундаментів соборної церкви, фундації Данилом Романовичем, а також залишків стін будівель Данилової резиденції, які збереглися всередині т.зв. Високої гірки – городища поряд з соборним комплексом. Зараз єдиним діючим храмом східного обряду у Холмі є православна церква Св. Іоана Богослова, збудована у середині XIX ст. – саме в цьому храмі, 16 (28) жовтня 1866 р., був хрещений Михайло Грушевський.

У Перемишлі кафедральний собор Св. Іоана Хрестителя, збудований у першій половині XII ст., стояв на території замку та був розібраний у другій половині XV ст. – турист може побачити обрис його фундаментів на терені замкового подвір'я. Черговий кафедральний собор, збудований у середині XVI ст. в частині міста іменованій Владиче, був розібраний у 1780 р., відтак австрійська влада передала будинки закритого римо-католицького монастиря кармелітів, яким Перемиська грекокатолицька єпархія користувалася до 1940-х років. Зараз, після її відновлення, роль кафедрального собору виповнює храм колишнього єзуїтського монастиря. Питомо український родовід на території міста мають, відновлений у 1996 р., василіянський монастир з церквою Співстраждання Пресвятої Богородиці (1930-ті) та церкви Різдва й Успіння Пресв. Богородиці (1870-ті і 1880-ті), які зараз є власністю Православної церкви.

На початку 1-ї половини XX ст., яка стала добою руйнування парафіяльної мережі, спочатку Православної церкви на Холмщині і Підляшші (1920-ті – 1930-ті роки), а відтак і Греко-католицької на Надсянні, Лемківщині і Західній (Надсянській) Бойківщині (1940-ві роки), на просторі заселеному українцями

існувало більше тисячі храмів. Із них вціліла орієнтовно половина, яка назагал різним способом потрапила у володіння Римо-католицької церкви – окрім північної частини Підляшшя (у межах Білостоцького, а від 1999 р. Підляського воєводства), де з огляду на урядове приписання всім місцевим православним автохтонам білоруської національності, не було примусових виселень у ССРСР та акції “Вісла”, завдяки чому парафіяльна мережа майже не змінилася. Поза цим клаптиком у користуванні православних і греко-католиків зараз лише кілька десятків храмів.

Найдавніші сакральні споруди поза історичними єпархіальними центрами, звісно, муровані знайдемо попід Холмом – це вежа початку XIII ст. у селі Стовп’я (Stołpie), на якій найвищому поверсі існувала каплиця та церква в сусідньому с. Спас (зараз Podgórze), якої найдавніша частина, а саме вітвар, також з XIII ст. Стовпівська вежа в стані покинутої, хоч добре збереженої руїни, спасівська церква Переображення Господоного (Спаса) від 1924 р. у володінні римо-католиків. Наступні, за часом побудови, кам’яні храми розташовані у Щебрешині (Холмщина) – церква Успіння Пресв. Богородиці (XIV-XVI ст.; філія православної парафії у Замості), Посаді Риботицькій (Надсяння) – церква Св. Онуфрія (XIV-XVI ст.; у підпорядкуванні греко-католицької парафії в Перемишлі), Кодні над Бугом (Підляшшя) – церква Св. Духа в резиденції Сопігів (1530-ті роки; філія місцевої римо-католицької парафії), Замості (Холмщина) – церква Св. Миколи (1-а пол. XVII ст., храм римо-католицького ордену редемптористів), церква Преображення Господнього в Люблині (1-а пол. XVII ст.; катедра православної Люблинсько-Холмської єпархії).

Найцінніші дерев’яні церкви, звісно – молодші, розташовані у Бескиді та околиці Перемишля і Любачева. Вісім храмів з цього терену, як частина групового об’єкту «Дерев’яні церкви карпатського регіону Польщі та України», у 2013 р. потрапили до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Церква Св. Параскеви у с. Радруж на Розточчі, з другої пол. XVI ст., це найстарший дерев’яний український храм у Польщі. Небагато молодша церква св. Якова (1600 р.) у с. Поворозник біля курорту Криниця-Живець (Krynica-Zdrój) – зразок північно-західного лемківського стилю, цінна також тим, що в її святилищі збереглись багатопланові стінні розписи (1607 р.). Архітектурний стиль, типовий для західної частини Лемкіщини, представляють церкви у Рихвалді (зараз Owczary, середина XVII ст.), Брунарах та Квятоні (обидві XVIII ст.), центральну Лемківщину представляє церква у Туринському (Turzańsk, поч. XIX ст.), а західну Бойківщину – церква кінця XVIII ст. у Смільнику н. Сяном. Останній з 8-ми храмів – церква з 2-ї пол. XVII ст. у с. Хотинець, отже, неподалік с. Млини, яке було останнім місцем душпастриської праці о. Михайла Вербицького –

саме тут написав він музику українського національного гімну та був похований. Каплиця-пантеон над могилою композитора, споруджена на початку 2000-х років, розташовується неподалік від церкви, збудованої на межі XVII-XVIII ст. Всі ці дерев'яні храми зараз у дуже доброму стані та зі збереженими іконостасами, однак парафіяни східного обряду користуються лише церквами у Туринському (православні) та Рихвалді і Хотинці (греко-католики).

Дерев'яні церкви у межах Підкарпатського та Малопольського воєводств інтегровані в утворений у 2001-2003 рр. «Szlak Architektury Drewnianej» (Шлях дерев'яної архітектури), який має низку місцевих маршрутів. Для прикладу, в околиці Перемишля і Сянока вартими уваги давніми дерев'яними храмами є церкви в селах Кругель Великий (зараз у межах Перемишля, поч. XVII ст.; у підпорядкуванні греко-католицької парафії в Перемишлі), Улюч (2-га пол. XVII ст.; первісно монастирська, зараз філія Музею народного будівництва у Сяноці), П'ятковій Руській (1-ша пол. XVIII ст.; не використовується для культу), Чертежі б. Сянока (середина XVIII ст.; село чоловічої лінії предків поета Богдана Ігоря Антонича).

На території Люблинського, підляського та Мазовецького та Підляського воєводств такого великомасштабного шляху немає, існують однак місцеві «туристичні продукти», як «Nadbużański szlak cerkiewny» – діючі православні церкви Володавського і Білянського (Білопідляського) повітів; «Poleski Szlak Cerkiewny» – церкви Володавського пов.; «Podlaski Szlak Sakralny» – діючі православні церкви Сім'ятицького і Гайнівського повітів та «Szlak Unitów Sokołowskich» – церкви колишнього деканату Соколів Підляський. Також на рівні сільських гмін часто подається для туристів інформація про церкви – для прикладу, на сайті гміни Долгобичів (село поряд з КПП Угринів-Долгобичів), яка охоплює як клаптик Холмщини, так і фрагмент колишнього галицького Сокальського повіту (саме тут, у Длужньові розташовується найбільша дерев'яна церква у Польщі).

У останніх десятиріччях, великою мірою завдяки фондам Євросоюзу, атракційні для туристів дерев'яні українські сакральні пам'ятки, в тому числі й раніше покинуті напризволяще, були відремонтовані, стали також об'єктом інтенсивної популяризації. Менше зацікавлення дослідників і популяризаторів викликають муровані храми, хоч і в них, також у молодших, споруджуваних від кінця XVIII ст., можна знайти цінні і цікаві культурні елементи – за приклад може послужити церква в с. Лабова (неподалік Нового Санча), в якій побачимо розписи, виконані у 1944 р. за проєктом Василя Кричевського.

1. Слободян Василь. Церкви Холмської єпархії. Видання присвячене 750-річчю коронування короля Галичини і Волині Данила. – Львів, 2005.

2. Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat. Дерев'яні церкви в українському і польському регіоні Карпат, Warszawa 2013.
3. Od cerkwi katedralnej króla Daniela Romanowicza do bazyliki pw. Narodzenia NMP w Chełmie. Wyniki badań interdyscyplinarnych sezonu 2013-2014, Chełm 2016.
4. Średniowieczny zespół rezydencjonalny na Górze Katedralnej w Chełmie pod red. Andrzeja Buko, Warszawa 2019.
5. Zieliński Krzysztof. Leksykon drewnianej architektury sakralnej województwa podkarpackiego, Rzeszów 2015.

Шпарага Тетяна

*Величаємо Тебе, Пресвята Діва, і почитаємо чесну ікону
Твою, яка від часів стародавніх в місті Холмі є прославлена.
Величання Холмської чудотворної ікони Божої Матері*

ІКОНА ХОЛМСЬКОЇ БОГОРОДИЦІ: САКРАЛЬНА РЕЛІКВІЯ ТА ТУРИСТИЧНА АТРАКЦІЯ

Однією з особливостей туризму є практично необмежена ресурсна база. Для його розвитку можуть залучатися як природні, так і суспільні об'єкти, процеси, явища – мальовничі ландшафти, історичні та сучасні події, архітектурні споруди, твори мистецтва, літератури, легенди та ін. У різноманітті туристичних ресурсів особливе місце належить сакральним. Сакральними або священними є характеристики простору, об'єктів, дій, що пов'язані з поклонінням надприродному, відносяться до релігійного культу чи стосуються найвищих ідеалів [1]. У християнстві це стосується церковних таїнств та усього, що наділене Божою благодаттю. Сакральними вважаються місцевості, поселення, культові споруди, окремі предмети, богослужбові книги, ікони тощо.

Ікони (грец. картина, зображенням, образ) – прийнятий у церковній традиції та новітній історії мистецтва термін на позначення портретних і сюжетних зображень сакрального змісту [2]. На них можуть бути зображені Ісус Христос, Богородиця, святі, події святого письма, церковні історії, які є предметом поклоніння згідно з догматами Сьомого Вселенського собору 787 р. Ікони можуть бути виконані на різних основах – дереві, полотні, металі, камені, кістці, папері та ін. За технікою виконання розрізняють живописні (енкаустичні, темперні, олійні), мозаїчні, вишиті, литі, різьблені, друковані ікони. Церква виводить їх походження від відбитку лику Ісуса Христа на тканині («Нерукотворний образ») і трактує ікони як відтворення духовного начала буття. Серед ікон виді-

ляють чудотворні, за заступництва яких помічені незвичайні події чи явища. Найдавніші ікони, що дійшли до наших часів, датуються II-III ст.

Першими на терени України потрапили візантійські ікони, привезені хрестителем Русі князем Володимиром Святославовичем. Найдавніші образи, які збереглися до наших днів, належать до XI-XII ст. До Київської Русі із Константинополя прибуло чотири апостольські ікони цього періоду - Вишгородська, Белзька, Києво-Печерської Лаври та Холмська ікони Богородиці. У подальшому доля святих образів складалася по-різному. Вишгородська ікона була вивезена до Московії, отримала назву Володимирської, і стала найбільшою святиною Росії. Белзька ікона Божої Матері опинилася на території Польщі, почала називатися Ченстоховською і шанується як символ католицької віри. Ікона Успіння Богородиці Києво-Печерської лаври, на жаль, була втрачена у роки Другої світової війни. Лише одна ікона – Холмської Богородиці перебуває нині в Україні.

Холмська ікона Божої Матері (кінець XI ст.) – один із найдавніших у світі образів Богородиці, унікальна пам'ятка візантійського мистецтва константинопольського письма. Вона написана темперними фарбами на трьох кипарисових дошках. Належить до іконографічного типу «Дексіократуса» (грец. Праворучниця) [3]. На ній зображено Божу Матір, що тримає на правій руці дитину Ісуса, Який правою рукою благословляє, а в лівій тримає сувій – символ християнського віровчення.

Перша письмова згадка про ікону зустрічається у Галицько-Волинському літописі при описі подій князівства за 1259 р. За переказами, ікону Богородиці Одигітрії з Києва до новозбудованого Холма привіз орієнтовно у 1223-1237 рр. князь Данило Галицький аби прикрасити зведений на високій горі храм Пресвятої Богородиці. З тих пір апостольська ікона Божої Матері стала заступницею міста і почала іменуватися Холмською.

У 1261 р. війська монгольського полководця Бурундая під час походу на південно-західні терени Київської Русі пограбували місто Холм і зруйнували храм, в якому знаходилася святиня. Значних пошкоджень зазнала і сама ікона – з неї було знято багате оздоблення. По зображенню було завдано удару шаблею в ділянці лівого плеча Богородиці та влучення стрілою по правій руці. На тривалий час і сама ікона пішла в небуття. Лише через 100 років після цих подій образ було знайдено при розкопках храму і урочисто встановлено у відновленому Холмському православному соборі.

З переходом у 1596 р. Холмського єпископа Діонісія Збируйського до унії собор Пресвятої Богородиці потрапив під опіку греко-католиків, а ікона стала їх святинєю. Холмську Богородицю обрамили дорогими шатами, підносили

коштовні дари, на її честь влаштовували святкування. У книзі, виданій 1646 р. за ініціативи греко-католицького священника Якова Суші, було описано понад 700 чудес, здійснених завдяки молитвам до святого образу. У 1765 р. спеціальним указом Папи Римського Климента VII ікона була визнана чудотворною і увінчана двома золотими коронами. Польський король Ян Казимир брав чудотворну ікону у похід проти козаків і завдячував їй перемогами у битвах під Сокалем та Берестечком. Однак, уже у наступній битві під Жванцем Свята ікона не дарувала заступництва польському війську, яке зазнало поразки від козаків. Тому святиня була повернута до Холмського собору, де і перебувала до початку XX ст.

Після входження Холма до складу Російської імперії унію було скасовано і собор повернувся у лоно Православ'я. У 1888 р. перед іконою Холмської Божої Матері молилася царська родина – Олександр III, його дружина Марія Федорівна та їхній син Микола Олександрович (майбутній цар Микола II). Невдовзі небесна покровителька явила їм свою благодать – потяг, яким родина поверталася до Санкт-Петербурга, зазнав аварії, але ніхто із пасажирів не загинув.

Під час німецько-австрійського наступу у роки Першої світової війни ікону було вивезено до Москви, де вона перебувала до 1918 р. Але з утворенням УНР небайдужі українці допомогли переправити святий образ до Києва, де її розмістили у Флорівському жіночому монастирі. Впродовж наступних майже двох десятиліть (з 1923 по 1941 рр.) через загрозу конфіскації більшовицьким режимом ікону, з якої зняли дорогу оздобу і розділили на три дошки, переховували у різних домівках православні українці.

У 1940 р. на окупованих німцями польських землях було відновлено Холмську православну єпархію, яку очолив архієпископ Іларіон (Іван Огієнко). Новопризначений єпископ витратив три роки на пошуки ікони Божої матері, а також надав власні кошти на її реставрацію. Реставраційні роботи проводив відомий професор мистецтв Микола Прахов. По їх закінченню у вересні 1943 р. оновлений образ Богородиці з великими почестями повернувся до кафедрального собору Холма. Але надовго йому там затриматися не довелось.

З наступом радянських військ у 1944 р. архієпископ Іларіон, щоб уникнути радянських репресій, змушений був емігрувати на Захід. Для перевезення церковних цінностей, серед яких була також і Холмська Богородиця, було споряджено спеціальний поїзд. Однак, під Любліном ешелон потрапив під радянське бомбардування і Владиці не вдалося розшукати святиню серед палаючих вагонів. З'явилася версія, що ікона загинула у полум'ї війни. Насправді і цього разу образу Пресвятої Богородиці дивовижним чином вдалося врятуватися. Про неї подбала Іларія Булгакова – двоюрідна сестра відомого письменника Михай-

ла Булгакова [4]. Залишивши особисті речі у потязі, вона віднесла ікону подалі від колії і накрила власним тілом. Згодом жінка таємно dopravила образ до Любліна і передала місцевому православному священнику.

Після приходу радянських військ і встановлення польської влади Холмський собор був відданий під католицьку катедру. У місті залишилася єдина православна церква – Івана Богослова, у якій служив протоієрей Гавриїл Коробчук. Священник відмовився від еміграції і з благословення Владика Іларіона залишився опікуватися православними українцями. Дізнавшись, що ікона Божої матері переховується у Любліні, він таємно послав за нею свою старшу доньку, яка й повернула реліквію до Холма. Усі подальші роки ікона ділила долю з Коробчуками, яка була драматичною як і в решти українців-вихідців з Холмщини та Підляшшя.

Під час операції «Вісла» о. Гавриїла з сім'єю було примусово виселено з Польщі. Ікону знову розібрали на окремі дошки і таємно ввезли до України. Понад п'ятдесят років родина дбайливо зберігала святиню, якою цікавилися органи держбезпеки. У різні роки ікона перебувала у Луцьку, де оселився священник і мешкала його молодша донька, а також у старшої доньки на Івано-Франківщині. По смерті батька опікункою реліквії стала молодша донька Надія Горлицька – знана на Волині народна майстриня і вишивальниця. Вона прийняла рішення забрати ікону до Луцька, оскільки в області проживає більшість переселенців із Холмщини, для яких образ є святинею.

Протоієрей Гавриїл Коробчук заповідав передати ікону Православній Церкві із здобуттям Україною незалежності. Однак, на момент утворення держави в Україні діяла лише РПЦ МП, яка відмовилася від образу як уніатської святині. Турбуючись за стан збереженості пам'ятки, пані Надія у 1996 р. таємно передає ікону на реставрацію до Волинського краєзнавчого музею, а в 2000 р. дарує Музею Волинської ікони, який є його філією. Реставраційні роботи дали дивовижний результат – вдалося зберегти 70% оригінального живопису [5]! У договорі дарування прописано, що святий образ передається на довічне володіння музею, де його буде відреставровано, надійно збережено та досліджено. Обов'язкові умови полягали у тому, що він має знаходитися у вільному доступі для представників усіх віросповідань, а також не може залишати меж міста Луцька.

На даний час святиня зберігається у вітрині з броньованого скла в окремій залі музею Волинської ікони. Відвідувачів сюди запрошують на завершальній частині екскурсії, що є водночас кульмінаційною. У цій залі панує особлива атмосфера – віри, молитовної сили ікони та сили духу українства, яке впродовж тисячі років зуміло вберегти образ своєї заступниці. На виконання умов

договору музей відчиняє двері усім бажаючим творити молитву до сакральної реліквії. Перед нею молилися Предстоятелі Церков, Президенти України, державні й політичні діячі, послы і консули, миряни і священнослужителі різних християнських конфесій України, Польщі, США, Канади, Австралії та інших країн. Завдяки іконі у Луцьку відродилась традиція урочистих велелюдних хресних ходів. Їх організують у свято Різдва Богородиці (21 вересня) – день пошанування Холмської Божої Матері.

Ікона Холмської Богородиці пройшла доволі тернистий шлях тривалістю у майже тисячоліття. Її доля пов'язана з відомими особистостями та пересічними людьми, які рятували її на різних відтинках історії. Ікона охороняла від руйнівних нападів ворогів, допомагала вигравати битви, зцілювала недужих і відвертала катастрофи. Вона долала значні віддалі і перебувала у різних державах. Іноді здавалося, що святиня безповоротно втрачена, але несподівано зринала з небуття. Образ Холмської Божої Матері вважають чудотворним і шанують представники трьох релігій – православної, греко- та римо-католицької. При цьому вона перебуває не у храмі, а в музеї, але є доступною вірянам. Усе це робить ікону об'єктом поклоніння для паломників та, водночас, визначною атракцією для релігійного і культурно-пізнавального туризму.

1. Сакральне // Електронна версія «Великої української енциклопедії». URL: <https://vue.gov.ua/%D0%A1%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5>
2. *Александрович В.С.* Ікона // Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-13026>
3. *Василевська С., Вигодник А.* Холмська чудотворна ікона Богородиці. URL: www.pravoslaviavolyni.org.ua/stattia/105-kholmska-chudotvorna-ikona-bohorodytsi/
4. *Борковський А.* Від бомбардування образ Холмської Богородиці врятувала двоюрідна сестра автора «Майстра і Маргарити» // Волинь. – 2019, 12 вересня. URL: www.volyn.com.ua/news/135739-vid-bombarduvannia-obraz-kholmskoi-bohorodytsi-vriatuvala-dvoiridna-sestra-avtora-maistra-i-marharyty
5. *Поліщук Н.* Ікона Холмської Богородиці: найстарша збережена ікона в Україні. URL: https://risu.ua/ikona-holmskoyi-bogorodici-najstarsha-zberezhena-ikona-v-ukrayini_n113431

Культові споруди в туризмі: використання, проблеми, інновації

Бєлікова Марина

САКРАЛЬНІ ОБ'ЄКТИ ОСТРОВА ХОРТИЦІ В М.ЗАПОРІЖЖЯ: ЕКСКУРСІЙНИЙ ТА МУЗЕЙНИЙ ВИДИ ТУРИЗМУ

Кам'яні святилища острова Хортиця – це священні місця з об'єктами поклоніння просто неба, які мають виключно духовне призначення, де проводилися ритуальні практики. Ці культові комплекси відносились насамперед до релігійних вірувань давнини, їх конструкція та форма пов'язана з культурами зародження життя та солярним культом, календарним циклом. З найдавніших часів земля острова Хортиця вважалась священною, що підтверджується археологічними знахідками. Тут у великій кількості сконцентрувались історичні об'єкти різних епох – курганні та безкурганні поховальні комплекси, кам'яні споруди культового призначення, давні поселення та городища. Все це додатково підтверджує сакральне призначення острова Хортиця – з найдавніших часів люди використовували його землю у якості духовного центру [1].

Найбільша концентрація культових споруд спостерігається в північній частині острова Хортиця. На даний момент екскурсії проводяться співробітниками Національного заповідника «Хортиця» на такі святилища: Комплекс кромлехів доби енеоліту, Святилище-обсерваторія – найбільше на Хортиці, Кам'яне святилище доби бронзи, Культова споруда з двох кам'яних закладок, Святилище скіфської доби. Окрім названих об'єктів, на Хортиці є декілька культових споруд, що знаходяться на стадії дослідження та ще не реконструйованих для огляду, а також кілька святилищ, створених уже в наш час у якості реконструкції загального вигляду й призначень давніх культових споруд. Зокрема, наявне дерев'яне язичницьке святилище на північному схилі балки Молодняга, а також реконструкція святилища в південній частині острова Хортиця на території меморіально-туристичного комплексу «Протовче».

Меморіальний комплекс древніх язичеських святилищ 3-2 тис. до н.е. періоду ранньої бронзи на острові Хортиця розташовані біля балки Велика Молодняга неподалік від Музею історії запорозького козацтва. Основне святилище має вигляд стоунхенджа (кола з каменів). Археологи, які досліджували комплекс в 1993 – 1997 рр., прийшли до висновку, що він мав астрономічне при-

начення – його вісь спрямована убік сходу сонця в день літнього сонцестояння. Складається з трьох кромлехів, п'ятнадцять великих стелоподібних каменів, семи закладок 2 тис. до н.е. Все з місцевого сірого граніту великих і середніх розмірів. В одному з кромлехів стародавні люди викопали яму, куди всередину поклали горщик у вигляді яйця, посипали червоною вохрою – природною фарбою – символом крові і сонця. Потім навколо було побудовано велике кільце з проходом з напрямом на схід сонця в день літнього сонцестояння. Цей об'єкт відноситься до ямної культури, впродовж наступних століть тут проводилися ритуальні практики. Пізніше, через приблизно 500 років, на північному сході від попереднього об'єкту представники катакомбної культури створили тут кромлех – споруду, яка складалася з кількох поставлених вертикально каменів і також мала форму кола, і також провели ритуальні практики з вохрою, а до центру поклали курильницю – культову посудину. В 20 ст. до н. е. населення наступної культури зробили ще одно коло, поставили в центрі посудину та вткнули стрілу. Всі ці речі були результатом ритуальних практик, тут не було поховань, а глечик мав риси календаря, мав дев'ятнадцять трикутників у верхньому ряду. Для стародавніх людей це місце стало найпростішою обсерваторією: молилися, проводили свої ритуали, залишали речі. Люди без заліза, гончарного кола створювали фантастичні речі з каменю [2].

Ще один комплекс культових споруд розташований на південному схилі балки Велика Молодняга. Кам'яні конструкції мають яйцеподібну форму. В 1997 р. послідовниками язичеської рунвіри святилища на Хортиці були реконструйовані, на капищах встановлені дерев'яні ідоли язичеських богів. Ці язичеські ідоли та сакральні об'єкти Хортиці можна побачити на відео Youtube каналу автору тез [3; 4; 5; 6].

Сакральна сутність Хортиці як «острова святилищ» розкриває екскурсія, присвячена історії мегалітичних пам'яток епохи міді-бронзи, яку проводять екскурсіводи Національного заповідника «Хортиця». Екскурсанти оглядають курганні насипи та кам'яні закладки прадавніх часів, які для наших прашурів були як релігійними об'єктами, так і обсерваторіями для спостереження за небесними світилами. Хортиця вважалась місцем священним, а в чорний камінь – символ сили та космічної енергії. Чорний камінь – унікальна пам'ятка природи із тисячолітньою історією, вважається, що його під час підриву Дніпрогесу 18 серпня 1941 р. гідравлічним ударом винесло на поверхню. До 2001 р. він знаходився на тому самому місті на березі Дніпра, а потім був перенесений у внутрішній дворик Музею історії запорозького козацтва. Чорний камінь представляє собою шматок габроїду вагою в 4,5 тонн, який в своїй основі має магматичне походження. Камінь точно не утворився на Хортиці, тому що найближчі закла-

ди такого каміння знаходяться за 300 км від острова у Черкаській області. На думку науковців, сюди його принесло льодовиком тисячі років тому. Історична цінність каменю – у наявності рукотворних петрогліфів [7].

Пішохідна екскурсія хортицькими святилищами та Чорним каменем проводиться впродовж 90 хв. пересіченою місцевістю, тому розрахована на фізично міцних, здорових людей. Вартість екскурсії для групи до 7 чол. – 330 грн., до 20 чол. – 600 грн. [8]. Екскурсанти занурюються у священну атмосферу і відчують острів Хортиця як місце сили.

Таким чином, культові святилища острова Хортиці є частиною Національного заповідника «Хортиця», який є історико-культурним та природним заповідником. Значна частина об'єктів була розкопана, їх артефакти поповнили фонди Музею історії запорозького козацтва цього заповідника. На сьогодні культові споруди заповідника є атрактивними об'єктами екскурсійного та музейного видів туризму: археологічні пам'ятки занесено до списку об'єктів туристичних маршрутів Запоріжжя.

1. *Белікова М.* Культурно-історичні ресурси Запорізької області та їх характеристика // Актуальні проблеми та перспективи розвитку туристичного і готельно-ресторанного бізнесу в Запорізькому регіоні: кол. монографія. – Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2012. – С.87-132.
2. Висота «Брагарня». Хортиця-online. *Суспільне Запоріжжя*: Youtube канал. URL: www.youtube.com/watch?v=jU7b-gHdkM4 (дата звернення: 07.02.2023 р.).
3. Сакральна Хортиця. Серія 1. *Maryna Byelikova*: Youtube канал. URL: www.youtube.com/watch?v=chB1k4g38JU&list=PL0w00vrs-_9hUGo2KA2xOupkSWMtJDGxv&index=4&t=3s (дата звернення: 07.02.2023 р.).
4. Сакральна Хортиця. Серія 2. *Maryna Byelikova*: Youtube канал. URL: www.youtube.com/watch?v=g1jJtuKgDdU&list=PL0w00vrs-_9hUGo2KA2xOupkSWMtJDGxv&index=3 (дата звернення: 07.02.2023 р.).
5. Сакральна Хортиця. Серія 3. *Maryna Byelikova*: Youtube канал. URL: www.youtube.com/watch?v=RLq9i5Qzo0o&list=PL0w00vrs-_9hUGo2KA2xOupkSWMtJDGxv&index=2 (дата звернення: 07.02.2023 р.).
6. Где в Запорожье самый красивый вид на город? *Maryna Byelikova*: Youtube канал. URL: www.youtube.com/shorts/r_bN6kpUAuk (дата звернення: 07.02.2023 р.).
7. Про Чорний камінь на Хортиці *Національний заповідник «Хортиця»*: Youtube канал. URL: www.youtube.com/watch?v=cTc8h_zsdSg (дата звернення: 07.02.2023 р.).
8. Священна Хортиця. *Національний заповідник «Хортиця»*. URL: <https://ostriv.org/suvenir2/> (дата звернення: 07.02.2023 р.).

КИЄВО-ПОДІЛ ЯК ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ: НЕДООЦІНЕНИЙ ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

*«Поділ, я тебе люблю»
(підслухано на Контрактовій площі)*

Як відомо, історичний Київ поділявся на Верхнє (Горішне) місто та Нижнє місто (Поділ). Верхньому місту історично постійно не везло: його руйнували татаро-монголи у XIII ст., більшовицька влада (церкви) у 1930-х рр., радянські підпільники та нацисти у II Світовій війні. Післявоєнне відновлення практично повністю змінило Верхнє місто, зокрема головну вулицю Хрещатик та прилеглі райони. Натомість Києво-Поділ історична доля врятувала у більшості, і сьогодні ми можемо побачити тут середньовічний Київ (тому що Поділ був його «серцем»: адміністративним, сакральним, культурним, освітнім, торговельно-економічним та транспортним) – особливо після навали у 1240 р. військ хана Батия, коли було зруйновано Верхнє місто. Після отримання у 1494 р. Києвом магдебурзького права Києво-Поділ на декілька століть (!) став найбільшим культурно-освітнім та релігійним центром України. Про кожен з вищезгаданих аспектів функціонування Києво-Подолу можна і треба говорити окремо – є про що, але у даній роботі ми розглядаємо адміністративно-сакральний Поділ, який до кінця XIX ст. виконував функцію центру магістратського Києва [1,107]. Взагалі тоді Київ ділився на дві частини: перша і більша – це був Поділ і Верхнє місто (зруйноване татаро-монголами), друга, менша – Печерськ (біля Києво-Печерської лаври). Між ними знаходився Хрещатий яр, де був ліс та чагарники вздовж долини струмка. Історичних даних, як здійснювались зв'язки між цими двома частинами Києва на той час немає, за винятком хіба що Собачої стежки (назва говорить сама про себе) на місці нинішнього пр. Лесі Українки. Отже, за середньовіччя функцію центру Києва перейняв на себе Поділ. І він набув свою особливу міську структуру, як середньовічного міста: центральну ринкову площу (Житньоторзьку, нині Контрактову – рис.1), головну вулицю (Покровську, пізніше нею стане Олександрівська – нині Сагайдачного), торгівельні ряди (Гостинний двір), міський магістрат (не зберігся), ярмарковий будинок (Контрактовий дім), міський суд (бувний будинок купця Сухоти), вищий навчальний заклад (Київська академія, нині Національний університет «Києво-Могилянська академія»), пожежну стражу з каланчею, в'язницю (як же без неї), нарешті - велику кількість православних монастирів і церков (Братський монастир, Бого-

явленський собор, Святодухівська церква, Катерининський грецький монастир з дзвіницею, Петропавлівський монастир, Флорівський жіночий монастир, Притисько-Микільська церква, Покровська, Миколи Доброго (дзвіниця), Набережно-Микільська, Іллінська, Хрестовоздвижинська та ін [2, 6]. Серед втрачених церков Подола внаслідок руйнацій більшовицького періоду відмічають Воскресенську (одну з найдавніших кам'яних церков Києво-Подолу), Миколи Доброго, церкву Костянтина і Єлени (на честь Візантійського імператора і його дружини, прилучених до сонму святих), Введенську та Микільсько-Йорданську церкви. Із зруйнованих церков Подола на сьогодні відновлено лише Успенський храм ікони Богородиці Пірогощої, церкву Різдва Христового на Поштовій площі та дзвіницю Катерининського грецького монастиря на Контрактовій площі. На черзі – відновлення знаменитого Мазепинового собору Богоявленського монастиря (де був похований П.Конашевич-Сагайдачний) – головну святиню Києво-Могилянської академії. Клірові відомості Київської консисторії у 1917 р. зафіксували на Подолі понад 20 церков, нині ми не маємо і половини [1, 130]. Характерною особливістю архітектурного стилю усіх перерахованих церков Києво-Подола є їхнє оформлення відповідно до канонів Українського бароко (його ще називають Мазепинським або Козацьким бароко).

Сакральні споруди були, власне, маркером державної належності міста або території, тому що кожна держава мала, особливо за середньовіччя, свою панівну релігію, відповідно і будувала відповідні сакральні об'єкти. Таке твердження повністю витримується щодо церков Подола, оскільки за польської влади (у першій половині XVII ст.) на Подолі ще існували католицькі орденські монастирі-кляштори (домініканський, бернардинський, єзуїтський) та Латинський костел. Усі вони зникли за Хмельниччини і більше не відновлювалися (місце, де стояв останній, не можуть ідентифікувати донині).

Рис. 1. Контрактова (Житньоторзька) площа - центр Києво-Подолу [3]

В результаті домінуючим стилем церковного будівництва Києво-Подолу було і залишається Українське (Мазепинське або Козацьке) бароко. У цьому стилі збудований і Богородичний собор в Козельці на Чернігівщині. Хоча історичний Поділ і не зазнав значних воєнних руйнувань у минулі часи, але над ним постійно «нависали» дві інші великі загрози: повені з боку Дніпра та пожежі, від яких регулярно страждала дерев'яна цивільна забудова (остання така відбулася 1811 р., після якої і утворилася сучасна міська структура Києво-Подолу). Тут не можна не відмітити внесок архітекторів А.Меленського та І.Григоровича-Барського. За цих умов тільки кам'яні муровані церкви Подолу змогли вистояти з збереженням свого архітектурного стилю. Отже, на сьогодні вони залишаються зразками української християнської сакральної архітектури XVII – XVIII ст., яка радикально відрізняється від тзв. московського сакрального типу архітектури. Також особливістю українських церков Подолу є їхні народні назви, пов'язані з певними подіями або з розміщенням закладів, так, Притисько-Микільська церква свою назву пов'язує з легендою, що ніби то злодій, який намагався вкрати церковне начиння з патронажною іконою, не зміг пролізти крізь віконний отвір, оскільки образ чудотворного Миколи «притис» невдачу крадія до рами і той з несподіванки дістав серцевий напад. Відповідно на все місто рознеслася слава про чудо покарання Миколою злочинця, що зневажив святе місце [1, 151]. А Набережно-Микільська церква свою назву завдячує близькості до Дніпра. Цікавою є генеза назви церкви Миколи Доброго. Вона була споруджена коштом гетьмана Самійла Кішки, який після 25 років турецького полону (які він відбув рабом на галерах), повернувся на батьківщину і 1600 р. на знак подяки Господу за спасіння збудував церкву та шпиталь, де лікували як багатих, так і бідних. Саме через це церква і отримала в народі таку назву (рис.2). До нашого часу вціліла лише дзвіниця, яка розташована за сучасною адресою - вул.Покровська, 6, і знаходиться у ямі глибиною 3 м. Стіни ями зараз викладені камінням і з поверхні вулиці на її дно ведуть сходи. Глибина ями показує товщину культурного шару, який накопичився за останні 400 р. (для порівняння: культурний шар біля Софії Київської складає 1 м, а біля Муру плачу в Єрусалимі – 13 м, до муру практично прилягає стародавня міська забудова; так і на Подолі) (рис.3). Саму ж церкву Миколи Доброго було знищено більшовиками у 1935 р. На її місці споруджено школу, яка впритул підступала до сусіднього будинку, де на початку ХХ ст. перебувала жіноча гімназія (стара будівля Контрактового дому). Тобто, слід думати, що причиною знесення церкви Миколи Доброго послужила надумана «необхідність розширення» старого навчального закладу, який і сьогодні виглядає досить масштабним. Нині цей будинок (нової школи) займає престижний київський лицей №100 «Поділ». Але

на стінах будівлі нема й згадки ні про її попередника – церкву Миколи Доброго, ні про фундатора церкви – українського гетьмана Самійла Кішки. Нам здається, що меморіальна таблиця з зображенням церкви та інформацією про її фундатора, а також трагічну долю цього сакрального об'єкту (який є унікальним, тому що це перша церква на Подолі, пов'язана з ім'ям гетьмана України) була б дуже доречною. Чому б до назви ліцею не додати «імені гетьмана України Самійла Кішки»? Усе це, за нашою думкою, сприяло б національно-патріотичному вихованню учнівської молоді. Цікаво, чи на уроках з історії та географії України у ліцеї згадується трагічна історія руйнування церкви Миколи Доброго та появи сучасної будівлі ліцею? Ще одна пропозиція: на стіні ями, у якій знаходиться дзвіниця церкви Миколи Доброго, слід знайти можливості показати структуру культурного шару, що накопичився за час її існування.

Напроти знаходиться найбільша церква Покровської вулиці з однойменною назвою – Покровська. Якою була барокова церква Покрови, ми не знаємо, бо після пожежі (1811) вона втратила оригінальну грушоподібну форму бань і окремі елементи декору. Покровська церква має «сестру» - Михайлівську церкву в м.Вороніж на Сумщині, але там замість трьох один барабан, а його баня більша діаметром. Тепер три верхівки Покровської церкви мають бані ампірної форми. Якщо глядач перебуває на рівні Покровської вулиці, йому здається, ніби церква п'ятибанна. Цього, мовляв, потребує хрещатий план церкви (чотири бані над кожним з рамен і одна баня в центрі) і вигляд високих дугастих фронтонів над північним, південним і східним фасадами церкви. Архітектор церкви І.Григорович-Барський у даному випадку відійшов від Мазепиної традиції п'ятибанних українських церков із пірамідальною композицією початку XVIII ст. Бані митець розташував за народною традицією, притаманною дерев'яній, церковній архітектурі типових тридільних храмів. Попервах церква була двоповерховою і мала входи через мальовничі ганки з півночі й півдня – на кшталт Богородичного собору в Козельці. Із західного боку ганок ліквідували під час реконструкції на початку XIX ст.

Рис. 2. Церква Миколи Доброго (зруйнована 1935 р.) [4]

Рис.3. Дзвіниця церкви Миколи Доброго на вул.Покровська, 6 (сучасна світлина) [4]

Собор Різдва Богородиці та дзвіниця, які відносять до найкращих архітектурних витворів XVIII століття в Україні, є містобудівними домінантами історичного середмістя Козельця. Собор споруджено у 1752–1763 рр. на замовлення графині Наталії Розумовської (по-місцевому – *Розумихи*, матері Олексія та Кирила Розумовських) архітекторами Іваном Григоровичем-Барським та Андрієм Квасовим – на знак подяки Богові за щасливу долю синів замовниці. Храм мурований, хрещатий, дев'ятидільний. Рамена завершено напівкруглими ризалітами. В середині чотири опорні стовпи несуть систему склепінь і п'ять бань, поставлених по діагоналі (як у давньоруських храмах). Витончений ліпний декор стін поєднує форми бароко, рококо і класицизму. Собор двоярусний. На першому ярусі знаходиться «тепла» церква *Адріана і Наталії* – усапальниця Розумовських. На другий ярус (власне собор) з трьох боків ведуть напівкруглі ганки з відкритими колонадами, завершені наметовими верхами. Крім собору у храмовий комплекс входить чотириярусна дзвіниця й споруда полкової канцелярії (рис.4; 5) [5]. Отже, церкви Києво-Подолу за своєю архітектурою Українського бароко можна назвати «сестрами» собору Різдва Богородиці в Козельці.

Рис.4. Собор Різдва Богородиці з дзвіницею у м.Козелець (Чернігівська обл.) [5]

Рис.5. Іконостас собору Різдва Богородиці у м.Козельці (Чернігівська обл.) [5]

Загалом, розміщення церков Києво-Подолу відображає зміни у плануванні Подолу та його головної вулиці, так вони були сконцентровані на старій головній вулиці – Покровській (перед цим вона називалася Велика Мостова). Це: Покровська церква з двоярусною дзвіницею, яка продовжує традицію українського церковного будівництва, коли дзвіниця стояла окремо від церкви; церква Миколи Доброго – від неї залишилася кам'яна дзвіниця, постала 1718 р.; комплекс Флорівського жіночого монастиря з Вознесенською головною церквою 1722-1732 рр. будівництва тощо. Залишається додати, що поки що туристичний потенціал українських церков Києво-Подолу використовується далеко не повністю, як і туристичні ресурси самого Подолу, як некоронованої столиці гетьманської України. Наприклад, немає туристичного довідника «Києво-Поділ: минуле, сучасне, майбутнє» (назва орієнтовна) [6]. А для туристів, українських та іноземних, екскурсія «Середньовічний Києво-Поділ – некоронована столиця гетьманської України» повинна бути в переліку обов'язкових туристичних заходів міста, що є особливо актуальним у сучасних умовах російської агресії [7]. Натомість, судячи з оголошень біля подільських церков, таких як Іллінська чи Флорівський монастир, спостерігалось досить багато пропозицій паломницьких турів від паломницько-туристичних центрів (наприклад, «Істок») на новорічно-різдвяні поїздки у 2023 р., приміром, до Почаївської лаври, православних скитів в Україні, до Румунії (автобусний тур) та Грузії (авіатур через Польщу).

1. *Гирич І.Б.* Київ: люди і будинки. Вид. 2-ге. – К.: Либідь, 2018. – 432 с.
2. Будівлі Києво-Подолу. – К.: КП «Центр публічної комунікації та інформації», 2020. – 15 с.
3. Путівник по культурній спадщині Києва. URL: <http://kyiv-heritage-guide.com/>
4. Українська церковна архітектура. URL: <https://parafia.org.ua/>
5. Собор Різдва Богородиці (Козелець). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
6. Туризм – Офіційний сайт Подільської районної адміністрації. URL: <https://podil.kyivcity.gov.ua>
7. Поділ – Нижнє місто – пішохідна екскурсія Києвом. URL: <https://tourbaza.com/>

Стафійчук Валентин, Матвієнко Володимир, Матвієнко Наталія

КУЛЬТОВІ СПОРУДИ КОРОСТЕНЩИНИ ЯК ТУРИСТИЧНИЙ РЕСУРС

Після адміністративно-територіальної реформи 2020 року Коростенський район Житомирської області став найбільшим за площею в Україні і за цим показником значно випередив навіть Чернівецьку область: 11067 проти 8100 км² [1]. До його складу повністю увійшли території ліквідованих Коростенського, Лугинського, Малинського, Народицького, Овруцького, Олевського та одна те-

риторіальна громада Хорошівського району і нині він займає всю північ Житомирщини, об'єднавши в собі 529 населених пунктів.

Історично найбільшою конфесією Коростенщини є православ'я, в якому на березень 2023 р. абсолютне домінування має ворожа до української державності Російська православна церква в особі Української православної церкви (УПЦ). Саме їй належать найбільш унікальні та цінні у туристичному відношенні храми в Овручі, Олевську, Жубровичах і всі монастирі району. Православна церква України (ПЦУ) за чисельністю громад значно поступається не лише УПЦ, а й Римсько-католицькій церкві та багатьом розрізненим протестантським церквам. Російсько-українська війна, а особливо широкомасштабне вторгнення росіян у 2022 році, у тому числі і через територію Коростенського району, на жаль, практично не вплинули на динаміку переходу релігійних громад від УПЦ до ПЦУ. Відтоді як 2019 року громада церкви Святого Миколая Чудотворця в с. Ворсівка, першою на Житомирщині, здійснила перехід від УПЦ до ПЦУ її наслідували лише 64 громади по всій області [дані Управління культури і туризму Житомирської ОВА на лютий 2023 р.] і лише одиниці на Коростенщині. Колись потужні єврейські громади міст і містечок та окремих сіл району практично припинили своє існування після Другої світової війни і масової міграції євреїв у 70-80-х роках ХХ ст., не залишивши по собі цікавих для туристів культових споруд, за виключенням могили Ісраеля Дов Бера (Ісраель Велідникер), що є місцем паломництва хасидів у с. Нові Велідники, чи невеличкої каплички на єврейському кладовищі в Олевську.

На сьогодні серед культових споруд Коростенщини головну туристичну цінність мають православні церкви, собори і монастирі. На жаль, виявити точну чисельність церков у районі не вдалося. Офіційні сайти ПЦУ та УПЦ, як і Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, не подають відповідної інформації, а наявність парафій в окремих селах не означає наявності там храмів. На основі розрізненої інформації з окремих джерел [2, 3], самостійного пошуку відповідних позначок на мапі [4] та власних знань [наприклад, у жодному з досліджених джерел немає інформації про існуючі церкви в селах Радовель, Білокоровичі, Юрове, Зубковичі колишнього Олевського району] було зібрано інформацію про 45 православних церков. Проте цю цифру не варто розглядати як достовірну, оскільки подібна до Олевщини ситуація може бути характерна і для інших громад Коростенщини.

Більшість із досліджених церков представляють цікаві зразки дерев'яного зодчества ХІХ – початку ХХ століть і пережили лихоліття радянської влади; окремі культові споруди, наприклад у Чоповичах, Овручі, Іршанську, Радовелі, з'явилися вже після проголошення Україною незалежності. Трійку найстаріших

культових споруд та найбільш цінних туристичних об'єктів району в цій категорії формують храми в Овручі, Олевську і Жубровичах.

Не так багато районів України можуть запропонувати туристам знайомство з культурною спадщиною доби Київської Русі, одним із зразків якої є Свято-Василівський собор Василівського жіночого монастиря в Овручі. Нинішній храм є результатом реконструкції початку ХХ ст., із збереженням усіх надійних конструкцій та фрескових розписів ХІІ століття. В Олевську знаходиться унікальний Свято-Миколаївський храм оборонного типу, що був збудований у 1596 році. Цей храм дослідники називають найкращим зразком українського Відродження та церковної архітектури ХVІ століття. В Жубровичах можна оглянути дерев'яну церкву Різдва Пресвятої Богородиці, збудовану в 1696 (інші дані – 1698) р. в архаїчному волинському архітектурному стилі. Деякі довідники зраховують її до поліської школи, однак при цьому наголошують на численних автентичних рисах, зокрема і на ренесансному іконостасі.

Цікаві зразки сакрального дерев'яного зодчества ХVІІІ ст. на Коростенщині збереглися в селах Межирічка (Свято-Миколаївська церква, 1772), Білка (Хресто-Воздвиженська церква, 1775), Білошиці (церква Святого Великомученика Дмитра, 1776), Бовсуни (Василівська церква, 1781). Дерев'яні церкви ХІХ ст. можна оглянути в Українці, Ворсівці, Левковичах, В'язівці, Лугинах, Шершнях, Старих Вороб'ях, Нових Велідниках, Білокоровичах, Меленях, Сельці, Лопатичах тощо. Цінні дерев'яні храми Коростенщини представляють переважно зразки поліської школи, а поодинокі – українського класицизму (наприклад, церква Різдва Богородиці в Лугинах) та історизму (церква Святого Іоана Богослова в Зубковичах, Троїцька церква в Чоповичах).

В районі є два нові катедральні собори: Спасо-Преображенський в Овручі та Різдва Христового в Коростені. Вартими уваги зразками більш давнього мурованого зодчества є, наприклад церкви в Лісівщині і Васьковичах, сучасного – в Іршанську та Радовелі.

Неподалік Чоповичів функціонує два відновленні у наш час монастирі – На честь Афонської ікони Божої Матері (жіночий) та На честь Казанської ікони Божої Матері (чоловічий). Обидва монастирі вже є вагомими пунктами паломництва і туризму.

Католицька церква була доволі широко представлена в районі храмами і монастирями за часів приналежності території до Польщі. Наприклад, в Овручі свого часу функціонували єзуїтський монастир, домініканський костел, 5 греко-католицьких церков, що були знищені російськими колонізаторами. Завдяки чисельній польській діаспорі парафії Римсько-католицької церкви активно відновилися в наші дні і вона представлена майже двома десятками парафій. У

Коростені, Олевську, Іршанську, Горщику можна оглянути сучасні римсько-католицькі костели. У Березневому в старовинній будівлі костелу Воздвиження Святого Хреста (збудований у 1767 р.) нині знаходиться дитячий будинок-інтернат.

Культові споруди чисельних протестантських церков Коростенщини зазвичай зведені нещодавно і не мають культурно-історичної цінності для туристів. Ареалами скупчення молитовних домів є Коростень, Олевськ, Малин та Овруч.

Перепоною на шляху повноцінного залучення культових споруд Коростенщини до туристичних маршрутів є відсутність достовірної інформації не лише про наявність, а й про історико-культурну значимість та місцезнаходження окремих із них (деякі храми знаходяться у віддалених населених пунктах з поганою транспортною доступністю).

Отже, сакральна архітектурна спадщина Коростенщини надзвичайно цінна, цікава і багата, проте, на жаль, за виключенням декількох храмів та монастирів, маловідома за межами району. Подальше її вивчення та популяризація можуть суттєво пожвавити розвиток туризму: релігійного, паломницького (різних конфесій), сільського, вихідного дня. Вагомим плюсом для цього є незначна відстань та хороша транспортна доступність від Києва та Житомира як головних постачальників туристів, у тому числі вихідного дня. Більшість найбільш цінних культових споруд району зосередженні вздовж або у півгодинній доступності від трас Київ-Ковель-Варшава та Житомир-Овруч.

1. Райони України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Райони_України (дата звернення – 16.03.2023)
2. Житомирська область: Географічний атлас: Моя мала Батьківщина: Вид. 4-е, виправлене, доповнене. – К.: ТОВ «Видавництво «Мапа», 2005. – С. 19.
3. Українська церковна архітектура. URL: <https://parafia.org.ua/UCA/usi/> (дата звернення – 18.03.23)
4. Мапа Google. URL: www.google.com.ua/maps/@51.1119208,28.5370454,10.44z?hl=uk (дата звернення – 15-19.03.2023)

Гапоненко Ганна, Крутько Катерина

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ КУЛЬТОВИХ СПОРУД В ЕКОТУРИЗМІ НА ПРИКЛАДІ ЗЕЛЕНОГО ШЛЯХУ «МЕДОВЕ КОЛО»

На сьогодні, сталий розвиток є провідною парадигмою світової економіки і стосується всіх галузей господарювання, в тому числі і туризму. Поширення принципів сталого розвитку у кінці минулого століття відобразилось у появі

нових форм туризму, до яких, зокрема, відноситься й екологічний (зелений) туризм. Поєднання першорядних засад сталого зростання, до яких, згідно з визначенням Всесвітньої туристичної організації, відносяться оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, збереження природної спадщини та біорізноманіття, повага до соціокультурної автентичності приймаючих громад, їх культурної спадщини та традиційних цінностей, а також забезпечення соціально-економічних переваг для всіх зацікавлених сторін, є основною метою екотуризму [1].

Екологічний туризм в Україні відчув піднесення внаслідок закриття державних кордонів під час пандемії COVID-19 і зменшення кількості виїзних туристів з 4,8 млн у 2019 році до 1,75 млн станом на 2020 рік (рис.1).

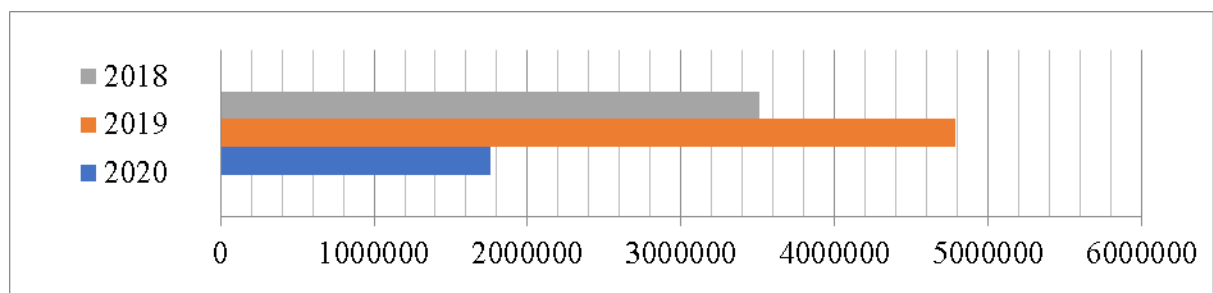

Рис.1. Кількість виїзних туристів, обслуговуваних туроператорами та турагентами у 2018-2020 роках [2]

Сталому розвитку території сприяє розвиток мережі Greenways (Зелених шляхів) – багатофункціональних маршрутів для пересування безмоторними транспортними засобами чи пішохідним способом. Підґрунтям розвитку Зелених шляхів є наявність на території їх прокладання об'єктів природно-заповідного фонду, автентичної культури та місць історичної спадщини [3]. В Україні Зелені шляхи тільки починають своє становлення. Наразі існує чотири масштабні проекти, що покликані задіяти потенціал туристичних ресурсів України: це маршрути «Долина двох рік» у Київській області, «Прадавній Велет» у долині річки Дністер, частиною якого є, зокрема, «Тернопільське Придністер'я» та «Медове коло» на Рівненщині.

В контексті заявленої нами теми, потрібно особливо відзначити, що ресурсами сталого екологічного туризму є й об'єкти матеріальної та духовної культури, нерозривно пов'язані з навколишнім середовищем. Включення до програм екологічних турів відвідин історико-культурних пам'яток є на сьогодні світовою тенденцією. У той же час необхідно сказати, що до ресурсів екологічного туризму належать лише ті пам'ятки історії та культури, які знаходяться на охоронюваних природних територіях та інших привабливих природних ділянок або

розташовані в безпосередній близькості (в зоні туристичної доступності) від них. Розглянемо більш докладно ці тези на прикладі Зеленого шляху «Медове коло», що розташовано на Рівненщині.

Основне кільце шляху «Медове коло» становить понад 250 км і передбачає мережу локальних маршрутів. Маршрут насичений численними пам'ятками історії, архітектури та культури. Окреме місце серед них займають культові споруди, яких у «Медовому колі» налічується близько 30 (табл.1).

Таблиця 1

Культові споруди на Зеленому маршруті «Медове коло» [4; 5]

Адміністративний район	Культові споруди
Березнівський район	Церква Преображення Господнього та Дзвіниця, с. Маринин
Гошанський район	Свято-Успенська церква, 16 ст., с. Дорогобуж Свято-Покровський монастир, 1629-72, смт Гоща Свято-Михайлівська церква (1639), смт Гоща Церква Івана Богослова (1595), дзвіниця (1857), с. Синів Свято-Успенський Липківський чоловічий монастир, с. Липки
Корецький район	Костел Св. Антонія, бароко, 1702, с. Великі Межирічі Костел Св. Антонія, 1533 рік, м. Корець Церква Св. Миколая, 19 ст., м. Корець. Базилянський монастир, 1064 рік, м. Корець Жіночий Свято-Троїцький монастир, 1620 рік, похована Анна Оленіна-Андро
Костопільський район	Дерев'яний храм Св. Олександра Невського, 1893 рік, м. Костопіль Покровська церква і дзвіниця, 1768 рік, с. Великий Стидин Здвиженська церква і дзвіниця, 1824 рік, с. Деражне Покровська церква і дзвіниця, 1753 рік, с. Пісків Михайлівська церква, 1752 рік, с. Тростянець Преображенська церква, 1776 рік, с. Жалин Михайлівська церква (дерев'яна), 18 ст., с. Збуж Церква Різдва Богородиці і дзвіниця, 1775 рік, с. Космачів
Рівненський район і м. Рівне	Синагога, 17 ст., смт Клевань Залишки костелу Св. Лаврентія, 1710 рік, с. Тайкури

	Покровська церква, 1730 рік, с. Тайкури Церква Св. Юра, 1775 рік, с. Грабів Преображенська церква, 1770 рік, смт Оржів Свято-Миколаївський жіночий монастир, 18-19 ст., с. Городок. Костел Благовіщення з дзвіницею, 1630 рік, смт Клевань Церква Різдва Христового, 18-19 ст., смт Клевань Благовіщенський костел, 16-17 ст., смт Клевань Свято-Різдвобогородичний Білівський жіночий монастир, с. Білівські Хутори
--	---

Дуже часто культові споруди є основною архітектурною домінантою селищ та невеликих містечок, навколо яких формується вже рядова забудова поселення, тобто саме вони формують образ місця та формують ідентичність середовища. Як бачимо, культові споруди Зеленого шляху «Медове коло» представлені церквами, костелами, монастирями та синагогою.

У релігії, яка є важливим аспектом життя людини і суспільства в цілому, часто знаходять відображення моральні орієнтири та цінності як окремої особистості, так і всього народу. Окрім того, культові споруди можуть задовольняти не тільки релігійний інтерес туристів, але й представляти історичну та архітектурну спадщину, виступаючи елементом культурної привабливості. Вони є додатковим ресурсним потенціалом, що здатен зацікавити окремі сегменти туристів, водночас диверсифікуючи туристичний продукт. Зокрема, згідно зі Стратегією розвитку туризму Зеленого шляху «Медове коло» на 2018-2022 роки, прогнозована кількість туристів, що подорожують даним маршрутом з релігійною метою, мала складати 5200 осіб на рік (близько 3,45% від загальної прогнозованої кількості туристів) [4].

Роль культових споруд полягає в трансляції духовних традицій народу, формуванні моральних ціннісних орієнтирів та світогляду суспільства. Крім того, використання культових споруд у Зелених маршрутах сприяє розвитку естетичного смаку, популяризації знань у їх краєзнавчому, історико-архітектурному та мистецькому аспектах. Формується специфічний прошарок екологічно свідомих туристів, які зацікавлені як у збереженні довкілля, так і в захисті традиційної культури. Економічні переваги використання культових споруд в екологічному туризмі полягають в сприянні підвищенню зайнятості населення та економічному розвитку регіону. Таким чином, поєднання екотуризму з демонс-

трацією надбань історико-культурної та релігійної спадщини транслює цінності XXI століття, закріплюючи роль сталості в розвитку туристичної індустрії.

1. Sustainable development. UNWTO. URL: www.unwto.org/sustainable-development
2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua/
3. Greenways Ukraine. URL: <https://greenways.com.ua/about/>
4. Стратегія розвитку туризму Зеленого шляху «Медове коло» на 2018-2022 роки. URL: https://ror.gov.ua/upload/documents/938.Медове-коло-7-min_compressed.pdf
5. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. URL: https://vue.gov.ua/Державний_реєстр_нерухомих_пам%27яток_України

Загоруля Софія, Белікова Марина

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-АРХЕЛОГІЧНИЙ ЗАПОВІДНИК «КАМ'ЯНА МОГИЛА» – МІСЦЕ СИЛИ

Унікальна пам'ятка стародавньої історії, культури та природи «Кам'яна Могила» (3 га) поблизу м. Мелітополя Запорізької області – це залишок сарматського ярусу третичної епохи (14 млн. рр. тому). Це колосальне нагромадження піскових брил, аналоги якого в неогенових товщах порід України невідомі. Пам'ятка внесена до Попереднього списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [1]. З 2008 р. це місце отримало статус Національного історико-археологічного заповідника. Пам'ятку було внесено до списку Семи містичних місць України [2].

Неймовірне місце сили та духовності, з дивовижною енергетикою світова пам'ятка стародавньої культури – Кам'яна Могила. Пагорб, що тисячоліттями слугував людям віттарем для відправлення язичницьких обрядів та містить тисячі унікальних стародавніх наскельних зображень – петрогліфів. Хронологія петрогліфів охоплює величезний період від епохи пізнього палеоліту до середньовіччя (від XXIV – XXIII ст. до н.е. до X – XIII ст. н.е.) [3].

Дослідники старовини приділяють велику увагу пам'яткам стародавнього світу, бо останки дають змогу визначити уявлення первісної людини, її світосприйняття, побут тощо. Ці пам'ятки містять в собі таку інформацію, про яку неможливо дізнатися з інших археологічних джерел. Кам'яна Могила як природне утворення пережила кілька мільйонів років, спочатку це була піщана обмілина так званого Сарматського моря, згодом – зцементовані залізистими розчинами брила піскового каменю, в розквіті четвертого періоду – поріг ріки Молочної, а під час переходу до геологічної сучасності – острів, на периферії якого утворилися десятки гротів та печер. Саме сюди понад десяти тисяч років тому з правого берега ріки почали прибувати перші групи людей.

На сьогоднішній день висота пагорба сягає 12 м. На 1,6 гектарах її площі нараховується біля 3 тис. плит. 14 млн. років тому Сарматське море, відступаю-

чи, оголило піщаний пагорб, що з плином часу перетворився на твердий моноліт. Під дією сонця й вітру а також дощу пагорб почав тріскатися. Великі брили повільно почали сповзати до землі. В результаті в Кам'яній Могилі утворилася велика кількість гротів і печер. У 68 гротах і печерах заповідника зосереджено суттєву кількість петрогліфічних комплексів – більше 3 тис. малюнків, починаючи від кам'яного віку до епохи бронзи і більш пізні утворюють унікальну галерею. Вхід до печер для туристів через небезпеку закритий [4].

Привертає увагу легенда, відтворена в історії міста Мелітополя І.К.Дзяковичем: «існувало повір'я, що камені ці нагромадженні богатирем Багуром, якому Аллах на спокуту тяжкого гріха звелів зправити руками з близького гірського кряжа камені і скласти з них на березі річки Молочної такої висоти гору, з якої б в усі боки було видно степ. Виконуючи повеління Аллаха, Багур рвав з кряжа велетенські брили каменю та переносив їх на собі і складав по одному на місця, що були указані Аллахом» [5].

Кам'яний пагорб став культовим місцем для багатьох давніх народів та племен, які мешкали тут, або проходили територією сучасної України. Кам'яна Могила виконувала функції храму і для мисливців епохи міді й бронзи, і для кіммерійців, скіфів, сарматів, гунів, готів, печенігів, хазар та половців. Кам'яна Могила – святилище для стародавніх людей, кожен грот – служив вівтарем де відбувалися обряди та жертвоприношення. Вона давніша за Стоунхендж, єгипетські піраміди та зикурати Межиріччя [3].

Кам'яна Могила відрізняється особливою енергетикою – місцевість навколо неї випромінює радіоімпульси частотою 5 Гц. На поверхні землі виходи такої енергії фіксуються аерофотозйомкою у вигляді кілець. Геологи та геофізики називають їх мантийними каналами і вважають, що вони «висверлюються» своєрідним завихоренням у гравітаційному полі, що йде від Сонця до планет. Кам'яна Могила стала магнітом для магів та окультистів, особливо в період літнього сонцестояння. Сюди двічі їздив Далай Лама для медитації, тому що заповідник вважають одним з найсильніших енергетичних центрів планети.

Тут зафіксовані численні аномальні явища і природні феномени, яким немає наукового пояснення. Наприклад, на території заповіднику дуже часто зупиняються механічні годинники і не працюють електроприлади; помічено, що перші ластівки прилітають в це місце набагато раніше. І все це лише десята частка тих згадок, які є у таємничого Кам'яного пагорба.

Багато людей вважають заповідник «місцем сили» і відчувають її потужну енергетику. Сюди приїжджають отримати зцілення, загадати бажання, зарядитися позитивними емоціями. Представники різноманітних енергетичних практик, язичники, уфологи, біоенергетики вважають це місце таким, «що надає силу» [2].

Більшість малюнків видовбані гострим предметом, ймовірно, камінцем більш твердішої породи. Зустрічаються також малюнки, де використовувалась природна фарба. За наскельними написами дослідники простежують розвиток древніх релігій – тотемізм, магію, фетишизм, анімізм та ін.

На одній із плит був знайдений метровий напис «Шу-нун», що в перекладі з шумерської означає «Рука Цариці». Ймовірно, саме так називали цей храм древні люди [6]. На сьогодні Кам'яна Могила знаходиться на тимчасово окупованій території Запорізької області. Ще навесні 2022 р. повідомлялося, що росіяни замінували територію археологічної пам'ятки [7].

1. Белікова М. Культурно-історичні ресурси Запорізької області та їх характеристика *Актуальні проблеми та перспективи розвитку туристичного і готельно-ресторанного бізнесу в Запорізькому регіоні*: кол. монографія. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2012. С. 87-132.
2. Сабора І. Найсильніший енергетичний центр планети: що відомо про містичну Кам'яну Могилу під Мелітополем. *Сьогодні*: вебсайт. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/samyu-silnyu-energeticheskiy-centr-planety-cto-izvestno-o-misticheskoy-kamennoy-mogile-pod-melitopolem-1586741.html> (дата звернення: 02.03.2023 р.).
3. Таран Л. Кам'яна Могила на дні Сарматського моря. *Landmarks.In.Ua*: вебсайт. URL: <https://landmarks.in.ua/oblast/zaporizka/stone-grave> (дата звернення: 02.03.2023 р.).
4. Белікова М.В., Безхлібна А. П., Бут Т. В. Використання сільського зеленого, музейного, подієвого та інших видів туризму як інструментів збереження сільськогосподарських територій. *Екологоорієнтовані підходи відновлення техногенно забруднених територій і створення сталих екосистем*: колективна монографія. Полтава: Видавництво ПП «Астраря», 2022. С.111–117.
5. Прокаєва В. Кам'яна Могила: як виникла гора у випаленому сонцем степу. *УНІАН*: вебсайт. URL: www.unian.ua/education/629640-kamyana-mogila-yak-vinikla-gora-u-vipalenomu-sontsem-stepu.html (дата звернення: 17.03.2023 р.).
6. Томко Л. Древнє святилище – Кам'яна Могила (Запорізька область). *Travel-al.com.ua* : вебсайт. URL: <http://travel-al.com.ua/2020/04/06/kamen-mogila/> (дата звернення: 02.03.2023 р.).
7. Запорізька область. *Ukraine.ua*: вебсайт. URL: <https://ukraine.ua/uk/regions-of-ukraine/zaporizhzhia-region/> (дата звернення: 02.03.2023 р.)

Гедін Максим

РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

В останні роки увага туристів до об'єктів сакрального туризму зростає. Незважаючи на те, що ринок релігійного туризму почав свій активний розвиток лише десятиріччя тому, люди всього світу все частіше вибирають паломницькі та екскурсійні тури по релігійних центрах. Релігійний туризм має потужний соціально-культурний потенціал та соціокультурну потребу – це ціннісний статус будь-якої людини, яка відчуває потребу в культурних, релігійних та рекреа-

ційних об'єктах, необхідних для духовного, ідейного та фізичного існування. Крім того, релігійний туризм є засобом соціалізації людини. Наприклад, під час подорожі відбувається процес засвоєння індивідом системи знань, норм, цінностей інших культур, що дозволяє йому функціонувати як повноправному члену суспільства, котрий духовно освоює і духовно присвоює культуру цивілізації. Туризм допомагає індивіду або групі засвоювати ціннісні орієнтації і загальні норми поведінки, перетворювати їх у мотиви і діяльнісні принципи соціальної активності. В результаті відбувається етична інтерналізація особистості.

У сучасних умовах проблема розвитку туризму набуває особливої актуальності для поліпшення економіки в окремих країнах, посилення контактів між представниками різних конфесій. Це стосується й України, де відбувається формування особливого уявлення про релігію як про фундаментальний вимір буття, що визначає світорозуміння значної частини людей. Серед культурних форм і явищ, які мають базове значення, релігія, як відомо, посідає помітне місце. Звичайно, демократичне суспільство стає гуманним і по-справжньому цивілізованим лише за умови наповнення усіх сфер життя специфічними моральними цінностями. Україна згідно із законом «Про свободу совісті та релігійні організації» забезпечує своїм громадянам права та свободу совісті, прагнучи до нормалізації державно-конфесійних відносин. Нині зміст і призначення багатьох культових об'єктів набуває свого первинного сенсу, вони стають об'єктами поклоніння і об'єктами пізнання. Релігійні цінності – це частина культурної спадщини і об'єкти туризму одночасно.

Поступово в нашій країні простежуються суттєві зміни в релігійному житті, відбувається переосмислення у ставленні суспільства до релігійних інституцій, спостерігається становлення діалогу щодо міжконфесійних та державно-конфесійних відносин. Формування в Україні громадянського суспільства та правової держави потребує послідовної, цілеспрямованої політики у процесі міжрегіональних відносин у соціумі. Вони мають ґрунтуватися на конституційних положеннях і державних правових актах, які захищають свободу совісті, релігійні свободи та права національних меншин, створюють сприятливі умови для забезпечення спокійного співіснування всіх релігійних конфесій в Україні [1, с.212].

Ось чому, перед сучасною туристичною галуззю України стоїть низка надзвичайно важливих завдань. Це систематизація і вивчення пам'яток історії та культури як екскурсійних об'єктів, остаточний вихід України із стану духовної ізоляції, в якій вона перебувала за радянських часів, подолання наслідків впливу комуністичних ідеологем в туристичній справі тощо. Не менш важливим завданням є інтенсивне поширення інформації про українську культуру як важ-

ливу туризмознавчу компоненту загальноєвропейського суспільного і духовного життя. Зважаючи на сьогоднішню політичну ситуацію в нашій країні, це завдання особливо актуалізується.

Витоки релігійного туризму починаються з часів формування основних світових релігій: християнства, мусульманства, іудаїзму і буддизму. Собори, мечеті, культові музеї і духовні центри - це туристичні об'єкти, попит на які продовжує зростати. Пам'ятники релігії, історії і культури виступають істотним мотивуванням відвідин того або іншого регіону чи міста. У Франції майже 60% 412 пам'ятників, що знаходяться під охороною держави, водночас є і туристичними релігійними об'єктами. Католицькі святині розташовані на Святій Землі (Ізраїль), а також в Італії, Ватикані, Франції, Португалії, і інших країнах Західної Європи. Святі місця для відвідин іудаїзму зосереджені в Ізраїлі, Румунії, Чехії, Німеччині, Іспанії, а також в Україні. Для послідовників ісламу - сунітів священними містами вважаються Мекка і Медина в Саудівській Аравії. Місцем паломництва шиїтів першочергово є міста Ен-Наджарф і Кербелі в Іраку. Основні святині буддистів в Індії, Китаї, на Тибеті [2, с.55].

Специфіка релігійного туризму втілена і в різних соціально-психологічних характеристиках подорожуючих індивідів і груп, а саме цей аспект рідко береться до уваги. Релігійні туристи, прочани, як правило, є колективом вірян зі схожими релігійно-світоглядними орієнтаціями, духовними, життєвими цінностями, усвідомленою релігійною та конфесійною ідентичністю. Під час прощі і спільних релігійних практик вони стають носіями певної субкультури, що ґрунтується на світоглядній та практично-обрядовій спільності; згуртовані установками взаємної підтримки колективної допомоги, спільних фізичних і духовних зусиль, МІ-відчуттям. Нерідко групи прочан закриті для іншовіруючих, прагнуть дистанціюватися не тільки від носіїв інакшої релігійної ідентичності, а й від місцевого населення, публічно демонструють свою інакшість. Натомість релігієзнавчі туристи – представники розбіжних світоглядних комплексів і конфесійних ідентичностей – у переважній більшості випадків формують різномірні за складом, вимогами, настроями, преференціями групи[3, с.215-216].

У сучасному церковному будівництві досить відчутне продовження традицій псевдоросійської та візантійської архітектурних шкіл. Такого роду спорудами стали проекти каплиці Св. Миколая та церкви Іверської Ікони Божої Матері у Дніпропетровську. Перший з них вирішений у типових псевдоросійських формах, а другий в формах візантійсько-балканської спадщини. Канонічних візантійсько-давньоруських форм надано і собору Георгія-Побідоносця у Макіївці Донецької області. Подібним чином зведено і собор у Борисполі. Загалом, слід відмітити тенденцію, що з кожним роком кількість новозбудованих

храмів зростає. Починають з'являтися архітектори, які спеціалізуються на такому виді зодчества. У таких умовах, коли церковні споруди починають знов відігравати відчутну роль у забудові міст та сіл, підхід до храмового будівництва стає значно серйознішим. Роль та відповідальність архітектора перед суспільством значно зростає в умовах регенерації історичної забудови українських міст. Відповідно історичного середовища міста підбираються й проекти у тих чи інших історичних стиля [4, с.117].

Враховуючи кризи у галузі туризму доцільним є розвиток цього сегменту, але на комплексній, програмній основі та за підтримка Міністерства інфраструктури, Міністерства культури, Міністерства освіти та науки та інших міністерств та відомств, банківських установ, вітчизняних та іноземних інвесторів. Особливу увагу передбачається приділити організації в'їзного релігійного туризму. Це дозволить інвестувати в українську економіку. Найважливішим елементом реалізації цієї програми, безумовно, має бути його рекламно-інформаційний супровід: пропаганда через пресу, радіо і телебачення, випуск книжок про храмах, духовних пам'ятниках України, відеофільмів. Доцільним є проведення ряду безоплатних рекламно-інформаційних поїздок, участь у них діячів різних конфесій, журналістів, представників турагентств, кількох відомих і авторитетних осіб.

Визначити фактичну кількість релігійних туристів і екскурсантів в Україні неможливо, оскільки з цього виду туризму відсутні як статистика, так і аналітичні дослідження. В державному статистичному бюлетені з туризму враховуються лише організовані туристи і екскурсанти, які оформили путівки в українських тур агентствах. Самодіяльні ж туристи і екскурсійні бюро в облік не потрапляють [5, с.231].

Таким чином, можемо підсумувати, що сучасний український релігійний туризм як соціокультурний феномен приваблює унікальними умовами для ознайомлення з різними релігіями та культурами; налагодженням діалогу, дружніх зв'язків з представниками інших культур та переконань з різних регіонів та країн, що дозволяє порівнювати соціокультурний досвід; позитивними емоціями, які дозволяють людям відчути себе в нових життєвих умовах.

1. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. (2002). *Історія туризму в Україні*. Київ: Вища школа.
2. Любіцева О. О., Романчук О.О. (2011). *Паломництво і релігійний туризм*. Київ: Істина.
3. Кифяк В. Ф. (2003). *Організація туристичної діяльності в Україні*. Чернівці: Книги-XXI.
4. Алексеев Ю. (2011). Особливості сучасної етнополітики України в контексті євроінтеграційних проблем. *Україна – Європа – Світ: міжнародний збірник наукових праць*, 5, 116-123.
5. Чередниченко А.О. (2017). Розвиток релігійного туризму як шлях до відновлення туристичної галузі в умовах соціально – економічної кризи. *Вісник економіки транспорту і промисловості*, 58, 226-232.

ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ «САКРАЛЬНИМИ ПАМ'ЯТКАМИ МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»

За свою тисячолітню історію український народ надбав величезні духовні та культурні скарби, проте більшість з них дійшли лише в легендах чи фотоматеріалах. Безбожний більшовицький режим, війни, сучасна відкрита агресія російської федерації до України, нищили та продовжують нищити українські православні святині. Охорона християнських святинь та створення нових туристичних маршрутів є одним із важливих завдань пам'яткоохоронної та екскурсійної діяльності Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (далі НІЕЗ «Переяслав»), спрямованої на відродження української духовності.

Михайло Іванович Сікорський (1925-2011), генеральний директор НІЕЗ «Переяслав», залишився в історії не тільки як відомий історик-краєзнавець, археолог, етнограф, а ще й охоронець та зберігач нерухомих об'єктів культурної спадщини українського народу, сакральних православних святинь.

На території Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини знаходиться 107 пам'яток народної дерев'яної архітектури, із них 5 церковних православних святинь, що не виділяються в окрему категорію та розглядаються у загальному контексті пам'яткоохоронної музейної діяльності. М. Сікорський так пояснив доцільність і важливість зберігання в церквах музейних експонатів у радянську добу: «Тут прикро іноді вислуховувати, що саме музейники знищували церкви, перетворювали на музеї. Це тільки частина істини. Я беру на себе відповідальність сказати, що храм уцілів у часи людського ідеологічного тиску саме завдяки музею. Коли б не музей, то храм був би або зруйнований, або загинув, або перетворився б на руїну ...» [1].

Однією із перших, перенесених на територію скансену є **Церква Покрова Пресвятої Богородиці з с. Острійки Білоцерківського району Київської області 1606 р.** На даний час у церкві відтворено інтер'єр православного храму, зберігається фрагмент іконостасу II пол. XIX ст. роботи народних майстрів. На території двору Покровської церкви розташовано дзвіницю сер. XVIII ст., сторожку поч. XIX ст., козацький некрополь [2]. Важливою ділянкою роботи музейних працівників є збереження та популяризація найдавнішої православної

святині. Також в колекції культових пам'яток скансену зберігається **Церква Трьохсвятительська з с. Пищики Сквирського району Київської області**, що була збудована в 1651 р. В 1930 р. церква була закрита. На середину ХХ ст. втратила своє значення і переживала період значної руйнації. Постановою Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970 церква була визнана пам'яткою архітектури національного значення. Враховуючи аварійний стан та неможливість консервації в автентичному середовищі, в 1981 р. реставраційною бригадою заповідника перевезена на територію музею [3]. На даний час у пам'ятці створено Музей українського рушника.

Церква Св. Параскеви з с. В'юнище Переяслав-Хмельницького району Київської обл., потрапила до музею зусиллями місцевих жителів. Щоб зберегти церкву, громада села звернулася до М. І. Сікорського, з проханням про перевезення культової споруди з зони будівництва водосховища. У 1973 р. церкву було реставровано на найвищому пагорбі скансену. На даний час споруда має культурно-просвітницьке та культове значення, тут відтворено експозицію окремого тематичного музею [4].

Церква Св. Георгія з с. Андруші Переяслав-Хмельницького району Київської області 1768 р., на західній околиці села, на березі Дніпра, на пагорбі, була побудована місцевими майстрами. У серпні 1845 р., перебуваючи в Переяславі, Т.Г. Шевченко приїздив в с. Андруші, де зробив два малюнки під одною назвою «Андруші», на одному з яких зобразив церкву Св. Георгія. На початку 30-х рр. ХХ ст. церкву закрили та влаштували в ній зерносховище, а потім клуб. У зв'язку з будівництвом Канівського водосховища, церкву Св. Георгія перевезли та встановили в музеї [5]. Ось один із записів книги відгуків: «06.09.2019 р. Я жителька Андрушів, дуже приємно відвідувати місця свого дитинства. Церкву пам'ятаю, як приходили на служіння на свята, особливо коли було храмове свято дуже багато було людей, продавались при вході цукерки. Дякую Михайлу Івановичу, покійному, що переніс і збудував нашу церкву. Я згадую, висіли красиві рушники і блистіли ікони, не даром кажуть, що красиво, як у церкві. Тенетко Л.В.» [6]. У церкві проводяться тематичні виставки, заходи з вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка та відбуваються зустрічі жителів затоплених водами Канівського водосховища територій.

Парафіяльна церква с. Сухий Яр Ставищенськогор-ну Київської обл., за різними даними 1748 р. (1774 р.) будівництва. На середину ХХ ст. в результаті соціальних катаклізмів втратила своє культове значення і переживала період значної руйнації. Постановою Ради Міністрів УРСР церква в с. Сухий Яр була визнана пам'яткою архітектури національного значення. Враховуючи аварійний стан і неможливість консервації в автентичному середовищі, в 1981

р. церкву перенесено на територію скансену. З 1986 р. у ній функціонував музей атеїзму, а з 1996 р. було створено експозицію, що розповідає про історію Української Православної церкви [7].

В 2008–2010 роках було проведено значний комплекс робіт з ремонту, охорони та реставрації православних святинь. При цьому забезпечено збереження автентичності, культурної, історичної, естетичної, релігійної та наукової цінності пам'яток. Популяризація сакральних об'єктів культурної спадщини є важливим чинником формування української духовності, національної свідомості та історичної пам'яті. Тож музей-скансен пропонує своєму відвідувачу не тільки постійні експозиції та досить велику територію з визначними пам'ятками сакральної архітектури, тут постійно створюються нові тимчасові виставки, розробляються нові тематичні екскурсії та маршрути, проводяться свята. Для самостійного відвідування пропонуються путівники, карти-схеми, на території розміщені вказівники, а інформацію про об'єкти та експозиції можна прочитати за допомогою QR – кодів. Щоб задовольнити різноманітні потреби відвідувачів та щораз залучати нових, ще потрібно багато зробити, зокрема потребує поліпшення транспортна інфраструктура, облаштування під'їздів та доріг до музею тощо.

1. *Сікорський М.* Моє життя – мої музеї... [Текст] : Збірка матеріалів на пошану пам'яті Героя України М.І. Сікорського. – Переяслав-Хмельницький: ФОП О. М. Лукашевич, 2012. – 236 с.
2. Технічний паспорт ПА-28. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Відділ фондів. Інвентарна книга «Рукописні документи» Шифр «Р». Фонди НІЕЗ «Переяслав». (Острійки).
3. Технічний паспорт ПА-69. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Відділ фондів. Інвентарна книга «Рукописні документи» Шифр «Р». Фонди НІЕЗ «Переяслав». (Пищики).
4. Технічний паспорт ПА-(номер відсутній). Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Відділ фондів. Інвентарна книга «Рукописні документи». Шифр «Р». Фонди НІЕЗ «Переяслав». (Св. Параскеви).
5. Технічний паспорт ПА-13. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Відділ фондів. Інвентарна книга «Рукописні документи». Шифр «Р». Фонди НІЕЗ «Переяслав». (Св. Георгія).
6. Книга пам'яті жителів затоплених сіл Переяславщини. Рукопис. С. 44.
7. Технічний паспорт ПА-72. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Відділ фондів. Інвентарна книга «Рукописні документи». Шифр «Р». Фонди НІЕЗ «Переяслав». (УПЦ)

КУЛЬТОВІ СПОРУДИ КИЇВЩИНИ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В ТУРИЗМІ

За роки незалежності туризм в Україні сформувався як самостійна особлива та високоприбуткова галузь економіки, в якій мають місце значні диспропорції в структурі, зумовлені високими темпами розвитку міжнародного туризму і низькими-внутрішнього. В результаті цього питома вага міжнародного туризму в загальній кількості туристів у 2019 р. досягла 91,5%, а внутрішнього – знизилась до 8,5%.

Ми вбачаємо вирішення проблеми прискорення темпів розвитку внутрішнього туризму полягає у пріоритетному розвитку таких нових видів туризму, як релігійний, етнічний, сільський та екологічний.

Розглянемо особливості розвитку релігійного туризму в Київщині по якій є непогана статистика. За даними Київського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, станом на 1 січня 2014 року в Київщині було 179 православних храмів, з них 13 соборів, 8 монастирів та 158 церков. Фахівцями-архітекторами зазначеного центру визначено як пам'ятки архітектури 60 православних храмів, що становить 34% їх загальної кількості. Це, звичайно, дуже мало. Більш того, ці культові пам'ятки вони поділяють на дві групи: 32 храми належить до пам'яток національного значення (53%), а 47% – місцевого значення.

Важливо підкреслити принципові відмінності відвідування храму туристами від вірян та паломників. Туристи відвідують храм з метою пізнання основ культової архітектури та сакрального мистецтва, а також отримання певного емоційного та естетичного враження. Для паломників і вірян храм – це місце богослужіння та молитви. Тому, ми вважаємо, що не існує паломницького туризму, паломництво є подорожжю вірян до святих місць для участі в службі божій.

Після уточнення сутності релігійного туризму важливим є питання порядку відвідування храму – культової пам'ятки. Спочатку екскурсовод розповідає про особливості розташування храму у місті, селищі чи селі. На центральній площі, на пагорбі, березі річці тощо. Потім туристи оглядають храм ззовні, привертають увагу на його величину, кольорове оздоблення, кількість, форму і колір бань, дзвіницю. Далі екскурсовод подає головну інформацію: рік побудови, автор проекту, архітектурний стиль, якісь унікальні епізоди з історії храму.

Слід звернути увагу туристів на архітектурне оформлення фасаду культової споруди з портиком, як правило, оздобленим колонами, або пілястрами.

Потім туристи входять у храм і оглядають його інтер'єр. Починають з іконостаса як головного художнього виробу, який частіше буває дерев'яним різьбленим, але зустрічаються й мармурові. У деяких соборах іконостаси розкішні семиярусні, але частіше двох-трьохярусні. Наступним етапом є ознайомлення з настінним розписом, художніми композиціями на релігійні теми та найбільш цінними іконами. На завершення екскурсовод має розповісти про особливості внутрішньої планувальної структури храму (центральный неф, приділ, притвір тощо). Відвідавши храм, туристи одержують велике емоційне та естетичне задоволення.

Аналіз мережі православних храмів Київщини показав, що 38 храмів розташовано у містах, що становить 21% їх загальної кількості, 14 у селищах міського типу і 127 або 71% у сільській місцевості. Звичайно у містах близько половини храмів взято на облік як пам'ятки архітектури, у селах лише третина храмів є пам'ятками архітектури. Проте це 40 храмів, зовсім немало. Різниця з міськими лише в тому, що про міські культові пам'ятки знає туристична громадськість, про них згадується у путівниках по містах області, а про сільські культові пам'ятки нічого не відомо пересічному українцю.

Тому актуальною науковою проблемою є дослідження краєзнавцями, мистецтвознавцями, архітекторами та релігієзнавцями сільських культових споруд, оцінка їх як пам'яток архітектури та мистецтва, а також підготовка і видання по ним популярних буклетів, проспектів, чи путівників. Слід зазначити, що художню цінність київських храмів ніхто з мистецтвознавців не досліджував і не оцінював, на превеликий жаль. Єдина в Київщині культова пам'ятка з її високим рівнем сакрального мистецтва – це Покровська церква у с. Пархомівці, Білоцерківського району, оздоблена унікальними фресками відомого російського художника Миколи Реріха. Рекламу цій церкві зробили російські туристи.

Актуальною є проблема підготовки висококваліфікованих кадрів екскурсоводів, які б знали основи релігієзнавства, культової архітектури та сакрального образотворчого мистецтва.

Не менш важливою проблемою є розробка спеціальних релігійно-туристичних маршрутів. Нами розроблено маршрут «Пам'ятними місцями митрополита Петра Могили» по київській приміській зоні. Маршрут починається в Києві. Туристи відвідують церкву св. Пантелеймона, розташовану поблизу станції метро «Нивки», де оглядають у правову нефі великий портрет Петра Могили. Далі шлях туристів пролягає до села Білогородка, одного з найдавніших сіл Київщини, заснованого у 990 р. київським князем Володимиром, яке неоднора-

зово відвідував Петро Могила. Туристи оглядають церкву Дванадцяти апостолів. Наступна зупинка туристів у с. Михайлівка – Рубежівка, розташоване неподалік Ворзеля. Це село займало особливе місце в житті Петра Могили. У 1620р. він купив у ньому землю, збудував будинок, в якому жила його родина, заснував пустинь Києво – Печерського монастиря. За його кошти у селі збудовано дерев'яну церкву, яка у 1835 р. від удару блискавки згоріла, на її місці збудовано муровану церкву, яку у 1903 р. селяни розібрали і відновили дерев'яну, якою вона була за часів митрополита. Оглянувши Михайлівську церкву, туристи фотографуються біля пам'ятника Петра Могили, що постав поблизу церкви. Наступним туристичним об'єктом є Покровська церква у селищі Гостомель. На фасаді її висить пам'ятна дошка з барельєфом Петра Могили. Вона інформує, що у 1626 р. у селищі проживав Петро Могила. У церкві висить ікона митрополита, а біля церкви нещодавно поставили високу гранітну стелу із зображенням Петра Могили на весь зріст. На цьому запропонований нами релігійно – туристичний маршрут завершується.

При розробці релігійно-туристичних маршрутів по сільській місцевості Київщини необхідно включити відвідування декількох дерев'яних церков. Річ у тім, що із 122 сільських церков дві третини є – дерев'яними, збудованими у XVIII-XIX ст. Вражає те, що переважна більшість їх розташована не у північній поліській, а у південній лісостеповій зоні бідний на лісові ресурси.

Дерев'яні церкви є складними витворами українських майстрів, що характеризують не лише високий рівень будівельної майстерності її творців, але й українські традиції, художні смаки та духовну ауру. Перебуваючи в дерев'яній церкві, туристи відчують якусь одуховленість, гармонію та отримують незвичне емоційно-естетичне враження.

Бучко Жанна

ДЕРЕВ'ЯНІ ХРАМИ ВИЖНИЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЯК ОБ'ЄКТИ ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

Дерев'яні культові пам'ятки, які збереглися на території Вижницької територіальної громади, мають особливу цінність. Попри те, що вони досі використовуються православними релігійними громадами, ці об'єкти становлять пізнавальний інтерес. Тому метою статті є аналіз та узагальнення особливостей таких сакральних об'єктів щодо можливості їх використання в туризмі. Для зацікавлених користувачів запропоновано екскурсійний маршрут з відвідуванням дерев'яних храмів протяжністю майже 55 кілометрів.

Маршрут проходить кількома поселеннями, що входять до Вижницької об'єднаної територіальної громади (Мілієве, Іспас, Майдан, Вижниця, Виженка, Багна, Черешенька) й охоплює огляд 8-ми дерев'яних храмів. Тут можна побачити оригінальні неповторні пам'ятки дерев'яної сакральної буковинської народної архітектури та насолодитися красою неймовірних гірських та передгірних краєвидів долини р. Черемош та Карпатських гір. Узагальнена інформація про ці об'єкти подана в таблиці 1.

Таблиця 1

Відомості про дерев'яні церкви Вижницької територіальної громади

№	Населений пункт	Храмове свято	Час спорудження	За джерелом зі списку літератури
1	Багна	Св. Параскеви	1867	[2]
2	Виженка	Св. Іоана Нового Сучавського	1792-1798	[3]
3	Виженка	Св. Миколая	1925	[1]
4	Вижниця	Св. Дмитрія	1883	[1]
5	Іспас	Вознесіння Господнього	1876	[3]
6	Майдан	Св. Дмитрія	1879	[3]
7	Мілієве	Св. Параскеви	1855	[3]
8	Черешенька	Св. Миколая	1905	[3]

Туристи, які подорожують до Вижниці, рідко зупиняються на під'їздах до неї, прагнучи передовсім потрапити до Карпат, на берег Черемоша, чи власне до самого райцентру – столиці ремесел та традицій. А проте у мальовничих передгірних селах – Мілієвому, Іспасі, Черешеньці – приховано багато цікавинок, які доступні вдумливому та небайдужому туристу. Про них можна довідатися, розпочавши маршрут у селі Мілієве. Для цього варто звернути в центрі села праворуч, і бокова дорога приведе до церкви святої Параскеви Сербської – однієї з пам'яток дерев'яного зодчества Буковини.

Церкву почали зводити в 1855 році на місці старої, про яку згадують в другій половині XVIII ст. Роботи проводили спільним коштом місцевої громади і мілієвської багатой родини пана Флондора Алботи. Зовнішні стіни церкви первинно були покриті гонтом, на який у 1988-1989 роках було набито бляху, а у 2010-х роках — пластикову вагонку. Церква дерев'яна, тризрубна, триверха. Після останнього ремонту церква та дзвіниця втратила свій первинний вид. Так під опасанням зовнішні стіни оббиті фальш-брусом, над опасанням четвериків та восьмериків — пластиковою вагонкою. У церкві встановлені пластикові вікна. Дахи і верхи церкви покриті новою бляхою. З південно-східного боку від

церкви розташована дерев'яна двоярусна дзвіниця, яка також оббита пластиковою вагонкою та фальш-брусом.

Кожен мешканець Мілієва знає й пишається своїм талановитим земляком – Дмитром Загулом – українським поетом-символістом, літературознавцем, критиком, публіцистом, перекладачем, педагогом, громадським діячем. У Мілієвому можна відвідати кімнату-музей Дмитра Загула в Мілієвській школі.

У наступному селі Іспас варто відвідати трикупольну Церкву Вознесіння Господнього, що належить до гуцульської школи народного монументального будівництва. Церква, розміщена на підвищенні в центрі села, належить до гуцульської школи народного монументального будівництва. Споруда дерев'яна, п'ятизрубна, хрещата в плані, триверха. Збудована зі смерекових наполовину розпилених колод. Стоїть на високому кам'яному потинькованому цоколі. Складається з квадратних у плані, рівних за шириною нави і бабинця, трохи вужчої, видовженої по осі схід-захід п'ятистінної вівтарної частини і коротких прямокутних бічних рамен. Обабіч вівтарної частини під піддашшям прибудовані квадратні в плані ризниці, перед західною стіною бабинця теж під піддашшям влаштовані сіни. У 1955 році відремонтовано цоколь церкви. У 1980 помальовано інтер'єр. У 1990 році зашито бляхою стіни. Церква з дзвіницею утворюють єдиний архітектурний ансамбль, характерний для українського народного будівництва. Протягом 2010-2012 р.р. збудована нова дзвіниця.

Мешканці Іспаса пишаються своїм талановитим земляком – художником Темістоклем Вірстою й охоче покажуть його будинок, де народився митець.

Наступною можна оглянути дерев'яну церкву Святого Дмитра, що в селі Майдан. Але для цього слід зробити радіальне відхилення з автошляху та подолати в обидва кінці майже 20 кілометрів. Церква розташована на південній околиці села, біля з'єднання двох головних доріг. Тризрубна одноверха, невелика з виразно ширшою навою. Вхід до церкви з півдня через бабинець. Стіни над опасанням традиційно для цього краю оббиті бляхою. З північної сторони бабинець і вівтар без вікон. Дзвіниця дерев'яна двоярусна, стоїть з південного сходу від церкви. Прицерковну територію оточує дерев'яна огорожа [2].

До наступної церкви, що знаходиться на околиці м. Вижниця в колишньому присілку Рівня, слід подолати майже 30 кілометрів. Цей храм освячений на честь святого Дмитра у 1883 році, що нагадує більш ранні дерев'яні церкви Гуцульщини, характерні для Івано-Франківщини. Проте, відрізняється від них значним виносом бокових прибудов нави. Церква тризрубна, триверха. Масивний восьмигранний купол над навою повторюється у вівтарній частині та над бабинцем, проте над ними ці куполи менші за розміром за центральний купол. Різноманітність силуету церкви надає її розташування на схилі пагорба, внаслідок

док чого стіни мають різну висоту. Відразу за церквою починається стежка, яка веде до урочища Гуцулового, до якого часто навідувався відомий співак, Герой України Назарій Яремчук, який і народився неподалік. Тож туристам варто відвідати його меморіальний музей-садибу.

Далі шлях маршруту пролягає до с. Виженка. На початку села, при впадінні в річку Виженка невеликого струмка, з правого боку на високому пагорбі стоїть дерев'яна церква Івана Сучавського. Це один з найяскравіших зразків буковинського дерев'яного храму перехідного типу від хатнього до одноверхого. Пам'ятка, яку зведено 1792 р., залишилася практично незмінною, за винятком невеликої рубленої ризниці, прибудованої до південної стіни вівтаря наприкінці ХІХ ст., а також каркасного притвору прямокутної в плані форми, влаштованого в 1-й половині ХХ ст. на захід від бабинця. У 1970 р. проведено комплексну реставрацію споруди, що не лише сприяло відновленню первісного вигляду пам'ятки, але й підвищило рівень її цілісності та завершеності. Пам'ятка відзначається високим рівнем збереженості первісних елементів, серед яких вирізняється складний за конфігурацією фігурний виріз у західній стіні центрального зрубу, що є одним з найвишуканіших зразків художнього вирішення переходу від бабинця до нави [1].

У центрі Виженки знаходиться ще одна святиня - дерев'яна трикупольна церква Св. Миколая (1925 р.). Проте, значно відомішою за цю церкву є вкрита гонтом капличка, що знаходиться поруч. Зведена в першій половині ХІХ ст., вона примітна своїми написами на передній стіні про важке життя під панщиною у 1820 р., голод і холеру 1866 року.

Повернувшись із Виженки через Вижницю в напрямку Берегомету, піднімаємося стрімким серпантинном на невисокий перевал й опиняємося в мальовничій Багненській долині, яка колись слугувала праруслем давнього Черемошу. Тепер на цьому місці струменить лише невелика річка Міхідра, ліва притока річки Серет. В с. Багна варто відвідати церкву Святої Параскеви, побудовану у 1867 році в Вижниці та перенесену сюди у 1930 році. Церква – «хатнього» буковинського типу з невеликими прибудовами до бабинця і вівтарної частини. Поряд збереглася дзвіниця.

Відразу за Багною починається село Черешенька. На центральній вулиці села стоїть дерев'яна Миколаївська церква, побудована у 1903 – 1905 роках і ледве не втрачена за часів СРСР. У 2003 році церкву відреставровано, а на її базі планується побудова першого на Буковині жіночого монастиря на честь святого Миколая Української православної церкви Київського Патріархату.

Дерев'яні церкви, що розташовані на території Вижницької територіальної громади, відрізняються часовим, архітектурним та композиційним різноманіт-

тям, що дає можливість їх використання для пізнавального туризму та створення екскурсійного маршруту, який представлений у цій статті.

1. Дерев'яні храми України. URL: www.derev.org.ua
2. Дерев'яні церкви Західної України. URL: <http://decerkva.org.ua/che/bahna.html>
3. Чучко М. Православні культові споруди Буковини: Дерев'яні церкви та дзвіниці середини XIV- початку XX століть. – Чернівці: Букрек, 2011. – 188 с.

Ткаченко Віктор

САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА ПЕРЕЯСЛАВА ЯК ОБ'ЄКТ ТУРИСТИЧНОГО МАРШРУТУ

Для функціонування кожного суспільства важливим являється світогляд людей та бачення навколишнього світу. Недостатність інформації у письмових джерелах спонукає дослідників звертатись до археологічних матеріалів, зокрема до пам'яток сакрального характеру – це дає можливість більш точно і повніше розкрити духовний бік життя різних прошарків населення починаючи із соціальної верхівки й закінчуючи рядовим людом [1, 101].

Сакральна культура українського народу багата та багатогранна. Саме їй в останній період часу відводиться багато уваги сучасними науковцями.

Серед сакральних об'єктів для туристичного огляду в Переяславі слід виділити культові споруди та поховальні пам'ятки, про які й піде мова далі.

Окремим сакральним комплексом, з якого варто розпочати туристичний маршрут, на території давнього Переяслава виділяється давньоруський дитинець міста. У кінці XIX ст. тут було відкрито Успенську церкву XI ст. та у 1952 р. залишки невеликої церкви XI ст. У 40–80-х роках XX ст. було розкопано Єпископський двір XI ст. із низкою монументальних кам'яних споруд: собор Св. Михайла, церква Св. Федора (надворотна), Єпископський палац; неподалік церкви Воздвиження та Андрія біля воріт. На території «окольного міста» Переяславля Руського було розкопано ще дві сакральні пам'ятки: Спаська церква-усипальня XI ст. та Воскресенська церква XII ст. [2].

Про архітектурну споруду Михайлівський собор (споруджений 1089 року), М. Сікорський та Д. Швидкий зазначили, що «за розмірами та багатством внутрішнього оздоблення (*його*) можна порівняти з Софією Київською, Чернігівським Спасом, Успенською церквою Печерської Лаври [3, с. 33]. Також необхідно відзначити й те, що в прибудовах біля стін Михайлівського собору XI ст. містилися поховання переяславських князів. За результатами його розкопок, на початку 80-х рр. XX ст., над ним споруджено павільйон у якому розміщено

музей архітектури давньоруського Переяслава, де демонструються фундаменти собору та матеріали з його археологічних розкопок.

Цікавим для огляду є й інший археологічний об'єкт, пам'ятка архітектури, Спаська церква-усипальня XI ст. над якою також споруджено павільйон та розміщено археологічний музей з оригінальними музейними експонатами. Зокрема, тут представлено хорос-люстру XI ст. із Михайлівського собору, свічник XII ст. та інші предмети.

На жаль мусимо констатувати, що сакральні споруди XI–XII ст. у Переяславі не збереглися, адже після навали монголів у 1239 р. та героїчної його оборони під керівництвом єпископа Сільвестра, вони були зруйновані.

Після декількох століть занепаду місто поступово відроджується, а разом із ним відновлюються старі храми, будуються нові.

До комплексу сакральних пам'яток Переяслава належить і церква Святого Архангела Михаїла, що розташована на залишках фундаментів Михайлівського собору XI ст. Відомостей про точну дату будівництва дерев'яної церкви, якою очевидно вона була першопочатково, немає. Проте, джерела початку XVIII ст. засвідчують, що церква існувала та згоріла і довгий час не відбудовувалася. І тільки в середині цього століття почали зводити мурований храм, пізніше на цій території було збудовано ще й будівлю трапезної з дзвіницею. Сьогоднішнє приміщення церкви збудоване очевидно у 1743-1750 рр. завдяки старанням та наполегливості переяславського єпископа Арсенія Берла. Певний період часу на цій території існував Михайлівський монастир. З приходом радянської влади церква була закрита, а приміщення націоналізовані. Упродовж 30-40-х рр. XX ст. вони використовувалися як складські приміщення. «Заготльону». І тільки в 1956 році, після реставрації, тут було відкрито етнографічний відділ краєзнавчого музею. З часом створено експозицію Музею народного одягу Середньої Наддніпрянщини. У 2010 році будівлі були передані церковній громаді.

На території Переяславського дитинця знаходиться ще одна сакральна споруда – це собор Успіння Пресвятої Богородиці. Сьогоднішня будівля стоїть на тому місці, де в 1098 р. стояла князівська церква, споруджена Володимиром Мономахом. Як уже згадувалося, церква була зруйнована у 1239 р. І тільки у 1568 р. було відновлено церкву, але у дерев'яному вигляді. Дерев'яні храми проіснували до кінця XIX ст. І лише в 1896 р. було збудовано та освячено новий цегляний храм, що існує і до нині.

Як свідчать архівні джерела, однією із перших, під час відродження Переяслава у XVI ст. була відновлена церква Воскресіння Христового, саме на тому місці, де стояв храм XII ст. Перші згадки про існування дерев'яної са-

кральної споруди датуються 1600 р. У цей час храм «мав статус головного полкового храму» козаків Переяслава. Певний період часу (до 1713 р.) у ньому перебували мощі Святого Макарія [4]. Продовж XVIII–XIX ст. церква неодноразово перебудовувалася, а після приходу більшовиків, у 1935 р. її спалили. Проте, в кінці 80-х рр. XX ст. над залишками Воскресенського храму XII ст., за проектом В. Харламова було вирішено здійснити його реконструкцію, яку завершено на початку 2000-х рр. У 2006 р. новий храм Воскресіння Христового був освячений патріархом Філаретом. Сьогодні – це Воскресенська церква, громада якої належить до ПЦУ.

Неподалік від храму Воскресіння Христового знаходиться Свято-Троїцька церква. Як зазначає Л. Набок «вперше назва Свято-Троїцької церкви засвідчена антиохійським архідияконом Павлом Алеппським на сторінках його подорожніх записок по Україні в 1655 р.» [4, с. 93]. Як переважна більшість церков того часу вона була дерев'яна, зазнавала перебудов і внаслідок потрапляння у неї блискавки, у 1791 р., вщент згоріла. Сьогоднішня мурована кам'яна споруда була освячена в 1804 р. Церква «двоюрсна, одноверха з прибудованою дзвіницею. В основу планування покладений витягнутий прямокутник у вигляді ковчег з півкруглою вітварною абсидою» [4, с. 96]. За весь час існування, не зважаючи на різні історичні катаклізми, у церкві проводилися богослужіння, а в 1999 р., у стінах храму, були освячені герб і прапор древнього міста Переяслав.

Продовжуючи огляд центральної частини Переяслава, увагу відвідувачів привертає величний Вознесенський собор і дзвіницею. Варто зазначити, що ініціатором будівництва собору став Іван Мазепа. Для цього він виділив 10 тис. золотих карбованців. Сюди ж він подарував і Пересопницьке Євангеліє на якому приймає присягу Президент України. У 1770-1776 рр. на кошти переяславського єпископа Іова Базилевича збудовано дзвіницю Вознесенського собору. Комплекс будівель має статус пам'ятки національного значення.

Церква Святих Бориса і Гліба, будівництво якої розпочато у 1839 р. та завершено й освячено в 1840 р. споруджена у мікрорайоні міста «Борисівка», колишнє однойменне село. Історія її цікава тим, що вона побудована на місці трагічної події 1015 р., коли юного князя Бориса вбито на березі річки Альта. У 1664 р. на цьому місці було встановлено кам'яний хрест, над яким через певний період часу була встановлена капличка. Нині хрест перебуває в межах храму. Зазначимо, що ще «до початку XIX ст. в Переяславі склалася традиція ходити хресною ходою з Вознесенського монастиря до каплички» [4, с. 106].

На території міста, у мікрорайоні «Підварки» знаходиться ще одна церква – храм Апостолів Петра і Павла. Як зазначає Л. Набок вона була заснована у 1726 р. та згоріла у 1788 р. Нову дерев'яну церкву, мешканці Підварок збудува-

ли, у 1795 р., на іншому місці, яка проіснувала майже три століття, яка у 1935 р. навмисно спалена.

У 2004 р. за ініціативою УПЦ Київського патріархату на старому місці постав новий храм, освячений, як і попередній, на честь Апостолів Петра і Павла [4, с. 103].

На сьогодні у місті є ще один наявий храм у цьому ж мікрорайоні, який має свою архітектурну особливість та відрізняється від інших церковних споруд міста. 8 грудня 2018 р. Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України звершив Чин освячення новозбудованого храму на честь Святого рівноапостольного князя Володимира Великого.

Отже, Переяслав має значний туристичний потенціал з огляду сакральних споруд та місць паломництва українців. Якщо врахувати й можливості Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», що знаходиться в межах міста та на території якого є низка сакральних споруд XVII–XIX ст. – це може бути окремий туристичний маршрут для зацікавлених туристів.

1. Моця О. Сакральні комплекси Переяславської землі. *Наукові записки з української історії: зб. наук. статей*. Переяслав-Хмельницький, 2003. Вип. 14. С. 101–105.
2. Ткаченко В. Сакральні комплекси міста в дослідженнях співробітників НІЕЗ «Переяслав»: історіографічний аспект. *Могілянські читання 2007 року: Зб. наук. пр.: Музейники ХХ століття – дослідники української сакральної культури / Нац. Києво-Печер. істор.-культ. заповідник*. Київ: Фенікс, 2008. С. 155–161.
3. Сікорський М., Швидкий Д. На землі Переяславській. Київ: Наукова думка, 1971. 208 с.
4. Набок Л., Колибенко О. Православні храми Переяславщини: історія, дослідження, сучасність. Київ: Тип. від „А” до „Я”, 2007. 176 с.

Кочан Василь, Пеняк Павло

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ТУРИСТИЧНОГО КЛАСТЕРА НА БАЗІ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ МІЖГІРЩИНИ (ХУСТСЬКИЙ РАЙОН ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Як відомо, однією із важливих складових історико-культурної спадщини України є сакральна архітектура. Впродовж багатьох століть вона була тим об'єктом, куди вкладались найкращі творчі досягнення народу. Це стосується архітектурного образу церковних споруд, їх внутрішнього оздоблення, духовної складової, яка знайшла відображення в світогляді, обрядах, традиціях. Зростаючий інтерес суспільства до сакральних споруд не лише як до культових будівель, але й як до туристичних атракцій вимагає теоретичного і практичного осмислення шляхів їх нового використання [6].

Досвід ефективності функціонування туристичних кластерів в Україні практично відсутній, що обумовлено, насамперед, прогалинами у нормативно-правовому регулюванні такого напрямку. Його здебільшого розглядають як систему інтенсивної виробничо-технологічної та інформаційної взаємодії туристичних підприємств, постачальників базових та додаткових послуг для створення туристичного продукту [2]. На нашу думку, така дефініція є не досить коректна, оскільки абсолютно не відображає можливості участі інших секторів – державного, громадського, науково-освітнього. З управлінської точки зору, розгляд туристичного кластера як форми соціального діалогу є надзвичайно цінним, оскільки дає змогу оптимізувати процес реалізації механізму державного управління на регіональному рівні.

Формування туристичного кластера – це не стихійний, а систематизований, чітко впорядкований процес, який вимагає змістовного методологічного підґрунтя з метою ефективної його організації. У сучасних умовах розвитку світового господарства кластери виникають не тільки в традиційних галузях економіки, а й у сфері послуг, а отже і в туристичній індустрії. В туризмі кластер трактується як система взаємодії туристичних підприємств, що сконцентровані географічно і використовують спільні туристичні ресурси. Кластеризація – це процес концентрації за ознакою територіальної близькості підприємств і споріднених сфер економіки. Кластер стає засобом для подолання замкнутості на внутрішніх проблемах, інертності, непохитності, негнучкості і змов між суперниками, які зменшують або повністю блокують сприятливий вплив конкуренції і появу нових фірм [3].

Механізм вдосконалення ринкових інститутів через кластери досить ефективно працюватиме і в туризмі, який за своєю суттю є інтегруючою сферою економіки. До туристичних кластерів відносяться групи підприємств, сконцентрованих географічно в межах регіону, які спільно використовують туристичні ресурси, спеціалізовану туристичну інфраструктуру, локальні ринки праці, здійснюють спільну маркетингову та рекламно-інформаційну діяльність [1, с. 96].

На наш погляд, розуміння туристичного кластера на базі сакральної архітектури – це система інтенсивної виробничо-технологічної та інформаційної взаємодії туристичних підприємств, постачальників базових та додаткових послуг, наукових інституцій для створення та просування спільного сакрально-туристичного продукту та виявлення нових шляхів використання сакральних ресурсів. Аналіз джерел, присвячених формуванню туристичних кластерів, дозволяє розробити схему їх функціонування на базі використання сакральної архітектури. До компонентів такого кластера належать: власне сакральна архітек-

тура, туристична інфраструктура, регіональні туроператори і турагенти, місцеві органи влади, бізнес, громадськість, управлінський орган – Центр розвитку туристичного кластера, наукові та навчальні заклади. Ключовими компонентами, які формують базу цього кластера, є сакральна архітектура й туристична інфраструктура. Сакральна архітектура виступає головною атракцією і метою подорожі для туриста. Основними типами сакральних споруд є церкви, костели, собори, мечеті, монастирі, мавзолеї тощо. Історично так склалося, що будівництво культових споруд йшло паралельно із формуванням соціально-культурного середовища території, а нерідко й було поштовхом до розвитку культури, мистецтва, духовних й прикладних знань того чи іншого народу або людства загалом. Тому сакральна архітектура виступає джерелом знань не лише про епоху, в яку вона побудована, а й про культуру і світогляд населення того чи іншого регіону [6].

Під час подорожі туристи, окрім задоволення духовних потреб, потребують і побутових зручностей, основу яких і покликана задовольняти вагома складова кластера – туристична інфраструктура: заклади розміщення та харчування, транспортна доступність до об'єктів сакральної архітектури, телекомунікаційні послуги, банківські та фінансові послуги, туристичні інформаційні центри з наявними можливостями екскурсійного обслуговування та рекламно-сувенірною продукцією. Особливістю створення туристичного кластера є наявність координаційного центру, що, як правило, являється громадським об'єднанням і ланкою між місцевим населенням та управлінськими інститутами. Адже тільки взаємодія всіх ланок спроможна забезпечити ефективне функціонування туристичного кластера [6].

Основою для формування кластера на Міжгірщині (Хустський район Закарпатської області) є наявна історико-культурна сакральна архітектурна спадщина, яка нараховує 14 церков, з яких 9 дерев'яних (з них 2 церкви XVII ст., 6 – XVIII ст., 1 – XIX ст.) і 5 кам'яних (XX ст.) [5, с. 701-722; 7].

Миколаївська церква (с. Ізки). Побудована в XVII ст. і пережила кілька реконструкцій, що значно змінило її первісний вигляд. Збережені елементи в інтер'єрі вказують на те, що спочатку вона була споруджена з ялинових брусів, що характерно для тодішніх храмів Бойківщини. Разом з храмом до наших днів збереглася дзвіниця. Головною атракцією церкви вважається ікона Богородиці. До нашого часу дійшов різьблений іконостас XVIII ст., а також дерев'яна люстра і свічники.

Церква Святого Миколая Чудотворця (с. Подобовець). Побудована в 1785 р. Для будівництва храму були використані дубові бруси. Поруч з храмом стоїть старовинний хрест, прикрашений розписами, зробленими на початку XX ст.,

що відображають євангельські події. У с. Розтока знаходиться Введенська церква XVII ст. За деякими відомостями, в 1759 році її перебудували і видозмінили. Про проведені роботи свідчить і напис, зроблений на дверях з південного боку храму. Вежа церкви має квадратне планування на два яруси і барокове завершення. Декоративне оформлення церкви збереглося до наших часів.

Окрасою смт Колочава є Святодухівська церква, яка була споруджена у 1795 р. у стилі бароко. Це проявляється насамперед у формі завершення декоративних маківок над апсидою та навою. Звели її без єдиного цвяха. Споруда є найкращим зразком міжгірської храмової архітектури Закарпаття. Архітектура церкви повторює поширений в краї тип тридільного храму з високою каркасною вежею над західним зрубом. Також цей храм називають пам'яткою романовізантійської архітектури. Будівля є дуже старою, а тому припинила роботу як храм ще у минулому столітті. Сьогодні тут розташований краєзнавчий музей Колочава, у якому зберігається пам'ять про розбійника-опришка Миколу Шугая та знаного письменника Івана Ольбрахта. Церква Святого Архангела Михаїла у с. Негровець, як вважається, знаменує собою появу села понад 200 років тому. Це єдиний екземпляр бойківської архітектури, що зберігся в первісному вигляді.

У с. Прислоп милує око церква Святого Миколая Чудотворця, побудована у 1797 р. За формою вона схожа на Введенську церкву в сусідньому с. Торунь. В інтер'єрі церкви є ікони XVI-XVII ст., а також різьблення, що прикрашає багато елементів храму. Справжнім витвором закарпатського середньовічного сакрального мистецтва є церква Різдва Пресвятої Богородиці в с. Пилипець, зведена в 1762 р. У 1841 р. її реконструювали, про що говорить надпис на південній стіні храму. Церква унікальна і тим, що в ній зберігся оригінальний іконостас XVIII ст. Будівництво дерев'яної двоярусної дзвіниці датується 1758 р.

У с. Торунь знаходиться тризрубна Введенська церква, що побудована в 1809 р. Офіційна назва церкви – Церква Введення Пресвятої Богородиці. Вона зведена з ялинових брусів, покрівля храму має два скати і плоске перекриття. Зруб зі східного боку формує занижена покрівля, яка має самостійний, автономний вид. Інтер'єр церкви прикрашає неповторний декор з різьби ручної роботи. Дзвіниця храму зроблена з дерева у вигляді прямокутника на два яруси. Нижній ярус має двоє старовинних воріт, що зберегли дух старовини.

Сакральна архітектура XX ст. представлена дерев'яною Церквою Успіння Пресвятої Богородиці у с. Кужбії, кам'яними храмами Різдва Пресвятої Богородиці у с. Пилипець, Трійці Живоначальної у смт Колочава, Введення в храм Пресвятої Богородиці у с. Розтока, Архангела Михайла у с. Негровець, Петра і Павла в смт Міжгір'я [5, с. 701-722].

Функціонування туристичного кластеру Міжгірщини на базі використання сакральної архітектури потребує створення координаційного незалежного громадського органу при відділі туризму Міжгірської селищної ради. Його потрібно розглядати як інструмент конкурентних переваг, підвищення ефективності і прибутковості функціонування підприємницької діяльності, посилення ділової активності, покращення фінансових показників розвитку підприємств, формування позитивного туристичного іміджу території та оптимізації соціально-економічної ситуації в регіоні [6].

1. Гонтаржевська Л.Г. Ринок туристичних послуг в Україні: Навчальний посібник / Л.Г. Гонтаржевська. Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. 180 с.
2. Гонтаржевська Л.І. Роль туристичних кластерів при формуванні туристичних центрів. *Наукові і практичні проблеми створення і функціонування туристичних центрів і тематичних парків*: Матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції. Донецьк, 2005. С. 15-16.
3. Колесник О.О. Кластерна модель розвитку в Україні. *Економіка. Управління. Інновації*. Електронне наукове фахове видання. 2009. №1.
4. Міжнародний туризм і сфера послуг : підруч. / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Київ : Знання, 2008. 661 с.
5. Сирохман М. Церкви України. Закарпаття. Львів: Видавництво «Мс», 2000. 880 с.
6. Шпарага Т.І. Розробка туристичного кластеру на базі сакральної архітектури у Тернопільській області / Т.І. Шпарага, Ю.В. Тертична. *Географія та туризм*. 2013. Вип. 24. С. 152-162.
7. Міжгірська громада. URL: <https://mizhgirska-gromada.gov.ua/> (дата звернення 08.04.2023).

Блохіна Владислава, Литвин Катерина

ЧЕРНІГІВСЬКІ САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ЯК ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ

Чернігів – затишне та комфортне місто на півночі України з великою кількістю історико-культурних пам'яток. За останні декілька років туристична галузь в місті вийшла на новий рівень. У 2018 р. в Чернігові розпочав роботу КУ «Туристично-інформаційний центр» Чернігівської міської ради (далі - ТІЦ). Основна робота – поширення інформації про місто, культурні події, екскурсії та життя Чернігова загалом. База гідів та екскурсів Черніговом акумульована на електронному порталі ТІЦ. Для зручності комунікації гостей міста з ТІЦ, по місту встановлена туристична навігація з контактами. [13]

У 2018 р. американська телерадіокомпанія CNN включила Чернігів до списку «Ukraine: 11 best places to visit». [3] У 2019 р., місто увійшло в топ відвідувань киян, у 2020 р. спостерігався туристичний «бум» серед відвідувань Чернігова на вікенд туристами з Дніпра, Полтави, Вінниці, Вишгорода, Одеси, а

також іноземцями. Підтвердження тому – акумульовані цифри туристичних зборів: 2018 р. – 277.431 тис. грн., 2019 р. – 853.872 тис. грн. Ковідні 2020 р. та 2021 р. зібрали показники туристичного збору понад мільйон грн. за фактичні неповні роки роботи. [13; 16]

Відтак, до початку повномасштабного вторгнення в Україну, Чернігів посідав вагоме місце у сфері внутрішнього туризму України. Щороку він радо приймав тисячі туристів, які охоче долучались до екскурсійного дослідження одного з найбільш старовинних міст нашої держави. Події весни 2022 р. набули нових сенсів у сприйнятті Чернігова – тепер це не лише північна культурна столиця, або місто з найбільшою кількістю збережених пам'яток домонгольського періоду, а й північний форпост України. Звісно, «розстріляна весна» породила наслідки та втрати, в тому числі важливих історико-культурних пам'яток. [16] Після вигнання російської армії та деокупації Чернігівщини, міста та села регіону поступово повертаються до життя. Чернігів відроджується, незважаючи на всі перипетії та проблеми, місто готується до зустрічей з гостями, туристичні установи шукають інноваційний підхід до нової презентації історико-культурного спадку.

Ключову роль у туристичній сфері Чернігова займають сакральні храми та церкви домонгольського періоду, адже з 19 збережених по всій території України – 5 знаходяться саме в Чернігові. Серед них: Спасо-Преображенський собор (поч. XI ст.), Слєцький монастир (др. пол. XI ст.), П'ятницька церква (кін. XII ст.), Борисоглібський собор (поч. XII ст.), а також найбільший в Україні печерно-архітектурний комплекс, заснований у XI ст. – Антонієві печери з Іллінською церквою. Дві останні згадані пам'ятки на сьогоднішній день функціонують як туристичні установи. [13]

Борисоглібський собор – пам'ятка XII ст., яскравий зразок чернігівської архітектурної школи давньоруського періоду. З 1972 р. Собор входить до складу Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній». Нині Собор функціонує як музейна установа з постійними виставками «Фреска чернігівських храмів», «Архітектура і ремесло Чернігова XI—XIII ст.» та будинок хорової спадщини, де відбуваються концерти духовної музики. [15]

Антонієві печери та Іллінська церква – культовий архітектурно-печерний комплекс заснований в XI ст., один із найкраще збережених не тільки на території України, але і Центрально-Східної Європи. Печери включають в себе три підземні храми XVII ст.: один із них – Феодосія Тотемського – найбільший підземний храм на території України (висота 8,5 м., подібні зазвичай сягають до 5 м.) і найдревніший на території Центрально-Східної Європи. Доречно зазначити, що це єдиний у нашій країні зразок підземної барокової архітектури. Ця

сакральна пам'ятка є пріоритетною під час знайомства з Черніговом як у паломницьких, так і у туристичних маршрутах гостей міста. Антонієвими печерами постійно проводяться екскурсії. [14]

У рамках дослідження, ми провели соціологічне опитування серед жителів та гостей міста щодо туристичного потенціалу міста. Згідно з результатами, для Чернігова питання інноваційного підходу до існуючих екскурсій є актуальним, адже аудиторія прагне нового погляду на наявну історико-культурну спадщину. Більшість жителів та гостей міста позитивно ставляться до наразі наявної, але недостатньо поширеної практики театралізованих екскурсій. Адже вони допомагають краще запам'ятати певні історичні факти, події, персоналії. Жива взаємодія з екскурсантами та інтерактивність залишають позитивні емоції та яскраві спогади. Подібні театралізовані заходи спростовують стереотип, що екскурсія – це суха, академічна, «кабінетна», суто історична розповідь про певну пам'ятку. Вважаємо, що такий підхід необхідно поширювати надалі, на пам'ятках Валу та в Антонієвих печерах, а також впроваджувати на інших туристичних об'єктах.

До того ж, сакральні пам'ятки доречно використовувати або частково використовувати як музейні установи. Яскравим прикладом є згаданий Борисоглібський собор, у якому також проводились концерти духовної музики. І варто вказати, що подібні заходи також привертають увагу людей до цієї пам'ятки. Сакральні об'єкти також можуть бути місцями проведення певних тимчасових виставок, концертів акустичної музики; ці об'єкти необхідно залучати до екскурсійної діяльності, адже вони є «живими» свідками історії. Окрему зацікавленість можуть становити ошатне оздоблення інтер'єрів храмів.

На сьогоднішній день підготовка до туристичного сезону триває: розробляються нестандартні маршрути, модернізуються та урізноманітнюються наявні екскурсії, відбувається підготовка гідів, екскурсіводів, Амбасадорів міста. Сакральні пам'ятки відіграють провідну роль у туристичній сфері Чернігова, тож питання їх використання в екскурсійній діяльності наразі є актуальним.

1. ABOUT US. UNWTO. URL: www.unwto.org/about-us
2. HISTORY. UNWTO. URL: www.unwto.org/history
3. Pavlo Fedykovych. Ukraine: 11 best places to visit. URL: <https://edition.cnn.com/travel/article/11-most-beautiful-places-in-ukraine>
4. TOURISM DATA AND MATCHING PRIORITIES – UKRAINE. UNWTO. URL: www.unwto.org/europe/ukraine
5. Ангелко І.В. Сучасний стан та перспективи розвитку туристичної галузі в Україні // Український соціум. – Випуск №2 (49). 2014. – С. 71-79.
6. Гаврилишина Н.А. Туризм в Україні // Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Туризм в Україні](https://vue.gov.ua/Туризм_в_Україні)

7. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про туризм" щодо розширення кола суб'єктів надання готельних послуг" (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 31, ст.24). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1441-20#n2>
8. Закон України "Про туризм" (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 31, ст.24). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Крижева Т. Російська авіація розбомбила готель «Україна» у центрі Чернігова. URL: <https://suspilne.media/216605-rosijska-aviacia-rozbombila-gotel-ukraina-u-centri-chernigova/>
10. Положення про Державне агентство розвитку туризму України (від 24 грудня 2019 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1162-2019-%D0%BF#n11>
11. Сафарова О. 40 тисяч туристів відвідали Чернігів у жовтні: чим приваблює "місто легенд"? URL: <https://suspilne.media/179964-40-tisac-turistiv-vidvidali-chernigiv-u-zovtni-cim-privablue-misto-legend/>
12. Туризм в Україні. Україна: Інформаційно-довідковий сайт «Україна». URL: http://proukraine.net.ua/?page_id=596
13. Туристичний інформаційний центр Чернігів. URL: <https://chernihiv.travel/ua>
14. Чернігів Стародавній: Антонієві печери. URL: <https://oldchernihiv.com/antoniyevi-pechery/>
15. Чернігів Стародавній: Борисоглібський собор. URL: <https://oldchernihiv.com/borisoglibskiy-sobor/>
16. Чернігівська міська рада: туризм. Каталог пошкоджених та зруйнованих історико-культурних пам'яток міста. URL: <https://chernigiv-rada.gov.ua/turyzm/>

Жукова Олена

ПОСИЛЕННЯ ВПЛИВІВ РУЙНОВАНИХ КУЛЬТОВИХ ПАМ'ЯТОК НА СТІЙКІСТЬ ТУРИЗМУ (З ДОСВІДУ ГОТЛАНДУ, ШВЕЦІЯ)

Певна частина пам'яток сакральної архітектури національного значення в Україні знаходиться в напівзруйнованому стані. Стадія архітектурної руйнації часто супроводжується деградованим навколишнім середовищем і навіть небезпечною перебування на території такого об'єкту.

Не зважаючи на руйнації, ці пам'ятки володіють високою історико-культурною цінністю і туристичною привабливістю, є композиційними центрами чи архітектурними домінантами населених пунктів, їх своєрідними символами та розглядаються місцевою владою, громадським активом як ресурс громади та туристичний магніт. Про низькі соціальні, культурні ролі такої спадщини свідчать Фарний костел Івана Хрестителя 1599 р. в Ізяславі (рис.1.), Троїцький костел 1634 р. в Підгайцях, руїни Домініканського костелу 1613 р. в Старокостянтиніві, костел Успіння Діви Марії 1590 р. в Язловці, синагога п. XVII ст. у Гримайлові (рис.4.) та десятки інших. Вказані пам'ятки сакральної архітектури цілком серйозно пропонуються як об'єкти туристичного огляду та розглядаються як туристичний ресурс в чисельних путівниках і довідниках [1].

Але, деградована спадщина слабо корелює з завданнями сталого розвитку туризму. При цьому, єдиний варіант посилення впливів такої спадщини, про який говорять місцеві органи влади – реставрація – не завжди є доцільним, економічно обґрунтованим та ефективним рішенням.

Сучасне пам'яткознавство має широкий набір інструментів та технологій посилення впливів руїнованих культових пам'яток на стійкість туризму. Ці технології не лише в рази дешевші, ніж архітектурна реставрація, а й спрямовані на інтеграцію руїн культових споруд до сучасного соціального та культурного життя громади, посилюючи тим самим політичні, економічні, соціальні та культурні впливи спадщини.

Яскравим прикладом використання руїнованих культових пам'яток задля стійкості туризму є досвід о. Готланд (Швеція). Безперечним свідченням багатства Готланду стало спорудження 110 кам'яних церков у період між 1100 та 1400 роками (92 з цих церков повністю збереглися донині й вражають своїми розмірами та вправністю).

Вже в XII ст. тут розпочалося будівництво кам'яних церков, яке було досить коротким: у сільській місцевості кам'яні церкви були зведені між початком XII та серединою XIV століть, у Вісбю останні церкви були відкриті на поч. XV ст.

Після Чорної смерті і битви при Вісбю в 1361 р., а також загального скорочення торгівлі Готланд вступив у період занепаду. Тож з 1361 р. будівельна активність впала. Коли війська з Любека пограбували місто в 1525 р. та зруйнували кілька церков, соціальне та економічне обґрунтування їх підтримки зникло. З приходом Реформації зникає й релігійна причина підтримувати стан багатьох церков. Всі монастирі були скасовані, а всі церкви в межах міських стін, крім однієї (сучасний собор Вісбю), були занедбані та зруйновані. У наступні століття руїни деяких церков використовувалися як каменоломні. 1805 року руїни були захищені законом, завдяки чому вдалося зупинити руйнування храмів Вісбю.

Але до ХХІ ст. з 11 церков Вісбю – 10 це руїни, які не підлягають реставрації. Задля посилення стійкості туризму була реалізована низка заходів, спрямованих на віталізацію церковних руїн.

Рис. 1. Фаршій костел Івана Хрестителя в Ізиславі

Рис. 2. Міський скверик в об'ємах собора св. Петра, Вісбю

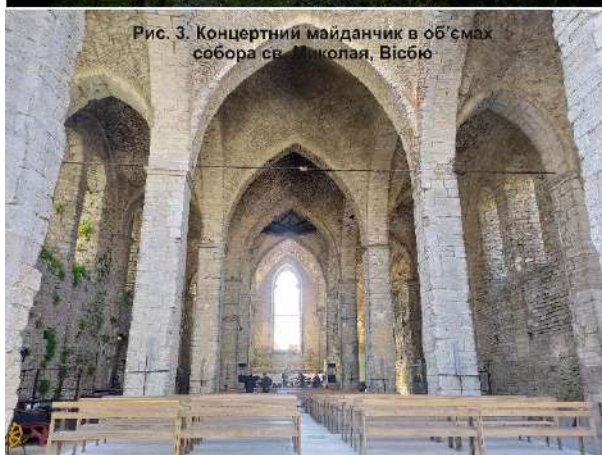

Рис. 3. Концертний майданчик в об'ємах собора св. Миколая, Вісбю

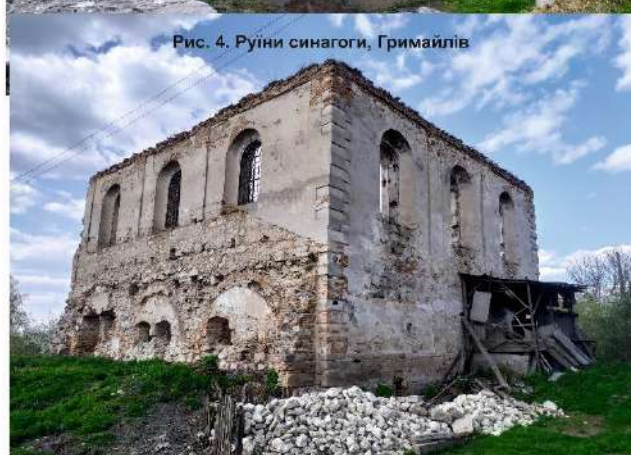

Рис. 4. Руїни синагоги, Гримаїлів

У відповідності до вимог сталого розвитку, руїни сакральних пам'яток набувають нових ролей:

1. Руїни храму – відпочинковий публічний простір. Це місце, де релаксують місцеві жителі, вихованці дитячих садочків, батьки з малими дітьми. Заглиблений об'єм храмової споруди, периметральне збереження фундаментів та залишків стін, клуатру без збережених перекриттів формують замкнутий простір просто неба, певний міський скверик, що відокремлює внутрішній об'єм від активного міського простору навколо. Приклад – руїни собору Святого Петра (рис. 2.) і собору Святого Ганса, з'єднані разом, що утворює єдиний комплекс. Обидві церкви в ХVІ – ХVІІІ ст. використовувалися як кар'єри для видобутку вапняку, тому дійшли до нас у вигляді фрагментів руїн.

2. Руїни храму – концертний майданчик, до якого пристосована церква Святого Миколая (рис.3). Сант-Ніклас належала до домініканського абатства, заснованого 1230 р. Церква та абатство були зруйновані військами з Любека у 1525 р. Сьогодні руїни законсервовані та пристосовані до функцій концертного

залу: склепіння мають часткове легке перекриття, в центральному нефі лавки, на заході в руїнах збудовано сцену. В Сант-Ніклас влітку виступають різноманітні музичні групи, проводиться мюзикл «Петрус де Дачія».

3. Руїни храму – пункт відпочинку на екскурсійному маршруті, коли пам'ятки мають рекреаційні зони в своєму об'ємі. Це – Королівська Церква XII ст., присвячена Святій Трійці, яка називалася Дроттен (давньоскандинавське «король»); церква Святого Духу XIII ст., церква Святого Йорана, побудована як церква для прокажених в 1215-1220 рр. за межами тодішнього Вісбю.

4. Руїни храму – літнє кафе, коли внутрішні простори та навколишнє середовище храмових руїн використовується для розміщення столиків в теплий період року. Це одна з найстаріших церков Вісбю – храм Св. Клеменса, 1060 р. та руїни церкви Святого Олофа 1240 р. на південній околиці Ботанічного саду.

5. Руїни храму мають внутрішню експозиційну розповідь, коли у внутрішньому об'ємі храму створений самостійний направлений екскурсійний маршрут, що дозволяє оглянути елементи пам'яток. Це церква Святої Катерини францисканського монастиря 1412 р. на ринковій площі Вісбю. Та церква святого Ларса, 1210-1220 рр., з лабіринтом подорожі всередині.

Збереження та віталізація руїн сакральних пам'яток – це спільна відповідальність спільноти «Церкви Швеції» та єпархії Вісбю, які з цією метою ініціювала Готландське співтовариство церков. Витрати на догляд за руїнами несуть однаково члени громади та Готландського співтовариства церков [2].

Церкви на Готланді – це набагато більше, ніж культурне надбання. Збереження та інтеграція до соціального та культурного життя громади сакрального спадку регіону сформувало туристичний бренд Готланду як острову ста церков. Бренд «Острів ста церков» працює на залучення туристів та відображається на економічному житті цього відокремленого регіону Швеції.

1. Туристичні ресурси України. URL: <https://ua.igotoworld.com/>, <https://list.in.ua/>

2. Церкви Готланда. URL: www.mittvisby.se

Проців Микола

САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ БЕРЕЖАН ЯК НЕРЕАЛІЗОВАНИЙ ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Бережани були багатокультурним і багатоконфесійним містом. Матеріальні сліди цього залишилися й до сьогодні. Тема конференції підштовхнула до розробки ще одного туристського маршруту в місті Бережани, який би об'єднав наявні культові споруди різних конфесій та часів:

- православну дерев'яну церкву св.Миколая на Адамівці (1691 р.);
- православну церкву св. Володимира, яка будується з початку 1990-х років;
- розвалини головної синагоги 1718 р.;
- Костел 1600-1626 рр., який використовує релігійна організація «Парафія Святих Петра і Павла, Апостолів, Римсько-католицької церкви у м. Бережани, що знаходиться на площі Свято Йоана Павла II;
- Вірменська церква 1754 р.;
- церква Пресвятої Трійці на площі Ринок;
- комплекс Бернардинського монастиря.

Протяжність такого маршруту – 1645 метрів, тривалість – 1-2 години (в залежності від інформаційного наповнення та інтересу туристів).

Кожен з цих об'єктів має свої «родзинки»:

- автентичність дерев'яної споруди XVII ст. з цікавими написами на брусах ззовні та образами всередині;
- у церкві Пресвятої Трійці (пам'ятці архітектури національного значення) зберігаються мощі Івана Хрестителя; тричі в ній побував Митрополит Андрей Шептицький; брав шлюб Осип Маковей; збережена плитка відомого будівничого Івана Левинського;
- діючий парафіяльний костел Святих Петра і Павла – пам'ятка сакральної архітектури готичного стилю першої пол. XVII ст., над дверима якого відновлено фрагмент цінної фрески з гербовими картушами;
- Вірменська церква (Костел Різдва Діви Марії) – діючий (від 2016 р.) вірменський парафіяльний храм, пам'ятка сакральної архітектури барокового стилю другої пол. XVIII ст.;
- центральним архітектурним елементом комплексу Бернардинського монастиря є церква Пратулинських мучеників (колишній костел святого Миколая монастиря бернардинів) – сакральна споруда у стилі бароко.

Їх стан дуже різний: від вкрай жахливого – руїни синагоги, зарослі кущами та деревами, закидані сміттям – до величавості церкви св. Володимира, будівництво якої завершується. Цікавим буде результат реставрації та повернення до первинного вигляду костелу святих апостолів Петра та Павла (після використання під склад і перебування у споруді дитячо-юнацької спортивної школи). У Вірменській церкві триває реставрація, етапи якої можна бачити. Церква Пратулинських мучеників тимчасово перебуває на закритій території колишньої Бережанської виховної колонії, але використовується щонеділі для богослужінь. З вулиці Костельної відкривається прекрасний вид на місто та озеро.

Різне є і їх використання. У всіх, окрім руїн синагоги, ведуться богослужіння: у церкві Пратулинських мучеників щонеділі зранку, у церкві

св. Миколая і св. Володимира, вс. Трійці та костелі – згідно розпорядку, а у Вірменській церкві – тричі на рік, коли вірменська громада шести західних областей України відзначає релігійні свята.

У рамках проєкту «Резонанс» запрошує...» (концерти класичної музики у храмах нашого міста) виступають відомі виконавці та колективи. Так, зокрема, у костелі виступали лауреат Міжнародних конкурсів інструментальних ансамблів струнний ансамбль «QUATTRO CORDE» (Івано-Франківськ), вокальний квартет «Акорд (Тернопіль); у церкві св. Трійці – вокальна формація «Пікардійська Терція», а в дворику костелу бернардинів – камерний оркестр Тернопільського музичного училища імені Соломії Крушельницької.

У Вірменській церкві зараз експонується виставка заслуженого художника України Олега Шупляка «Україна – вісь земна і небесна» (у рамках проєкту «Мистецькі грані Бережан у Вірменській церкві») [1].

Під час екскурсій містом гості мають можливість, за бажанням, потрапити в храми.

Ефективному використанню туристичного потенціалу сакральних пам'яток міста Бережани заважає низка причин. Серед них:

1. Відсутність координації структур, у відомчому підпорядкуванні яких перебувають культові споруди (релігійні конфесії). Звідси – різні години, коли храми відчинені, а тому доступ до пам'ятки залежить від тієї особи, в кого ключі...
2. Доступ до комплексу Бернардинського монастиря тимчасово обмежений, бо він знаходиться на території режимного об'єкту – колишньої виховної колонії. Оглядини та відвідування руїн головної синагоги небезпечно через її аварійний стан.
3. Брак рекламно-інформаційних матеріалів про згадані сакральні пам'ятки. QR-код встановлений тільки на церкві Пресвятої Трійці.
4. Низький рівень співпраці органів місцевого самоврядування із структурами, які займаються розвитком туризму в Україні.
5. Відсутність у Бережан туристичної фірми.

Ефективнішому залученню культових споруд Бережан у туристичну галузь сприяло б розроблення нового туристського маршруту в місті Бережани, який би об'єднав наявні культові споруди різних конфесій та часів. Це міг би вирішити відділ культури, туризму та релігій Бережанської міської ради, об'єднавши всіх зацікавлених осіб, або туристично-інформаційний центр, який був створений у місті кілька років тому. Розміщений в самому центрі міста в бережанській ратуші він працює неефективно, бо не має штатної одиниці.

Алгоритм виглядає так:

- створення робочої групи з розробки маршруту, до якої увійшли б представники Бережанської міської ради, релігійних конфесій, музеїв, Державного історико-культурного заповідника у м. Бережани, ресторанного і готельного бізнесу, фахівців кафедри гуманітарної освіти і туризму Відокремленого підрозділу Бережанський агротехнічний інститут Національного університету біоресурсів і природокористування України, представники Бережанського фахового коледжу, шкіл міста, ТЩу...;
- напрацювання маршруту;
- маркування маршруту, QR-коди;
- виготовлення буклету з описом маршруту, флаєрів;
- виготовлення сувенірної продукції;
- проведення відповідної договірної та рекламної кампанії (включення в маршрути, співпраця з різними структурами туризму в Україні);
- розміщення рекламно-інформаційної інформації в соціальних мережах, електронних і друкованих ЗМІ.

Спільними зусиллями зацікавлених сторін можна реалізувати туристичний потенціал сакральних пам'яток міста Бережани.

1. Виставка «Україна – вісь земна і небесна». URL: www.diaz.org.ua/index.php/ua/vystavky

Вичівський Павло, Польова Леся

САКРАЛЬНА СПАДЩИНА ПОКУТТЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ РЕГІОНУ

Протягом останніх років (до 24 лютого 2022 року, повномасштабного вторгнення РФ), все більшу роль у житті нашої держави відіграв сакральний туризм. Сакральний туризм є одним з найстаріших різновидів туризму. До головних мотивів сакральних подорожей відноситься: прагнення звільнитися від тілесних або ж душевних недуг; помолитися за рідних і близьких; знайти божественну благодать; висловити свою вдячність вищим силам.

Місце сакрального туризму в концепціях розвитку міст і регіонів, залежить від цілого ряду обставин, які можна класифікувати, з одного боку, як обумовлені історією і природою, а з іншого боку, які обумовлені людським фактором. У першу чергу, це наявність релігійних святинь, пам'яток духовної культури і сакральної природи, духовно-моральний стан населення, відповідні дії і підготовленість місцевого духовенства.

Визначальною умовою розвитку сакрального туризму є наявність значної кількості культурних та історичних пам'яток, та розвинена інфраструктура. На

території Покуття, для розвитку сакрального туризму є всі передумови, що зумовлено значною кількістю і різноманітністю архітектурних, історичних, мистецьких пам'яток і національно-етнічних особливостей. Адже, Покуття – це етнокультурний регіон, розташований на сході сучасної Івано-Франківської області, в межах рік Дністра і Пруту.

Назва «Покуття» зустрічається ще в писемних пам'ятках XIV ст. Найстаріші письмові згадки свідчать про такі поселення на Покутті, як: Тисмениця (1143 р.), Снятин (1158 р.), Тлумач (1213 р.), Гвіздець, Старий Гвіздець, Вербівці (1373 р.), Стрільче, Малий Гвіздець (1375 р.), Незвисько, Рогиня (1378 р.), П'ядики (1397 р.), Товмачик (1398 р.) [1, с. 325] та ін.

Широкими можливостями для розвитку і популяризації сакрального туризму на Покутті, володіють місцевий унікальний фольклор та обрядовість. Обряди і пісні являть собою найважливішу і найбільшу складову покутського фольклору. Це зумовлено тим, що ці два елементи супроводжували протягом віків, і супроводжують тепер людей у всьому (в весіллях, святах, похоронах та в ін.).

Покуття, регіон багатий своєю духовною культурою, яка охоплює всі сфери життя. Основною її складовою частиною є календарні свята і обряди, які визначаються побутовим укладом селян, релігійними уявленнями, більшість з яких беруть свій початок ще від давніх вірувань. У святах і обрядах мешканців Покуття не спостерігається різкого розриву між сезонами року, частіше за все, чітко прослідковується плавний перехід у наступний, утворюючи ряд кругообігу періодів праці і відпочинку.

Не менш важливим, ресурсом для розвитку сакрального туризму на Покутті є місцева сакральна архітектура, яка вирізняється своєрідністю та високими мистецькими мотивами.

Стародавні покутські церкви (XVII-XVIII ст.) - це унікальні надбання народного зодчества, які будувалися за кошти місцевого населення. Покутська сакральна архітектура відзначається високим мистецтвом і неповторністю, стильові ознаки її характеризуються своєрідними пропорціями та силуетом. Пам'ятки дерев'яної архітектури Покуття зберігаються у скансенах Львова («Шевченківський гай»), Києва (Пирогів), Крилоса.

З числа унікальних покутських пам'яток дерев'яної архітектури XVI ст. слід виділити Благовіщенську церкву (1587 р., Коломийський район), Церкву Різдва Пресвятої Богородиці 1808 р. в селі Нижній Вербіж, церкву Святого Вознесіння (1838 р.) у м. Снятині. Варті також уваги, пам'ятки сакрального мистецтва Городенківської територіальної громади, зокрема, Церква Успіння Пресвятої Діви Марії та римо-католицький костел Непорочного Зачаття Діви Марії

які розташовані у м. Городенці. Слід підкреслити, що Костел у Городенці оздоблений скульптурами Й.Г. Пінзеля [2].

Також серед відомих сакральних пам'яток Покуття необхідно виокремити Церкву Св. Архистратига Михаїла (1775 р.) в с. Нижнів. Практично кожне село на Покутті в давнину мало свою церкву, а інколи навіть і дві. Вік їх був не надто довгим, адже будувалися вони як правило з дерева.

З широкого числа відомих архітектурних пам'яток Покуття, необхідно окремо виділити Чернелицький і Раковецький замки.

Окрім замку у смт. Чернелиця розташована ще одна пам'ятка національного значення – Домініканський костел Святого Антонія (епохи Ренесансу). Костел розташований всього за 100 метрів від Чернелицького замку, і також був збудований М. Чарторийським в 1661 р.

Таким чином, розвиток сакрального туризму на теренах Покуття має хороші перспективи, що зумовлено наявністю значної кількості відповідних ресурсів. Головною метою такого виду туризму є вчинення релігійного обряду, поклоніння святому місцю, мощам, а також духовне вдосконалення, духовне і фізичне зцілення.

1. Прикарпаття: спадщина віків. – Львів: Манускрипт-Львів, 2006. – 567 с.
2. Покуття: історико-етнографічний нарис. – Львів: Манускрипт-Львів, 2010. – 456 с.
3. *Цуцман І.Я.* Проблеми збереження і використання сакральної архітектури Покуття // Карпатський край. №1 (4), С. 61-76

Матвійчук Людмила, Смаль Борис, Жадько Оксана

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ САКРАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ОЛИКИ В ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ

Сьогодні індустрія туризму є вагомим фактором соціально-економічного зростання багатьох регіонів, розвиток туристичних дестинацій посилює туристичну атрактивність регіонів, а також сприяє формуванню позитивного іміджу територій. Більшість регіонів України мають значний туристичний потенціал, в тому числі й велику кількість історико-культурних та сакральних об'єктів, використання яких дозволяє популяризувати культуру та традиції регіону для широкого кола споживачів туристичних продуктів. Волинь є мультикультурним регіоном, що зумовлено історичними особливостями розвитку та вигідним геополітичним розташуванням. В регіоні представлена значна кількість сакральних ресурсів різних історичних періодів та епох [1]. Сьогодні, Олика стала центром уваги не тільки Волині, а й України та світу, як комплекс історико-культурних пам'яток, що несуть значну сакральну цінність.

Ґрунтовні наукові дослідження процесу використання сакральних пам'яток Волині в туризмі розкрито в працях І. Волошина, О. Ільїної, П. Кучера, В. Патійчука, Р. Якубовича та інших. Проте, використання сакральних об'єктів в туризмі має свої регіональні особливості та супроводжується значною кількістю специфічних факторів впливу, що потребує додаткових досліджень.

Невелике волинське містечко Олика, сьогодні перетворюється в повноцінну туристичну дестинацію. Це одне з найгарніших територій Волині, яке знаходиться за 40 кілометрів від Луцька – обласного центру Волинської області. Вперше про містечко згадано ще у XII столітті, а у XVI столітті Олика отримала Магдебурзьке право. Привабливою Олика стала для туристів завдяки знатного роду Радзивилів, які мали тут свою резиденцію та проживали до 1939 року. Крайнім представником роду Радзивилів був Януш Францішек, який проживав в Олиці до того часу поки радянська влада його не заарештувала [2]. За часів радянщини Олика почала занепадати та перетворилась у селище міського типу. З 1950 року та донедавна, в Олицькому замку розміщувалась обласна психіатрична лікарня. Проте, в рамках державної програми «Велика реставрація» на відновлення туристичного потенціалу Олики, як туристичної дестинації, надійшов перший транш у розмірі десять мільйонів гривень. Ці кошти були спрямовані на відновлення первісного вигляду замку Радзивилів. Загальний кошторис проекту становить 470 мільйонів гривень, проте повномасштабне вторгнення росії в Україну призупинило ці процеси.

Сьогодні, Олика приваблює туристів рядом атрактивних об'єктів. Так, тут розташована одна з найкрасивіших сакральних пам'яток раннього бароко в Україні – Костел Святої Трійці, який був створений у 1640-х роках. Також, привабливим для туристів є костел святих Петра і Павла. Це найстаріший кам'яний собор Волині архітектури раннього бароко. Цей сакральний об'єкт був побудований ще до появи в Олиці роду Радзивилів, приблизно в 1460 році. Проте, найбільшою принадою туристів є замок Радзивилів в стилі бароко з елементами ренесансу, датований XVI ст. Це перший прямокутний замок бастіонного типу на Волині, який неодноразово перебудовували [3]. Сьогодні замковий комплекс за формою нагадує великий квадрат, який утворений насипними валами. Відтепер в Олиці є маркований маршрут та розташовані вказівники українською та англійською мовами, а також карта визначних пам'яток. Також, місцевий туристичний бізнес включає Олику в свої маршрути. 2021 року з метою промоції було проведено перший фестиваль в Олиці «Переберія», який зібрав значну кількість туристів.

На формування та розвиток туристичної дестинації «Олика» здійснюють вплив й інші стейкхолдери. Так, сакральні об'єкти дестинації цікаві не лише

українцям, а й полякам та литовцям. Кілька років тому поляки вирішили відновити будівлю костелу. З цією метою були виділені кошти Міністерством культури Польщі у розмірі мільйону євро, нині костел відновлено повністю.

Змістовне наповнення дефініції «туристична дестинація» включає можливість для туристів витратити свої час та гроші. Сьогодні стейкхолдерам туристичного розвитку Олики, потрібно прикласти зусиль щоб містечко стало повноцінною туристичною дестинацією. Так, громада має можливість започаткувати малий та середній бізнес, який забезпечуватиме туристів регіональними послугами з розміщення, харчування, а також іншими унікальними туристичними продуктами регіону. Крім того, міжнародний досвід розвитку туристичних дестинацій засвідчує доцільність формування об'єднань суб'єктів гостинності, що дозволяє створювати якісні туристичні продукти та послуги, які характеризуються комплексністю та здатні задовольнити сучасні потреби туристів. Зважаючи на це, запропоновано суб'єктам господарювання досліджуваної території об'єднуватись в альянси та кластери. Туристичний кластер характеризується низьким рівнем адміністративного впливу на роботу елементів кластеру, дотриманням встановлених стандартів і принципів рівноправності, забезпеченням пропорційності у ціновій політиці та збалансованого, оптимального користування запропонованим набором послуг.

Таким чином, передбачається що після перемоги України, інтенсивність використання сакральних об'єктів Олики значно підвищиться зважаючи на мультикультурний інтерес з боку іноземних туристів. Тому, вже сьогодні доцільно продумати та сформувавши план дій, щоб спрямувати туристичний розвиток території в потрібні рамки, що сприятиме економічному зростанню регіону та популяризації місцевої культури та традицій.

1. Волинь унікальна. URL: <https://tourism.volyn.ua/tours3d>.
2. Карпюк А., Трофимук-Кирилова Т., Кирилов М. (2022) Ресурси релігійного туризму Волинської області: популяризація та туристичний потенціал. *Економіка та суспільство*. Вип. 44. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-3>.
3. Кучер П., Волошин І. (2016) Геопросторове поширення та характеристика сакральних споруд Волинської області. *Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки*. Вип 1. С. 120-126

Кононенко Владислава, Стафійчук Валентин

САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ХОРВАТІЇ ЯК ТУРИСТИЧНИЙ РЕСУРС

Туризм є основною галуззю у Хорватії вже багато років. Історичні міста та приголомшливі пейзажі країни щороку приваблюють мільйони туристів з

усього світу, навіть під час пандемії. Найуспішнішим з останніх років за кількістю туристів для Хорватії став 2019 з близько 21 млн відвідувачів. І хоча під час ковідного 2020 року країну відвідало лише 7 млн туристів, з кожним наступним роком це число збільшується. Так у 2022 році ця цифра вже сягнула близько 15,3 млн. Якщо говорити про частку туризму в економіці Хорватії, то в 2019 році дохід від туризму склав майже чверть ВВП країни. Цей показник впав лише до 8,56% на початку пандемії у 2020 році та стабільно відновлювався протягом 2021 (11,95%) та 2022 (15,39%). [1]

Основним чином найбільші туристичні центри в країні зосереджені на узбережжі Адріатичного моря, а пік відвідуваності припадає на липень та серпень. Тобто туризм в Хорватії значною мірою має сезонний характер. Але окрім теплового моря, пляжів з оксамитовим піском та неймовірно гарної природи, Хорватія також може похизуватись і архітектурними пам'ятками, значна частина з яких має сакральний характер.

Ресурси сакральної спадщини прибережної зони Хорватії базуються на багатій творчості, яка датується періодом між I та XVI століттями, тоді як більшість добре збережених споруд – між IX та XVI століттями. Це примітно, з урахуванням того, що Хорватія протягом своєї історії зазнавала значних руйнувань у наслідок природних чи соціальних лих. Також попри заборону релігії та намагання знищити священні місця комуністами в період перебування в складі Югославії, хорватам вдалося зберегти більшість своїх культурних ресурсів. [2]

Зараз в Хорватії налічується 6 матеріальних та 12 нематеріальних об'єктів всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО. До яких входять історичний центр міста Дубровник, Спліт та Трогір, з їх сакральними елементами, собор Св. Якова в Шибенику, Єпископський комплекс Єфразієвої базилики в історичному центрі міста Пореч, тоді як єпископський комплекс у Задарі розглядається для включення до списку. [3]

Більшість матеріальної сакральної спадщини знаходиться в історичних ядрах міст. Головний собор, присвячений святому покровителю міста, зазвичай розташовувався в самому центрі міста, а палаци єпископів та інші церкви – в околицях. Інші пам'ятки, включно з монастирями, знаходилися в прилеглих до міста районах, які вже зараз часто також є частинами цих міст через їх розростання.

Хорватія дійсно має величезний сакральний потенціал в матеріальній спадщині, що створює умови для релігійного туризму (паломництва). Але також таку особливу частину відвідувачів країни приваблює сакральна нематеріальна спадщина – особливі свята, церемонії та ритуали, що відрізняються в різних містах та селах. Здебільшого такі події пов'язані з шануванням католиць-

ких святих, але також це можуть бути святкування для відзначення важливих дат [4].

Попри таке різноманіття матеріальної та нематеріальної спадщини, яка дійсно приваблює значну кількість паломників щорічно, релігійний туризм не є основним туристичним напрямком країни, та навряд чи ним стане. Сакральні пам'ятки частіше викликають у туристів культурний та архітектурний інтерес. Мало хто з відвідувачів міст в Хорватії відвідує їх в першу чергу заради певного собору чи храму. Оскільки, найвишуканіші пам'ятки будувались в історичному центрі міст туристи оглядають їх стару частину комплексно та рідко затримуються довго на одній локації.

Для привернення уваги туристів потрібна особлива стратегія розвитку, частиною якої може стати популяризація пам'яток через медіа. Успішним прикладом можуть стати вже вище згадані сакральні об'єкти, що внесені до списків ЮНЕСКО. Палац Діоклетіана, Собор Святого Якова та історичний центр міста Дубровник стали місцем зйомки популярного телесеріалу «Гра престолів», про що зараз пишуть ледь не в кожному путівнику по Хорватії. І це забезпечило цим пам'яткам неймовірну популярність серед туристів. Тоді як Єфразієва базиліка не користується таким же попитом, хоча за своєю красою та значенням вона їм зовсім не поступається.

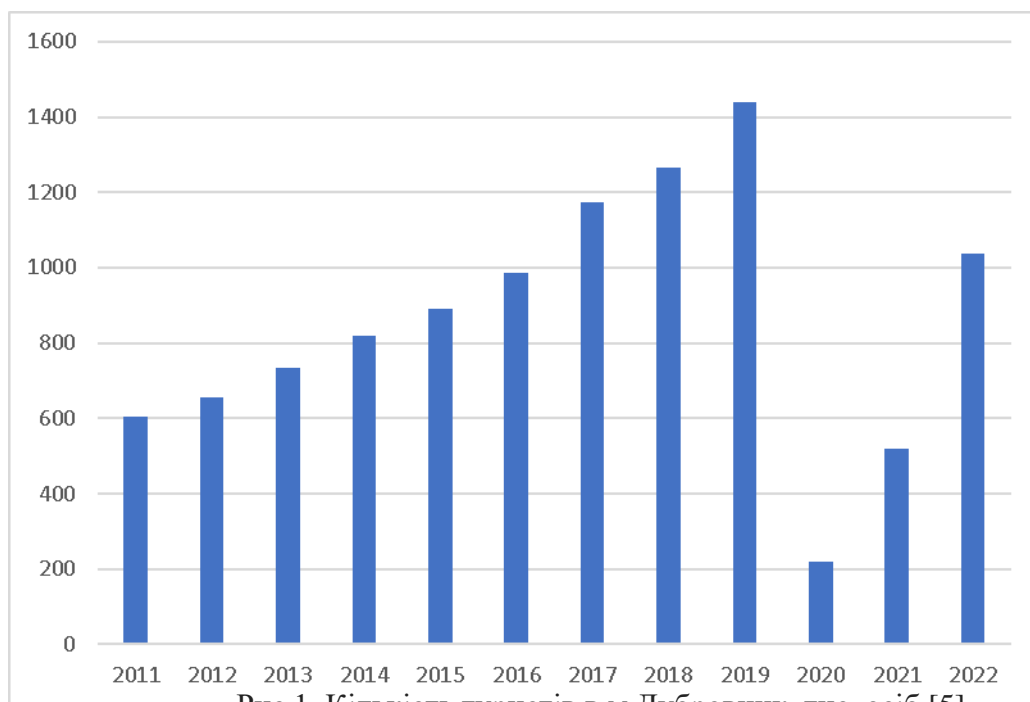

Рис 1. Кількість туристів в м.Дубровник, тис. осіб [5]

Лише епізодична поява Палацу Діоклетіана та Собору Святого Якова в серіалі забезпечила цим місцям близько 400 000 туристів щороку. Тоді як центр міста Дубровник «зіграв роль» Королівської гавані в серіалі, яку можна

бачити дуже часто з розгортанням основних подій, що дуже сильно вплинуло на притік туристів [див. Рис.1].

Отже, Хорватія – країна, яка має велику кількість сакральних пам'яток місцевого, регіонального та світового рівня, що приваблюють різні категорії туристів. Але, на жаль, країна не реалізовує свій потенціал у повній мірі, що можна виправити шляхом провадження правильної стратегії розвитку туристичної галузі, що базуватиметься на сучасних світових трендах.

1. Sail Croatia Uncategorised [онлайн]. *Sail Croatia® / Croatia Cruises & Sailing Holidays 2023*. URL: www.sail-croatia.com/resources/croatia-tourism-statistics
2. Klarin, T., (2014). Sacred heritage and cultural tourism: A case of Dalmatian region (Croatia). *Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe: History, Religious Tourism and Contemporary Trends*. 14–159.
3. Croatia - UNESCO World Heritage Convention [онлайн]. *UNESCO World Heritage Centre*. URL: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/hr>
4. Rot, E., Kresimir, M., Sinisa, B., (2014). General characteristics of religious tourism in Croatia. *UTMS Journal of Economics*. 79–87.
5. Dubrovnik tourist arrivals 2011-2021 | Statista [онлайн]. *Statista*. URL: www.statista.com/statistics/886613/dubrovnik-tourist-arrivals/

Стешенко Леся

ПІДЗЕМЕЛЛЯ КАФЕДРАЛЬНОГО СОБОРУ ПЕТРА І ПАВЛА – ЯК ТУРИСТИЧНИЙ ОБ'ЄКТ МІСТА ЛУЦЬК

Сакральний туризм є однією із популярних форм проведення дозвілля, що сприяє розширенню світогляду та збагаченню духовного світу людини. В місті Луцьку цей вид туризму має достатні можливості для розвитку завдяки значному історико-культурному потенціалу.

Костел єзуїтів в Луцьку є однією з найбільш значущих католицьких святинь Волині, його існування налічує вже чотири століття. Луцький костел був найбільшим на східних провінціях ордену [1]. Сьогодні костел єзуїтів функціонує як кафедральний собор Святих Апостолів Петра і Павла римокатолицької Луцької дієцезії, що територіально охоплює Волинську та Рівненську області. Кафедральний собор є пам'яткою архітектури національного значення, богослужіння тут відбуваються двома мовами – польською та українською.

Сьогодні собор також є однією з найважливіших туристичних атракцій міста Луцька, яка включає власне наземний храм, а також його підземелля. Кожен монастирський комплекс, що будувався в ті часи обов'язково мав підзе-

мелля. Були вони і в більшості православних церков, які в свою чергу використовували підземні крипти щоб укритись від ворогів, як підземні храми і як усипальниці. Але першочерговою функцією підземелль під культовими спорудами була сакральна функція.

Підземелля Кафедрального собору перестало бути просто частиною луцьких підземель. А перетворилось у повноцінний туристичний об'єкт та функціонує як окрема культурно-пізнавальна та сакральна пам'ятка міста. На сьогодні відомо, що під собором знаходяться чотири яруси підземель, які були збудовані на початку XVII ст. за сприяння єзуїтів. Проте сьогодні досліджені та доступні для відвідування лише два яруси підземель. Проводяться роботи над виявленням та подальшим дослідженням інших ярусів.

Підземелля собору знаходяться на глибині 8 м і мають складну архітектуру. Підземні споруди використовувались для культового, оборонного, господарчого призначень. Також тут присутні поховання як місцевих жителів, так і видатних релігійних діячів. Зокрема, є 8 гробниць, призначених вочевидь для поховання духовенства [3].

Комплекс підземель собору включає такі складові: тамбур, притвор зимового костелу, зимовий (теплий) костел, сахристя зимового костелу, галерея за зимовим костелом, двоярусне приміщення оборонного призначення, трапезна зимового костелу, приміщення з гробницею Магдалени Тализіної, двоярусна галерея між сахристю і Колодяжною баштою, двоярусна Колодяжна башта, двоярусна галерея між Колодяжною і Годинниковою баштами, Годинникова башта, поховальний зал. Саме такі приміщення вдалось виокремити після тривалих робіт по розчищенню та дослідженню підземель, адже в часи СРСР підземелля використовувались як склади, тому багато змін підземні конструкції зазнали саме в цей період часу. Меса в підземеллях цього храму не правилася щонайменше 75 років.

Сьогодні туристи мають можливість відвідати та побачити 12 залів, зокрема Нижній (зимовий) костел, сахристя, дальні галереї та кімнати, гробницю та трапезну залу, пройтись первісними сходами та потрапити до місця розташування підземної криниці [2].

Підземелля під собором мають сліди неодноразових перебудов, які пояснюють особливості будівництва храму. Саме завдяки обстеженню підземель вдалося точніше встановити архітектурну історію будівлі.

В одному з приміщень підземель збереглись залишки давніх розписів та настінні латинські написи, в ній знаходився підземний храм. Під північно-східною вежею костелу розташована дворівнева кімната. На нижньому рівні

криниця. Є також кімната з гробницею Магдалени Тализіної. Гробницю розграбували, як і всі підземелля, але написи на гробниці залишилися.

Притвор зимового костелу підземель має прямокутну форму, з кожного боку є арочний вихід до наступного приміщення. Притвор – це місце очікування на богослужіння. Пройшовши далі можна потрапити безпосередньо в місце проведення служби. Вівтар в підземеллі розміщений прямо під вівтарем наземного храму. Тут на стінах збереглися фрески, а також є одяг римо-католицьких священників, як музейні експонати.

За однією з стін притвору знаходиться поховальний зал, де в часи, коли підземелля належало єзуїтам хоронили шанованих осіб. Пізніше до зали поміщали інших померлих осіб. Наразі через віконце в стіні видно залишки людських скелетів (черепи і кістки), які перемішались між собою.

На стелі зимового костелу розміщений герб єзуїтського братства, такий самий як і на двох куполах будівлі. По формі герб нагадує сонце в центрі якого хрест і три латинські літери – HIS [3].

Приміщення, що має назву Сахристя – це місце, де католицькі священники готувались до проведення меси, зберігали свої речі і все необхідне для меси. Історично встановлено, що це приміщення раніше було двоповерховим, але в часи, коли підземелля використовувалось як склад, стелю демонтували, щоб збільшити об'єм приміщення [2].

Вздовж коридорів підземелля функціонує виставка фресок католицьких будівель, що були в Луцьку та видатних єпископів католицької церкви. В кінці одного довгого і вузького коридору розміщена колодяжна вежа, навколо якої розміщені маленькі кімнати. Криниця сполучена з ґрунтовими водами і наповнена побутовою водою, не призначеною для вживання. Визначити глибину криниці неможливо, рівень води у ній постійно змінюється в залежності від рівня води у річці Стир. Навколо криниці розташовані три маленькі камери, які використовувались як місця для покути провини. Якщо хтось із духовенства вчинив якийсь гріх він або самотійно, або згідно рішення духовенства відправлявся до однієї з цих камер на деякий час, спокутувати свою провину, поки не очиститься його сумління. Камери зачинялись і раніше відведеного часу вийти з них було неможливо [3].

Отже, підземелля Кафедрального собору Петра і Павла в Луцьку є однією з значущих сакральних та культурно-пізнавальних пам'яток міста та регіону, що має достатньо конкурентних переваг, які розкривають її можливість у формуванні і розвитку туризму регіону.

1. Карпюк, А., Трофімук-Кирилова, Т., & Кирилов, М. (2022). Ресурси релігійного туризму Волинської області: популяризація та туристичний потенціал. *Економіка та суспільство*, (44). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-3>
2. Підземний Луцьк – забутий світ історії. URL: <https://photo-lviv.in.ua/pidzemnyj-lutsk-zabutyj-svit-istoriji/>
3. Підземелля кафедрального костелу Петра і Павла. URL: <https://mandrivochka.com.ua/podorogi/pidzemellya-kafedralnogo-kostelu-petra-i-pavla.html>

Костюк Михайло

ЛЮТЕРАНСЬКІ ХРАМИ ВОЛИНИ ЯК ОБ’ЄКТИ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

Поліетнічна та поліконфесійна історія Волині залишила цілий ряд релігійних архітектурних пам’яток, які можуть стати об’єктами для розробки цікавих туристичних маршрутів етнічного та релігієзнавчого спрямування. У даній статті мова піде про культові архітектурні пам’ятки, які були збудовані німецькими колоністами, що проживали в межах нинішньої Волинської області у ХІХ – першій половині ХХ ст. Вони можуть бути використані як окремі і самодостатні екскурсійні об’єкти, або ж як група з кількох екскурсійних об’єктів, включених у той чи інший туристичний маршрут. Так як переважна більшість волинських німців за своєю конфесійною приналежністю були лютеранами, то мова буде йти саме про лютеранські кірхи. Більшість з них були дерев’яними і знаходились вони у сільській місцевості. Цегляні кірхи споруджувалися, за рідкісним виключенням, переважно в містах. Станом на сьогоднішній день, такого роду архітектурних споруд, на жаль, залишилося дуже мало.

Після виселення німців Західної Волині взимку 1939–1940 рр. сільські дерев’яні лютеранські кірхи використовувались для різних господарських або культурних потреб радянської влади. Ще частина з них була розібрана і використовувалась як будівельний матеріал у колгоспах або в господарствах місцевих жителів. Доля цегляних лютеранських храмів склалася по-різному. Окремі з них були зруйновані в роки Другої світової війни. Міські кірхи впродовж повоєнних часів використовувались для різних потреб міського господарства. Сільські ж кірхи виконували переважно роль складських приміщень або ж клубів у місцевих колгоспах.

Проголошення незалежності України у 1991 р. і зміна державної релігійної політики дало можливість цим культовим спорудам розпочати новий період своєї історії. Всі вони знову стали використовуватись за своїм прямим призначенням – здійснення культової діяльності та задоволення релігійних по-

треб віруючих. Крім цього, нові релігійні громади, які стали орендарями чи власниками цих споруд, провели відповідні ремонтно-реставраційні роботи, що забезпечило необхідний рівень їхнього технічного стану, оновило зовнішній вигляд та інтер'єр. А це, в свою чергу, зробило їх об'єктами, привабливими як у релігійному (культовому), так і в архітектурному, історичному та туристичному відношенні.

Першою серед таких архітектурних пам'яток слід назвати євангелічно-лютеранську кірху Христа Спасителя в обласному центрі Волині – Луцьку. Збудована за проектом німецького архітектора Х. Бойтельспахера у 1907 р. вона після свого освячення стала головним храмом Луцької євангелічно-лютеранської парафії, а в міжвоєнний період виконувала роль найбільш впливового та авторитетного центру не лише релігійного, але й духовного і громадського центру німців Західної Волині.

Від часу своєї побудови і до сьогоднішнього дня вона залишається єдиною архітектурною пам'яткою готичного стилю та однією з унікальних архітектурних прикрас Старого Луцька. Історія Луцької євангелічно-лютеранської кірхи знайшла досить широке відображення у цілому ряді наукових досліджень та науково-популярних публікацій, що дає достатньо достовірної інформації для її використання при підготовці екскурсійної програми відповідного туристичного маршруту [1].

Цегляна будівля євангелічно-лютеранської кірхи збереглася й у місті Володимирі. Її проект був розроблений архітектором Тадеушом Крафтом. Будівництво тривало впродовж 1924–1927 рр. [2, с. 68]. Свою роль центрального храму Володимир-Волинської євангелічно-лютеранської парафії вона виконувала до зими 1939–1940 року. У 1993 р. місцева влада передала будівлю громаді греко-католицької церкви, яка провела необхідні ремонтні роботи і храм став функціонувати як церква святого Йосафата Кунцевича УГКЦ.

Історія спорудження лютеранської кірхи у Володимирі та її архітектурні особливості не відображені так ґрунтовно і широко, як Луцької, проте в науковій та науково-популярній літературі, в мережі Інтернет можна знайти достатній об'єм інформації для проведення екскурсії [2, 3].

Ще два цегляні лютеранських храми, які збереглися і їх можна використовувати для планування релігієзнавчих маршрутів по Волині, знаходяться у сільській місцевості. Перший розташований у селі Олешковичі Рожищенської територіальної громади (колишній Рожищенський район). Він був збудований на кошти місцевої євангелічно-лютеранської громади у 1933 р. на місці дерев'яної кірхи, яка згоріла від удару блискавки. У повоєнний період споруда використовувалась місцевим колгоспом як склад отрутохімікатів. Після прого-

лошення незалежності України будівлю передали місцевій громаді євангельських християн-баптистів. Сьогодні церква у доброму технічному стані, має гарну і впорядковану територію навколо.

І, нарешті, ще одна колишня сільська лютеранська кірха знаходиться у селі Завітне Тростянецької територіальної громади (колишній Ківерцівський район). Сам населений пункт був заснований німецькими колоністами ще в 1824 р. і названий Вінцентівка. У 1928 р., зваживши свої фінансові можливості прихожани місцевої релігійної громади вирішили замість невеликого старого дерев'яного молитовного будинка збудувати нову цегляну кірху. Проект її виготовив відомий польський архітектор німецького походження Пауль Пітт. Будівництво почалося у червні 1928 р., а 8 вересня 1929 р. новозбудована кірха була освячена і стала гордістю місцевої церковної громади.

У радянські часи приміщення кірхи використовувалось як сільський клуб. На початку 90-х років з ініціативи громади села Завітне будівля колишньої кірхи була реконструйована і 19 вересня 1996 р. освячена повторно вже як Свято-Воскресенська православна церква УПЦ. Це спричинило деякі зміни у внутрішньому інтер'єрі церкви. Але в цілому будівля й досі зберегла багато первозданних особливостей, характерних для лютеранської кірхи.

На жаль, інформації про лютеранські кірхи в Завітному та Олешковичах у відкритих джерелах дуже мало. Тому важливо, щоб науковці та краєзнавці зібрали максимум достовірних відомостей про історію цих храмів та опублікували її, що зробило б екскурсійний супровід відповідного туристичного маршруту більш цікавим і пізнавальним.

В цілому ж згадані вище лютеранські храми Волині є досить цікавими об'єктами для різних категорій вітчизняних та зарубіжних туристів. З їхньою історією та архітектурними особливостями можна знайомити школярів, студентів та всіх, хто досліджує й цікавиться релігійною історією і сакральною архітектурою Волині та України. З числа ж зарубіжних туристів ці колишні лютеранські церкви є цікавими, у першу чергу, для нащадків колишніх волинських німців, які маже щороку приїжджають а Волинь, щоб відвідати малу батьківщину свої предків. Хоча є непоодинокі випадки їх відвідання й туристами не лише з Німеччини, але й з інших країн світу. Тому розробка і активна популяризація релігієзнавчих туристичних маршрутів з відвіданням колишніх лютеранських храмів має непогані перспективи і може стати вагомим поштовхом для розвитку регіонального туризму.

1. *Колосок Б.В.* 100 років євангелічно-лютеранській кірсі // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцька міська громада: історія, традиції, люди: Матеріали ХХVІ Волинської обл. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 16-й річниці Незалежності України, 510-й річниці

- надання м. Луцьку Магдебурзького права і 390-й річниці створення Луцького православного братства. – Луцьк, 2007. – С. 90–97; *Костюк М., Колосок Б.* Пам'ятка протестантської архітектури Старого Луцька (До 100-річчя Луцької євангелічно-лютеранської кірхи) // Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник. Вип. IV. – Луцьк, 2008, С. 157–168; *Костюк М.П.* Євангелічно-лютеранська кірха в Луцьку: історико-архітектурний нарис. – Луцьк, 2010. – 68 с.; *Костюк М.* Луцька євангелічно-лютеранська кірха Христа Спасителя: історико-архітектурний нарис. – Луцьк, 2019. – 80 с.; *Kleindienst A.* 25 Jahre evangelische Kirche in Luzk // *Wolhynische Bote.* – 1933. – Nummer 2, 3; Лютеранська кірха (Луцьк). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Лютеранська_кірха_\(Луцьк\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Лютеранська_кірха_(Луцьк)) (дата звернення 15.04.2023).
2. *Михайлишин О.* До історії будівлі євангелічно-лютеранської кірхи у Володимирі Волинському // *Минуле і сучасне Волині та Полісся.* Володимир-Волинський в історії України і Волині: Наук. збірник. – Вип. 32. – Луцьк, 2009. – С.65-68.
 3. *Яцунова Н.* Сакральна архітектура німецьких колоністів на Волині в міжвоєнну добу // *Архітектурна спадщина Волині.* Випуск 4. – 2014. – С.129-136; *Вознюк Оріся.* Історія розвитку парафії УГКЦ святого Йосафата Кунцевича у Володимирі. (Побудова лютеранської кірхи). URL: <https://www.starodavnij-volodymyr.com.ua/history/1014-storya-rozvitku-parafyi-ugkc-svyatogo-yosafata-kuncevicha-u-volodymyr-pobudova-lyuteranskoji-krhi.html> (дата звернення 15.04.2023); *Шовчко В.* Лютеранська кірха Володимир-Волинського. URL: <https://zabytki.in.ua/uk/2236/lyuteranska-kirkha-volodymyr-volynskogo> (дата звернення 15.04.2023).

Сивенко Антон

АРТ-ТУРИЗМ ТА САКРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО СВЯТО-МИХАЙЛІВСЬКОГО КАФЕДРАЛЬНОГО СОБОРУ М. ЖИТОМИР

Сучасний туризм вже давно став одним з основних чинників розвитку цивілізації, однією зі складових економіки, соціальної сфери, духовної культури. Процеси, що відбуваються в туристичній індустрії світу, позначилися і на розвитку туризму в Україні. Закон України «Про туризм» визначає його як одну з пріоритетних сфер розвитку національної культури й економіки.

Арт-туризм – це форма туризму, яка поєднує в собі мистецтво та подорожі. Вона стала популярною серед подорожуючих, які цікавляться культурою, мистецтвом та історією. Арт-туристи можуть відвідувати галереї мистецтва, музеї, виставки, фестивалі, арт-об'єкти та інші події, щоб насолодитися творчістю і творчим середовищем, а також познайомитися з історією та культурою місць [1].

Сакральний туризм – це та форма туризму, яка зосереджена на відвідуванні релігійних місць та пам'яток. Це може бути паломництво до святого місця, відвідування культових споруд, храмів, церков та інших святинь. Сакраль-

ний туризм дозволяє відвідувачам познайомитися з релігійною культурою, традиціями та історією різних країн і народів [2].

Яскравим прикладом симбіозу може стати Свято-Михайлівський кафедральний собор м. Житомира, який вже привертає увагу як вітчизняних, так і міжнародних туристів.

Собор належить до найстаріших кам'яних культових споруд православної церкви, хоч вік цієї архітектурної пам'ятки відносно невеликий. Церкву споруджено у 1856 році. Вона є однією з архітектурних родзинок міста.

Житомирський храм належить до Православної Церкви України (ПЦУ) і це ще одна з причин, чому ми повинні демонструвати саме його, маючи на увазі ситуацію, яка склалася з церквою московського патріархату. Наше нагальне завдання на вітчизняному просторі та міжнародній арені – пропагувати культурні здобутки української культури, тим самим формувати правильне ставлення до нашої спадщини у туристичної і світової спільноти.

Крім історичної та архітектурної цінності, Свято-Михайлівський храм є унікальним з точки зору мистецького наповнення. У соборі створюють неперевершені сучасні розписи на трьох сотнях метрів будівлі під керівництвом талановитого київського художника Дениса Белянського, який очолює проєкт вже понад 20 років [3].

Розписи церкви демонструють українські складові іконопису: козацьке, або мазепинське бароко; мистецтво Петриківки, та живопис Катерини Білокур. Саме ці складові, переплавленні в мистецькому світогляді видатних київських живописців, спричинили диво, яке називається – Українська Сецесія, яка своїм корінням походить з Європи, а точніше з Відня. Це пояснюється тим, що українська культура активно насичувалася європейським досвідом починаючи ще з XIV століття.

Цей храм є прикладом того, що церква може бути не тільки релігійним центром, але й осередком культури. З благословення отця Богдана, настоятеля храму, у Свято-Михайлівському соборі можна проводити арт-бесіди про українське мистецтво, розповіді про історію Житомира, про Сергія Корольова – батька української космонавтики. Цей храм, який розписують сучасні українські митці, випускники Академії мистецтв, втілює ідеї XXI сторіччя. У ньому навіть є розписи, які можна сприймати як віддзеркалення російсько-української війни.

Враховуючи європейський досвід сакрального туризму, треба брати до уваги ті храми Європи, які вже стали осередками туризму. Привести у якості прикладу можна такі світові пам'ятки: Маріацький костел у Польщі; собор Святого Петра у Ватикані; Кельнський собор у Німеччині; собор Святого Стефана в Австрії та інші.

Усі ці країни вже давно стали центрами арт- і сакрального туризму. Щоб побачити ці пам'ятки, люди з усього світу приїжджають, чим розвивають економіку та туристичну індустрію вказаних країн. Завдяки цьому у цих країнах розвинена індустрія готельного, ресторанного, сувенірного та інших бізнесів, що закономірно призводить до підвищення рівня життя населення.

Міжнародний приклад ефективного впровадження культурного туризму для розвитку регіональної економіки стає значним чинником для активної розробки теоретичних основ вивчення культурного туризму як форми дозвілля, аналізу ролі культурно-пізнавальних інтересів людей як стимулу створення нових туристичних продуктів та їх впровадження у вітчизняній індустрії туризму для регіонального розвитку та відновлення економіки післявоєнного періоду.

Мистецькі традиції українського народу та наявні сакральні ресурси можуть сприяти формуванню стійкого попиту на туристичні послуги та створювати нові перспективні ринки.

Таким чином, важливою складовою вітчизняної індустрії туризму можуть стати цілеспрямовані арт-тури, упродовж яких у людини з'являється нове розуміння як вітчизняної, так міжнародної культури, її ролі у суспільному розвитку й усвідомлення необхідності збереження її різноманіття.

1. Art tourism: A new field for tourist studies. Adrian Franklin. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/1468797618815025>
2. Шандор Ф.Ф., Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму: підручник. – К.: Знання, 2013. – 334 с.
3. Владимирська Ганна. Мандрівка садами Раю. – К.: АДЕФ-Україна, 2021. – 216 с.
4. Іконопис Західної України XII-XV ст. – Львів: Друкарські куншти, 2005. – 508 с.
5. Сорочинський іконостас: Альбом / Автори: І. Дорофієнко, Л. Міляєва, О. Рутковський. – К.: Родовід, 2010. – 168 с.: іл.
6. Музей волинської ікони: книга-альбом. / Александрович В. С., Василевська С. І., Вигодник А. П., Єлісаєва Т. М., Карпюк Л. А., Квальчук Є.І., Міляєва Л. С., Силюк А. М. – К.: АДЕФ-Україна, 2016. – 400 с.

Релігійний та паломницький туризм в Україні та світі: стан, потенціал, виклики та реагування

Мальська Марта, Зінько Юрій, Гринчишин Тарас

ЦЕНТРИ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ ЯК ОСЕРЕДКИ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ

Останні десятиріччя в Україні, у західній її частині зокрема, характеризуються активним розвитком релігійного туризму. Дослідження цього феномену відбувається на теоретико-методологічному та структурно-територіальному рівнях. Українські дослідники [1; 2; 3; 5] у галузі географії релігій та релігійного туризму обґрунтували базові поняття цих дисциплін та методичні підходи до вивчення структурних і просторо-часових аспектів сакральних об'єктів, релігійних конфесій та релігійно-паломницьких подорожей. У цих дослідженнях поняття релігійного туризму розглядають як більш широке за змістом, а паломництво виступає як специфічна форма релігійного туризму [1; 2]. Існує також пропозиція використовувати об'єднуюче поняття релігійно-паломницького туризму [6]. У низці досліджень представлено основні релігійні атракції (місця паломництва, релігійно-культурні центри) на національному і регіональному рівнях. Для популяризації релігійно-паломницького туризму у практичному контексті значну роль відіграють новостворені паломницькі центри та спеціальні видання (путівники, карти, web-сторінки).

Західну Україну у релігійно-туристичному відношенні вирізняє значна поліконфесійність та наявність широкого спектру релігійно-атракційних і паломницьких місць. Цей регіон характеризується в Україні найрозвиненішою мережею паломницьких шляхів і культурно-релігійних турів. Він часто виступає модельним для вивчення просторових аспектів структури релігійних об'єктів та їх паломницько-туристичного відвідування [6; 18].

При дослідженнях релігійного туризму в Україні ще у недостатній мірі використовує гуманістичні підходи, пов'язані з соціально-психологічними та теологічними аспектами. Вони є досить важливими для вивчення питань мотивів релігійних (паломницьких) подорожувань, формування суспільних відношень і діалогу у релігійно-паломницьких центрах [17]. Використання гуманістичних підходів у вивченні релігійного туризму на поліконфесійному терені Західної України дозволяє більш повно відтворити умови і наслідки релігійно-паломницького руху в основних релігійних центрах і місцях.

В адміністративному відношенні Західну Україну представляє 8 областей –

Львівську, Івано-Франківську, Тернопільську, Закарпатську, Чернівецьку, Хмельницьку, Волинську і Рівненську. Кожна з областей вирізняється структурою релігійних християнських конфесій.

Більшість релігійно-туристичних і паломницьких об'єктів у Західній Україні належать православним і католицьким церквам. Серед об'єктів паломництва і релігійного туризму виділяють монастирі, чудотворні ікони і мощі святих, а також так звані святі місця (скельні монастирі, місця з'яви Богородиці). Серед нехристиянських конфесій широку мережу паломництва мають іудейські хасиди.

На заході України базовими центрами релігійно-паломницького туризму виступають лаври та монастирі. Лавра (*від грецького – прохід*) – назва великих і найбільш важливих православних та греко-католицьких монастирів, підпорядкованих у своїй діяльності найвищій церковній владі. Серед них: *Почаївська Свято-Успенська Лавра* (м. Почаїв Тернопільської області, XVI–XX ст.) – у період 1713–1832 рр. був греко-католицьким (василіанського чину), з 1996 р. належить Українській православній церкві московського патріархату (УПЦ МП); *Унівська Свято-Успенська Лавра отців студитів* (с. Унів Львівської обл., XV ст.) належить Українській греко-католицькій церкві (УГКЦ). З-поміж монастирів такими центрами є: *Зимненський Свято-Успенський Святогірський ставропігійний жіночий монастир* (с. Зимне Володимир-Волинський р-н Волинської обл., XV–XVI ст.) – належить УПЦ МП; *Манявський скит* (чоловічий, с. Манява Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл., XVII–XVIII ст.) – належить Православній церкві України (ПЦУ); *Свято-Георгіївський чоловічий монастир на Козацьких могилах* (с. Пляшева Радивилівського р-ну Рівненської обл., 1910 р.) – належить ПЦУ; *Крехівський василіанський чоловічий монастир Святого Миколи* (с. Крехів Львівської обл., XVII ст.) – належить УГКЦ; *Гошівський Спасо-Преображенський василіанський чоловічий монастир* (с. Гошів Івано-Франківської обл., XV–XVII ст.) – належить УГКЦ; *Монастир Францисканців і Парафія Відвідин Пресвятої Діви Марії Санктуарій Матері Божої Святого Скапуляря* (с. Більшівці Галицького р-ну Івано-Франківської обл.) належить Римсько-католицькій церкві в Україні (РКЦВУ). Існують місця відпустів загальнонаціонального значення, зокрема, УГКЦ: *Марійський (Зарваницький) духовний центр* (с. Зарваниця Тербовлянського р-ну Тернопільської області) – всесвітньо відомий марійський відпустовий центр, одна з найбільших подільських святинь; *Страдецький паломницький центр* на основі Страдецького печерного монастиря поблизу с. Страдч на Львівщині (виник у кінці XI – на початку XIII ст.) [18].

Особливу групу паломницьких місць на заході України складають санк-

туарії РКЦВУ: *Санктуарій св. Антонія з Падуї у Львові; Костел Різдва Пресвятої Богородиці (з 1995 року Санктуаріум Матері Божої Покровительки Людських Надій)* у м. Стрий Львівської обл.; *Костел (Санктуарій Летичівської Богородиці)* у смт Летичів, Хмельницька обл.; *Санктуарій Матері Божої Святого Розарію* у м. Чортків Тернопільської обл. [18]. Центрами релігійного туризму і паломництва виступають також обласні міста Західної України, а також окремі історичні міста регіону.

Україна, як батьківщина хасидизму, має десятки об'єктів хасидського паломництва і найбільшу кількість захоронень хасидських праведників. У Західній Україні це, насамперед, місце поховання засновника хасидизму Баал-Шем-Това у м. Меджибіж Хмельницької області. Серед інших хасидських паломницьких місць слід відзначити місця поховань хасидських праведників (цадиків) у *Косові, Белзі, Жидачеві, Підгайцях, Чорткові, Полонному, Шепетівці* [18]. До цих святинь паломники подорожують переважно під час іудейських свят. Як правило, такі подорожі організовують туристичні фірми або релігійні єврейські організації.

У вітчизняних релігійно-туристичних дослідженнях недостатньо висвітлена проблема вивчення туристично-паломницьких потоків до основних релігійних центрів. Дані інтернет-джерел та опитування свідчать, що до найбільш відвідуваних сакральних центрів у регіоні відносяться Почаївський монастир (більше 50 тис. осіб), Крехівський монастир (понад 30 тис. осіб), Зарваницький Марійський духовний центр (понад 100 тис. осіб).

Особливу групу складають святі місця, які пов'язані зі з'явою Богородиці, чудотворними іконами давніми печерними монастирями [18]: *Божя гора* у селі Великі Бережці на Тернопільщині, *Свята гора* між селами Білий Камінь та Ушня на Львівщині [10]; *Джерело (Купальня) Святої Праведної Анни* (скит святої праведної Анни Свято-Миколаївського Городоцького жіночого монастиря і джерело св. Анни) у с. Онишківці на Рівненщині [12]; *Святе джерело у с. Погоня* (монастир Успення Матері Божої) у с. Погоня на Івано-Франківщині; *Святе джерело в урочищі "Під Джубликом" між Вільхівкою та Нижнім Болотним на Закарпатті* [12]; Бакотський Михайлівський печерний монастир над Дністром на Хмельниччині – найдавніша пам'ятка культових підземних споруд і поширення православ'я на Поділлі (функціонував протягом 300 років з середини XII до середини XV ст.).

Водночас, в останні роки відбуваються певні зміни у структурі основних конфесій на заході України, пов'язані з укріпленням ПЦУ як національної православної церкви України та зменшення впливу УПЦ московського патріархату, особливо у час російсько-української війни. Ще в 2017–2022 роках фіксува-

лись активні переходи прихожан з УПЦ мп в ПЦУ, що супроводжувались або передачею храмів, або конфліктними ситуаціями [4]. За даними на 2022 рік в Західній Україні найбільше переходів відбулось у Хмельницькій (239), Волинській (199) та Рівненській (99) областях. У відносних показниках це складає 35–45 % у трьох галицьких областях і 15–30 % у волино-подільських і поліських областях від їх загальної кількості [13].

Для сучасної церковної ситуації в Україні, що характеризується функціонуванням значної кількості християнських конфесій, важливою проблемою є пошук взаєморозуміння і взаємозближення між ними. У цьому контексті центри і місця релігійно-паломницького туризму можуть виступати важливою «просторовою площиною» діалогу між віруючими різних конфесій, а також між учасниками культурно-релігійних подорожей та священнослужителями і релігійними громадами місць відвідування.

У паломницькому русі Західної України є видимою чітка спеціалізація релігійних центрів (Почаївська і Унівська Лаври, Крехівський і Гошівський монастирі, Зарваницький Марійний центр) щодо обслуговування паломників певних конфесій. Разом з тим, в останній період намітилась певна тенденція відвідування відомих паломницьких центрів, що належать певним церковним конфесіям віруючими інших конфесій. Це відбувається у вигляді організованих екскурсійних поїздок, індивідуальних та родинних подорожей. Виникаючі при цьому певні міжконфесійні напруження і конфлікти між священнослужителями і учасниками подорожей суттєво не впливають на загальний духовно-релігійний характер таких подорожей. При цьому більш відкритий характер до прийому віруючих інших конфесій мають як правило сакральні об'єкти УГКЦ, ПЦУ, РКЦвУ.

Важливим аспектом релігійно-паломницького руху є розвиток міжлюдських контактів [18]. У першу чергу це стосується взаємовідносин між паломниками, учасниками релігійно-культурних поїздок та місцевими громадами місць відвідування. У цьому відношенні важливо пам'ятати постанови II Ватиканського Собору про те, що вільний час повинен бути використаний для взаємного пізнання і будівництва “братерських відносин між людьми різного стану, національності і різноманітних рас [14]”. Паломницько-туристичний рух в регіоні сприяє пізнанню місцевих традицій і звичаїв територій релігійних центрів та святих місць. Контакти з місцевими громадами ведуть до взаємного культурного і духовного збагачення. У цьому відношенні релігійні центри і пункти Західної України за характером контакту учасників релігійно-паломницьких подорожей з місцевими громадами можна поділити на три групи: *епізодичний* – характерний для окремих віддалених монастирів і святих

місць; *сталий* – властивий релігійним центрам і святим місцям, де практикують широке залучення місцевих громад до обслуговування релігійно-паломницьких потоків (Почаїв, Крехів, Зарваниця, Пляшева); *розширений* – властивий великим і середнім містам Західної України з широкими релігійно-туристичними, культурними та гастрономічно-нічліжними пропозиціями (Львів, Луцьк, Тернопіль, Володимир-Волинський).

Дослідники релігійно-паломницького туризму звертають увагу щодо його впливу на формування “цноти гостинності” [15]. Йоан Павло II звертав увагу на те, щоб заклади розміщення, зокрема, власні будинки, ставали “правдивими оазами віри та гостинності” [16]. У багатьох релігійних і паломницьких центрах Західної України в останні роки розширилась мережа закладів розміщення – паломницькі центри, притулки, гостели. Важливим елементом в обслуговуванні паломників стають сільські садиби – агрооселі. Вони облаштовуються місцевими жителями поблизу релігійних і паломницьких центрів. Вони функціонують як на безплатній, так і на комерційній основі. Багаторічний досвід обслуговування паломників мають низка сільська місцевостей у Західній Україні: Крехів на Львівщині, Зарваниця на Тернопільщині, Онишківці на Рівненщині та інші. Християнська гостинність господарів цих місць стає обов’язковим елементом паломницьких подорожей.

Новим елементом у релігійно-паломницькому туризмі Західної України стали інформаційно-промоційні заходи стосовно релігійних центрів і святих місць. Вони здійснюються паломницькими центрами, туристичними фірмами, церковними громадами з використанням друкованих видань (путівники, каталоги, пам’ятки) та сучасних інформаційних технологій (web-сайти релігійних місць, паломницьких центрів). Важливу роль відіграють оповіді учасників паломницьких ходів і поїздок у мережі Інтернет [7–12]. Цей інформаційно-паломницький супровід відомих релігійних центрів сприяє підвищенню обізнаності, зростанню числа учасників та популярності релігійного туризму.

1. Любіцева О.О., Романчук С.П. Паломництво та релігійний туризм: навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2011. – 416 с.
2. Релігійний туризм: термінологічний словник-довідник / [Автор-упорядник Т. Божук]. – Львів: Український бестселер, 2010. – 152 с.
3. Ковальчук А.С. Географія релігії в Україні: монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 308 с.
4. Костащук І. Суспільно-географічна оцінка конфесійного простору Рівненської області // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Географічні науки. – 2017. - № 9 (358). – С. 68-75.
5. Шпарага Т.І., Михалюк М.М. Передумови виникнення і сучасний стан хасидського паломництва в Україні // Географія та туризм: наук. зб. – К.: Альтерпрес, 2012. – С. 98-105.
6. Релігійний туризм в Україні: навч. посібник / Д. Каднічанський, М. Рутинський, Т. Завадоський, А. Манько. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – 420

с.

7. Свято-Успенська Почаївська Лавра / Офіційний сайт. URL: www.pochaev.org.ua/?pid=1472
8. RISU: Релігійний туризм / Релігійно-інформаційний центр України. URL: http://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/52523/
9. Реколекційно-паломницький центр «Тавор» / Офіційний сайт. URL: <http://palomnik-tavor.com.ua>
10. Свята гора URL: www.bazylianie.pl/?option=com_content&view=article&id=1030
11. Офіційний сайт *Львівської Архідієцезії* Католицької Церкви латинського обряду. URL: www.rkc.lviv.ua/
12. Цілющі джерела Західної України / Вежа. URL: http://vezha.org/suspilstvo/n_16174/tsilyushchi_dzherela_zahidnoyi_ukrayiny.html
13. Перехід церковних громад до ПЦУ / Вікіпедія: Вільна енциклопедія (17.04.2023) URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Перехід_церковних_громад_до_ПЦУ#:~:text=3%2015%20грудня%202018%20року,на%2017%20квітня%202023%20року
14. Documents of the Second Vatican Council. URL: www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/index.htm
15. *Ostrowski M.* Teologia turystyki / Turystyka w naukach humanistycznych [red. R. Winiarski] – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2008. S. 102–116.
16. Por. np. Jan Paweł II, Przyroda głosi chwałę Boga, homilia podczas Mszy św. w Valle d'Aosta, 21 sierpnia 1994 r., „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 15(1994)9-10, s. 17-18; List do młodych z 31 marca 1985 r, n. 14.
17. Turystyka w naukach humanistycznych [red. R. Winiarski]. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2008. 178 s.
18. *Zinko Yu., Malska M., Hrynychshyn T.* Religious-pilgrim tourism in the west of Ukraine: main centres and shrines / Visnyk of the Lviv University. Series Geography. 2019. Issue 53. P. 144–166.

Кудінова Ірина

РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ: СУТНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Релігійний туризм є складовою розвитку туристичної індустрії та покликаний виховувати у населення повагу до традицій і духовного життя різних народів.

Історично, релігійний туризм вважається першим видом туристичних подорожей, який можна віднести, безпосередньо, до періоду формування світових релігій. Релігійний туризм – це самостійний вид туризму, який є складовою сучасної туристичної галузі [1].

Крім того, релігійний туризм - це поїздка за межі традиційного середовища на термін не більше ніж на рік з метою відвідування святих місць і релігійних центрів. У ньому зазвичай виділяють три напрями:

- релігійний, поєднаний з участю в заходах релігійного життя, який здійснюється за допомогою екскурсій;

- паломництво, тобто подорож до святинь і святих місць;
- наукові з релігійною метою [2].

Специфіка релігійного туризму зосереджується на різних функціях, які виконує паломництво, враховуючи ті потреби, які задовольняються завдяки такому виду діяльності (табл. 1) [3].

Таблиця 1

Характеристика потреб, які задовольняє релігійний туризм

Потреби	Характеристика
Людські потреби	Потреба в повсякденному відпочинку та зануренні у духовний світ, що є сприятливим для фізичного та психічного здоров'я
Соціальні потреби	У індивідуалістичному суспільстві, де люди все менш спілкуються віч-на-віч, паломництво відіграє комунікативну роль та сприяє єдності людей
Культурні потреби	Під час паломництва найчастіше відбувається комунікація між великою кількістю людей, носіїв різних культур. Так, тривалий час шлях Святого Іакова використовувався як засіб обміну ідеями та стилями в мистецтвах та культурними рисами різних країн. Сьогодні цю стежку називають головним культурним та релігійним маршрутом Європи
Економічні потреби	Проходження святого шляху пов'язане зі споживанням продуктів та послуг, оплатою проживання, завдяки чому з'являється нова економічна інфраструктура на користь тих провінцій, якими проходить паломницький шлях
Політичні потреби	У стародавні часи в Іспанії паломництво служило об'єднанню християн проти мусульманських нападів, а зараз може слугувати їх інтеграції в європейську політику
Релігійні потреби	Для багатьох мандрівників паломництво – це шлях духовності та медитації, необхідний у сучасному світі, де велика увага приділяється лише матеріальному

Зазначимо, що Україна – країна, в якій релігійний туризм має глибокі корені та тисячолітні традиції, крім того тут поважають релігійні традиції і регулярно здійснюють паломництва. Але, маючи потужний потенціал для розвитку релігійного туризму, Україна ще не використала його повною мірою та ефективно. Серед цих причин можемо виділити наступні:

- нерозвинена інфраструктура;
- відсутність інформації про наявні ресурси та маршрути;
- слабкі зв'язки між туристичними агентствами та релігійними організаціями;
- відсутність кваліфікованих кадрів у цій сфері;
- нестабільне суспільно-політичне середовище в Україні;
- військова ситуація в Україні, в результаті якої знищується та руйнується наявний релігійний потенціал та об'єкти культурної спадщини.

Можна однозначно стверджувати, що релігійний туризм, як й інші його форми, має позитивний вплив на економічний розвиток тих регіонів, де знаходяться відомі релігійні об'єкти та духовні реліквії. Прибуття паломників та туристів, яких цікавлять ці місця, сприяє розвитку мережі готелів, ресторанів, торгівлі, вироблення сувенірів, виготовлення продуктів, сфери послуг для мандрівників та ін.

В Україні релігійний туризм набуває все більшої популярності серед паломників різних конфесій. Тому особлива увага зараз приділяється саме його просуванню на внутрішньому та міжнародному туристичному ринку, а також потрібна допомога держави, яка повинна бути зацікавлена в цьому, адже це сприятиме наповненню бюджету та духовному відродженню країни. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на формування різноманітних туристичних маршрутів, які б дозволяли туристу обирати відпочинок згідно своїх інтересів та уподобань.

1. Чередниченко А.О. Розвиток релігійного туризму як шлях до відновлення туристичної галузі в умовах соціально – економічної кризи. *УкрДУЗТ, Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. Вип. 58. С. 226-232.
2. Юрченко С.О., Юрченко О.Є. Релігійний туризм у християнстві на сучасному етапі. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна, Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2017. Вип. 6. С. 216–220.
3. Панченко С.А. Релігійний туризм в Україні: стан, потенціал, перспективи: монографія. Київ: Автограф, 2019. 163 с.

Жук Юрій, Боровець Зоряна

ІНФРАСТРУКТУРА ГОСТИННОСТІ У КРЕХІВСЬКОМУ МОНАСТІРІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК СТИМУЛ ЗРОСТАННЯ ПАЛОМНИЦЬКИХ ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ

Історія Крехівського монастиря бере свій початок у 1612 р. Засновниками святині стали ченці Сильвестр та Йоїл, що прийшли на територію сучасної Львівської області з київських земель і поселилися у скельній печері.

У 1670-х роках територію монастиря було укріплено фортечними мурами з чотирма високими вежами. Фактично у той час монастир став фортецею-укриттям для людей, які шукали прихистку від ворожих нападів татар.

1739 р. обитель приєдналася до Чину Святого Василя Великого. Відтоді Крехівський монастир здобув репутацію відомого в усій Європі. потужного духовного та культурного центру.

У радянські часи монастир було перетворено на піонерський табір, а згодом на навчальний заклад для дітей з особливими потребами. Дата 29 серпня

1990 року ознаменувалась поверненням отців-василіан до Крехова. Саме їх зусиллями було відновлено обитель.

Відомими релігійними та туристичним магнітом, що приваблює тисячі прочан з України і світу до монастиря в Крехові є ікони святого Миколая Мирлікійського та Верхратська (Крехівська) чудотворна ікона Пресвятої Богородиці [1].

Попит на паломницькі мандрівки до монастиря та урочисті щорічні травневі відпусти стали мотивацією для монахів розвивати інфраструктуру гостинності з метою укріплення іміджу Крехова як важливого паломницького центру, та можливістю розповісти якомога більшій аудиторії про духовне життя.

Концепція релігійного розвитку Крехівського монастиря підтримує сучасні тенденції. Духовні наставники визнають важливість присутності церкви у соціальних мережах, тому ченці активно працюють у них, а ще фотографують та монтують відео. Крехівський монастир має свій сайт, наповнений необхідною для паломників практичною інформацією.

Гостинність починається з монастирського саду, що є особливим місцем на території святині. За словами настоятеля – туди може потрапити не кожен. Тут монахи проводять час у молитвах, а вечорами на дозвіллі грають у футбол та волейбол.

Унікальним осередком на території саду є понад столітня липова алея, посаджена митрополитом Андреем Шептицьким.

На території Крехівського монастиря знаходиться поле, де вирощують зернові та овочі, а також пасіка. Ченці самостійно викачують мед, який продають.

Важливим аспектом гостинності є те, що для паломників створено комфортні умови для проживання при монастирі. Для цього на його території обладнано гостьовий будинок [2].

Передумовою до відкриття закладу розміщення стали прохання прочан пожити в монастирі, аби здобути внутрішній мир, спокій, досягнути духовного зцілення.

У гостинному домі можна заночувати, або ж перебувати з метою усамітнення та молитви. Важливо те, що кожен з гостей має можливість самостійно визначити суму пожертви за проживання. Якщо ж гість не має змоги оплатити послуги проживання – грошей з нього не беруть, але він може віддячити за послуги проживання, долучившись до допомоги ченцям у побутових справах.

Особливістю побудови сервісу гостинності у монастирі Крехова є акцент на виробництво крафтовою гастрономічної продукції – шоколаду та сиру, яку виготовляють ченці. Важливо те, що у процесі приготування делікатесних смаколиків використовують лише натуральні складники.

Так сироваріння та виготовлення масла є налагодженим циклічним процесом [3].

В асортименті гастрономічної продукції монастиря є шоколад ручної роботи. Рецепт ексклюзивних смаків розроблена ченцями, з використанням досвіду виробництва шоколаду у європейських монастирях, які давно практикують цю справу. Спершу в асортименті з'явився чорний шоколад, а згодом білий, рожевий, карамельний його види. Зараз серед шоколадної продукції презентованої крехівськими ченцями широкий асортимент – від цукерок до шоколадних плиток. Прикладом ідеального шоколаду і своєрідним гастрономічним брендом продукції, що виготовляється в монастирі є шоколад «Вівіана» (повнота життя). Цікаво, що кожен процес виготовлення шоколаду супроводжується молитвою.

Продукція реалізується у крамничці на території монастиря.

Отже аспекти духовного життя ченців-василіан крехівського монастиря цілком інтегруються у світські поняття гостинності та відкритості до світу. Можливості показати основи побуту ченців, відкривши двері гостьового будинку для паломників та продемонструвавши свої креативні таланти у виробництві самобутньої гастрономічної продукції свідчать про те, що Крехівський монастир готовий вітати туристів.

Така комунікабельність з боку духовних осіб з людьми, що прагнуть відвідувати монастир, цікавляться темою християнства та історією, приїждять з метою паломництва та духовного відновлення є запорукою постійного зростання туристичних потоків прочан до Крехова.

1. Життя в монастирі сьогодні: крехівські ченці ведуть сайт, знімають відео, а на дозвіллі грають у футбол. URL: <https://misionar.in.ua/publish/z-zhyttia-chsvv/zhittya-v-monastiri-sogodni-kryekhvivski-chyentsi-vyedut-sayt-znimayut-vidyeo-a-na-dozvilli-grayut-u-futbol/>
2. Монастир, унікальна дерев'яна церква та авторські смаколики монахів – 5 причин, щоб відвідати Крехівський монастир. URL: <https://velychlviv.com/monastyr-unikalna-derev-yana-tserkva-ta-avtorski-smakolyky-monahiv-5-prychyn-shhob-vidvidaty-krehivskiy-monastyr/>
3. Я хотів бути начальником: мати гарну машину, гроші, квартиру. Але Господь покерував по-іншому... URL: <https://wz.lviv.ua/life/444432-ya-khotiv-but-y-nachalnykom-maty-harnu-mashynu-hroshi-kvartyru-ale-hospod-pokeruvav-po-inshomu>

Тищук Інна

МОНАСТИРІ ВОЛИНИ ЯК «МАГНІТИ» ПАЛОМНИЦЬКОГО ТА РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

Реалізація регіональної політики в Україні та перманентна адміністративна реформа потребують пошуків ефективних чинників її економічного розвитку. Саме туристська галузь може (і повинна) стати одним із вагомих важелів ре-

гіонального економічного та соціального розвитку, оскільки територія держави густо насичена унікальними туристськими ресурсами, у тому й релігійно-паломницькими [1].

Паломницькі тури, на відміну від релігійно-пізнавальних чи культурно-історичних, несуть у собі певну віру в зміст обряду, тобто не лише пізнавальну мету. Головна відмінність паломницького туризму від релігійного полягає в тому, що паломники зацікавлені в особистій участі в релігійних культурах [2].

На території Волинської області знаходиться чимало релігійних інституцій, які не від сьогодні під увагою як пересічних туристів, так і прочан.

Святогірський Успенський Зимненський ставропігійний жіночий монастир у с. Зимне (Володимирський район) – один із найдавніших на Русі. У стародавніх волинських переказах зазначено, що в 1001 р. Володимир Святославич збудував на високому березі р. Луги, неподалік від слов'янської кумирниці дулібів, два храми і зимовий княжий терем, від якого згодом пішов топонім Зимно – назва місцевого села. Рівноапостольний князь зруйнував «поганські капища» і зробив це місце осередком поклоніння Істинному Богу, і відтоді воно стало називатися Святою Горою.

Рис. 1. Успенський Зимненський жіночий монастир [3]

У літописі під 988 р. заважено, що князь Володимир посадив на Волинський «стіл» свого сина Всеволода. Західні рубежі він вважав стратегічно важливими і приділяв їм велику увагу. Будуючи оборонні вали і фортеці, рівноапостольний князь водночас споруджував і храми – як духовні фортеці святого Православ'я. В Богородичну церкву монастиря він подарував, за переказами, визначну святиню – сімейний образ Божої Матері, яким його благословив у 988 р. на шлюб з грецькою царівною Анною Константинопольський патріарх Миколай II Хрисоверг. Ця ікона грецького письма, написана на кипарисовій дошці (прославилася як чудотворна), зберіглася і тепер перебуває в Зимненській обителі [3].

Поруч із обителлю заходиться готельний (паломницький) комплекс «Парус», в якому, окрім номерів, є обладнана професійним устаткуванням конференц-зала [4].

Світязький Петропавлівський чоловічий монастир (с.Світязь Ковельського району). Храм було зведено в 1846 р. місцевим поміщиком графом Бра-

ницьким у характерному для архітектури Волині стилі: церква однокупольна, центральна частина побудована на основі кола, до неї прибудований із заходу притвор, а зі сходу – вівтарна частина. З півдня і півночі від центральної частини – чотирьохколонні тосканські портики з двосхилим дахом.

Рис. 2. Світязький Петропавлівський монастир [5]

2002 року при храмі – через рік після того, як у ньому замироточила Почаївська ікона Божої Матері (яка відтоді є головною святинею Петропавлівської обителі) – було засновано чоловічий монастир. Крім будівлі самого монастиря, з'явився і другий храм, названий на честь ікони – «Спорительниця хлібів». Тут здійснюються богослужіння добового кола та відправляються численні заказні треби, а для охочих у літній період проводяться екскурсії [5].

Свято-Успенський Низкиницький чоловічий монастир (с.Низкиничі Нововолинської міської громади Володимирського району) офіційно було засновано 16 вересня 1643 р., коли генеральний каштелян Чернігівського староства (відомий державний діяч, меценат, воєвода брацлавський та київський, один із чотирьох православних сенаторів Речі Посполитої) Адам Кисіль (1600-1653) [6] зробив фундушевий запис, породивши нову обитель. Тоді монастир іменувався на честь «Покрови Принайсвятішої Діви Марії».

Для належного утримання іноків й для завершення будівництва головної святині протягом десяти років А.Кисіль вносив чималі пожертви для нової обителі. Згідно заповіту фундатора було поховано у склепі, що знаходився під приділом Св. Георгія. Згодом там упокоїлась і його дружина Анастасія, яка на надгробку чоловіка наказала написати латиною: *«Перехожий! Зупинися, читай. Цей мармур криє славного потомка роду Святольда, славу і опору держави – Адама з Брусилова Кисіля, що був каштеляном чернігівським, потім воєводою брацлавським і київським, мужа, що відзначився у боях твердістю та далекоглядністю. Переможця у боях при Сигизмунді, а в часи Володислава – уславленого у справах проти Москви. Будучи послом у Москві, він вговорив царя дати клятвене заручення на вірність укладеному договору про присєєнання до королівства Сіверського князівства і як правитель його, зі славою підтримував у ньому порядок. Відзначився під Хотином проти турків, у Пруссії проти шведів...*

Життєва нитка пересічена смертю в Брестському поході 3 травня 1653 року, на 53-му році життя. Я бажала, аби ти знав, про це. Будь же здоровий! Плач про втрату цього знаменитого мужа, котрого оплакую я разом з його достойними громадянами. і нехай його життя буде прикладом для тебе» [7; 8].

Рис. 3. Надгробок Адама Киселя [8]

У часи польського панування храм числився одним із перших для «ревіндикації» у Володимирському повіті. Церкву католикам не повернули, але в цей період її грабують і порушують спокій мецената. Після варварського відкриття саркофагу з нього зникають клейноди та золотий пірнач небіжчика.

У Низкиничях існує місцеве передання, що у 1930-х роках усипальницю відвідав Голова Польської держави, який зовсім не оправдав подій тодішніх прихильників папства, бо останній вказав, що «якщо засновник храму був православний, то нехай такою ж ця святиня й залишається».

Понад те, з 1935 р. під егідою держави розпочинається її реставрація [9].

Тепер у монастирі послух несуть сім насельників. Там же розташований п'ятиглавий Успенський храм, в якому зберігаються такі святині:

- Список чудотворної Києво-Печерської ікони Успіння Божої Матері;
- Ковчег з частинками святих мощей преподобних отців Києво-Печерських;
- Ікона з часткою мощей святителя Миколая Чудотворця;
- Ікона з часткою мощей святого праведного Іоана Руського Сповідника;
- Копія Холмської ікони Божої Матері.

Богослужіння в церкві Успіння Пресвятої Богородиці монастиря здійснюються щоденно [10].

Колишній **Загорівський монастир Різдва Богородиці** (с.Новий Загорів, Володимирський район) бере початок у XV столітті: 1492 р. шляхтич Олександр Загорівський пожертвував для обителі дзвін із написом: *«З ласки Божої я, Олександро Юрьевич Загоровский из жоною своєю Настасию, літа 3 тыся*

(7000 р. від створення світу, тобто 1492) придалисмо сей звон к монастиру в Загорові ку чти ку хвалі Пречистой Божии Матери». Першим відомим настоятелем був Діонісій, який став ігуменом 6 жовтня 1583 р.

У 1566 р. було закладено мурований храм Різдва Богородиці, який освятили в 1571 р. Пізніше, за фінансування Загорівських, при монастирі відкрили скрипторій (рукописна майстерня), шпиталь, друкарню та іконописну майстерню. Уповодж 1622-24 років тут перебував мандрівний друкар Сильвестр (Павло Люткович-Телиця), двічі (1696 і 1722 рр.) – іконописець Іов Кондзелевич (удруге – брав участь у розписі іконостасу). У монастирі було створено рукописні книги Пролог (1530), Мінея (1536, 1585, 1639), Апостол (1554) і Євангеліє (1567). Станом на 1662 р. тут мешкало 12 послушників.

Рис. 4. Загорівський монастир [12]

На початку ХХ ст. обитель мала 3 храми: головний Різдва Пресвятої Богородиці (тут зберігалася Загорівська чудотворна ікона Пресвятої Богородиці 18 ст.), теплий Трьох Святих (прибудований 1788 р. разом із келіями) і Воздвиження Чесного Хреста. У монастирі зберігалосся 57 старовинних рукописів і 42 стародруки, передані згодом до дrevлехранилища Волинської єпархії, у тому – «Книга о постничестві» св. Василя Великого (Острог, 1594), яку князь К.Острозький, судячи з напису, подарував Г.Отреп'єву (відомому в історії як цар Лжедмитрій І).

Тепер головний храм монастиря – руїна. Проте навіть такий його стан є величним. У 1991 р. колишню Трьохсвятителську церкву після реставрації освятили на честь Різдва Пресвятої Богородиці (УПЦ КП) [11].

Із монастирем пов'язана трагічна та героїчна сторінка історії України – 8-11 вересня 1943 р. тут відбувся бій між чотою УПА та німецькою жандармерією. 43 вояки УПА, маючи гранатомет, чотири кулемети і рушниці, виявилися оточеними у монастирі. Вислід триденного бою – 29 загиблих повстанців та понад 500 гітлерівців [12]. Від того ж часу – численні сліди від куль на стінах церкви. Прикро, що вагомий і за архітектурою, і за історією, і за державотворчим значенням об'єкт – у руїні.

1. Патійчук В.О., Якубович Р.П. Релігійно-паломницький туризм як один із чинників регіонального розвитку економіки України. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/157730518.pdf>
2. Нагірняк А. Паломництво та релігійний туризм: характерні риси та особливості. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1880>
3. Зимненський монастир. Історія. URL: <https://zymne.org.ua/history/monastery>
4. Зимненський монастир. Паломнику. URL: <https://zymne.org.ua/palomnyk>
5. <https://епархія.укр/svitiaskyj/>; <https://konkurent.ua/publication/38954/palomnitstvo-top-5-svyatih-mists-volini-foto/>
6. Як православний шляхтич Кисіль мирив козаків із поляками. URL: www.istpravda.com.ua/digest/2013/05/20/123291/
7. https://uk.wikipedia.org/wiki/Адам_Кисіль
8. Літопис: історія монастиря. URL: www.monastyr.com.ua/chronicle
9. Фундатор. URL: www.monastyr.com.ua/founder
10. <https://konkurent.ua/publication/38954/palomnitstvo-top-5-svyatih-mists-volini-foto/>
11. Цан М.Р. Загорівський Різдво-Богородичний чоловічий монастир. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=15170
12. Маленков Р. Новий Загорів. Монастир та геройський бій. URL: <https://ukrainaincognita.com/mista/novu-u-zahoriv-monastyr-ta-heroyskyu-biy>; https://uk.wikipedia.org/wiki/Загорівський_монастир

Лабінська Галина

ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ІТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ САКРАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

В Україні історично сформовані міцні традиції винахідництва у науці, техніці, математиці, наявний потужний технологічний кадровий потенціал, який, проте, все більше працює на інші країни. Із розгортанням діджиталізації та глобалізації усіх процесів, частина кадрів працює в Україні, але на зміну “міграції мізків” прийшла “патентна міграція” – неконтрольований витік з України інноваційних технічних рішень за кордон. У 2019 р. обсяг патентної міграції вже становив 10-12% щорічного обсягу патентування [1]. Переважна більшість цих винаходів це ІТ, штучний інтелект, медичні технології, фармакологія. Проте, ще до початку війни 2022 р., українські айтівці активно розгортали креативні проекти у культурній сфері, серед яких оцифрування розмаїтих об'єктів, створення віртуальних туристичних турів і т. д., навіть випереджаючи подібні тренди за кордоном.

Архітектурні проекти чи проекти реставрації тепер можуть бути реалізовані за використання 3D-моделей. Прецедентом слугував ІТ-продукт, розроблений львівськими програмістами, які “оживили” у мобільному додатку вигляд прадавньої фортеці Тустань. Айтівцям довелося докласти зусиль, щоб програма запрацювала, зважаючи на рельєфність фортеці. Стверджують, що у світі ще немає таких масштабних проектів, які можна побачити у доповненій реальності [2]. Такий проект слугує й інструментом збереження історії, особливо якщо враховувати, що цей об’єкт претендує увійти до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Розробники також створили симуляцію й надали можливість туристам здійснити віртуальний “політ” над фортецею. Програмісти стверджують, що створений ІТ-продукт можна застосувати до будь-якого об’єкта, однак, для кожного доведеться допрацьовувати програму залежно від рельєфу і складності споруди. Наприклад, можна було б побачити, як виглядав зруйнований замок у Львові чи оборонні споруди Києва, зруйновані чи втрачені сакральні об’єкти тощо.

Ще одним подібним проектом, зреалізованим у Львівській області, є оцифрування костелу Марії Магдалини у с. Вовків. Щоб створити 3D-модель костелу, працівники компанії *Skeiron* зробили 30 станцій лазерного сканування та близько тисячі фотознімків [3]. Костел, зведений у двадцятих роках ХХ ст., у часі II Світової війни пошкоджений артилерійськими обстрілами, на сучасному етапі перебуває в аварійному стані. Таких об’єктів лише у Львівській області у мирний час було досить багато. А за рік війни, як повідомляють, в Україні зруйновано, пошкоджено або розграбовано 494 культові споруди, богословські установи та сакральні місця. Найбільше у Донецькій області (120), Луганській (71), Київській (70), Харківській (51), Херсонській (53) [4]. Захоплені культові споруди окупанти часто використовують як військові бази або для приховування військових вогневих позицій, що лише посилює ризики їхнього пошкодження чи руйнування.

Спеціалізація згаданої вище компанії *Skeiron* – оцифрування культурної спадщини. У рамках одного із її проектів – “*Кишенькове місто*”, фахівці оцифрували близько 30 об’єктів Львова, серед яких будівлі і пам’ятники. До слова, у вересні 2020 р. фонд *Factum* разом з Венеційським архівом та Політехнічним університетом Лозанни прийняли рішення створити цифрову копію усіх буді-

вель Венеції ззовні і всередині [5]. Загроза затоплення міста через глобальне потепління змушує вчених шукати способи його збереження хоча б у цифровому варіанті, тим більше, що такі приклади вже існують (про що ми говорили вище). Вже оцифровано один з островів Венеціанської лагуни – Сан-Джорджо Маджоре, проте поки невідомо скільки триватиме створення цифрової копії усіх 118 невеликих островів Венеції.

У Львівській області у жовтні 2020 р. також відтворили у віртуальній реальності княжу столицю – Звенигород, яка існувала майже тисячоліття тому. Вдягнувши спеціальні окуляри, кожен зможе переміститись у давнє місто. Над проєктом пів року працювали археологи, історики, художники та айтівці [6].

Застосування *QR*-кодів в екскурсійній діяльності, при ознакуванні туристичних маршрутів – сучасна широкопроваджувана практика у туристично-атрактивних містах, зокрема у Львові. Проєкти доповненої реальності імплементовані й українськими музеями. Подібні віртуальні тури із застосуванням *QR*-кодів можуть мати широке застосування й у сакральній сфері.

У Данії, на арені футбольного клубу на час карантинних обмежень, у кінці травня 2020 р., влаштували першу у світі віртуальну трибуну, де глядачі були присутні на першому за довгий час футбольному матчі завдяки платформі *Zoom* [7]. Віртуальними богослужіннями в українських церквах вже нікого не здивуєш. Храми мають свої сторінки у соціальних мережах (наприклад, *Facebook*), завдяки чому священники не втрачають можливість спілкування з прихожанами.

Заради збереження у січні 2023 р. у Львові презентовано створену карту мозаїк міста. На мапі вказано локалізацію 88 мозаїк, час їхнього створення і світлини [8]. Майже усі мозаїки (загалом їх налічують 236) мають облікові картки, опрацьовані працівниками Управління охорони історичною спадщиною ЛМР ще у 2019 р. з *ID*-посиланнями на них.

В Україні планувалося, що при капітальному ремонті доріг проводитимуть кабельну лінію електрозв'язку, щоб згодом на цих ділянках доріг був широкомуговий доступ до *Internet* [9]. Такий підхід дозволить у майбутньому впроваджувати інтелектуальні транспортні системи, які потрібні для підвищення безпеки у транспорті і попередження можливих ДТП, моніторингу руху и ефективного управління транспортними потоками.

ІТ-інновації мають місце й у сфері платежів. Приватбанк і *Visa* у липні 2020 р. запустили технологію *FacePay24*, яка дозволила українцям оплачувати покупки у супермаркетах за допомогою обличчя. У липні 2020 р. програма була впроваджена у 18 локаціях Києва, у Дніпрі, Одесі та Миколаєві, тоді близько 70 000 користувачів активували опцію оплати через *FacePay24* [10].

Україна вже довгий час є глобальним ІТ-хабом з якісною конкурентною експертизою для світових ринків фінансових технологій. Українська ІТ-індустрія надає послуги у таких трендових напрямках, як *Big Data*, телекомунікації та хмарні сервіси. Завдяки впровадженню ІТ, з'являються нові форми територіальної організації суспільства. У травні 2020 р. у Львові з'явився перший в області науковий парк – *SID City* [11]; у червні 2020 р. презентували проєкт лабораторій штучного інтелекту для представників університетів та ІТ-бізнесу [12]. То ж цілком реально запропонувати широкій громадськості проєкти використання здобутків української ІТ-індустрії і у сакральній сфері.

Загалом, сфера застосування ІТ світі все більше диверсифікується. Запити з боку суспільства на ІТ-продукти лише зростатимуть, бо це дає змогу не лише оптимізувати багато процесів, заощадити час, застосувати нові нестандартні рішення, але й отримати реальний дохід у випадку оригінальної авторської розробки такого продукту. З іншого боку, розробки ІТ-сфери здатні зберегти в історичній пам'яті багато сакральних об'єктів, вже втрачених в Україні, у т. ч. через війну; досвід впровадження технології *FacePay24* у часи частих повідомлень про псевдозамінування різних об'єктів буде корисний при ідентифікації відвідувачів сакральних об'єктів чи комплексів; розгортання інтелектуальних транспортних систем в Україні дає шанс для покращення логістики туристичних, паломницьких потоків і т. д.

Україні потрібна інфраструктура для розвитку інновацій, потрібен правовий захист винахідників і результатів їхньої праці, а також інвесторів щодо захищеності вкладених коштів, нових проєктів, можливості комерціалізуватися і розвиватися після нашої, так очікуваної, Перемоги.

1. *Цьвок Д.* Чи є місце для України на інноваційній мапі світу? URL: Про патентну міграцію і те, чому українські винахідники мають успіх не в Україні, а закордоном (pravda.com.ua) (дата звернення: 7.07.2020)
2. *Папірник І.* Побачити неіснуючу сьогодні Тустанську фортецю допоможе мобільний додаток львівських айтішників. URL: Побачити неіснуючу сьогодні Тустанську фортецю допоможе мобільний додаток львівських айтішників - ZAXID.NET (дата звернення: 11.06.2020)
3. *Запороженко О.* На Львівщині оцифрували костел Марії Магдалини. URL: На Львівщині оцифрували костел Марії Магдалини – Стожари (svitua.org) (дата звернення: 18.06.2020)
4. Almost 500 religious sites were destroyed in Ukraine as a result of Russian aggression. URL: Almost 500 religious sites were destroyed in Ukraine as a result of Russian aggression | Institute for Religious Freedom (irf.in.ua) (дата звернення: 03.02.2023)
5. Вчені створюють цифрову копію Венеції. URL: Венеція - вчені створюють цифрову копію Венеції — УНІАН (unian.ua) (дата звернення: 14.09.2020)

6. Княжу столицю Звенигород відтворили у віртуальній реальності. URL: Відео — Часовий портал: княжу столицю Звенигород відтворили у віртуальній реальності — Сторінка відео (tsn.ua) (дата звернення: 31.10.2020)
7. Ера діджитал футболу. URL: Ера діджитал футболу: у Данії вигадали унікальне дійство для проведення матчів - ПолітДумка (politdumka.kiev.ua) (дата звернення: 23.05.2020)
8. У Львові створили карту з найціннішими міськими мозаїками. URL: У Львові створили карту з найціннішими міськими мозаїками (lviv1256.com) (дата звернення: 30.01.2023)
9. В Україні побудують “розумні дороги”: де і коли. URL: В Україні побудують «розумні дороги»: де і коли - ITsider.com.ua (дата звернення: 28.06.2020)
10. Українці тепер можуть “оплатити обличчям” в супермаркетах. URL: Українці тепер можуть "сплачувати обличчям" у супермаркетах: що це означає | Особисті фінанси | OBOZREVATEL (дата звернення: 10.07.2020)
11. Мельник Г. У Львові відкрили перший науковий парк. URL: <https://shotam.info/u-l-vovi-vidkryly-pershuu-naukovu-park/> (дата звернення: 11.06.2020)
12. В університетах України створять лабораторії з дослідження штучного інтелекту. URL: В українських університетах створюватимуть дослідницькі лабораторії зі штучного інтелекту — розпочався перший етап | Міністерство освіти і науки України (mon.gov.ua) (дата звернення: 25.06.2020)

Дащук Юлія

ТУРИСТИЧНА ДЕСТИНАЦІЯ ДРЕВНІЙ ЖИДИЧИН: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ САКРАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ

Сакральна культурна спадщина, в умовах сьогодення, є важливою складовою розвитку територіальних громад. Так, згідно досліджень Центру Разумкова [1] у 2021 р. 67% українців вважають себе віруючими людьми, що дає підстави говорити про актуальність і важливість даної тематики в контексті українських реалій. За оцінками фахівців Всесвітньої туристичної організації (ВТО), релігійний туризм через декілька років може зайняти до 20% світового туристичного ринку [2].

Україна з цих позицій має значний потенціал сакральної культурної спадщини, так серед 8 об'єктів спадщини ЮНЕСКО в Україні 4 – об'єкти сакральної спадщини, зокрема: Київ: собор святої Софії та прилеглі чернечі будівлі, Києво-Печерська лавра; Резиденція митрополитів Буковини та Далмації; Дерев'яні церкви карпатського регіону; Львів, Ансамбль собору святого Юра.

Сакральна культурна спадщина є важливою складовою культурно-історичної ідентичності української нації. З давніх часів центром розвитку українського поселення завжди був храм. В умовах сьогодення храм, як не лише духовний

центр, але й магніт для розвитку туризму в територіальній громаді, відіграє не менш важливе, адже:

1. В переліку туристичних ресурсів громади місцеві мешканці одним із перших, зазвичай, називають храм.

2. Не завжди об'єкт сакральної спадщини, який є цінним для мешканців територіальної громади, буде цікавий туристу.

3. Сакральна спадщина – це специфічний і достатньо складний напрям роботи.

4. Мешканці не завжди розуміють, як храм або сакральну спадщину можна використовувати з туристичною метою.

Серед позитивних практик роботи із сакральною культурною спадщиною можна навести приклад села Жидичин та власне діяльність Свято-Миколаївського Жидичинського монастиря. Після адміністративно-територіальної реформи Жидичинська громада стала частиною Луцької ТГ, тепер це Жидичинський старостинський округ, проте спадщина, люди і підходи до роботи далеко не провінційні. Не одне село в Україні має на своїх теренах монастирі, храми, городища, цвинтарі, місця боїв, поховання, але не знає, як з цим працювати, у цьому селі знають. Сьогодні спадщина Жидичина включає комплекс пам'яток архітектури національного значення: Палац митрополита; древній Свято-Миколаївський храм; велика дзвіниця; Свято-Духівський скит, древньоруське городище Скудельничі та історію в тисячу років. У Галицько-Волинському літописі згадується, що саме до Жидичинського монастиря приїздив молитися князь Данило Галицький, тривалий час опікуном обиителі був Костянтин Острозький.

З 2019 року у селі діє інформаційно-туристичний центр «Zhydychyn Center» [3]. Його спорудили з ініціативи місцевого монастиря, й за три роки він став осередком культурного і туристичного життя сільської громади. Умовно кажучи, тут на всю розвивають бренд «Древній Жидичин». Під дахом центру трудиться команда, яка випускає у світ книжки про історію села, продукує сувенірну продукцію з локальною символікою, формує ідеї для культурних акцій, проводить екскурсії, займається грантовою діяльністю. Місія центру не менш амбітна, як і сам проєкт – «відкриваємо Древній Жидичин цілому світу».

Діяльність центру пов'язана з вагомим історично-культурним значенням Жидичинського монастиря, який [5]:

- входить в ТОП 3 найдревніших діючих монастирів України.
- згадується в писемних джерелах, як найдревніша православна Лавра України
- вже активно діяв на теренах Волині у 975 р. (за 13 років до офіційного хрещення Русі)

Протягом останніх двох років працівниками Центру здійснено ряд експедицій в архіви Угорщини (м. Будапешт), Литви (м. Каунас, м. Вільнюс), Львова, Києва, Санкт-Петербурга та Ватикану. Вдалося віднайти досі невідомі фото будівель монастиря, окремі грамоти та історичні документи, які наштовхують на подальші дослідження.

Центр заключив меморандум про співпрацю із Музеєм Волинської ікони, як унікальним в своєму роді осередком іконознавства в Україні, із Центрами туристичної інформації та послуг м. Луцьк та м. Володимир-Волинський, виготовлено ряд промоційних матеріалів, встановлено туристичні інформаційні табло біля ключових об'єктів показу. Про досвід Жидичина у розвитку туризму розповідали на численних тренінгах та семінарах. До Дня туризму, спільно з Управлінням туризму та промоції міста Луцької міської ради запустили екскурсійний тур вихідного дня «Луцьк-Жидичин».

Серед планів, які має команда на найближчий період – робота по формуванню концепції та наповнення унікального простору Історична арена: «Zhydychyn History Hall» на базі приміщення старої дзвіниці Свято-Миколаївського Жидичинського монастиря. Мультифункціональна локація для презентації історії Древнього Жидичина, через історичні експонати та цікавий візуальний контент, дозволить краще зрозуміти особливості історичної та культурної спадщини території та спонукатиме відвідувачів до роздумів, дискусій, обговорень. Тут планують облаштувати музейний комплекс «Набат» а також оглядовий майданчик «Моравія»

Ще одним напрямком є системна підготовка та формування плану дій щодо відзначення пам'ятних дат. До слова, у 2023 р. Волинь буде відзначати ряд пам'ятних дат, пов'язаних із сакральною спадщиною, зокрема:

- 30 років з дати заснування Музею волинської ікони;
- 300 років з моменту перебудови архітектурного комплексу Жидичинського монастиря;
- 20 років з моменту відновлення чернечого життя у Жидичині.

Серед перспективних напрямків слід виокремити також підготовку карти для туристів та паломників «Сакральна Волинь», розробку маршруту Волинський шлях святого Якова. Напрацьовується ідея створення та функціонування річкового туристичного маршруту Луцьк-Жидичин, адже село мало свій річковий порт, та розвитку рекреаційно-туристичної зони «Жидичинська набережна», що братиме початок із території обителі, облаштування соборної площі. Усе це дозволить підкреслити значимість та важливість сакрального напрямку в історичному та культурному контексті розвитку Великої Волині.

Таким чином, робота із сакральною спадщиною має передбачати широку колаборацію зі усіма зацікавленими сторонами, підкреслювати унікальність територіальної громади, а також формувати її позитивний туристичний імідж і зацікавленість, як для місцевих мешканців, так і для туристів.

1. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021рр. (інформаційні матеріали). URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021Religiya.pdf> (дата звернення 20.03.2023)
2. Офіційний сайт Всесвітньої туристської організації. URL: www.unwto.org/ (дата звернення 20.03.2023)
3. Офіційна сторінка Центру туристичної інформації та паломництва Zhydychyn Center. URL: www.facebook.com/zhydychyn.center (дата звернення 20.03.2023)
4. Офіційний сайт Свято-Миколаївського Жидичинського монастиря. URL: www.chernectvo.com/ (дата звернення 20.03.2023)
5. *Малевич А.К.* Древняя Жидычинская архимандрия на Волыни. ВЕВ.1899. № 3-4, 22, 23-24, 27-29.

Грабар Марина

ВИКОРИСТАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ТЕМАТИКИ В ЕКСКУРСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Експерсії на релігійну тематику стали досить популярними серед туристів, які цікавляться культурою та історією різних релігійних віровчень. Релігійні експерсії можуть бути цікавим досвідом для віруючих та невіруючих людей, які хочуть дізнатися більше про релігійну культуру і традиції різних народів та країн.

Основні причини популярності релігійних експерсій наступні:

- культурна цінність: релігійні пам'ятки і місця є частинами національної та світової культурної спадщини, яка має велике історичне значення;
- духовний досвід: релігійні місця можуть надати духовний досвід та допомогти відвідувачам знайти гармонію та спокій;
- екзотика: відвідування релігійних місць, які мають незвичайну архітектуру та декорації, може стати цікавим досвідом для туристів;
- історія: релігійні місця можуть розповісти багато цікавих фактів про релігійне життя в тому чи іншому регіоні;
- суспільна відповідальність: релігійні експерсії можуть бути корисним способом підтримки та популяризації релігійної культури та традицій, а також сприяють збереженню релігійних пам'яток.

Релігійні об'єкти є незамінною частиною експерсійного маршруту для паломників. Також релігійні експерсії можуть бути корисними для тих, хто цікавиться релігійними практиками та традиціями і бажає дізнатися більше про

релігії та їх роль у культурі та історії різних країн. Однак, варто зазначити, що релігійні екскурсії можуть бути чутливими для деяких людей через релігійні переконання або історичні характеристики. Тому важливо забезпечити дотримання відповідного рівня поваги та толерантності до різних релігійних поглядів та переконань. Одним із основних завдань екскурсовода є розповідь про історію релігійних споруд та традиції, пов'язані з цими спорудами. Це може включати опис архітектури, художнього оздоблення та символіку релігійних будівель, а також розповідь про історичні події та постаті, пов'язані з цими місцями.

Використання церков в екскурсійному обслуговуванні повинно здійснюватися з повагою та розумінням до їх релігійного та культурного значення. Під час екскурсії необхідно дотримуватися відповідних правил поведінки, зокрема, щодо взуття, одягу та збереження культурної спадщини для майбутніх поколінь.

Різноманіття релігійних екскурсій залежить від рівня релігійної толерантності в конкретному регіоні. Якщо релігійна толерантність висока, то люди будуть більш відкриті до вивчення різних релігій та культур. Також наявність екскурсій на релігійну тематику залежить від доступності та різноманітності релігійних об'єктів, які можна відвідати. Якщо є багато цікавих об'єктів, то люди будуть більше відвідувати такі екскурсії.

Також важливою є реклама та маркетинг. Якщо екскурсії на релігійну тематику пропонуються як частина загального туристичного продукту, який має велику популярність серед туристів, то ймовірність того, що такі екскурсії будуть користуватися попитом, збільшується.

У деяких країнах, таких як Іспанія, Італія та Франція, релігійні екскурсії є дуже популярними через значний вплив релігії на історію та культуру. Такі екскурсії можуть включати відвідування собору, базиліка та інших відомих релігійних споруд, а також паломництва до місць, які вважаються святими.

В інших країнах, таких як Індія, Непал і Таїланд, релігія є важливою складовою культури та суспільства. Релігійні екскурсії в цих країнах можуть включати відвідування буддистських храмів, святилищ, а також паломництва до місць, які вважаються святими в буддизмі.

Україна також має багату релігійну історію та культурну спадщину, що робить релігійні екскурсії дуже популярними серед туристів. Українські міста мають багато релігійних споруд, які є об'єктами екскурсій. Наприклад, Київ, Львів, Чернівці, Ужгород та інші міста мають гарні кафедральні собори, церкви та монастирі.

Для туристів, які цікавляться релігійною тематикою, українські туроператори пропонують різні екскурсії, в тому числі як індивідуальні, так і групові. До

прикладу екскурсії: «Храми Києва різних релігій», «Православні святині Волині», «Київ монастирський», «Біля витоків християнської релігії», «Антонієві печери» та ін. [1].

Таким чином, перевагами використання релігійної тематики в екскурсійній діяльності є те, що вона привертає увагу не лише вірян, але й людей, які цікавляться культурою та історією країни. Релігійні місця часто є популярними туристичними пам'ятками та приваблюють туристів з усього світу. Однак, варто мати на увазі, що релігійна тематика є дуже чутливою. Тому, екскурсоводи та туроператори повинні бути особливо важливими та поважати релігійні переконання та культурні традиції кожного відвідувача.

1. АНГА Тревел. URL: https://anga.ua/list/relihiinyi_kyiv/ (дата звернення: 30.03.2023)

Циганкова Світлана, Пікульська Валентина

ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ ЗА МОДЕЛЮ КУЛЬТУРНИХ МАРШРУТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЄКТУ «CAMINO PODOLICO: ПОДІЛЬСЬКИЙ ШЛЯХ СВЯТОГО ЯКОВА»)

Європейські культурні маршрути в останні десятиліття стали потужним чинником для розвитку культури, туризму та освітньої складової. За визначенням Ради Європи, культурний маршрут - “це проєкт співпраці в сфері культурної й освітньої спадщини та туризму, метою якого є розробка та просування маршруту або серії маршрутів на основі історичного шляху, культурної концепції, персоналії чи явища транснаціональної важливості та значення задля розуміння і поваги до спільних європейських цінностей” [1].

Першим європейським культурним маршрутом в жовтні 1987 року був оголошений паломницький Шлях святого Якова (Camino de Santiago), який вже у 1993 році внесли до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Станом на початок 2023 року існує вже 48 сертифікованих Радою Європи культурних маршрутів, частина з яких будується саме на різноконфесійній релігійній спадщині. Україна приєдналася до Розширеної часткової угоди про культурні маршрути у лютому 2021 року, наразі тут представлено 5 маршрутів [2].

Культурні маршрути Ради Європи дозволяють створити мережу шляхів, якими мандрівники знайомляться з унікальними пам'ятками, а це помітно підсилює привабливість дестинацій, зокрема тих, які побудовані на сакральній спадщині [3]. Так, зростання популярності Шляху святого Якова в Іспанії започаткувало серію археологічних досліджень та реставрацій вздовж маршрутів,

завдяки чому було врятовано та адаптовано для відвідування велику кількість храмів і монастирів, наприклад, у Бургосі та Понтеведрі, а також світські будівлі. Багато запустілих містечок і сіл ожили економічно, забезпечуючи необхідну інфраструктуру для паломників [4] .

З роками завдяки масовій культурі Шлях святого Якова зумів залучити людей різних світоглядів до пізнання християнської спадщини Європи, тож доєднання до цього руху може принести помітні зрушення в розвитку релігійного і світського туризму одночасно. Складнощі прокладання маршруту у таких країнах, як Польща, Литва чи Україна, полягають в першу чергу у віддаленості цих країн до іспанської святині та меншій кількості охочих, через що не так помітно розвинена мережа паломницьких центрів. Найбільш зацікавленими є місцеві пілігрими, які хочуть подолати пішки або велосипедом маршрут “з власного порогу”, та прихильники Каміно, готові приїздити до Східної Європи.

У Польщі сертифікована ділянка Шляху святого Якова починається на польсько-литовському кордоні, веде через Ольштин і Торунь та закінчується на кордоні з Німеччиною. Чотири литовські шляхи святого Якова почали розвиватися лише з 2016 року, однак вже перетворилися на справжній туристичний продукт. Саме досвід литовських міст (зокрема, Паневежиса і Каунаса) стали основою для створення Подільського шляху святого Якова в рамках проекту Camino Podolico, реалізованого у 2021 році Вінницькою, Барською і Кам’янець-Подільською міськими радами за підтримки Українського культурного фонду. До цього єдиною ділянкою ШСЯ в Україні (без паломницької інфраструктури) був сертифікований маршрут Via Regia - “королівський шлях”, що починається з Києва і рухається до Шегинів.

Подільський шлях залучив 11 територіальних громад Вінниччини і Хмельниччини та 23 громадських організацій, місцевих ініціатив та закладів. Основою маршруту стала сакральна, фортифікаційна і палацова архітектура, яка розкриває історію Поділля від часів правління Коріатовичів, коли регіон став східним фронтіром християнства, до початку ХХ століття. Міста й містечка розташовані від Вінниці до Кам’янця-Подільського на відстані 20-30 км, що відповідає тривалості пішого проходження за один світловий день.

Візуальними складовими на шляху виступає власна айдентика Camino Podolico, яка поєднує мотив паломницької мушлі і головного елементу гербу Поділля - сонця. Під час створення маршруту було випущено аналогічні до оригінального Каміно атрибути - паспорт пілігрима, штампи для відміток, мапу, путівник, сертифікат проходження, а також встановлено вказівники, інформаційні стенди та маркування. У тестовий 2021 рік маршрут пройшло більше 150 людей, серед яких понад 35 отримали сертифікати у Бару (105 км) та

Кам'янці-Подільському (252 км), що є показником затребуваності маршруту. Інтерес щодо продовження шляху та сполучення його з гілкою, яка нині розпочинається від словацького Кошице, висловило декілька громад та туристичних об'єднань Тернопільської, Івано-Франківської та Закарпатської областей.

Для того, щоб мати підстави для сертифікації, маршрут має відповідати ряду критеріїв: охоплювати принаймні три країни Ради Європи; відображати основні європейські цінності і бути перспективним для подальших досліджень; мати підтвердження необхідних фінансових і людських ресурсів; заохочувати демократичні процеси, які призводять до ухвалення спільних рішень щодо стратегії і діяльності; передбачати реалізацію заходів для молоді, мистецьких заходів, а також тематичних дискусій [5] [6] .

У випадку Подільського шляху святого Якова йдеться не про окрему сертифікацію, а лише про приєднання до вже існуючої Європейської федерації Шляху святого Якова. Позитивним є те, що Camino Podolico вже на зародковому етапі почав працювати зі спадщиною в контексті європейських цінностей, має розроблену довідкову складову, інтегрує інституції різних рівнів, стимулює мультидисциплінарну дискусію, заохочує до активностей та проєктів, що поєднують спадщину та сучасну культуру довкола місцевої, регіональної, національної та європейської ідентичності. Однак поряд з цим є ряд викликів, які залишаються перед проєктом для успішної інтеграції: мережування усіх зацікавлених сторін для розвитку маршруту; залучення науковців, навчальних закладів, дослідницьких інституцій для всебічного вивчення громад і пам'яток на маршруті; фінансова, ресурсна та організаційна сталість; операційний план функціонування маршруту, включно з переліком активностей та джерел їх фінансування.

З 24 лютого 2022 року активне просування маршруту стало на паузу у зв'язку з російською агресією. Рік повномасштабної війни суттєво зашкодив будь-яким культурним ініціативам, попри це ініціатори створення маршруту - місцеві адміністрації, активісти, представники різних закладів - продовжують розглядати Camino Podolico як потужний фактор об'єднання громад заради збереження і популяризації релігійного туризму на своїй території.

1. Резолюція CM/Res(2013)66 Комітету Міністрів Ради Європи про підтвердження укладення Розширеної часткової угоди про культурні маршрути. – 2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-13#n2.
2. Закон України «Про приєднання України до Розширеної часткової угоди про культурні маршрути». – 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1235-20#Text>.
3. Устименко Л., Ковальчук Л. Культурні маршрути як чинник популяризації потенційних локацій нематеріальної культурної спадщини // Центр КНУКиМ. – 2021. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/ustymenko2.htm.

4. Orzechowska-Kowalska K. Szlak kulturowy formą ochrony dziedzictwa przeszłości. Szlaki św. Jakuba. URL: https://ochronazabytkow.nid.pl/wp-content/uploads/2019/08/OZ_3-4_2012_7a_Orzechowska-Kowalska.pdf.
5. Resolution CM/Res(2013)67 revising the rules for the award of the “Cultural Route of the Council of Europe” certification. – 2013. URL: <https://rm.coe.int/16807b7d5b>.
6. Культурні маршрути ради Європи – К., 2018. – 29 с.

Недавня Ольга

САКРАЛЬНІ ЛОКАЦІЇ КИЄВА ПІД ЧАС ВІЙНИ: АКТУАЛІЗАЦІЯ СЕНСІВ ТА ПАЛОМНИЦЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Війна підносить для всіх, кого торкнулась, актуальність психологічної і духовної допомоги, аби вистояти, підживити власну стресостійкість. На війні, як кажуть, атеїстів не буває, і, хоча з кожного правила знаходяться винятки, – нині релігії, святі місця, військові капелани, священнослужителі у храмах та поза ними допомагають впоратись багатьом українцям з важкими викликами воєнного часу. Кожен може знайти той чи інший шлях до відповідної духовної допомоги у доступних локаціях і текстах, у спілкуванні з однодумцями та спогляданні священних місць і об'єктів. У воєнних умовах “вживу” легше дістатись до найближчих локацій та зустрічей, і це можуть бути паломництва до святинь чи сакральних місць (а після нашої перемоги — й різноманітні туристичні мандрівки). “Старі” паломницькі та туристичні перлини стають для шукачів духовної розради та пізнавальних вражень ще привабливіші й дорожчі, а нетрадиційні сакральні локації набувають нові “родзинки”.

Туристичний потенціал перших (насамперед — храмів та монастирів) мав багатьох дослідників (наприклад: [1]), не бракувало й аналізу других (зокрема: А.Олененко [2, с. 101-109], І.Кулиняк [3, с. 53-56], Ю.Завгородній [4, с. 125-142]). У 2022 рік повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації в Україну з'явилися проби описів та аналізу сакральних локацій як місць духопідйомних відвідин, що особливо актуальні під час війни. Серед цих розвідок відзначимо статтю О.Покальчука [5], що проаналізував “феномен Щекавиці”, а також статті Н.Марків [6] та О.Недавньої [7], у яких йдеться про зустріч на іншій сакральній київській горі — Дитинці. Судячи з популярності різноманітних священних місць в умовах війни, посилення інтересу до них з різних мотивацій, вивчення відповідних феноменів є досить перспективним та приносить ще чимало змістовного матеріалу для зацікавлених дослідників.

Київ, що традиційно для українців має славу паломницького міста, містить багато сакральних локацій, котрі притягальні своєю духовною,

мистецькою аурою, духом старовини, сучасними оазами незламності, притягальні як джерела пам'яті та підтримки предків, джерела зміцнення віри й надії, опірності важким обставинам війни, наснаги для продовження боротьби з ворогом. Окрім щоденно діючих храмів та молитовних будинків різних релігій і конфесій, у цій шерезі — Софійський собор “Премудрості Божої” з його Оррантою “Нерушимою стіною”, котра, поки стоїть, тримає й Київ. Таким є тисячолітнє повір'я, а викладені на олтарній частині собору слова “Бог серед міста, воно не похитнеться; Бог йому допоможе перед світанком” живлять сподівання, що так обов'язково буде у цій війні.

Актуалізуються й духопідйомні сенси інших сакральних локацій Києва, зокрема — Київських гір, здавна — місць святинь різних релігій, та цвинтарів. Святі Київські гори завжди приваблюють шанувальників — як киян, так і гостей столиці, і після того, як Київ тимчасово змалолюднив навесні 2022 р., вже до літа того ж року ситуація відновилаь. Характерно, що Київські гори, що вважаються потужними “місцями сили”, відвідують не лише організовані екскурсії з професійними екскурсоводами, але й, мабуть, ще більше — кияни, туристи, допитливі гості Києва, що приїхали сюди для роботи та в інших справах. Часто доводиться бачити серед таких — військових в одностроях, які задумливо крокують святими місцями або жваво спілкуються з друзями: мабуть, Київські гори таки здатні додавати силу й наснагу.

Восени на всю Україну, ба і далеко поза її кордони, прогреміла слава Щекавиці [5], однієї з сакральних Київських гір: дотепні українці запропонували на ній зустріти можливий ядерний удар РФ (первісно йшлося про різні організаційні ідеї, найвідомішою стала пропозиція оргії, хоч висувались і більш практичні - майстер-класи із тактичної медицини та збірки донатів на користь Збройних Сил України, концерти патріотичної пісні та частування). Ідею підхопили мешканці інших регіонів України, і в Мережі точились зацікавлені обговорення-пошуки аналогічних локацій в інших містах, з доповненням бажаного “порядку денного” фестивалями, хресним ходом, молебнем і навіть хакатоном. Хоч ядерні погрози не були реалізовані, на Щекавицю збільшилось паломництво, а творча частина громадських активістів організувала іншу акцію, на іншій сакральній київській горі — Дитинці.

Ця “Зустріч на київській горі Дитинці. Patriotic action of the Ukrainian cultural offensive“ [8] була покликана показати, що українці не злякались ядерного шантажу і здатні утверджувати свою національну, культурну, духовні ідентичність в загрозливих умовах, допомагати собі та ближнім (а ними стали й численні принагідні глядачі) “тримати стрій” та зібрати пожертви на користь ЗСУ. Слід відзначити, що ця творча акція привабила багатьох випадкових її

свідків, що ставали й учасниками [7], тож надалі в організацію туристичних програм варто включати, поруч екскурсій, подібні концертні, просвітницькі компоненти, з дискусіями, перекусками та руханками, для чого Київські гори поблизу ключових туристичних “родзинок” якраз дуже пасують.

Війна додає локаціям паломницьких та туристичних маршрутів нові акценти: актуалізує старовинні легенди та повір'я. У випадку Київських гір та усього Києва це феномен не лише відродження переказів про Змія Горинича як захисника міста від чужих нападників, але й синкретизування такої його ролі з функцією християнського оберегу столиці України — архистратига Михайла. З березня 2022 р. в Києві став ширитись поговор про те, що ці двоє допомагають українським пілотам збивати ворожі літаки та ракети, а мами малих діток стали заспокоювати їх при загрозливому реві сирен протиповітряної тривоги (що це ж наш Горинич відлякує ворогів) [9]. Цю епічну картину, мальовану кольоровою крейдою зграйкою дітлахів, доводилось бачити влітку 2022 р. на Старокиївській горі, та пояснювати сенс зображеного зацікавленим іноземним туристам.

Отже, можна зробити висновок, що війна актуалізує духопідйомні функції, а відтак — і збільшує привабливість сакральних локацій Києва (також інших міст та місцевостей України), і йдеться як про традиційні культові споруди та типові екскурсійні об'єкти, так і про “неформатні” популярні точки притягання паломницької і туристичної уваги. Міждисциплінарні дослідження цього феномену варто розширювати та враховувати їх у подальшій розробці туристичної стратегії України, що має допомагати відбудові нашої країни та ґрунтовнішому знайомству з нею як внутрішніх, так і закордонних туристів.

1. Філософські нариси туризму (2005). За ред. Пазенка В.С. – К.: УЦДК, 328 с.
2. Кулиняк І., Ярмола К., Малишевська Б. (2020). Перспективи розвитку містичного туризму в Україні. Матеріали Міжнародної наукової конференції “*Формування сучасної наукової думки*” (м. Кропивницький, 31 січня 2020 р.). Кропивницький: МЦНД. с. 53-56.
3. Олененко А. (2022). “Місце сили”: історична категорія чи туристична атракція? *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Серія: Історичні науки. Випуск 57. с. 101-109. URL: <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/609/533>.
4. Завгородній Ю. (2002). Духовне первородство Києва: до витоків сакрального статусу української столиці. *Практична філософія*. № 2, с. 125-142.
5. Покальчук О. (2022). Синдром Щекавиці. LB.ua. Дорослий погляд на світ. URL: https://lb.ua/society/2022/09/27/530759_sindrom_shchekavitsi.html.
6. Марків Н. (2022). На горі Дитинка кияни влаштують мистецьке свято. *Вечірній Київ*. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/72405>.
7. Nedavnya, O. (2022). The war actualizes the appeal to the sacred, and it helps. *Religious Information Service of Ukraine*. URL: https://risu.ua/en/the-war-actualizes-the-appeal-to-the-sacred-and-it-helps_n133103.
8. Зустріч на київській горі Дитинці. Patriotic action of the Ukrainian cultural offensive. (2022). URL: www.facebook.com/events/3395412567356106/?active_tab=about

9. Недавня О. (2022). Війна відновлює легенди: Горинич з нами! *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/vijna-onovlyuye-legendi-gorinich-z-nami_n131151?fbclid=IwAR14YG5mBUUM1Go7NEzKMbZV9k6nxEy1uSysYaNDw5B1K_flvpTK78JFH8Q.

Машіка Ганна

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Важливою складовою частиною сучасної індустрії туризму є релігійний туризм, який належить до найдавніших видів туризму. Його витoki сягають часів формування основних світових релігій. Релігійний туризм (сакральний туризм, паломницький туризм, езотеричний туризм) – різновид туризму, пов'язаний з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичайного для них середовища.

На території Закарпатської області збереглися пам'ятки католицизму, православ'я, іудаїзму, протестантизму. Православні – представлені місцями подвижництва святих (Свято-Миколаївський монастир в Ізі, заснований преподобним Олексієм Карпаторуським), монастирями, церквами з іконами, що мироточать. Яскравим прикладом є Чумальово-Мукачівський жіночий монастир, де зберігаються моці древньоруського печерника святого Мойсея Утрина. Серед греко-католицьких святинь унікальним є монастир Джублик, який знаходиться на Іршавщині. Для греко-католиків Закарпаття цікаве тим, що цей край дав вірникам блаженного мученика Теодора. Римо-католицькою святинею є костюл у Виноградіві з мощами Яна Капістрана – католицький святий часів Середньовіччя . [3, с.51].

На території Закарпатської області розроблено багато цікавих релігійних маршрутів, кількість яких з кожним днем зростає. Під час проведення екскурсій на релігійну тематику по Закарпатській області екскурсанти відвідують релігійні центри, де вони знайомляться з релігійними об'єктами – діючими культовими спорудами, відвідують церковні музеї та виставки, богослужіння, беруть участь у хресних ходах. [6]. Дедалі популярнішими стають подорожі до монастирів Закарпаття, які позитивно впливають на розвиток релігійного туризму в області. Найпопулярнішими серед них є: Свято-Миколаївський жіночий монастир у Мукачеві (Святині: ікона Божої Матері “Скоропослушниця”, Іверська ікона Божої Матері, привезена з гори Афон, рака з частиною моців преподобного Мойсея Утрина), Святопокровський чоловічий монастир в селі Ракошино (Святині: Іверська Ікона Божої Матері, ікона святого великомученика і цілителя

Пантелеїмона з часткою мощей, ікона Знамення Божої Матері, ікона Ісуса Христа - Сонце Правди), Красногорський чоловічий православний монастир в честь Усіх Святих (Святині: ікона преподобного Серафима Саровського з часткою його святих мощей, чудотворна ікона Богородиці “Усіх скорботних Радість”, ікона Богородиці “Неопалима Купина”), Свято-Троїце-Кирило-Мефодієвський жіночий монастир у м. Свалява, Свято-Серафимівський жіночий монастир в с. Приборжавське, Грушівський монастир, монастир в с. Іза, Свято-Різдва-Богородицький жіночий монастир в с. Липча та ін. [1].

З метою популяризації розвитку релігійного туризму, залучення туристів до Закарпатської області постійно розробляються нові й удосконалюються вже наявні релігійні маршрути. Так, на Закарпатті розробляється релігійний маршрут “Туристичний маршрут до спільної релігійної та культурної спадщини”, який охопить 19 церков прикордонних районів Закарпатської обл., серед яких Ужгородський греко-католицький кафедральний собор, Горянська ротонда, Мукачівський храм Св. Михайла, Берегівська та Виноградівська римокатолицькі церкви, Хустська, Вишківська, Тячівська реформаторські та інші церкви, які представляють велику архітектурну та мистецьку цінність [5]. Ще одним популярним місцем паломництва в Закарпатті є Урочище Джублик – розташоване між селами Нижнє Болотне і Вільхівка, Іршавського району Закарпатської області. З початком 2000-х років селище стало центром масового паломництва греко-католиків і всіх тих, хто вважає його, як місце явлення Божої Матері. Згодом тут була побудована невелика каплиця і закладений монастир Собор Пресвятої Богородиці. Також був прокладений найдовший шлях в Європі від Львова до Джублику, який отримав назву «Остання дорога Христа». Зараз в урочищі засновано: греко-католицький монастир Собору Пресвятої Богородиці; побудовано літню відпустову церкву Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії; два монастирі (чоловічий із каплицею Серця Христового, а також жіночий із каплицею Пресвятої Родини). На сьогоднішній день по області не зроблений аналіз сакральних пам'яток в якості екскурсійних туристичних об'єктів. [4].

На Закарпатті залишилось більше сотні дерев'яних церков. Наприклад, дерев'яна греко-католицька церква Святого Великомученика Дмитра (с. Олександрівна) збудована у 1780 р. із смерекових брусів. Церква – зразок готичного стилю. Храм святого архистратига Михаїла (с. Сокирниця) – дерев'яна церква XVII ст., яка відноситься до мармароської готики. Однією з визначних пам'яток дерев'яної архітектури краю є церква святого Дмитра (с. Вільховиця), зведена без жодного цвяха [2, с. 116]. У сучасних умовах розвитку туризму сакральні об'єкти є складовою культурно-освітнього, релігійного

туризму, який сприяє відродженню народних традицій, поєднаний із природою й відпочинком та самобутньою культурою українського народу. Саме тому, Закарпаття як осередок духовної культури України, де переплітаються різні стилі та спадщини різних народів, має можливість набути стрімкого розвитку в сфері релігійного туризму.

Релігійний туризм на початку ХХІ ст. став пріоритетним напрямком туризму, як в Україні, так і в Закарпатській області зокрема, однак, його розвиток у великій мірі залежить від сакральних-туристичних ресурсів території, їх стану та ефективного використання. Закарпатська область володіє значним ресурсним потенціалом для розвитку цього виду туризму, зокрема, в регіоні збереглась велика кількість унікальних об'єктів культової дерев'яної архітектури, яка займає особливе місце в історико-культурній спадщині держави. Отже, в області є широкі перспективи для розвитку релігійного туризму та паломництва.

1. *Бабічин Ю.* У Закарпатті стає популярним релігійний туризм. URL: www.mukachevo.net/ua/news/view/24106
2. *Божук Т.І.* Перспективи розвитку релігійного туризму в Закарпатті // Сталий розвиток Карпат: сучасний стан та стратегія дій: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. – Львів, 2006. – С. 115–118.
3. *Данилюк А.* Історико-культурні туристичні ресурси України: навч.-метод. посіб. – Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 82 с.
4. *Медвідь Л.І.* Релігійний туризм як один із напрямів розвитку туристичної галузі Закарпатської області. Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи. – Вип. 3: Мат. Між народ. наук. конф. «Туризм і розвиток регіону» (Івано-Франківськ – Яремче, 19-21 жовтня 2011 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ: «Фоліант», 2011. 560 с.
5. Закарпаття онлайн. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/%2098054-Cherez-zakarpatski-i-uhorski-tserkvy-prolihatyme-osoblyvyi-turystychnyi-marshrut>
6. Релігійні тури. URL: www.oksamyt-kl.com.ua/%20index.php/excursions/religion

Луговий Богдан

САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ БЕРЕЖАН – ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ У РЕЛІГІЙНОМУ ТУРИЗМІ

Бережани – мальовниче містечко, що входить до списку історичних населених місць України, з датою заснування (першою згадкою) у 1375 році. Місто відоме своїми численними архітектурними пам'ятками, збереженими у первісному вигляді, серед яких лівову частку складають сакральні об'єкти. І ході історії Бережани сформувалися як полікультурне місто, що відображено у наявності храмів різних конфесій християнства та віросповідань.

Найдавнішими храмами, що збереглися в нашому місті є три костели. Найдавнішим костелом Бережанщини є Троїцький замковий костел, що розміщений на території Комплексу замку Синявських – пам'ятки архітектури національного значення. Щодо часу зведення побутує дві дати: 1525 та 1554 р. Деякий час був протестантським храмом. Першочергово, у 1554 р., споруджено замковий костел, як однонавну споруду. Згідно хронології розбудови костелу формувалося і мистецьке наповнення храму. Костел став усипальницею представників родини Синявських, надгробки для яких виконували Герман Гутте, Генріх Горст [1]. Після смерті Адама Гієроніма Синявського у 1619 р. розпочинається другий етап розбудови костелу – добудовується західна каплиця, мистецьке наповнення якої здійснював Йоганн Пфістер. Завершальний період зі зведення храму розпочався після смерті Адама Миколая Синявського, останнього представника цієї родини, у 1726 р. Остаточну форму костел набув у 1729–1730-х рр., коли добудовано східну каплицю, центральна частина костелу, зокрема вхід, хори та мистецьки оформлено фасад замкового храму [2].

Ще одним костелом, яким відомі Бережани є Парафіяльний костел Різдва Пресвятої Діви Марії. Храм зведений у Бережанах коштом родини Сенявських у 1600–1620 рр., а кутова башта-дзвіниця – у 1741 р. Ця пам'ятка має яскраво виражені риси оборонної архітектури, оскільки подвір'я костелу окреслено муром з бійницями. У 1679–1685 рр. святиню відремонтовано та перебудовано у пізньоготичному стилі. У 1811 р. храму завдала пошкоджень велика пожежа, що охопила центральну частину міста. Костел відбудували його на кошти І. Любомирської. У 1923–1924 роках його знову відремонтовано після лихоліть Першої світової війни. З 1924 р. цей костел відомий під титулом свв. Апп. Петра і Павла. Головною принадою цієї культової споруди був безумовно вівтар – різьблена трьохрівнева композиція, вершина якої сягає склепінь костьолю. Її автором був скульптору Йоганн Пфістер.

Третім костелом, що зберігся в Бережанах є костел Св. Миколая на території монастиря оо. Бернардинів, спорудження якого розпочалось у 1630 р. з ініціативи Урсули Софії Синявської (уродженої Густомської) – невістки Адама Гієроніма Синявського, тодішнього власника міста. Будівництво комплексу затягнулось, і продовжилося лише у 80-х рр. XVII ст. У 1683 р. зведення монастиря продовжив Микола Гієронім Синявський, внук Урсули Софії Синявської. Монастир оо. бернардинів у м. Бережани перебуває на балансі пенітенціарної служби України.

У Бережанах збереглася церква Святого Миколая у Бережанах, що належить до найдавніших дерев'яних храмів краю. Зведена у 1691 року, пам'ятка є зразком галицької дерев'яної архітектури.

Цікавою є церква Пресвятої Тройці у Бережанах, 1768 року побудови. Первісно храм на цьому місці споруджений у 1626–1637 рр. на пожертви міщан. Однак, у 1748 р. храм завалився. Того ж року тодішній власник Бережан князь Август Чарторийський розпочав будівництво нової церкви, яке закінчили нові власники – Любомирські. У 1810 р. церква постраждала від сильної пожежі, що охопила всю центральну частину міста. Але за сприяння княгині Ізабелли Любомирської храм було швидко відновлено. Сучасного вигляду церква набула внаслідок останньої перебудови 1893–1903 рр., здійснив парох Теодор Кордуба. Тут зберігаються унікальні реліквії. Одна з них – чудотворний образ Бережанської Матері Божої. Ікона є однією з найстарших пам'яток візантійського іконопису Галичини. У 1622 р. Папа Римський подарував цю ікону родині Синявських – тогочасних володарів міста. Привіз її до Бережан Олександр Синявський і зберігалася вона у замковому костелі. 23 листопада 1831 р. ікону із урочистою процесією перенесено до церкви. Це одна з найстаріших пам'яток візантійського іконопису Галичини. Ікона Матері Божої Бережанської, так вона сьогодні відома, прославилася багатьма чудесними зціленнями. Збереглися і воти цієї ікони, найдавніша збережена вона датується серединою 1750-х рр. Також у цій церкві зберігається ще одна реліквія – фрагмент мощів – касетка із зап'ястям Іоанна Хрестителя, що також належали родині Синявських. На щастя, ці визначні реліквії пережили радянську владу.

У Бережанах, як полікультурному місті, збереглися пам'ятки єврейського народу, зокрема руїни великої синагоги (1718 р.), кіркут – єврейський цвинтар.

Ще одним народом, який компактно та масово оселявся у західноукраїнських містах в кінці XVI – на початку XVII ст., стали вірмени. Цей міграційний процес посилила турецька окупація Поділля в 1672–1699 рр. та утиски турками вірмен. Останні масово переселялися на територію Руського воєводства Речі Посполитої. Вірмени оселялися у містах і містечках. Досить значний відсоток серед них становили купці та ремісники [3]. У деяких містах поступово формувалися цілі вірменські квартали, як наприклад у Бережанах. Вперше вірменські купці згадуються тут у 1686 р. Тодішній власник міста Адам Миколай Синявський виділив представникам цієї національності територію у західній частині міста, де згодом постав цілий вірменський квартал із церквою. Перша вірменська дерев'яна церква в місті датується 1710 р., але вона довго не проіснувала. У 1746 р. з ініціативи тодішнього настоятеля Деодата Горбача розпочинається будівництво кам'яного храму, яке тривало до 1764 р. Інтер'єр церкви прикрашали ліплені барельєфи, настінні розписи, кам'яна різьба. У храмі було три вівтаря: Св. Григорія – на честь старого храму, св. Анни і головний – Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії, від якого церква отримала

назву. Сьогодні в офіційних документах храм значиться як Св. Григорія. Територія храму із сходу окреслена кам'яним муром, в який вмурована трьохаркадна дзвіницею, що також слугувала і брамою. Вірменська церква була центральним храмом для вірменської общини Бережан, а також вірменських громад із навколишніх повітів: Бережанського, Збараського, Зборівського, Підгаєцького, Рогатинського, Скалатського, Тернопільського та Тербовлянського [4]. До життя храм повертається завдяки Державному історико-архітектурному заповіднику у м. Бережани, в якого пам'ятка перебуває на балансі, та релігійній громаді «Вірменська апостольська церква» у м. Тернополі.

Неабиякий інтерес туристів викликають природно-сакральні об'єкти. Село Лісники біля Бережан, сьогодні – західна околиця міста, відоме урочищем «Монастирок». Найдавніший храм Преображення Господнього на Бережанщині збудовано тут у 1368 р., але до наших днів він не зберігся, оскільки спалений під час нападу татар. Згодом тут засновано василіанський монастир, що і дав назву цій місцевості. Урочище відоме і «чортовим каменем». За переказами мох з цього каменю та вода із джерела в урочищі володіли цілющими силами.

Бережани – місто багате на пам'ятки культурної спадщини, вагому частину яких становлять релігійно-сакральні об'єкти. Багатовікова історія та різноманіття сакральних пам'яток Бережан є вагомою ресурсною базою для успішного розвитку релігійного туризму.

1. Каплиця Св. Трійці. URL: <http://www.diaz.org.ua/index.php/ua/pam-iatky-arkhitektury-zapovidnyka/pam-iatnyku-natsionalnoho-znachennia/30-kaplytsia-sv-triitsi>
2. *Лугова О.* Творчі мистецького оздоблення Комплексу замку Синявських. Бережінфо. 30.01.2021. URL: <http://info.berezhany.net/the-news/ridne-misto/4059-zamok-berezhany>.
3. *Гаюк І.* Вірмени. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&i21dbn=eiu&p21dbn=eiu&s21stn=1&s21ref=10&s21fmt=eiu_all&c21com=s&s21cnr=20&s21p01=0&s21p02=0&s21p03=trn=&s21colorterm=0&s21str=1.14.%202. Дата звернення 12.11.2022.
4. Комплекс споруд Вірменської церкви, 1764 р. URL: www.diaz.org.ua/index.php/ua/pam-iatky-arkhitektury-zapovidnyka/pam-iatky-mistsevoho-znachennia/28-kompleks-sporud-vmenskoi-tserkvy-1764-r.

Павлюк Олексій

СУЧАСНІ ПАЛОМНИЦЬКІ ШЛЯХИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ДІЄЦЕЗІЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

Паломництво має на меті виконання наприкінці подорожі певної релігійної практики. Це вихід з дому і подорож в напрямку місця, яке вважається святим, щоб там ближче зустрітися з Богом. Цю мандрівку віруюча людина пере-

живає не лише фізично і географічно, але основною мірою духовно [1, 30.33]. Поняття релігійного туризму і паломництва часто є синонімами, а їх взаємозамінне вживання збагачує їх сутність [2,18]. В Римо-Католицькій Церкві України питаннями релігійного туризму займається відповідна інституція при Конференції єпископів України – Комісія екології та туризму[3].

Метою статті є представлення релігійного-паломницького простору Римо-Католицької Церкви на території Кам'янець-Подільської дієцезії, яка охоплює Вінницьку і Хмельницьку області. Особливе місце в цьому просторі займають дієцезіальні санктуарії [4, 148], які в останні десятиліття стали місцем розвитку різних форм паломництва і релігійного туризму. Найбільш відомим місцем для паломників в Кам'янець-Подільській дієцезії є Санктуарій Летичівської Богородиці в місті Летичів Хмельницької області. З 17 століття тут знаходилася ікона Богоматері (копія образу *Salus Populi Romani*) («Спасіння римського народу»), а вже з 18 століття фіксуються чудеса і зростає паломницький рух до цього місця [5, 62]. З 1996 року папа Іван Павло II встановив 6 липня днем святкування Летичівської Богородиці для Кам'янець – Подільської дієцезії[6]. Щороку, на цю дату, до Санктуарію організовуються паломництва з Вінницької області: з міста Томашпіль і Хмільник – триває до 5 днів. З Хмельницької області паломництво організовують з міста Кам'янець-Подільський – триває 5 днів. З 2004 року до Летичева в ці дні здійснюється також паломництво на велосипедах[7].

Окрім основного паломництва, яке називають дієцезіальним, до Летичева організовуються інші паломництва. Характеризуються вони якісною групою паломників і часом організації паломництва[8],[9],[10]. Біля Санктуарію функціонує Дім Паломника, який розрахований на невелику кількість гостей.

З 2016 року, з 4 по 6 серпня, здійснюється паломництво до Санктуарію Чечельницької Божої Матері в м. Чечельник, Вінницької області. Піше паломництво триває до трьох днів за заздалегідь визначеним маршрутом, а відстань паломницького шляху – в межах сімдесяти кілометрів [11].

Першого травня 2021 року відбулося Всеукраїнське паломництво чоловіків до Санктуарію св. Йосифа, що у Гнівані на Вінниччині. Цього дня сюди прибуло близько 450 лише самих чоловіків. Незначна частина паломників приїхала до Гнівані на велосипедах, але в основному прибували паломники різними транспортними засобами [12].

В 2021 році, в другій половині травня, відбулося Перше Подільське паломництво з Вінниці до Санктуарію Страстей Господніх в Шаргороді. Унікальність цього триденного шляху паломництва полягає у щоденному відвідування като-

лицької святині, де вірний католик може отримати відпуст (духовну нагороду) [13].

Окрім знаних паломництв, в Кам'янець-Подільській дієцезії можна спостерігати неорганізований паломницький рух, який полягає на відвідування храмових свят задля участі в церковних урочистостях і отриманні відпусту.

Вищезгадані паломництва до католицьких святинь в Кам'янець-Подільській дієцезії організовуються в основному священниками цієї дієцезії і відповідальними особами, які визначені церковною владою [14]. Інформаційну підтримку релігійного туризму в дієцезії здійснюють католицький суспільно-релігійний сайт *Credo* і щомісячна газета *Slowo Polskie*, яка публікується і розповсюджується по території дієцезії польською мовою.

Особливим видом паломництва в українських реаліях можна назвати т.зв. «проводи» - вшанування могил померлих відвідуванням їх в післяпасхальний період [15,485] (квітень або травень і листопад – за католицькою традицією). Цей процес, в залежності від кількості кладовищ на території церковної адміністративної одиниці – парафії [16,87], може зайняти кілька днів. На цвинтарях в ці дні можна побачити натовпи людей, які незважаючи на свою релігійність, прибули на цвинтар до могил своїх померлих родичів з різних куточків країни і навіть з-за кордону, звершуючи таким чином своєрідне паломництво до могил померлих, яке присутнє в багатьох релігіях світу [17, 128.141].

Унікальним паломницьким шляхом, який нещодавно з'явився на території Кам'янець-Подільської дієцезії є Подільський шлях святого Якова, який єднає Вінницю і Кам'янець-Подільський. Маршрут був прокладений на зразок відомого Шляху святого Якова, паломницької дороги до могили апостола Якова в іспанському місті Сантьяго-де-Компостела [18,6]. З 2021 року цим шляхом пройшли перші паломники, з'явилися паспорти і сертифікати паломника, створюється туристична навігація на протязі всього маршруту. Паломництво може здійснюватися індивідуально і групами [18,9]. Поява такого незвичайного маршруту вказує на зацікавленість галузі туризму і попит на таку форму паломництва [19, 8].

Підсумовуючи, можемо ствердити, що на території Кам'янець-Подільській дієцезії паломницький туризм в основному зосереджений навколо санктуаріїв, спостерігається певна динаміка і різноманітність. Також присутнє паломництво до могил померлих, яке безпосередньо організовується на місцях локальними релігійними спільнотами. Відкриття нового паломницького маршруту, за сприянням органів державної влади, вказує на зацікавленість релігійним туризмом в регіоні.

1. Ostrowski M. Teologia pielgrzymowania – wybrane aspekty biblijne i pastoralne. *PEREGRINUS CRACOVIENSIS* 2014 №25 (1). S. 29-41.
2. Jackowski A. Pielgrzymki = turystyka pielgrzymkowa = turystyka religijna? Rozważania terminologiczne. *TURYZM* 1998 №8 (1) S. 5-20.
3. Комісії. URL: <https://rkc.org.ua/konferentsiya-yepyskopiv/komisiyi/>
4. Попович Я. М. Санктуарій у комунікативному просторі католицького паломництва. *Екзистенційні та комунікативні питання управління*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 23 – 25 січня 2014 р. Суми: Сумський державний університет, 2014. Ч. 1. С. 146-150.
5. Rozhkov V. Latyczów. Dzieje miasta na Kresach na przestrzeni wieków. *STUDIA I MATERIAŁY LUBELSKIE* 2019 №21. С. 61-65.
6. Історична довідка. URL: https://sanctuarium.com.ua/historia,,1,,_.html
7. До Марії ... круть-круть-круть. URL: <https://credo.pro/2009/08/5087>
8. Паломництво родин у Летичеві. URL: https://risu.ua/palomnictvo-rodin-u-letichevi_n36787
9. ІХ Паломництво Круціяти Визволення Людини. URL: <https://credo.pro/2010/10/34358>
10. ІV Всеукраїнське паломництво Лицарів Колумба до Санктуарію Матері Божої Летичівської. URL: <https://st-alexander.kiev.ua/?p=787>
11. Чечельник: Перше Францисканське паломництво й освячення вітваря. URL: <https://credo.pro/2016/08/163310>
12. Перше Всеукраїнське паломництво чоловіків. URL: <https://credo.pro/2021/05/289887>
13. З Вінниці вирушило Перше Подільське паломництво до Шаргорода. URL: <https://credo.pro/2021/05/292102>
14. Паломництва. URL: www.camenecensis.org/паломництва/
15. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К.: Довіра, 2006. С. 703.
16. Божук Т. Релігійний туризм: термінологічний словник-довідник. Л.: Український бестселер, 2010. С. 152
17. Житенёв С. Религиозное паломничество в христианстве, буддизме и мусульманстве: социокультурные, коммуникационные и цивилизационные аспекты. М.: Индрик, 2012. С. 264.
18. Путівник «Camino Podolico: Подільський шлях святого Якова». URL: <https://cutt.ly/ATrAPs5> С. 97.
19. Степанова О. Католицькі санктуарії в Україні: перспективи використання в туризмі. *МИСТЕЦТВОЗНАВЧИ ЗАПИСКИ* 2018. №33. С. 3-10.

Махорін Геннадій, Марченко Світлана, Чернишова Таїсія

СВЯТО-ЯКІВСЬКА ЦЕРКВА І ВІЛЬСЬКЕ ПРАВОСЛАВНЕ КЛАДОВИЩЕ У ЖИТОМИРІ ЯК ОБ'ЄКТ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

Кладовище отримало свою назву тому, що простягалось уздовж вулиці Вільської (нині вулиця Перемоги). Започатковане воно у першій половині ХІХ століття. 1837 року за кошти дружини покійного генерал-лейтенанта Якова Олексійовича Потьомкіна на його могилі було споруджено церкву в ім'я Св. Якова. Освячено храм було 24 жовтня 1837 року. Цей храм довгий час залиша-

вся єдиним кам'яним з-поміж інших церков у Житомирі. Престольне свято – 5 листопада на день пам'яті святого апостола Якова. У подальшому церкву розширювали: 1866 року прибудували теперішню вівтарну частину, а в 1882 – 1884 роках – притвор і дзвіницю; 1903 року прибудували західну частину [1, с. 84]. Першим настоятелем церкви був Михаїл Варваринський, а з 1874 року – Іполит Липський. Він служив у цьому храмі 53 роки. Іполит Липський входив до складу Волинської духовної консисторії, керував будівництвом Волинської духовної семінарії. 1887 року відкрив тут церковно-парафіяльну школу. Його син – відомий учений, президент Всеукраїнської академії наук Володимир Іполитович Липський.

Зі встановленням радянської влади почалася антирелігійна кампанія, адже більшовики розглядали Церкву як ідеологічного конкурента, якому населення більше довіряє і підтримує. Одним із заходів, спрямованих на те, щоби підірвати позиції Церкви, стало проведення політики реквізиції церковних цінностей, нібито для допомоги голодуючим. Насправді таким чином здійснювався узаконений, згідно Постанови від 8 березня 1922 року, грабіж цінних речей богослужбового призначення, без яких неможливе проведення релігійних ритуалів. З 1923 року настоятелем храму став ієрей Орест Бичковський. До церковного кліру належали протоієрей Іполит Липський, ієрей Порфирій Гаськевич. З 1924 року серед священників церкви з'явився також ієрей Василій Малахов. Останнього місцева влада вислала у Білорусь. 22 листопада 1927 року помер на 94 році життя протоієрей Іполит Федорович Липський. Із закриттям Богоявленської церкви у грудні 1935 року Свято-Яківська церква почала виконувати функції кафедрального храму. Настоятелем храму до квітня 1937 року залишався протоієрей Орест Бичковський. У штаті були також священники: протоієрей Миколай Бурчак-Абрамович, Михаїл Іваницький, Ілля Ніколаєв і архімандрит Аліпій (Янкін) і позаштатні – протоієрей Іоанн Іванов, Іоанн Серов і архімандрит Поліхроній (Павлович). При церкві був хор, яким керував протоієрей Іоанн Серов. Серед священників великим авторитетом користувався колишній єпископ Полонський Максим Руберовський, який повернувся із заслання. 1937 року його, а також архімандрита Аліпія (Янкіна) було арештовано. Їх обох засудили до розстрілу. Ореста Бичковського засудили на 10 років перебування у ВТТ. Богослужіння у Свято-Яковлівській церкві все ж продовжувалися. Їх проводили протоієрей Іоанн Іванов, а також ієрей Павло Панасюк. У роки нацистської окупації богослужіння у церкві здійснювали протоієрей Іоанн Серов та ієрей Феодот Теслюкевич, а також диякон Павло Фещенко (з червня 1942 року – священник). 1945 року Феодот Теслюкевич був переведений на місце настоятеля Богоявленського храму. 1946 року настоятелем Свято-Яковлівської церкви

було призначено протоієрея Антонія Крижановського, протоієрей Іоанн Серов став другим священником. З 1957 року настоятелем храму став Феодот Теслюкевич, який розпочав капітальний ремонт церковної будівлі. 1960 року повернувся до служби у церкві Орест Бичковський, ставши другим священником. Але вже 1962 року його перевели у Свято-Преображенський кафедральний собор на місце настоятеля. Його наступним став ієрей Петро Костюк. Зауважимо, що у 1977 – 1979 роках він перебував у закордонному відрядженні в Канаді, де був настоятелем церков.

Метричні книги Свято-Яківської церкви містять відомості про тих, кого відспівували у цьому храмі і поховали на цьому кладовищі. Місць поховань багатьох зі згаданих у метричних книгах уже неможливо віднайти. Але навіть значна частина збережених до теперішнього часу дозволяють зробити висновок, що це було престижне кладовище. Написи на пам'ятниках свідчать про високий суспільний статус тих, хто знайшов тут свій вічний спочинок.

Біля самого входу – поховання Миколи Андрійовича Лободовського (1853 – 1.08. 1889), колезького радника, викладача Житомирської чоловічої гімназії, а з тим з 1886 року – Луцько-Житомирської римо-католицької духовної семінарії [3, с. 64]. Під церквою похована вдова протоієрея Іоанна Баландовича, який був першим настоятелем Свято-Михайлівського храму [2, с. 222]. Пройшовши трохи далі вперед, бачимо поховання протоієрея Іоанна Глаголева (1858 – 1932), відомого релігійного діяча в Житомирі, ключника Житомирського Спасо-Преображенського собору. Він був представником давнього роду священників, які служили в різних храмах Волині ще з 18 століття. Радянська влада не тільки матеріально пограбувала мільйони людей, а й намагалася фізично знищити. У 1932 році мільйони людей були приречені на смерть від голоду. Так сталося і з житомирським подружжям Глаголевих, які померли від голоду, перед цим доївши усю траву біля свого будинку. Брат Олександр Глаголев (14.02. 1872 – 25. 11. 1937) відомий тим, що вінчав 1913 року майбутнього письменника Михайла Булгакова. І це не випадково, адже священник церкви Ніколи Доброго товаришував з професором Київської духовної академії Афанасієм Івановичем Булгаковим. А М. Булгаков, у свою чергу, зобразив священника у романі «Біла гвардія» видатним богословом і уважним духівником. І дійсно, Олександр Глаголев був професором Київської духовної академії, знав 18 мов, був членом Комісії з видання слов'янської Біблії, опублікував низку статей у Православній Богословській енциклопедії і церковних журналах. Коли 1923 року арештували ректора академії єпископа Василя Богдашевського, Олександр Глаголев виконував обов'язки ректора. Навіть коли академію радянська влада взагалі закрила, то він почав викладати на богословсько-пастирських курсах. Олександр

ксандра Глаголева двічі арештовували. Перший раз 1931 року і протримали у Лук'янівській в'язниці, а вдруге – 1937 року і довели катуваннями до смерті. У протоколі допитів зафіксована одна його відповідь на всі питання: «Господи помилуй».

Пройшовши до стіни кладовища, у першому ряду бачимо поховання талановитого художника і педагога Олександра Григоровича Канцєрова. Серед його учнів був Ігор Володимирович Мєзенцев, майбутній архітектор. Інший учень О.Г. Канцєрова – Леонід Наумович Волинський, художник театру, письменник, мистецтвознавець, який урятував шедеври Дрезденської картинної галереї. Тут похована мати Олега Ольжича Віра Антонівна Свєдковська. Височить пам'ятник на могилі народного артиста України Сергія Гордійовича Карпенка, який починав свою театральну кар'єру у славетному «Бєрезолі».

Звичайно, описом вище згаданих поховань не обмежується розповідь про видатних людей, які тут знайшли свій вічний спочинок. Цей некрополь уже став одним із найцікавіших об'єктів релігійного і пізнавального туризму серед мешканців Житомира, і є надія, що він приверне увагу також туристів з інших міст України.

1. *Бєзносюк В.К., Бєрисяк Н.С., Будишевська В.В.* та ін. Памятки і пам'ятні місця історії та культури міста Житомира і Житомирського району. Вип.6. – Житомир: Полісся, 2006. – 308 с.
2. *Махорін Г.Л.* Екскурсії Житомиром. Туристичний путівник. – Житомир: НОВОград, 2021. – 312 с.
3. *Кондратюк Р.Ю.* Некрополь старого Житомира. Біографічний довідник. – К., 1992. – 136 с.

Лисенко Валерій

КУЛЬТОВІ ТРАДИЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ТУРИЗМУ

Туризм як прогулянки на дозвіллі заради розваги й набуття нових вражень веде свої витоки ще з тваринного світу. Будь-яка жива істота, мандруючи, може знайти місця, привабливі не лише харчовими ресурсами та зручними укриттями. В міру розвитку культури, створювалися спеціальні місця для церемоній, часом відокремлені від місць проживання та повсякденної діяльності чи навпаки – для постійних масових зібрань. Тож їх відвідання – паломництво – здавна стало одним із джерел зародження туризму. Якщо всякі зародки людської духовної культури вважати релігією, то будь-яке відвідання цікавих місць можна трактувати як паломництво, себто релігійний туризм.

В «Повісті минулих літ» згадується відвідання наших країв апостолом Андрієм Первозваним. Ця легенда не підтверджена історичними документами.

Зате є дослідження щодо перших християнських місій на території України [1]. Ці подорожі, сповнені несподіванок і загроз, були вельми далекі від рекреаційно-розважальних, проте вони прокладали шляхи для майбутніх мандрівників. Зрештою, шлях від Києва до Костянтинополя-Цареграда та Єрусалима було намічено видатними спорудами: Софія Київська, Золоті ворота, міста-фортеці Васильків та Юріїв (Біла Церква).

Перший паломницький твір вітчизняної літератури – "Житье и хоженье Данила, Русьскыя земли игумена". Чернець Данило здійснив подорож у Палестину між 1106 і 1108 роками і досить докладно описав святі місця. Його твір здобув багато читачів, став об'єктом уваги істориків і літературознавців, географів і етнографів, дійшов до нас в кількох редакціях і понад 100 списках, найдавніші з яких датуються другою половиною XV ст.

Справу ігумена Данила продовжив Василь Григорович-Барський (1701–1747), який з 1723 по 1747 рік мандрував святими місцями, лишив автобіографічні спогади та численні листи. Відвідав Відень, Рим, Венецію, острів Корфу, гору Афон, дістався Палестини, побував у Сирії, на Синайському півострові, на Кіпрі – загалом майже в усіх відомих місцях, пов'язаних з біблійною і світською історією Середземномор'я та Близького Сходу. Вісім місяців прожив у Єгипті, при дворі Патріарха Александрійського. У 1729-1731 рр. мешкав у Триполі (Лівія). Згодом прийняв чернечий постриг та шість років провів на грецькому острові Патмос, де вивчав мову та літературу. Свої мандри, враження від цікавих місць та людей Григорович-Барський описував та замальовував у щоденнику. У видавництві "Основи" вийшов переклад цих нотаток із давньоукраїнської – "Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік". Оригінал рукопису Григоровича-Барського, який вважали втраченим, зараз зберігається в Національній бібліотеці ім. Вернадського в Києві.

Великі зарубіжні турне, з відвіданням святих місць, здійснили свого часу Микола Гоголь, Микола Ге, Леся Українка та інші відомі діячі української культури, що відбилося у їх творчості.

Традиційне прочанство згадане у творах Тараса Шевченка, Івана Нечуя-Левицького, Миколи Лескова, Олександра Купріна. Культіві споруди здавна займали провідне місце серед туристичних атракцій, зокрема, як знаки національної ідентичності. Огляд феномену масового прочанства наведено, зокрема, в праці [2]. А от М. Лесков у фельетонах «Вечная память на короткий срок» та «Забыта ли Тарасова могила?» докладно описав створення сакрального місця нового типу – Тарасової гори у Каневі [3].

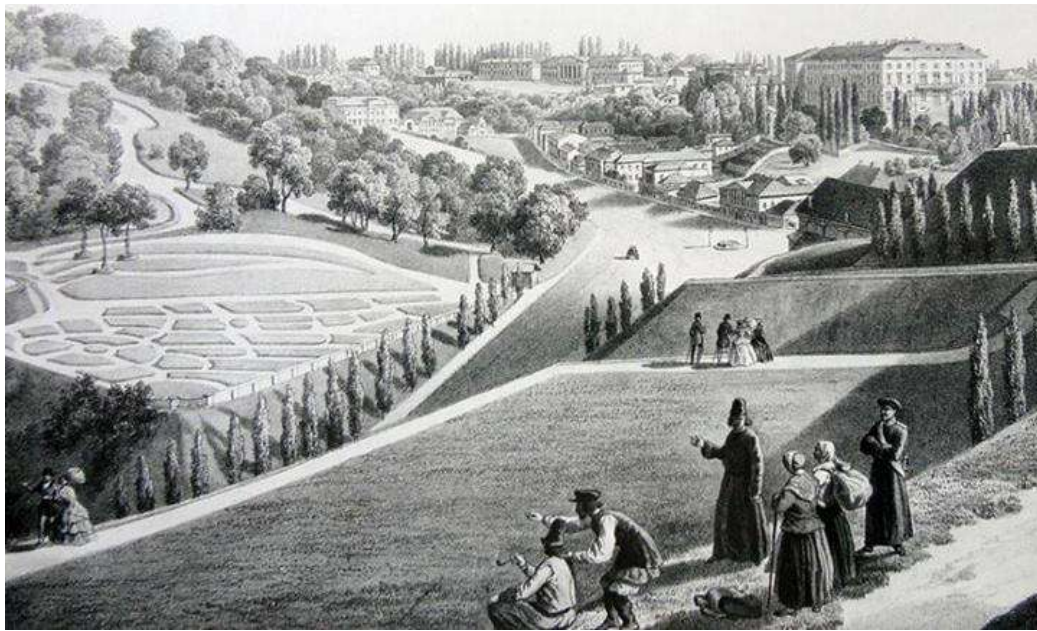

Рис. 1. Прочани оглядають місце нинішньої Європейської площі, середина XIX ст.
Ліворуч сад Товариства штучних мінеральних вод

Радянська влада оголосила нещадну війну релігії під гаслом «Грабуй на-грабоване». Більшість культових споруд були сплюндровані або зруйновані, а деякі перетворені на антирелігійні установи. Зокрема, Києво-Печерська лавра стала Музейним містечком – одним з центрів пролетарського туризму. Хоча, звісно, для багатьох відвідувачів сама сакральна архітектура була яскравим запереченням вульгарної більшовицької антикультури.

Катастрофи Другої світової війни сприяли деякому відродженню релігійного життя. За старими імперськими традиціями, релігійне керівництво, контрольоване таємними службами, нагадувало пастві, що всяка влада від Бога.

Після війни на місці трагедії у київському Бабиному яру, незважаючи на спротив комуністичної влади, стихійно утворився меморіал, який протягом десятиліть продовжує збагачуватися все новими спорудами і привертати значний потік відвідувачів з усього світу.

Особливо зловісною стала роль РПЦ як московської агентури після розпаду СРСР і послаблення комуністичної влади. Під гаслами відродження традиційних духовних цінностей Росія вкладає величезні кошти в глобальну імперську експансію, і саме Україна перебуває під найбільшим тиском.

В радянський час паломництво було обмежено державними кордонами, а після розпаду СРСР доступнішими стали поїздки як до святинь Близького Сходу, так і до безлічі атракцій Заходу, Сходу і Півдня. Пригадаймо мудрі слова американця Марка Твена з його дорожніх нотаток «Простаки за кордоном»: *«Подорожі згубні для забобонів, фанатичності та обмеженості. Ось чому во-*

ни так гостро потрібні багатьом і багатьом нашим людям. Той, хто весь свій вік живе в якомусь одному куточку світу, ніколи не навчиться терпимості, не зуміє широко і розсудливо дивитися на світ».

1. Тищенко К. М. Східні й західні церкви IV–VII ст. у топонімії України. *Східний світ*. №4, 2006, С. 137-147; №1, 2007, С. 127-134.
2. Ковальов Є. А. Проща до Києва як соціокультурне явище. *Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX–XXI століть: європейський цивілізаційний вимір*: матер. V щоріч. Все-укр. наук.-практ. конф. К.: Київського університету імені Бориса Грінченка, 2015. С. 90-102.
3. Лесков Н. С. Вечная память на короткий срок. Забыта ли Тарасова могила? *Лесков Н.С. Собрание сочинений в 11 томах*. М.: ГИХЛ, 1957. Т. 11. С. 27–33.

Кучечук Лариса

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ

У довоєнний період у Харківській області релігійний туризм не можна було назвати популярним видом туризму. Серед пропозицій туристичних фірм та паломницьких відділів області переважали тури до інших областей та країн. Розвитку саме релігійного туризму не приділялась увага на рівні органів влади та структур, які займаються розвитком туризму в області. Наприклад, у Стратегії розвитку Харківської області на період до 2020 релігійний туризм у не розглядався як окремий перспективний напрямок [1]. Зараз у воєнний період розвиток релігійного туризму практично «заморожений» через обстріли, пошкодження деяких храмів, мінування територій. У повоєнний період перспективи відродження релігійного туризму в регіоні існують, але після подолання існуючих проблем.

Отже у перспективі в Харківській області можливо розвивати паломницький та екскурсійно-пізнавальний види туризму. Об'єкти, перспективні для розвитку релігійного туризму, можуть бути включені до маршрутів місцевого та регіонального значення.

Для місцевого туризму варто залучати об'єкти, які мають значення в історії краю або мають святині, які зацікавлять місцеве населення. Це можуть бути частини мощів святих, які можуть знаходитись і в храмах інших регіонів, та місцево чтимі ікони. Якщо такі об'єкти набудуть популярності на місцевому рівні, то існує перспектива внесення їх до регіональних маршрутів.

На даний час для місцевого релігійного туризму найбільш привабливими можна назвати храм Різдва Богородиці у с. Андріївка, Миколаївський храм у с. Чернещина, Вознесенський собор у м. Куп'янськ, храм в честь ікони «Всіх скорбящих радість» у м. Чугуїв, Троїцький храм у с. Покотилівка, Покровський

храм у с. Панютине, храм «Казанської» ікони, Покровський та Петропавлівський храми у м. Харків та інші. Більшість храмів мають унікальну історію, яка пов'язана із духовним життям місцевого населення, в деяких з храмів знаходяться частини мощів святих та місцево чтимі ікони, як наприклад в храмах Чугуєва, селищах Покотилівка та Панютине [2, с. 271].

До маршрутів регіонального рівня варто відносити об'єкти, які мають високе історико-культурне значення та неповторні святині для певного регіону чи країни. Водночас такі об'єкти можуть відвідуватись місцевими туристами та паломниками. Туристів та паломників регіонального рівня можуть зацікавити пам'ятки архітектури національного рівня: Преображенський собор та Хрестовоздвиженський храм у м. Ізюм, Йосипо-Обручницький храм у с. Мечебилове, Покровський храм у м. Чугуїв, Покровський храм та храм в честь Матрони Московської у Харкові та інші. Храм матрони Московської в Харкові можна назвати національним церковним надбанням, адже для його будівництва проводилися збори коштів по всій Україні [2, с. 272].

Слід зазначити, що окрім проблем, які принесла війна, існує ряд питань, які необхідно вирішити для подальшого розвитку релігійного туризму у Харківському регіоні.

По-перше, існує проблема щодо інфраструктури об'єктів особливо сільської місцевості. Для цього необхідно проводити заходи щодо створення нових об'єктів інфраструктури, особливо засобів розміщення та закладів харчування, здійснювати заходи щодо покращення стану наявних у населеному пункті таких об'єктів.

Другою проблемою розвитку релігійного туризму є територіальне знаходження більшості об'єктів у сільській місцевості, що не має прямого транспортного сполучення із обласним центром. Відсутність діючих маршрутів по області ускладнює доступ до об'єктів самодіяльним екскурсантам та паломникам.

Для підвищення інтересу населення до релігійних об'єктів області потрібно розвивати рекламну компанію та привертати увагу до духовної спадщини області. У довоєнний час інформація поширювалась в основному на сайтах туристичних організації та паломницьких відділів. Про екскурсії, що проводились паломницькими відділами, можна було дізнатись на стендах, що розміщені на території храмів та монастирів. Однак такий спосіб поширення інформації не є достатньо активним і дієвим. Туристичні організації та відділи державних адміністрацій з туристичних питань області, обласного центру, окремих населених пунктів не приділяли достатньої уваги рекламі Харківської області та окремих її адміністративних одиниць як туристичної дестинації, в тому числі для релігійного туризму. Вирішенню даної проблеми сприятимуть видання нових путівників та буклетів, в яких буде висвітлено історико-культурна та духовна цінність храмів області. Також інформацію можна поширювати через місцеві та

регіональні засоби масової інформації, особливо перед храмовими святами чи організацією хресних ходів по області. Адже до ресурсів релігійного характеру належать не лише матеріальні пам'ятки, а й церковні події.

На основі існуючої матеріальної бази, сприятливих факторів розвитку туризму та успішного вирішення наявних проблем в Харківській області можливо розвивати релігійний туризм всіх напрямків та форм. Для екскурсійно-пізнавального туризму в Харківській області придатні всі релігійні об'єкти, які вже використовуються в релігійному туризмі, та ті, які рекомендовано для відвідування. Адже кожен храм має певну історико-культурну цінність та має унікальну історію, яка пов'язана із розвитком певної території. Для організації паломництва доцільно використовувати об'єкти, в яких знаходяться певні святині (ікони, мощі, джерела). Перш за все, до таких об'єктів варто віднести Борисо-Глібовський монастир (с. Водяне), Вознесенський собор (м. Ізюм), Озерянський храм із криницею (с. Нижні Озеряни), храм Різдва Богородиці (м. Мерефа), Покровський монастир, Благовіщенський собор, храм прп. Олексія, Покровський (м. Харків) [3, с. 230]. При раціональному використанні умов та ресурсів, а також післявоєнного відновлення є перспективи для внесення Харківської області до списку найбільш привабливих регіонів, в яких релігійний туризм є візитною карткою.

Таким чином можна зробити висновок, що ще у довоєнний період розвиток релігійного туризму в Харківському регіоні знаходився не на досить високому рівні, через такі проблеми, як відсутність інфраструктури у сільській місцевості та прямого транспортного сполучення, недостатність реклами та розповсюдження інформації про наявні паломницькі маршрути. На даний час додалися проблеми воєнного часу, які майже унеможливають розвиток релігійного туризму у регіоні. Але наявність великої кількості монастирів та храмів з цікавою історією у Харківському регіоні може стати потужним імпульсом для розвитку релігійного туризму у повоєнний період за умови вирішення вищезазначених проблем.

1. Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020. URL: <http://old.kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf>.
2. Остання М.О. Оцінка привабливості храмів Харківської області для розвитку релігійного туризму. *Географічні дослідження: історія, сьогодення, перспективи: матеріали щорічної Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів, присвяченої пам'яті професора Г.П.Дубинського* (Харків, 14–15 квіт. 2016 р.). Вип. 8. Харків: ХНУ: Видавництво «Лідер», 2016. С. 270-271.
3. Остання М.О. Сучасний стан релігійного туризму в Харківській області. *Географічні дослідження: історія, сьогодення, перспективи: матеріали щорічної Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів, присвяченої пам'яті професора Г.П.Дубинського* (Харків, 23–24 квіт. 2015 р.). Вип. 8. Харків: ХНУ: Видавництво «Лідер», 2015. С. 230-231.

РЕЛІГІЙНИЙ ТА ПАЛОМНИЦЬКИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ Й СВІТІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ВИКЛИКИ

Для багатьох людей релігія посідає одне з найбільш важливих місць у житті. Віра у Бога або божеств становлять основу їхнього світогляду, саме на вірі засновуються їхні життєві цінності, вона відіграє важливу роль і у їхньому повсякденні і під час відпочинку. Релігія посідає значне місце у контексті просвітницької та виховної діяльності, окрім цього, чимало релігійних місць пов'язані із особливим періодом історії. Усі ці фактори впливають на релігію як на провідну сферу діяльності суспільства, а також на розвиток релігійного і паломницького туризму. У багатьох країнах світу існує чимало атракцій, які увагу привертають туристів завдяки своїй приналежності до певної релігії. Численні церкви, собори, мечеті, давні храми, культові споруди, священні гори – усе це становить основу туристичних місць у релігійному та паломницькому туризмі. Цей вид туризму розвинений по всьому світу, у тому числі і в Україні. Однак, темпи його розвитку значно менші порівняно з іншими видами туризму, оскільки спрямований не на широку аудиторію.

Вивченню релігійного і паломницького туризму присвячені праці таких вітчизняних та закордонних дослідників, як О.О.Любіцевої, А.Ю.Александрової, А.В.Бабкіна, М.Б.Біржакова, М.П.Мальської, М.Мюллер, І.С.Посохова, Т.Т.Хрїстова, С.П.Романчука та ін.

Загалом, релігійний та паломницький туризм є одним із найбільш давніх видів туризму у світі. Ще здавна людей приваблювали релігійні місця, які ставали об'єктами здійснення паломництва. Переважним чином у європейському регіоні користувався попитом християнський напрямок релігійного та паломницького туризму, оскільки Європа була і залишається осередком різних течій християнства. Окрім цього, важливими для християн є і певні частини Азії, які також відіграють важливу роль у християнському релігійному і паломницькому туризмі. Особливу увагу туристів привертають Туреччина, Ізраїль, Йорданія та Сирія у Азії, Франція, Німеччина, Болгарія, Греція, Іспанія, Італія, Україна та інші держави Європи [1].

Згодом почав розвиватись мусульманський туризм у Західній Азії, оскільки цей регіон є осередком ісламу. Разом з тим, Південна і Південно-Західна Азія привабливі з точки зору буддизму та індуїзму: у країнах регіону зберіглось чимало прадавніх пам'яток, які цікаві туристам своєю автентичністю та нестандартністю, оскільки є чимось абсолютно новим для європейських туристів.

Останнім часом розвивається християнський релігійний туризм і у Америці, зокрема – паломництво та мандрівки до статуї Ісуса Христа у Ріо-де-Жанейро у Бразилії [2].

Також варто зазначити, що даний напрямок туризму набуває популярності і у нашій країні. Україна є здебільшого християнською православною державою, тому більша частина сакральних пам'яток – це церкви, собори, монастирі та храми, які є важливими також і з точки зору історичної цінності. Переважним чином в державі розвинений внутрішній релігійний туризм – на свята українці мандрують до різних куточків країни, аби на власні очі побачити справжні витвори релігійного мистецтва, а також взяти участь у релігійних заходах. Окрім цього, Україна багата і на сакральні місця інших релігій, зокрема – мусульманські мечеті та єврейські синагоги, а також на важливі релігійні дестинації, які належать саме до даних релігійних течій [3; 4].

Загалом у світі релігійний туризм в окремих країнах користується значною популярністю, оскільки поширений не лише серед внутрішніх туристів, але й приваблює, насамперед, туристів з інших куточків світу. Зокрема, якщо звернути увагу на сакральну цінність міста Єрусалиму та наявність атракцій, привабливих для туристів у контексті релігійного і паломницького туризму, то саме це місто є чи не найбільшим центром даного напрямку туризму у світі, оскільки привертає увагу мільйонів мусульман, християн та юдеїв. Також одними з найбільш масових є Мекка у Саудівській Аравії та Собор Святого Петра і Павла у Ватикані – вони також ваблять мільйони туристів, які щороку мандрують у дані місця. Для мандрівників паломників важливою й на теперішній час залишається гора Афон. Розвивається цей вид туризм у багатьох країнах, однак не настільки масово, оскільки далеко не всюди є такі важливі місця, здебільшого це храми та святині, які приваблюють увагу туристів [5].

Однак в Україні розвиток релігійного і паломницького відбувається повільними темпами, оскільки його потенціал не використовується на повну. У нашій країні існує багато дестинацій, які є вагомими у релігійному туризмі, проте не всі з них використовуються належним чином. Для України, а також і для інших держав, є характерними низка проблем, які уповільнюють розвиток релігійного і паломницького туризму. Зокрема: занедбаність сакральних пам'яток через те, що вчасно не реставруються, недостатній рівень розвитку інфраструктури, а також зовнішні чинники. Для прикладу, кілька років поспіль розвиток релігійного і паломницького туризму був уповільнений внаслідок пандемії COVID-19, а сьогодні у нашій країні він не може повноцінно розвиватись через військове вторгнення російської федерації, що також вплинула на руйнування важливих сакральних пам'яток. Однак, не зважаючи на те, що релігійний та па-

ломницький туризм не розвивається у повній мірі, його потенціал залишається величезним [6].

1. Релігійно-паломницький туризм як один з чинників регіонального розвитку економіки України. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/157730518.pdf> (дата звернення: 05.04.2023)
2. Любіцева О. О., Парфіненко А. Ю., Сідоров В. І. Туристичне країнознавство: підручник. Київ: Знання, 2015. 551 с.
3. Кадацька Ю. А. Релігійний туризм в Україні. URL: <http://tourism-book.com/books/book-29/> (дата звернення: 05.04.2023).
4. Чередниченко А.О. Розвиток релігійного туризму як шлях до відновлення туристичної галузі в умовах соціально-економічної кризи. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. Вип. 58. С. 226-232.
5. Сапелкіна З. П. Релігія і культура. Релігійний туризм: навч. посіб. Київ: Вид-во Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2012. 220 с.
6. Панченко С.А. Релігійний туризм в Україні: стан, потенціал, перспективи: монографія. Київ: Автограф, 2019. 163 с.

Москвічова Олена

СВЯТКОВИЙ РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ: НОВИЙ НАПРЯМОК У ТУРИНДУСТРІЇ

Подієвий туризм за своїм змістом є невичерпним видом туризму. Різновидом даного виду туризму є святковий туризм, який є відносно молодим, але при цьому виключно перспективним заходом сучасного суспільства. Свято є особливий тип соціальної дії людей, що об'єднує їх ідейно та стверджує світогляд цього суспільства, його політичні, моральні та естетичні ідеали. Головною метою туристів, що вирушають у подорож такого характеру, є не стільки відвідування певних об'єктів показу або місць, скільки події, що відбуваються там, які можуть бути етнічними, діловими, релігійними тощо. У той же час культове, релігійне свято та релігійний туризм мають свої суворі системні межі, завдяки яким стає можливим визначення святкового туризму як способу трансляції певних культурних цінностей. Усіх туристів, зацікавлених у релігійному святковому туризмі, пов'язує концепція саморозвитку та культурного дозвілля.

Такі поїздки можуть мати як випадковий характер, так і бути регулярними, усталеними протягом сотень і навіть тисяч років.

Пам'ятники релігії, історії та культури є суттєвою мотивацією відвідування того чи іншого регіону чи міста. Багато релігійних пам'яток є об'єктами туристичного показу і знаходяться під охороною держави. Такими об'єктами залучення релігійних туристів є святі місця та релігійні центри. Поїздки туди можуть бути зумовлені культовими аспектами, святами, фестивалями, що відбуваються у певну пору року. Розуміння мотивів потенційного клієнта має зна-

чення при плануванні, формуванні та організації процесу реалізації туристичного продукту. Це дозволяє забезпечувати відповідність попиту та пропозиції і, як результат, підвищує конкурентоспроможність підприємства за рахунок задоволення потреб туриста у конкретному туристичному продукті [1].

Цільова аудиторія релігійного туризму залежить від його різновиду: паломницький, релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної чи наукової спрямованості, що передбачає кардинально різні групи подорожуючих. Відвідувачі паломницьких поїздок зазвичай глибоко релігійні люди. Вони переслідують духовно-просвітницьку мету, що міститься в молитовному досвіді, у долученні до святинь, які відвідують. Головним ресурсом стає для паломників так би мовити духовна їжа. Найчастіше паломниками стають люди старшого віку, які визначили власні життєві цінності та релігійні мотиви. Ті ж туристи, які задовольняють інтерес до релігійного туризму через екскурсійні поїздки, прагнуть насамперед знайти різноманітні знання та побачити максимальну кількість об'єктів показу. Їм не так важливе глибоке занурення в релігію через ритуали або молитви. Достатньо поверхового, але насиченого ознайомлення з екскурсійними матеріалами через відвідування заходів, свят, а також дій та оповідань екскурсовода. Вікова та інші категорії таких туристів можуть бути різними, від підлітків до людей похилого віку, від атеїстів до людей різного релігійного світогляду. Вчені ж відвідують центри існуючих релігій, країни та регіони з багатими релігійними традиціями, насамперед із інтересом до релігійної спадщини, рукописів, культових предметів [2].

У всіх видах релігійного туризму важливим чинником стає сприйняття та поєднання інтересів різних релігійних та громадських організацій, об'єднань та держави, визначення комплексу орієнтирів для відповідального та сталого розвитку світового туризму. Віруючий через релігійний туризм прагне набути культурних духовних скріп, знайти сенс життя.

Релігійний туризм в Україні зазвичай розвивається у двох напрямках: організацією туру можуть займатися туроператори чи паломницькі служби при великих релігійних і світських організаціях, наприклад: Паломницький центр Матері Божої Неустанної Помочі, Паломницький Центр «РАФАЇЛ», Паломницький центр «Віфлеєм» та інші, а також паломницькі служби, які є при багатьох храмах. Як правило, паломницькі служби активно шукають співробітництва з туроператорами та турагентствами та навпаки. Важливою метою взаємодії та створення спільного турпродукту або реалізації партнерського є популяризація релігії в суспільстві та загальний розвиток напряму релігійного туризму [3].

Для виявлення актуальності розробки туристичного продукту зазначеної тематики було проведено онлайн-опитування, а також визначено ступінь поін-

формованості населення про релігійні туристичні маршрути та зацікавленість у них. Респондентами стали жителі різних регіонів України. Критеріями опитування була стать, рівень достатку та освіти, загальна зацікавленість релігійним туром. Більшість питань були напівформалізованими, що містять готові варіанти відповідей з можливістю вільної відповіді на розсуд респондента.

На питання про спосіб, що віддається перевагу респондентам для подорожей Україною, більше половини (57,4%) вказали, що подорожують самостійно, і лише 13,1% підтвердили, що користуються послугами турагентств. Варто також зазначити, що 18% опитуваних вказали на своє небажання брати участь у будь-яких поїздках Україною. Отримані результати підтвердили необхідність активізації маркетингових зусиль щодо формування туристичного іміджу України у різних сферах життя людини.

На питання поінформованості про існування релігійних туристичних маршрутів в Україні абсолютна більшість (62,3%) респондентів відповіли ствердно, проте вони поки що не подорожували в рамках такого маршруту. Лише 4,9% учасників опитування брали участь у релігійних поїздках, тоді як інші ніколи не чули про цей вид туризму.

Аналогічна тенденція була відзначена під час аналізу відповідей на питання обізнаності про існування релігійного туризму, який пов'язаний з конфесійними святами: більше половини (57,4%) ознайомлені, але не подорожували; 36,1% ніколи не чули про такий вид туризму; лише кілька респондентів брали участь у подібних поїздках. Отриманий результат залишає величезний простір для перспективного формування туроператорами і паломницькими службами мотивуючих чинників у розвитку релігійного туризму.

Пріоритетною метою опитування стало визначення наступного факту: чи мають, на думку респондентів, регіони України перспективи для розвитку релігійного святкового туризму. Так, 68,9% опитуваних відповіли позитивно, 27,9% вагалися з відповіддю, 3,3% дали негативну відповідь. Результати проведеного аналізу, які також знайшли відображення у матеріалах статті, дозволили зробити кілька важливих висновків із зазначеної проблеми. Респонденти, вони ж потенційні споживачі на ринку, здебільшого позитивно сприйняли тему дослідження, багато хто залишив відгуки у спеціальній графі, переважно вказуючи на перспективність релігійних турів та щире зацікавлення в них. На наш погляд, розвитку інтересу співгромадян до релігійних турів значною мірою сприятиме підтримка державної влади, що включає спрямування бюджетних коштів на підтримку у належному стані пам'яток релігії, історії та культури та розвиток інфраструктури.

Таким чином, для формування актуального туристичного продукту на релігійну тематику необхідно враховувати потреби туристів для надання послуг у заданій формі. Слід також враховувати національні та культурні особливості мандрівників. Наявність мотиваційних аспектів у релігійному святковому туризмі є очевидними серед населення України. Розуміння, знання та використання туристичних мотивів у подорожі з релігійними цілями можуть стати запорукою успішного просування та популяризації даного туристичного спрямування.

1. Головащенко О.В. Туристська активність як форма реалізації людиною свого потенціалу. Філософія туризму: навч. посіб. Київ: Кондор, 2004. С.179–186
2. Гарбар Г.А. Гостинність у соціокультурній сфері туризму як головний предмет філософського аналізу. Гілея: Науковий вісник: зб. наук. пр. Київ, 2011. Вип.51 (9). С.360–364
3. Красільнікова О.В. Деякі питання розвитку релігійного паломництва в Україні. Праксеологія туризму: тези загальнокафедральної теми. Київ: КУТЕП, 2009. С.63.

Панченко Світлана

ДО ПИТАННЯ ПАЛОМНИЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ФОРМИ КОМУНІКАЦІЇ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ САКРАЛЬНИХ МАНДРІВОК

Паломницькі путівники мають велике комунікативне значення для здійснення паломництва так само як і спеціалізована художня література, документальні і художні фільми відповідної тематики, розповіді, інтерв'ю палігримів про здійснення сакральних мандрівок. Путівники та книги про паломництво дають достатньо інформації, натхнення та ідей, як організувати власну подорож або пройти «чужими слідами». Тому висвітлення цієї теми є доречним із точки зору соціальної комунікації. Для мотивації паломництва склалися численні путівники, ітінерарії – описи подорожі, багато з яких стали згодом важливими історичними джерелами [1].

Звісно, що без допомоги путівників не можливо було занотувати паломництво, враження, місцини перебування, емоції від пережитого. Про це свідчать відомості в таких друковані джерелах, як: праця «*Київ, його святині, стародавності та відомості, які необхідні для поціновувачів та мандрівників*» (1871 р.); збірка «*Земне життя Пресвятої Богородиці*» (1898 р.); путівник «*Паломник Київський*» (1845 р.), «*Києво-Печерський патерик*» (XIII ст.) [2].

Важливі свідчення і особисті враження від паломництва залишив нащадкам Данило Паломник у творі «*Житъе и хождение Данила Руськия земли игумена*». Він першим описав своє пілігримство, яке здійснив в 1106-1108 рр. У його описах присутня не лише сакральна інформація, але й вміщено надзвичайно ці-

кавий фактологічний матеріал географічного, історичного, етнографічного змісту. «*Хождение Данила*» було перекладене грецькою, німецькою, французькою мовами» [2, с. 50-61].

У філософських творах Г. Сковороди зокрема «*Розмови п'яти подорожніх про істинне щастя в житті*» розповідається про подорожі, паломництва «мандрівного філософа» по Україні, Угорщині, Італії, Німеччині [1].

У книзі В. Григоровича-Барського «Мандри Василя Григоровича-Барського святими місцями Сходу з 1723 по 1747 рік» розповідається про релігійні мандри відомого українця, зокрема про відвідання Венеції, Неаполя, Риму, монастиря Святого Пантелеймона. В. Григорович-Барський склав путівники найвідоміших святинь Сходу в Єрусалимі, Назареті, Віфлеємі, біля Мертвого моря й Тиверіадського озера, на горі Фавор, на Синаї. Мандрівник переказує відомі апокрифічні легенди: сказання про Лобне місце, про мощі Святої Катерини, про гробницю Мелхидесека біля Голгофи, про священні джерела на Синаї тощо. Географічні, історичні, етнографічні та археологічні нотатки у «мандрах» своєрідно переплітаються з розповідями про монастирі, храми, культові обряди, притулки для прочан, мощі, чудотворні ікони. Відвідавши всі найвідоміші місця, пов'язані з історією християнства, мандрівник описав їх значно докладніше і точніше, ніж його попередники [3].

Наведемо приклади міжнародних паломницьких путівників, які мають міжнародне значення і відображають історичну пам'ять міжнародних паломництв. Серед них: «*Peregrinationes Terrae Sancte*» (Венеція, 1491 р.), «*Mirabilia urbis Romae*» (Рим, 1140-1143 pp.), «*The Pilgrim's Guide to Santiago de Compostella*» (Przewodnik, 1995), норвезький «*Шляхами святого Олафа*», німецький путівник «*Ходіння чужими слідами*», шотландський «*Fife Pilgrim Way*».

Також вважаємо за необхідне назвати сучасні художні твори, щоденники, спогади, які сприймаються паломниками як путівники і духовними мотиваторами щодо здійснення паломницьких подорожей: Пауло Коельо «*Щоденник мага або паломництво*» (1987 р.), Максим Беспалов «*Шлях на край світу*» (2016 р.), Патрік Грей і Джастін Скісак «*Я підитовхну тебе: подорож на 500 миль, двоє найкращих друзів і один інвалідний візок*» (2017 р.), Тімоті Іген (Timothy Eagan) «*Паломництво у вічність*» (2019 р.), Майкл Вулф «*Хадж: Паломництво американця до Мекки*» (1993 р.), Тодд Вассе «*Ходіння по колу: у пошуках щастя в загубленій Японії*» ((2020 р.), Ліза Демпстер «*Неоновий пілігрим*» (2009 р.), Філ Кузіно «*Мистецтво паломництва: путівник для тих, хто шукає, як зробити подорож священною*» (2021 р.), Тхіч Нхат Хан «*Довга дорога обертається на радість*» (2011 р.), Крістін Вальтерс Пайнтнер «*Душа всередині: вісім практик для подорожі всередину*» (2015 р.), Віл'ям Далримпл «*Зі*

Святої гори: Подорож серед християн Близького Сходу» (1998 р.), Піліgrim миру «*Піліgrim миру: її життя і діяльність з власних слів*» (1994 р.), Роберт Макфарлейн «*Старі шляхи: Подорож пішки*» (2013 р.), Розмарі Махоуні «*Самотній паломник: Подорожі по священній землі*» (2004 р.), Вікторія Престон «*Ми – паломники: Подорож у пошуках себе*» (2021 р.) [4].

Аналіз паломницької літератури, документальних і художніх фільмів, щоденників, мемуарів, інтерв'ю паломників потребує детального вивчення, оскільки ця тема продовжує свій історичний шлях і все більше охоплює нові наукові напрями. Проводяться міжнародні конференції, круглі столи, захищаються дисертації, пишуться статті, розробляються і впроваджуються міжнародні наукові проєкти, видаються монографії, посібники, підручники, розробляються і впроваджуються навчальні курси у вищих навчальних закладах, коледжах. Це свідчить про активне наукове життя теми «*Паломництво і релігійний туризм*» і про його сталий розвиток (*sustainable development*) навіть у кризових умовах.

1. Панченко С.А. Релігійний туризм в Україні: стан, потенціал, перспективи. Монографія. Київ: Автограф. 2019. 163 с. URL: <https://www.researchgate.net/publication/366399336> Monografia RELIGIJNIJ TURIZM V UKRAINI STAN POTENCIAL PERSPEKTIVI (дата звернення: 13.04.2023).
2. Релігієзнавство: навч. посіб. Київ: 1997. Освіта. 239 с.
3. Григорович-Барський В. Мандри по Святих Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік. Київ: 2000. Основи. 768 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0010876>
4. 23 Books About Pilgrimages: Memoirs, Fiction and the Quest for Self. URL: <https://libromaniacs.com/books-about-pilgrimages/> в (дата звернення: 12.04.2023).
5. Peel V., Sørensen A. Exploring the Use and Impact of Travel Guidebooks. Bristol: Channel View Publications, 2016. 264 p. URL: <https://research.monash.edu/en/publications/exploring-the-use-and-impact-of-travel-guidebooks> (дата звернення: 15.04.2023).

Ціватий Вячеслав

РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ І ТУРИСТИЧНА ДИПЛОМАТІЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ХХІ СТОЛІТТЯ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРСИ

Релігійний туризм і туристична дипломатія в умовах глобалізаційних процесів сучасності – це інституціональні напрями, які найбільш динамічно розвиваються у сфері туристичної діяльності, сфері гостинності та туризму [1, р. 249].

Дослідники цього напрямку виділяють у класифікації туризму такі концепти як: концепт «релігійний туризм», концепт «сакральний туризм», концепт «паломницький туризм» та концепт «духовний туризм». Кожен із зазначених видів може бути як самостійною дефініцією, так і частиною одного із зазначе-

них концептів. На сьогодні можна виділити 5 основних (базових) типів (груп) сакральних та релігійних об'єктів за ступенем і можливостями залучення їх у туристичну діяльність: особливо шановані пам'ятки природної та історико-культурної спадщини; археологічні пам'ятки та великі середньовічні міські центри; релігійні та культові об'єкти, що є місцями поклоніння; сакральні місця, пов'язані з історичними особистостями; сакральні місця, пов'язані з історичними та політичними подіями [2, р. 149-164].

Сучасний релігійний туризм – це потужна, інституціонально розгалужена світова індустрія, що охоплює різні сфери діяльності людини, один із найбільш швидко зростаючих сегментів туристичної індустрії. У зарубіжних країнах, і в Україні туристичні релігійно зумовлені поїздки стали особливо поширеними та популяризованими в останні кілька десятиліть, займаючи значний сегмент міжнародного туризму. Абсолютне та пропорційне зростання цієї частки туристичного ринку є провідним трендом у сучасній туристичній галузі.

У світових релігіях паломницькі подорожі зазвичай поділяються на два види: внутрішні та зарубіжні. Внутрішнє паломництво передбачає подорож віруючих до святих місць, розташованих у конкретному регіоні чи державі. Закордонне, або виїзне паломництво передбачає подорож представників тієї чи іншої релігії до святинь, що знаходяться за межами держави, в інших регіонах і навіть на інших континентах. З розвитком сучасних засобів комунікації закордонні паломництва стають повсюдним суспільним і соціокультурним явищем, до яких залучається все дедалі більше індивідуумів [3, с. 208-210].

Релігійний туризм – це трансформаційна сила, що руйнує культурні бар'єри та зводить інституціональні мости між людьми, спільнотами та індивідуумами. Саме тому питання релігійного туризму дедалі більше актуалізується та привертає увагу науковців.

У світовій літературі описано безліч різноманітних практик організації турів із релігійною тематикою до найрізноманітніших точок планети. Усе це є найбагатшою науково-методологічною основою для будь-якого регіону, який планує розвивати релігійний туризм як одну з галузей спеціалізації своєї сфери туризму та гостинності. В умовах сьогодення поняття «гостинність» має високу міжнародно-політичну, політико-дипломатичну, туристичну і соціальну значимість. Концепт «гостинність» особливо актуалізується у сфері публічної та культурної дипломатії, публічному інформаційному просторі, міжкультурному спілкуванні та міжкультурній комунікації [4, р. 8-17].

У різних трактуваннях концепту «гостинність» науковці наголошують, з одного боку, на модельно-позитивному характері поведінки індивідуума, що вирізняється привітністю, повагою та хлібосољством, який любить приймати,

частувати, пригощати гостей, тим самим звужуючи суть даного поняття, з іншого боку, розглядають його як широкий набір видів бізнесу, кожен з яких пов'язаний із обслуговуванням людей, які перебувають поза межами постійного місця проживання або роботи [5, с. 196-208].

Ці трактування демонструють полярність поглядів розуміння феномена гостинності і відбивають його соціокультурну, релігійно-філософську та етикетно-протокольну специфіку. Феномен гостинності можливо охарактеризувати як гостинність яка являє собою універсально поширений громадський інститут, що забезпечує гостю (гостеві) прийом, увагу та турботу. Гостинність – феномен кроскультурний, кроскультуральний і історико-регіональний. Концепт «гостинність» та концепт «ритуал зустрічі гостей» характеризуються особливостями інституціоналізації та їх особливою інституціональною історією [6, р. 84-102; 7].

Незважаючи на етнічну різноманітність проявів гостинності в різних культурах, істотну історичну та інституціональну еволюцію, у результаті якої гостинність трансформувалася і за своїм змістом і формою, основні структурні та інституціональні риси її залишаються незмінними і єдиними. Соціальна мобільність, розвиток ресторанного бізнесу, розвиток готельного бізнесу та туризму – це не лише тенденції сучасності, а й явища, що підтверджують онтологічну вкоріненість соціального інституту гостинності [8, с. 21-27].

Традиційно релігійний туризм розглядають як відвідування священних місць тієї чи іншої релігії, пов'язаних із виконанням певних релігійних обрядів (богослужіння, релігійні зібрання та святкування подій). Той самий змістовий контент, як і релігійний туризм, включає паломницький туризм – подорож або відвідування священного місця у той час, коли там відбувається певна релігійна подія. Паломництво вважається частиною релігійного туризму. Одним із інноваційних підходів на сьогодні є поява таких термінів як духовний туризм і духовна дипломатія [9].

Загалом цей інституційний напрям у сфері туризму включає як традиційні форми релігійного туризму та паломництво, так і нетривалі місіонерські поїздки, наукові експедиції, відвідування конференцій, присвячених тематиці релігійного туризму або пошуку духовного буття, тощо. На сьогоднішній день загальновизнаним є факт, що релігійний туризм – це подорож виключно або частково з релігійними цілями. Проте все частіше релігійний турист переслідує комплексні інтереси, у тому числі прагне задоволення пізнавальних потреб, особистісного і духовного зростання, єднання з природою і т.п.

Серед трендів релігійного туризму сьогодні найчіткіше простежуються такі: стрімке зростання та набуття характеристик окремої індустрії; нішева ди-

ференціація; секуляризація окремих підвидів, у тому числі зарахування до релігійного туризму так званої світської прощі; розширення меж поняття релігійного туризму; зростання сегменту luxury-класу в організації релігійних турів; залучення дедалі більшої кількості об'єктів, які, зачасти, до релігійної сфери початково не відносилися; поява нових географічних центрів тяжіння релігійних туристів; проникнення технологій «економіки вражень»; гейміфікація; розвиток мережі тематичних розважальних релігійних парків; суперечки з приводу можливості використання діючих культових об'єктів у туристичних цілях і т.д. [10].

У низці держав світу практикується як інституціональний розвиток традиційних релігійно-пізнавальних маршрутів, так і створення релігійно-пізнавальних центрів. Такі центри створюються повсюдно як у традиційних релігійних туристських напрямках, і нових – наприклад, країни Центральної Азії або держави АТР. Одним із незвичайних форматів репрезентації релігійної тематики стали тематичні релігійні парки. Це яскравий приклад тренду на гейміфікацію, голівудизацію цієї сфери – залучення технологій «економіки вражень». Наприклад, біблійний парк «Події на Святій Землі» (Holy Land Experience) у Флориді у США, тематичний комплекс «Свята земля» у Буенос-Айресі, тематичний парк історії ісламської цивілізації в Малайзії та ін. [11, с. 161-170]. Набирають популярності й релігійні (у т.ч. паломницькі) круїзи. Найбільш затребуваними серед таких є круїзи Карибським морем, до Аляски, Середземним морем, а також річками. Щорічно з'являються кілька нових маршрутів, у багатьох із яких бере участь велика кількість релігійних організацій і представників різних конфесій. Ці напрями і форми релігійного та паломницького туризму теж набувають свого поширення та практичної реалізації [12, р. 103-107].

Отже, на сьогодні дослідники виокремлюють п'ять основних груп мотивацій, якими керується абсолютна більшість сучасних туристів: культурно-пізнавальні, духовні (прозріння, просвітлення, спокута гріхів), зцілення, бажання відчувати себе частиною духовного простору, гедоністичні. Релігійний туризм можливо назвати одним із способів інституціонального розвитку регіональних територій, що постраждали від будь-яких глобальних катаклізмів, а також засобом усунення та попередження можливих проблем соціальних та комунікаційних у суспільстві в цілому.

Релігійний туризм і релігійна дипломатія є вагомими чинниками соціокультурного розвитку суспільства в умовах глобалізації XXI століття.

1. Durán-Sánchez A., Álvarez-García J., de la Cruz del Río-Rama M., Oliveira C. Religious Tourism and Pilgrimage: Bibliometric Overview. *Religions*. 2018. Iss. 9. P. 249.

2. Lois-González R., Santos X.M. Tourists and Pilgrims on their Way to Santiago. Motives, Caminos and Final Destinations. *Journal of Tourism and Cultural Change*. 2015. Iss. 13. Pp. 149–164.
3. Ціватий В.Г. Історико-культурний туризм і туристична дипломатія: світовий та український інституціональний досвід. *Інноваційні технології бізнесу, природокористування і туризму: збірник тез Першої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 09 квітня 2020 р.)*. Чернігів. нац. технол. ун-т. Чернігів: ЧНТУ, 2020. С. 208–210.
4. Collins-Kreiner N. Pilgrimage-Tourism: Common Themes in Different Religions. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*. 2018. Vol. 6. Iss. 1. Pp. 8-17.
5. Шульга М. Освоєння особистістю соціокультурного простору життя через туризм. *Соціальний ареал життя особистості*. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2005. С. 196–208.
6. Miller, J. W. Wellness: The History and Development of a Concept. *Spektrum Freizeit*. 2005. 1. P. 84-102.
7. Goeldner Ch. R., Ritchie J. R. B. *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*. 9th ed. New Jersey: John Wiley & Sons Inc. 2003.
8. Ціватий В.Г. Концепт «Дипломатична гурманістика» як новий напрям інституціональних досліджень історії та сучасної моделі гастрономіки (історії їжі): міжнародно-політичний і теоретико-методологічний дискурси. *Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]*. За ред. С.С. Русакова. Випуск 49. Київ: ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2023. Випуск 49. С. 21-27.
9. Stausberg M. *Religion and Tourism: Crossroads, destinations and encounters*. Abingdon: Routledge, 2011.
10. *Global Diplomacy: An Introduction to Theory And Practice*. Thierry Balzacq, Frédéric Charillon, Frédéric Ramel, Snow, W. (Translator). Paris, 2020. 344p.
11. Ціватий В.Г. В.Г. Туристична дипломатія, міжкультурна комунікація та концепт «історико-культурний туризм» в сучасних міжнародних відносинах: інституціональний і регіональний дискурси. *Історико-культурний туризм: український та світовий досвід: Зб. наукових статей*. К.: Ліра-К, 2022. С. 161-170.
12. Raj R., Griffin K., Blackwell R. Motivations for Religious Tourism, Pilgrimage, Festivals and Events. *Religious Tourism and Pilgrimage Management: An International Perspective*. Wallingford: Cabi, 2015. Pp. 103–117.

Парацій Володимир

САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ТА САКРАЛЬНІ ПРОСТОРИ ІСТОРИЧНОГО МІСТА ЯК ТУРИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНА ПЕРСПЕКТИВА

Місто – це окремий замкнутий життєвий простір, який сприймається людиною в залежності від своїх бажань, занять, захоплень, ідеологічних чинників, духовних орієнтирів; так стверджував німецький урбаніст Вольф Тохтерман [8, с. 12]. Але історичне місто – це ще й носій урбаністичних традицій минулого, що проявляються у сьогоденні перш за все через збережений містобудівний ареал, визначні ансамблі та окремі архітектурні шедеври. Збережена мистецько-

стильова урбаністична традиція кожного міста надає йому індивідуальності, перетворює його на привабливий фон суспільного зацікавлення. І такими беззаперечними об'єктами історичної містотворчості й містопрезентанційності є сакральні орієнтири – пам'ятки та простори

За Емілем Дюркгаймом, в «сакральному» люди відображають колективні цінності та, з його допомогою, ідентифікують себе з певною соціальною групою [2, с. 227]. А Раймонд Арон, полемізуючи з ідеями Е. Дюркгейма, визначав, що «не суспільство проливає світло на поняття священного, а поняття священного, дароване людському розуму, перетворює суспільство...» [1, с. 358; 10, с. 149]. Сумарно можна ствердити, що «сакральне» є одним із чинників суспільної (етнічної, національної) самоідентичності населення в поліетнічному просторі (місті). Тому беззаперечним для нас є той факт, що: «Поняття «сакральний» надає людям, діям, території та іншим об'єктам такої властивості, яка робить їх винятковою цінністю, надає їм значущості...» [3, с. 87]. А це – суть однієї з перспектив туристичної презентації.

У Бережанах, як в одному з історичних міст Тернопілля, на етапі його урбаністичної еволюції сформувалися чотири традиційні (етнічні та релігійні) ареали: греко-католицький (український), римо-католицький (польський), іудейський (єврейський), вірмено-католицький (власне вірменський). А духовне життя кожного з них концентрувалося, перш за все, навколо сакральних центрів: церков, костелів, синагоги (й численних молитовних домів). Адже: «Сакральна архітектура – це архітектура храму...» [5, с. 87-104.]

Замковий (Св. Трійці) та Парафіяльний (Різдва Богородиці) костьоли, а також монастир оо. Бернардинів з костьолом Св. Миколая формували сакрально-духовне підґрунтя польського етносу міста.

Парафіяльний костьол Різдва Богородиці (з поч. 1990-х рр. – діючий римо-католицький костьол Петра і Павла) споруджено у 1600-1620 роках, і, відбудований наприкінці XVII ст., зберігся до сьогодення. Історична значимість й естетика замкового костьолу Св. Трійці (XVI – XVII ст.) відчувається і в наші дні; у часи відродження після десятиліть варварської руйнації. Передісторія монастиря оо. Бернардинів починається з побудови його духовно-мистецької основи – костьолу Св. Миколая (у 1683 році). Період будівництва келій тривав упродовж 1716-1742 років. Сам комплекс відразу ж почав виділятися гармонійністю та мистецько-стилістичним оформленням, зокрема через вдале поєднання пізньоготичних, ренесансних й барокових стилістичних елементів.

Для відомого українського археолога та мистецтвознавця Вадима Щербаківського «церква – це будова, призначена для вияву найвищих душевних настроїв...» [9, с.104].

Українська громада («русини») у Бережанах станом на 1671 р., за визначенням мандрівника і шпигуна Ульріха фон Вердума, мала чотири церкви, з них дві кам'яні, а дві – дерев'яні. Два сакральних об'єкти – зокрема і як пам'ятки – збереглися до сьогодення. Це кам'яна церква Св. Трійці та дерев'яна – Св. Миколая.

Спорудження первісного варіанту церкви Св. Трійці розпочато в 1626 році. У 1683 р. при церкві закладено друге в місті (після церкви Св. Миколая) церковне братство, статут якого затвердив єпископ Варлаам Шептицький, під час місцевого церковного собору в 1710 року. У 1748-1768 рр. культову споруду кардинально перебудовано з ініціативи власника навколишніх земель Августа Чарторийського. А сучасного архітектонічного вигляду церква отримала при наступній перебудові, що була ініційована місцевим греко-католицьким пробощею Теодором Кордубою в 1893-1903 рр.

Традиції мистецького та духовного найбільш якісно закладені в дерев'яній церковній архітектурі; яка, згідно тверджень мистецтвознавця Володимира Овсійчука, «відзначалася благородною простотою своїх нехитрих форм»; але, одночасно, «наділялася необхідними для великої архітектури ознаками: масштабністю, чіткими співвідношеннями між точними величинами, гармонією» [4, с. 67]. А, згідно з Міжнародною Хартією про народну архітектуру («Пловдивська Хартія»): «Пам'ятки народної архітектури несуть у собі закодовану інформацію, що знайомить нас не лише з концепціями і технічними, художніми, естетичними методами будівництва, коли вони були створені, але й життєвим рівнем народу та його звичаями» [7, с. 5]. І таким збереженим шедевром дерев'яної сакральної архітектури історичних Бережан залишається церква св. Миколая (кін. XVI – XVII ст.).

Духовне життя вірменського етносу міста відображалось у вірменокатолицькому костьолі Св. Григорія, зведеного у 1764 р. за ініціативи місцевого пробощі (настоятеля) Деодата Горбача. А, як пам'ятка іудейського сакрального світу, історичні Бережани репрезентує мурована хоральна синагога, зведена у 1718 (чи 1719) році посеред єврейського кварталу міста. Скромно оздоблена ззовні, споруда виділялася яскравою естетикою інтер'єру.

Сакральні простори міста також оконтурені двома збереженими меморіальними пам'ятками – історичними цвинтарями. Це територія, де концентрується минуле, мистецьке, особистісне, величне, духовне, родинне. На думку дослідниці Христини Бойко: «цвинтарі є невід'ємною частиною життя та свідченням того, що колись відбувалося на теренах нашого краю, а отже – це музеї під відкритим небом» [16].

Одним з таких сакральних-пропам'ятних місць у Бережанах є місцевий християнський цвинтар, заснований у 1784 році. Нововиділена територія вздовж західного периметру міських оборонних валів стала місцем для вічного спочинку місцевих мешканців, як римо-католиків, так і греко-католиків (поляків, німців, австрійців, українців). Позаземне життя, об'єднало їх, без огляду на форму християнського віровизначення чи національність. Також Бережанський християнський цвинтар цікавий і як місце поховання знаних і посправжньому історичних особистостей, чия діяльність мала вплив на різноманітні обставини політичних відносин XIX – поч. XX ст. Тут поховані учасники Паризької комуни, повстань 1830 і 1863 рр. (відповідно, у польській трактові, листопадового та січневого), «Весни народів», Кримської війни; тут – місце вічного спокою і знаних українських громадсько-політичних діячів.

Ще одним об'єктом єврейської ментальної та світоглядно-меморіальної репрезентації на окремій місцевості є цвинтар-кіркут. Слід зауважити, що для єврея цвинтар – це щось більше, ніж просто пам'ять про родичів, знайомих. Це, свого роду, символ етнічного та духовного, виразник історії, книга пам'яті, місце вічності. Єврейський цвинтар у Бережанах розташовувався за містом, над потоком. Його площа становила 3750 м. кв., але лише частина використовувалася для поховання померлих. Частину території пристосовано під сад, а частиною землі розпоряджався гробар Найдавніші надгробки датуються (1624) роком [14, s. 15-16; 15, s.119]. Кіркут відносили до переліку тих, де зберігаються найдавніші надгробки в краї [11, s. 180]. А львівський дослідник і консерватор пам'яток Богдан Януш трактує місцевий єврейський цвинтар як «незмірно цікавий і мальовничий», пам'ятники якого являтимуть для маляра «невичерпне джерело мистецьких мотивів» [12, s. 427; 13, s. 443].

Власне, цей збережений сакральний ареал (споруди та простір) Бережан яскраво відображає не лише традиційну поліетнічність історичного міста, але й надає йому вигідних і тематично-окреслених сучасних туристичних перспектив, Зокрема, в аспекті популярного релігійного (паломницького) туризму; причому – у всіх його основних напрямках:

- власне релігійному – через відвідання святих місць з метою поклоніння реліквіям (паломництво);
- релігієзнавчому – через ознайомлення з релігійними пам'ятками, історією релігії, культурою (пізнавальний чинник), а також – мандрівки для богословів, істориків, релігієзнавців (науковий прояв) [6, с. 91].

А розроблені місцеві екскурсійні маршрути (зокрема в аспекті релігійного (паломницького) туризму), інформативність яких базується на результатах глибоких досліджень кожної сакральної пам'ятки й кожного сакрального простору,

лише сприятимуть практичному втіленню цієї туристичної (тематико-екскурсійної) перспективи.

Насамкінець згадаємо, що Манільська Декларація Всесвітнього туризму (1978 р.) зазначає, що «у практиці туризму елементи духовності повинні брати гору над технічними та матеріальними». Ось ці духовні елементи, будучи «загальним завершенням людського існування, повинні бути постійним внеском в освіту, рівність у долі націй, духовного визволення людини по відношенню до тотожності та гідності, утвердженню неповторності культур та поваги моральної спадщини людей».

1. Арон Р. Этапы социологической мысли. Москва, 1993.
2. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни. Тотемическая система в Австралии. *Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения*. Антология. Москва, 1998.
3. Міщенко О. Сакральний ландшафт: зміст і функції. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Географія. Київ, 2018. Вип. 1.
4. Овсійчук В. Українське мистецтво др. пол. XVI – XVII ст. Київ, 1985.
5. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ, 1998.
6. Сапелкіна З. Релігійний туризм: навчальний посібник. Київ, 2009.
7. Сліпченко Н., Могитич І. Проблема збереження дерев'яних храмів в Україні. *Вісник Укрзахідпроектреставрація*. Львів, 2005. Вип.15.
8. Тохтерман В. Міста і люди. *Кур'єр ЮНЕСКО*. 1991. Березень.
9. Щербаківський В. Українське мистецтво. Київ, 1995.
10. Юрій М. Сакральне як феномен культури. *Релігія та соціум*. Чернівці, 2015. № 3.
11. Czołowski A., Janusz B. *Przeszłość i zabytki wojewodztwa Tarnopolskiego*. Tarnopol, 1926
12. Janusz B. *Z wycieczek po Brzeżanach i okolicy*. *Ziemia. Tygodnik krajoznawczy*. Warszawa – Lwow, 1914. 4 lipca. Nr. 27.
13. Janusz B. *Z wycieczek po Brzeżanach i okolicy*. *Ziemia. Tygodnik krajoznawczy*. Warszawa – Lwow, 1914. 11 lipca. Nr. 28.
14. Lieberman M. *Żydzi w Brzeżanach za czasow dawnej Rzpp. Polskiej*. Brzeżany, 1938.
15. Maciszewki M. *Brzezany w czasy Rzeczypospolitej Polskiej*. Brody, 1911.
16. <http://ena.lp.edu.ua>

Волкова Ірина, Мукомел Влада, Посохов Іван

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Культурний туризм відіграє помітну роль у розвитку міжнародного туризму. В останній час спостерігається зростання інтересу до релігійних уявлень інших народів з метою пізнання їх культури, побуту та традицій. Сьогодні екскурсії на релігійну тематику проводяться в світі майже скрізь: в церквах, мечетях, храмах тощо. Такі екскурсії стали популярними для людей різного віросповідання, з метою виховання толерантності та поваги до інших культур та ре-

лігій. Експерсії в релігійні центри, знайомство з різними релігійними об'єктами стають невід'ємною частиною як релігійних турів, так і комбінованих турів культурно-пізнавального спрямування.

Інтерес до українських культових споруд обумовлений різноманітністю релігійних споруд різних конфесій, які належать різним релігійним організаціям України. Однак, серед 18453 культових споруд України, лише 1645 занесені до переліку пам'яток архітектури національного значення України та 11 сакральних споруд занесені до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Статистичний аналіз об'єктів сакральної архітектури по областях України свідчить про високий потенціал для розвитку релігійного туризму. До найкраще забезпечених сакральними спорудами областей належать Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, де переважно більшість становить дерев'яна культова архітектура; а також Чернігівська область, яка представляє сакральну архітектуру доби Гетьманщини переважно стилю козацького бароко. Як наслідок, культова архітектура є важливим чинником формування дестинацій для приваблення екскурсантів до областей України.

Варто зазначити, що культурно-релігійний туризм стосується не лише споглядання сакральної архітектури, а також відвідання музеїв пов'язаних з релігійною сферою. Релігійні музеї відвідують скоріше звичайні туристи, ніж паломники. Однак, визначити точну кількість відвідувачів в цих музеях досить складно через брак детальної статистики.

Інфраструктура культурно-релігійного туризму дещо відрізняється від інших видів туризму. В даному випадку закладами розміщення можуть стати монастирі, а закладами харчування – трапезні. Сувенірна продукція також буде відрізнятися від звичайної сувенірної продукції в культурно-пізнавальному туризмі. В культурно-релігійному туризмі сувенірами можуть виступати як звичайні продукти (магніти, листівки, канцелярія з зображенням міста), так і суто релігійні речі (свічки, ладанки, ікони тощо) [1, с.134].

Як би дивно це не звучало, але релігійні об'єкти на рівні з музеями та арт-галереями також повинні бути залучені до технологічного прогресу. Однією з перспектив на майбутнє для церков України є використання інформаційних технологій. Деякі храми вже починають втілювати такий досвід в життя. Наприклад, дерев'яна церква Архістратиґа Михаїла в Комарно, яка є пам'яткою архітектури національного значення, бореться за звання туристичного магніту громади. В 2021 р. храм презентував 3D-мапінг. Такий досвід інтерпретації історії дерев'яної святині був для України вперше. За допомогою світла та звуку у храмі «повернули» до життя втрачені елементи іконостасу та надали можливість глядачам побачити церкву, коли вона ще була діючою [5].

У ХХ ст. на території України було знищено близько 80% унікальних церков, тож віртуальна реальність – це єдиний шанс побачити їх знову. До того ж, це може стати додатковим фактором залучення туристів до регіону. Прибуток від такої діяльності релігійна громада або будь-хто інший, в чий власності знаходиться церква, може витратити на відновлення та реставрацію релігійного об'єкту.

Ще одним прикладом співпраці церков та інформаційного простору є досвід із дерев'яними церквами Закарпаття. Міністерство культури України та Google оцифрували 8 дерев'яних церков регіону і створили спеціальний сайт “Дерев'яні Церкви Карпатського Регіону”. Також було створено віртуальний тур, де можна дізнатися більше про ці церкви. 3D-тури всіх цих церков є доступними і в режимі Street View на Картах Google [2]. Отже, на підставі наведених даних, є декілька варіантів подальшого залучення цих технологій для розвитку туризму в країні.

Одним з найлегших варіантів є 3D-тури. На сьогодні це – певна реклама, адже саме вони дають змогу детально показати атракцію більш реалістично, ніж при перегляді звичайних фото або читанні опису. Використання 3D-турів на веб-сайтах як спосіб залучення туристів набуває популярності. Останнім часом багато церков та храмів також почали активно використовувати 3D в своїй практиці.

Наступним варіантом приваблення туристів до церкви є застосування технологій віртуальної реальності. Задля можливості побачити церкву, храм або собор в його початковому вигляді, використовують окуляри доповненої реальності. Інший спосіб реалізації віртуальної реальності – це можливість побачити унікальні старовинні експонати, експозиція яких є ризикованою.

Ще одним варіантом розвитку культурно-релігійного туризму є інтерактивні інсталяції в церквах. Наприклад, відвідувач наводить свій гаджет на 3D-модель церкви, а технологія доповненої реальності «оживляє» її, дозволяє побачити з різних боків, розглянути детально матеріал, з якого вона виготовлена.

Найпопулярнішим способом залученням церков до культурного туризму залишається влаштування музеїв всередині них. Але не завжди наявність музею при церкві може гарантувати велику кількість відвідувачів. Тож, музею при церкві потрібно активніше використовувати сучасні інформаційні технології.

Перспективним варіантом розвитку релігійно-екскурсійного туризму є досвід Великобританії та реалізація так званого «чемпінгу» на території України. По-перше, в Україні є багато унікальних релігійних споруд, підтримувати які досить важко. Здача церковних приміщень для ночівель забезпечить надходження додаткових коштів на утримання храмів. По-друге, зараз дуже популя-

рний «туризм емоцій», тому можливість того, що турист обере для себе відчуття атмосфери церкви та ночівлю в ній, набагато більша, ніж споглядання архітектури. Отримані від ночівлі в храмі кошти підуть на утримання його в належному стані. Саме чемпінг може бути фактором збереження унікальних архітектурних споруд.

Отже, Україна має перспективи для розвитку культурно-релігійного туризму і має масу цікавих сакральних об'єктів для приваблювання туристів. Сакральна архітектура стає передумовою для формування нових екскурсійних маршрутів, які можуть зацікавити як певну групу туристів (паломників), так і туристів різної віри, метою подорожі яких є культурно-релігійний туризм. Проблемами організації даного виду туризму є значне руйнування церковної архітектури внаслідок війни в Україні, недостатній нагляд за архітектурою та нестача коштів на її відновлення, юридичні проблеми, мала обізнаність туристичних представників країни про можливості використання релігійних об'єктів на потреби туризму. Серед наявних перспектив маємо зазначити наступні: 3D-тури храмами та соборами, VR-реальність, де можна побачити, як храм виглядав сотні років тому, інтерактивна інсталяція, де можна оживити предмет за допомогою гаджету, 3D-мапінг, влаштування музеїв всередині церков, чемпінг-туризм тощо.

1. Божук Т.І. Формування релігійно-туристичної індустрії. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 14. С. 132-136.
2. Віртуальна мандрівка дерев'яними церквами Карпат. Львів в городе: веб-сайт. URL: <https://lviv.vgorode.ua/news/sobytyia/326685-virtualna-mandrivka-v-merezhi-ziavyvsia-3d-tur-derevianymy-tserkvamy-karpat>.
3. Державний реєстр національного культурного надбання URL: <https://web.archive.org/web/20070304014821/>.
4. Реставрація об'єктів культурної спадщини. *Слово і діло*: веб-сайт. URL: www.slovoidilo.ua/2021/09/15/infografika/kultura/yaki-obyekty-kulturnoyi-spadshhyny-minkult-planuye-restavruvaty-2021-rocz.

Язикова Еліна, Шамара Ірина

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Релігійний туризм стає все більш популярним у всьому світі, і Україна з її багатою історією та різноманітними релігійними традиціями, має великий потенціал у цьому секторі. Релігійний туризм має довгу та багату історію в Україні, країні, яка є домом для різноманітних релігій та культур. Україна про-

тягом століть була перехрестям різних цивілізацій, і це сприяло розвитку унікальної релігійної спадщини, яка приваблює відвідувачів з усього світу [3].

Але з пандемією COVID-19 та війною туристична індустрія України зазнала масштабних змін, які потребують нових рішень і підходів. Розвиток релігійного туризму в Україні стикається з низкою проблем, серед яких також нерозвиненість інфраструктури, брак маркетингу та недостатня державна підтримка.

Недостатня інфраструктура є однією з основних проблем, що перешкоджають розвитку релігійного туризму в Україні. Багато релігійних об'єктів не мають належних зручностей, таких як паркування, вбиральні та інформаційні центри. Більше того, деякі з об'єктів є недоступними або погано доглянутими, що може відштовхнути туристів від їх відвідування.

Щоб вирішити цю проблему, уряд і приватний сектор повинні інвестувати в покращення інфраструктури релігійних об'єктів, забезпечуючи їх необхідними зручностями для відвідувачів. Крім того, менеджери об'єктів повинні бути навчені забезпечувати належне обслуговування та охорону, щоб гарантувати відвідувачам безпеку та комфорт.

Ще однією значною проблемою для релігійного туризму в Україні є брак маркетингу. Багато релігійних об'єктів не є відомими за межами своїх безпосередніх громад, і вони мало просуваються серед потенційних відвідувачів. Брак маркетингу перешкоджає зростанню релігійного туризму в Україні та обмежує потенційні економічні вигоди для місцевих громад.

Для того щоб посприяти вирішенню цієї проблеми уряд повинен розробити маркетингові кампанії для просування релігійного туризму в Україні. Ці кампанії повинні бути спрямовані як на внутрішніх, так і на міжнародних туристів і підкреслювати унікальну історію та значення релігійних об'єктів в Україні. Уряд також міг би співпрацювати з приватними туроператорами та місцевими громадами для створення туристичних пакетів, які б демонстрували релігійну спадщину країни.

Розвиток релігійного туризму в Україні також стикається з проблемами через недостатню державну підтримку. Хоча уряд визнав важливість релігійного туризму і включив його до національної стратегії розвитку туризму, бракує конкретних заходів для підтримки цього сектору. Це включає в себе обмежене фінансування розвитку інфраструктури та маркетингових кампаній, а також недостатнє навчання та підтримку керівників об'єктів і місцевих громад.

Влада та уряд повинні виділити більше ресурсів на підтримку розвитку релігійного туризму в Україні. Це може включати фінансування покращення інфраструктури, маркетингові кампанії та навчальні програми для керівників

об'єктів і місцевих громад. Уряд також повинен створити нормативно-правову базу для забезпечення якості та безпеки послуг релігійного туризму.

Для просування релігійного туризму на туристичних ринках багатьох країн релігійні організації та асоціації, часто за участю туристичних компаній, регулярно проводять спеціалізовані виставки, біржі, конгреси, конференції тощо. Конгреси часто включають в програму виставок і ярмарків. Існує тенденція розвитку нових форм фестивалів, театральних вистав, створення нових пам'яток. Однак Україна сьогодні має з цим певні проблеми [3].

Релігійний туризм має великий потенціал в Україні, але його розвиток стикається з низкою викликів. Недостатня інфраструктура, відсутність маркетингу та недостатня державна підтримка є одними з основних проблем, які необхідно вирішити для реалізації повного потенціалу релігійного туризму в Україні. Інвестуючи в інфраструктуру, маркетингові кампанії та здійснюючи державну підтримку, Україна може стати провідною дестинацією релігійного туризму та розкрити економічні вигоди цього зростаючого сектору.

1. *Борисова О.* Майбутнє релігії та релігійних практик у пост-пандемічний період // Українське релігієзнавство. – 2021. – № 94. – С. 98–126.
2. *Гапоненко Г.І., Євтушенко О.В., Шамара І.М.* Туристичний ринок в Україні: тенденції та приховані можливості // Український журнал прикладної економіки (Категорія Б). – 2020. – Том 5. - № 1. – С. 64-72
3. *Borysova O., Huzik T., Fylypovych L.* Ukraine as a Religious Destination // Occasional papers om religion in Eastern Europe. – 2020. – № 9. – P.75–97.

Ільїна Ольга, Ільїн Леонід

КУЛЬТОВІ СПОРУДИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОСНОВА ДЛЯ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ І ПАЛОМНИЦТВА

Туризм є важливою складовою економіки України. Він являє собою досить розгалужену систему, де однією зі складових є релігійний туризм. Релігійний туризм – різновид туризму, пов'язаний із регулярним відвідуванням віруючими „святих місць” і релігійних центрів [1]. У його складі можна виділити кілька видів: паломництво, релігійно-пізнавальні поїздки, науково-просвітницькі релігійні подорожі тощо. Україна має високий потенціал для розвитку усіх форм релігійного туризму як на національному, так і на регіональному рівні. Перспективним регіоном є Волинська область, що зумовлює необхідність дослідження, наукового вивчення і розробку нових туристичних маршрутів, паломницьких турів. У межах області знаходиться понад тисяча сакральних пам'яток, які є вагомою частиною історико-культурних ресурсів [3, 4].

Пам'ятки архітектури становлять значну частину сакральної культурної спадщини України та є цінними й важливими туристичними об'єктами.

У місті Луцьку 24 об'єкти мають статус пам'яток архітектури національного значення, 14 з яких є культовими спорудами та 66 – місцевого значення (6 сакральні) [2]. Найстарішим храмом міста є Покровська церква – пам'ятка архітектури XIII–XVII ст. Однією із давніх ікон, які зберігались тут, є чудотворна ікона Волинської Богоматері. Вона була написана на зламі XIII–XIV ст. в іконописній майстерні в Луцьку. Зберігається вона нині у Державному музеї українського образотворчого мистецтва у Києві. У Музеї волинської ікони в Луцьку можна побачити майстерно виконану її копію. У цьому ж музеї зберігається відома Холмська ікона Божої Матері (XI ст.) – головна святиня Галицько-Волинського князівства, з якою пов'язані імена таких видатних діячів, як Володимир Великий, Данило Галицький, Роман Данилович, Богдан Хмельницький.

Серед релігійно-паломницьких об'єктів міста Луцька варто виділити такі, як церква Івана Богослова (1175–1780 рр.), братська Хрестовоздвиженська церква (1619 р.), костел Святого Петра і Павла з монастирем єзуїтів та підземеллями (1639 р.), Свято-Троїцький кафедральний собор (1752–1755 рр.), колишні монастирі домініканців (1390 р.), бригіток (1624 р.), тринітаріїв (1729 р.), шариток (XVI ст.), синагога (1626–1629 рр.), лютеранська кірха (XX ст.) та ін.

У Луцькому районі варто відзначити Миколаївську церку 1638 р. в с. Охлопів, яка вважається найдавнішою пам'яткою архітектури цієї території. У селі Жидичин знаходяться залишки Миколаївського монастиря (1703 р.), де свого часу прийняв чернечий постриг син Богдана Хмельницького – Юрій. Головною святинею обителі є чудотворна копія ікони Миколи Чудотворця. Крім того, увагу католиків приваблюють Троїцька церква с. Тростянець з чудотворною іконою Божої Матері «Одигітрія» XV ст., Петропавлівський костел (1450 р.) у м. Ківерці, костел св. Петра і Павла (1450 р.) в Олиці та ін.

У місті Володимир-Волинський знаходиться Успенський собор – єдина пам'ятка волинського краю, що збереглась ще з часів Київської Русі. Храм був побудований в 1160 році князем Мстиславом Ізяславичем – правнуком Володимира Мономаха. Відомими сакральними об'єктами міста також є Василівська церква-ротонда XII–XIII ст., Миколаївська церква 1780 р. та інші святині [3].

У кількох кілометрах від міста Володимир-Волинський, біля села Зимно знаходиться Свято-Успенський монастир, історія якого бере свій початок ще з X ст. Згідно із переказами, обитель заснував князь Володимир – хреститель Київської Русі. Головними святинями монастиря є чудотворна ікона Божої Матері «Зимненська» (X ст.), а також частини мощей угодників Божих, зокрема преподобного Варлаама – першого офіційного ігумена Києво-Печерської лаври.

У Володимир-Волинському районі виділяється ще ряд важливих сакральних пам'яток. До їхнього числа відноситься Успенський монастир у с. Низкиничі, який побудував український магнат Адам Кисіль у 1643 році і напівзруйнований монастир Різдва Пресвятої Богородиці у с. Новий Загорів, який відомий від XVI ст. [3].

Миколаївський монастир XVI ст. в селі Мильці Ковельського району також слід віднести до сакральних туристичних об'єктів області. Заслуговеє уваги Петропавлівський монастир, що знаходиться на території с. Світязь Ковельського району. Ще однією помітною сакральною пам'яткою на території Волинської області є Георгіївська церква у м. Любомль, вона була побудована ще у 1264 р. за наказом князя Володимира Васильковича.

Сакральні кам'яні споруди здебільшого розміщуються у великих населених пунктах, а дерев'яні – у сільських. У північних районах області спостерігається переважання дерев'яної сакральної архітектури над кам'яною. Значна кількість сакральних споруд відноситься до XVII-XIX ст. Найдавніші дерев'яні церкви в області датуються XVI ст., які розміщені здебільшого у сільських населених пунктах та становлять жваве туристичне зацікавлення.

До таких споруд відносимо: Казанська церква 1801 р., с. Піща, Дмитрівська церква 1567 р., с. Гішин, Дмитрівська церква та дзвіниця 1674 р., с. Згорани, Церква Різдва Богородиці 1676 р., с. Новосілки (Ковельський район); Преображенська церква 1600 р., с. Нуйно, та Успенська церква 1589 р., с. Качин (Камінь-Каширський район) та ін.

Волинська область має великі перспективи для розвитку релігійно-паломницького туризму. Вона відрізняється високим ресурсним потенціалом для приваблення нових туристичних потоків, що зумовлює необхідність вдосконалення інфраструктури та підвищення ефективності діяльності туристично-паломницьких структур.

1. Ільїна О. В. Туризм. Рекреаційна географія: Поняття і терміни. Луцьк: Терен, 2004. 104 с.
2. Ільїна О. В., Луговська Л.П. Релігійні об'єкти Волинської області та перспективи їх використання в туристичній діяльності. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Луцьк, 2017). Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2017. С. 163–166.
3. Кучер П. В., Ільїн Л. В. Штойко П.І. Рекреаційно-туристичні ресурси Волинської області. Монографія. Луцьк: Волинська друкарня, 2023. 180 с.
4. Патійчук В. О. Особливості розвитку релігійно-паломницького туризму у Волинській області. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки.* – 2016. – № 14 (339). С. 72–79.

Втрати релігійного та паломницького туризму через воєнні дії та їхні наслідки: вітчизняний і зарубіжний досвід

Севастьянів Уляна, Нікіфоров Карен

РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ ДО СВЯТОГІРСЬКОЇ ЛАВРИ: ДВІ ФАЗИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Історія релігійного туризму на Донеччині розпочалася разом з початком історії релігійних громад регіону та пов'язана з першим й найбільшим монастирем Донецької області – Свято-Успенською Святогірською Лаврою. Перші писемні згадки про Святі Гори відносяться до XVI ст., зокрема про них згадано у «Записках про московські справи» Сигизмунда Герберштейна 1526 р. [1].

Оскільки через території сучасної Донеччини проходили татарські дороги-сакми, місцевість загалом була необжитою, то тривалий час активного паломництва до монастиря не відбувалося. У 1844 р. ситуація змінилась, після майже 60 років закриття монастиря за наказом імператриці Катерини II, чернече життя відновилося, проте вже у статусі пустині, а не повноцінної обителі. Саме на цей час припадає зародження масового паломництва до насельників крейдових печер [2].

Паломництва до Лаври знову припинилися після її закриття у 1922 р. У цей час феномен православного релігійного туризму зник у донецькому регіоні взагалі.

Найбільший інтерес паломників до Святогірської Лаври припав на період 2004-2014 рр., адже саме у 2004 р. Святогірському монастирю був наданий найвищий статус – Лаври. Таке піднесення статусу стало визначальним чинником для формування образу монастиря у православних вірян. Зокрема, інтернет-видання розмістили чудотворну ікону Божої Матері «Святогірська» у «топ-10 святих ікон України»[3, с. 219].

Початок російської агресії на Сході України та бойові дії на території Донецької області у 2014 р. розпочалися саме з північної, Слобожанської частини регіону, та не могли не вплинути на життя монастиря, зокрема на паломницький рух. Вважаємо, що з цього періоду, повноцінне функціонування Лаври як одного із центрів православного релігійного туризму України, було припинено. Цьому сприяли наступні чинники:

1) Навіть після звільнення силами антитерористичної операції півночі Донеччини, область перестала бути привабливою для туризму загалом, як регіон ведення бойових дій.

2) Інфраструктурний потенціал Лаври був скерований перш за все на допомогу біженцям з Донецької та Луганської областей.

3) Після заяв керівників терористичних організацій «ДНР» про допомогу їм з боку священництва монастиря, у суспільній свідомості почасти формувався образ Святогірської Лаври, як центру «русского міру».

З початком повномасштабного вторгнення військових Російської Федерації на українські території, тобто з 24 лютого 2022 р., активні бойові дії в Донецькому регіоні посилились, а території Святогірської лаври все частіше почали обстрілюватись російськими окупантами. З перших днів повномасштабного вторгнення храми, готелі та інші приміщення Лаври перетворились на прихистки для біженців. Та попри статус одного із п'яти найсвятіших місць Російської православної церкви, попри закони введення війни та міжнародне гуманітарне право, монастир неодноразово піддавався прицільним обстрілам, внаслідок чого загинули люди та були серйозно пошкодженні будівлі Святогірського комплексу.

З березня 2022 р. і до 12 вересня 2022 р. як такої можливості потрапити в монастир практично не було, адже території були окуповані. Про життя в монастирі та долю біженців, які там перебували, можна було дізнатись хіба, що з офіційного сайту Свято-Успенської Святогірської лаври [4].

Після звільнення міста Святогірська та прилеглих до нього територій (12 вересня 2022 р.) у монастир почали привозити гуманітарну допомогу, а також будівельні матеріали для проведення ремонтних робіт.

Попри те, що Збройними Силами України вдалось суттєво відтіснити ворога, безпечним, а тим більше привабливим для паломництва чи світського туризму Святогірську лавру важко назвати. По-перше, це пов'язано з тим, що Донеччина і надалі залишається одним із регіонів, де введуться активні бойові дії. По-друге, потрапити на територію Лаври можна за спеціальними дозволами, що є безпековою необхідністю. Територія тривалий час піддавалась обстрілам, бомбардуванням тощо, і на ній є чимало вибухонебезпечних предметів. По-третє, суспільні настрої щодо УПЦ загалом та теперішня державна політика щодо церкви та священнослужителів, які мають «точки дотику» із державою-агресором. Хоча керівництво УПЦ заявило про сепарацію від Московського патріархату, чимало парафій в Україні і надалі залишаються вірними РПЦ та її очільнику Кирилу (Гундяєву), який, як відомо, відкрито підтримує війну в Україні.

Не варто забувати і про економічну складову, адже сума коштів для реконструкції та відновлення української інфраструктури з кожним днем війни лише зростає, а паломництво чи туризм все таки не є пріоритетними галузями, коли йдеться про повоєнну відбудову. Тому, станом на сьогодні важко передбачити статус і долю Святогірської обителі, і коли вона зможе повернути собі статус паломницького центру Слобожанщини.

1. История. Свято-Успенская Святогорская Лавра. URL: <https://svlavra.church.ua/istoriya> (дата звернення: 07.04.2023).
2. Летопись обители 1844-1922 гг. Свято-Успенская Святогорская Лавра. URL: <https://svlavra.church.ua/istoriya/letopis-obiteli-1844-1922-gg/> (дата звернення: 07.04.2023).
3. Юрченко С.О., Юрченко О.Є. Релігійний туризм у християнстві на сучасному етапі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна*. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2017. №6. С. 216 – 220.
4. Офіційний сайт Свято-Успенської Святогірської Лаври. URL: <https://svlavra.church.ua/> (дата звернення: 10.04.2023).

Буличева Тамара, Гринюк Тетяна, Борисова Оксана

САКРАЛЬНО-ТУРИСТИЧНА СПАДЩИНА ХАРКІВЩИНИ ТА ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Одним із дієвих способів ознайомлення українського суспільства та закордонних туристів з культурно-історичною спадщиною, духовним надбанням України та її регіонів є сакральний та релігійний туризм, що дозволяє популяризувати знання про культові споруди та пам'ятники, релігійні святині різних вірувань, сакральні місця, познайомити туристів з українськими традиціями, звичаями, обрядами, особливостями архітектури, храмового будівництва тощо. Як відомо, сакральний та релігійний туризм поєднує у собі духовну, естетичну, пізнавальну, інформаційну та відпочинкову складові, виконує соціальну функцію, що надає йому особливого значення. Історично склалося, що Харківщина не може конкурувати за потужністю релігійного, сакральнотуристичного потенціалу з Львівською, Тернопільською, Хмельницькою, Київською, Івано-Франківською областями. До того ж тривалий час на сході України більш інтенсивно панувала атеїстична ідеологія, що не могло не позначитися на релігійних уподобаннях населення та їх церковній приналежності. Кількість релігійних організацій в Харківській області, також, незначна у порівнянні з іншими областями України, забезпеченість ними населення області незначне, що становить близько 2,5 релігійних організацій в розрахунку на 10 тисяч населення. Проте, незважаючи на зазначене, на території області є достатньо культових споруд, які є справжніми витворами архітектурного мистецтва і заслуговують

на особливу увагу туристів [1; 2]. Тож, сакральний туризм може стати додатковим шляхом для залучення інвестицій в економіку області, для підвищення культурно-релігійного інтересу до духовної спадщини Слобожанщини [1; 2; 5]. Статистичні дані управління статистики та відділу у справах релігій Харківської обласної державної адміністрації, по релігійним громадам області містять інформацію про місцезнаходження і приналежність релігійних установ до певних конфесій, проте кількість прихожан або відвідувачів храмів не фіксується. Релігійна сфера в Харківській області представлена 53 конфесіями, переважна більшість громад відноситься до Української православної церкви, також функціонують 9 духовних управлінь Української Православної Церкви (УПЦ), Православної церкви України (ПЦУ), євангельських християн-баптистів (ЄХБ), християн віри євангельської (ХВЕ), об'єднання хасидів ХаБад Любавич іудейських релігійних громад та організацій Харківського регіону, Української Християнської Євангельської церкви, Римо-Католицької церкви (РКЦ), Об'єднаної церкви християн віри євангельської; 8 монастирів та 7 місій різних конфесій, Міжконфесійне Східне регіональне Біблійне товариство; 8 духовних навчальних закладів, 520 недільних шкіл.

Загалом, зараз в Україні налічується близько 8 тисяч церков, підпорядкованих УПЦ МП. Лідерами серед регіонів за кількістю таких релігійних установ залишаються Донеччина (683 церкви), Хмельниччина (613), Вінниччина (563), Дніпропетровщина (527) та Закарпаття (492) [1; 5]. Найбільшими за чисельністю та впливовістю у Харківській області є саме православні церкви московського патріархату. Церкви регіону представлені УПЦ (316 громадами) і ПЦУ (24 громади) і об'єднують більшість віруючого населення області. Зауважимо, що громади УПЦ рівномірно розповсюджені по території області, проте, найбільші місця концентрації спостерігаються в адміністративному та районних центрах області, зокрема Харкові, як культурному, науковому, промисловому, освітньому центрі області, а також у Чугуєві, Балаклеї, трохи менше у м. Змієві, Лозовій, Куп'янську, Богодухові, Вовчанську. Стосовно Православних Церков, то на даному етапі відбувається лише формування сталої картини у світлі резонансних подій 2019-2023 років, а саме створення помісної Православної Церкви України (ПЦУ) та активна фаза війни росії в Україні з 24 лютого 2022 року. В державі триває процес переходу окремих громад від УПЦ МП до ПЦУ, так за перші місяці 2023 р. перейшли вже 63 громади. Однак, саме у Харківській області такі процеси тривають дещо мляво, що пояснюється, з одного боку, значним за часом періодом впливу на прикордонні території росії; по-друге, постійні воєнні активності, обстріли ворогом території Харківщини посувають це питання поки на другий план. Проте, слід зауважити, що відбуваються переходи

релігійних 34 громад з-під юрисдикції УПЦ під юрисдикцію ПЦУ. На даному етапі дослідження ми зіштовхнулися з нестачею матеріалів у відкритому доступі і тому звернулися до секретаріату Харківської єпархії ПЦУ з проханням надати достовірну і оновлену інформацію. З наданої інформації маємо таку статистику: всього РГ ПЦУ у Харківській області 24, з них 8 у Харкові і 6 тих, що протягом двох останніх років перейшли з УПЦ в ПЦУ. Характерною особливістю є те, що вони сконцентровані переважно в Харкові та Харківському районі (як зоні впливу центру), прилеглих до центру районах, а також в Лозівському, Ізюмському та Куп'янському районах.

Другою за чисельністю та впливовістю на території Харківської області йде протестантська церква, яка включає в себе громади Всеукраїнського союзу об'єднань євангельських християн-баптистів (96 громад), колишньої Ради церков євангельських християн-баптистів (2), незалежні релігійні громади євангельських християн-баптистів (8), релігійні об'єднання (асоціація) незалежних церков євангельських християн-баптистів (1), Братство незалежних церков і місій ЄХБ України (1), Релігійні громади євангельських християн (4), Євангельських вільних християн «Харківська Біблійна Церква» (2), Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської-п'ятидесятників (22), Союз вільних церков християн євангельської віри (3), Релігійні організації Союзу Церкви Божої України (2), Незалежні релігійні громади християн віри євангельської (34), Українська конференція церкви адвентистів сьомого дня (27), Релігійний центр Свідків Єгови в Україні (30) [2; 5]. Проте, вона є не традиційною для даного регіону, а її поява та розвиток починається з проголошення незалежності України. Однією з характерних особливостей такого швидкого розвитку мережі протестантських релігійних закладів (збільшення кількості приходів, недільних шкіл, навчальних закладів тощо) за останні майже 30 років є ефективна система підготовки кадрів на всіх рівнях, наявність кваліфікованих професорсько-викладацьких кадрів, а першочерговою функцією більшості протестантських навчальних закладів виступає швидка підготовка необхідних кадрів для проповідницької роботи, що не відповідають традиційним формам духовної освіти, що склалися в Україні [1; 3]. Стосовно просторового аналізу протестантських релігійних організацій, то тут чітко можна виділити осередки концентрації протестантських церков, зокрема це міста Харків, Лозова, Ізюм, Куп'янськ, Балаклія, в інших населених пунктах їх знаходиться дещо менше. Таку ситуацію можна пояснити тим, що даний релігійний напрямок відносно новий для нашого регіону, пастори та віруючі займають більш активну громадську позицію, присутні іноземні проповідники.

Релігійне життя та сакральна спадщина на Харківщині знаходиться під загрозою з 24 лютого 2022 року, відколи на Україну напала агресивна росія. З початку війни росіяни зруйнували і пошкодили 25 релігійних споруд в області. Про це повідомляють у Державній службі з етнополітики та свободи совісті. Практично, 15 з цих 25 споруд належать православної церкві Московського патріархату, ще три відносяться до Православної церкви України, яка у 2019 р. отримала Томос від Константинопольського патріарха. Серед пошкоджених релігійних споруд є також протестантські молитовні будинки, курія Римо-Католицької церкви, мечеть, синагога. Найбільше пошкоджених будівель – у Харкові, але в Ізюмі, Чугуївському та Харківському районах теж постраждало чимало релігійних споруд. Загалом в Україні з 24 лютого знищено 183 релігійні споруди – церкви, мечеті, синагоги, освітні та адміністративні будівлі релігійних спільнот України. Найбільше знищених храмів – у Луганській області, де тривають запеклі бої. Святкування Великодня відбувалось у 2023 році у дуже складних обставинах. Проте, більшість храмів були пристосовані до святкувань попри все: Храм Миколи Чудотворця, Руська Лозова, Харківська область, квітень 2023 року; у двох сусідніх селах – Руській Лозовій та Руських Тишках – дві церкви, проте вони пошкоджені російськими обстрілами. У Руській Лозовій обстрілами пошкоджена баня храму Миколи Чудотворця (УПЦ МП), також згоріло одне з приміщень. Вечірньої служби на Великдень у храмі не було, паски освятили у неділю вранці [5]. У селі Руські Тишки від дерев'яного Архангело-Михайлівського храму залишився лише фундамент – будівля згоріла. Служби тут правив священник Православної церкви України. Дзвіниця залишилася цілою, а храм був спалений повністю. Архангело-Михайлівський храм планують відбудувати з каменю. Російські обстріли на початку повномасштабного вторгнення пошкодили храми харківської єпархії ПЦУ (храм святого Андрія Первозваного, храм Святого пророка Іллі), споруди УПЦ Московського патріархату (собор на честь Успіння Пресвятої Богородиці, храм Жінок Мироносиць, Університетський Антонієвський храм тощо) [4; 5]. У селі Курилівка, що на Ізюмщині, «була собі» дуже красива, особлива церква на честь Іоанна Богослова – мала статус пам'ятки містобудування та архітектури як одна з найстаріших дерев'яних на Слобожанщині. Від неї не залишилося навіть попелу...

Війна триває, щоденно можливі нові і нові втрати. Проте, українці свято вірять у Перемогу і вже нині відбудовують власне життя у матеріальному та духовному сенсах.

1. *Dotsenko A.I., Borysova O.V., Hryniuk D.Yu.* Religious tourism in Ukraine: status and problems of development. *Moderní aspekty vědy: XXVIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2023. str. 607. URL: <http://perspectives.pp.ua/public/site/mono/mono-28.pdf>*

2. *Ключко Л.В.* До питання просторового аналізу релігійної сфери України // *Регіон – 2009: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (5-6 листопада 2009 року, м. Харків).* – Харків, 2009. – С. 356-362.
3. *Любіцева О.О., Романчук С.П.* Паломництво та релігійний туризм. Навч. Посібник. – К.: Альтерпрес, 2011. – 416 с.
4. Православные храмы и монастыри Харьковской губернии 1681-1917 гг. / Под ред. А.Ф.Парамонова. – Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы. «Ома-Пак», 2007. – 346 с.
5. Коли і де відбудуться служби та освячення пасок на Харківщині. URL: www.objectiv.tv/uk/objectively/2023/04/14/koli-i-de-vidbudutsya-sluzhbi-ta-osvyachennya-pasok-na-harkivshhini-grafik-ptsu/

Ризик-менеджмент в релігійному та паломницькому туризмі

Винниченко Ігор

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ У ТУРИЗМІ: «TERRA INCOGNITA» ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДНИКІВ

Україна має значний потенціал для розвитку чи не всіх (відомих сьогодні) видів туризму та рекреації. На цьому наголошують як практики, так і науковці. Проте мати потенціал – не означає його належно використовувати. Про цю невідповідність свідчить навіть «поверховий» аналіз становища в цій царині. Значною ж (якщо не визначальною) мірою завважене пояснюється діями тих, кого держава (на національному рівні), обласні та районні органи влади (на регіональному) та громади (на територіальному) уповноважили «опікуватись» індустрією гостинності.

У липні 2020 р. відбулась нарада (рис. 1, 2), яку, попри доручення прем'єра Д.Шмигала відповідним міністерствам, було проведено в недержавній організації – Українській спілці підприємців та промисловців.

Список учасників робочої наради з питань зменшення впливу кризових явищ у туристичній галузі на виконавчих державних Президів міністра України 17 липня 2020 р. о 10:00 Хрещатик 34, 3-й поверх, конференц-зал УСНП

Представники туристичної галузі та бізнес-асоціації	
Видовий туризм	
Українська асоціація туристичних агентств	Рудик Антон Валерійович Президент
Українська асоціація туристичних агентств	Григораш Павло Вікторович Виконавчий директор
Торгово-промислова палата України	Цирук Володимир Заступник голови комітету з туризму
ТОВ «Туристична компанія «Амесо Тур»	Савицька Марина Заступниця генерального директора
ТОВ «Іса тур»	Новиковський Олександр Миколайович генеральний директор
ТОВ «Музейне Тревел Україна»	Смалков Альберт Анатолійович Директор з розвитку
ТОВ «Альф туристичний оператор»	Олексійченко Ольга Миколаївна Директор
ТОВ «Бонус Україна»	Рудик Дмитро Олександрович Директор з розвитку
ТОВ «ТТБС» (ТТ)Т	Воронцова Мелі Співласник
Туроператорство «Карпати»	Хватко Юрій Співласник
Торгово-промислова палата України	Ступак Людмила Олександрівна Голова відомості з розвитку дитячого та молодіжного туризму, директор компанії «Світ Валентина»
Внутрішній та в'їзний туризм	
Асоціація «Етно» туристичних операторів України	Клименко Марія Василівна Президент, керівник відділу MICE Spain& Kiev DMG
Компанія «JC Travel Україна»	Сарнича Олександр Виконавчий директор
Компанія «Eventex Group»	Шваць Анна Андріївна Директор
Компанія «New Logic»	Яценко Ігор Анатолійович Директор
Компанія «Ukrainian Incentives»	Антонов Денис Юрійович Виконавчий директор
Міжнародне агентство «Україна-Русь»	Росинка Катерина Андріївна Віце-президент
Національний національний університет імені Шевченка	Бірюк Олександр Ігор доцент кафедри країнознавства та туризму
Компанія «Adventure Tours Іа Україна»	Севіла Сергій Сергійович Директор
Асоціація готельєрів	Опанович Юрій Іванович Голова

Рис. 1. Список учасників наради

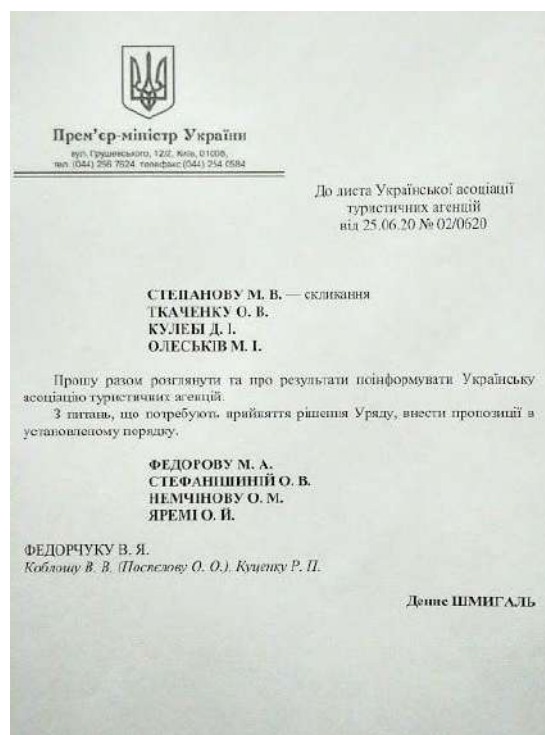

Рис. 2. Доручення прем'єр-міністра України Д.Шмигала

Присутні на ній очільники турфірм та профільних асоціацій сподівались (певне ж) почути від запрошених урядників відповіді на питання, які були не пекучими, а драматичними: через світову пандемію (яка повсюдно «закрила» державні кордони) туризм був поставлений на «межу виживання». Проте ні представники міністерства охорони здоров'я, ні керівники Державного агентства розвитку туризму України (М.Олеськів та К.Домбровський) не погамували цей інформаційний «голод». Водночас Голова ДАРТУ М.Олеськів завважила про створювану при цій інституції «консультативно-дорадчу раду», в яку пообіцяла «включити» бажаючих. Проте науковці згадані не були. [1]

Про «любов» вітчизняних урядників до науки (туризмології) відомо не від сьогодні. Як і про втрати (фінансові та репутаційні) туристської індустрії ід цього. На Заході ж будь-яка справа державної ваги немислива без участі в ній науки: недарма ж бо сороковий президент США завважив: «Ми фінансуємо науку не тому, що багаті. Ми багаті тому, що фінансуємо науку». [2] Наприклад, у сусідній Польщі Інститут туризму своєю діяльністю «підпирає» урядові рішення в цій царині. Такі ж функції виконує в одній з найбагатших «туристських» держав Інститут туризму Іспанії. [3] В Україні ж де-юре існує Науковий центр розвитку туризму (у складі Мінкультури), проте де-факто – через брак фінансування – він вже з десяти років не функціонує. Діючими є понад 120 профільних (туристських) кафедр та інституцій (у тому Львівський інститут економіки та туризму), у доробку яких – величезна кількість наукових і навчально-методичних праць та результатів численних практичних студій (у тому і виданий 2017 року харківськими науковцями навчальний посібник для закладів вищої освіти «Ризик-менеджмент у туризмі» [4]). Проте «відкритий» інформпростір «мовчить» про звернення до них різнорангових урядників із пропозиціями щодо співпраці. Зворотній рух (науковці – до чиновників) наявний і активний, проте майже безрезультатний, оскільки нечисленні Договори про співпрацю виконують здебільшого декларативну функцію. Дехто ж просто ігнорує пропозиції туризмологів щодо взаємовигідної (владі, бізнесу, науці та освіті) співпраці (приміром, очільниця Управління промоції та туризму міста Луцької міської ради вже понад рік «обіцяє»). Майже за хрестоматійним «якщо не можеш – пообіцяй»...

Запрошення ж урядників до участі в численних науково-практичних заходах (форуми, конференції, воркшопи etc.), які є однією з обов'язкових складових навчального процесу у вищій школі і на яких її учасниками озвучується чимало цікавого та корисного (для України, звісно ж), також має майже нульовий ефект: чиновники їх не «бачать».

У листопаді 2020 р. кафедра країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Українська асоціація туристських агенцій, Асоціація в'їзних туроператорів України та Інститут досліджень діаспори провели міжнародну науково-практичну конференцію «Туризм у ХХІ столітті: виклики та реагування», темами (секціями) якої були:

«Ризики в туристській індустрії: сутність, види, характеристики», «Ризик-менеджмент в туризмі: вітчизняний та закордонний досвід», «COVID-19: вітчизняний та зарубіжний досвід реагування», «Мінімізація ризиків в індустрії туризму: досвід та науковий супровід». [5] Якби на ній були присутні представники профільних органів влади (запрошення організаторами були надіслані усім облдержадміністраціям та ДАРТУ), то вони б, зокрема, почули, що у Польщі, приміром, державною програмою «Антикризовий щит 5.0» було передбачено створення Фонду туристської допомоги, який повинен підтримувати практиків туризму в кризових ситуаціях.

Значною мірою зазначене пояснюється кадровою політикою. Часто-густо посади профільних урядників виконують особи, для яких туризм став «рідним» зненацька: бо так вирішили «нагорі». Приміром, очільниця Управління туризму департаменту економічного розвитку Львівської міської ради – вихованка факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка – від січня 2010 до лютого 2022 року працювала в медійній царині). [6] Саме цим (певне) можна пояснити її відповідь на пропозицію щодо урізноманітнення туристської привабливості міста.

Інші ж посадовці ославилися через дії, що трактуються відповідними статтями КПК України. [7]

Тож залишається лише сподіватись, що зазначене зміниться на краще. Коли це станеться? Питання риторичне...

1. А ваше тут і не стояло. URL: www.facebook.com/profile/1819815019/search/?q=Кінах
2. Хаустов В. Українська наука – як оцінювати? URL: <https://zn.ua/ukr/science/ukrajinska-nauka-jak-otsinjivati.html>
3. <https://en.wikipedia.org/wiki/Turespaña>
4. Писаревський І.М., Стешенко О.Д. Ризик-менеджмент у туризмі: навч. посіб. для вищих навчальних закладів. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. – 128 с. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/48567/1/2015%20печ.%2019Н%20посібникРисктуризм.pdf>
5. Туризм у ХХІ столітті: виклики та реагування [Матеріали міжнародної науковопрактичної конференції]. – К.,2020. – 214 с. URL: <http://feb.tsatu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/Gritsayenko-G.-Gritsayenko-M.-tezi-konf-2020.pdf>; <https://kdpu.edu.ua/turyzmu-ta-ekonomiky/naukova-robota/naukova-robota-vykladachiv/13405-naukova-konferentsiia-turyzm-u-khkhi-stolitti-vyklyky-ta-reahuvannia-3.html>
6. <https://city-adm.lviv.ua/lmr/profiles/office/lebed-khrystyna-petrivna>
7. <https://kievvlav.com.ua/news/klichko-uvolil-nachalnika-upravleniya-turizma-i-promotsij-kgg-antona-taranenko>; <https://kievvlav.com.ua/text/novoe-delo-i-obvinitelnye-akty-natspolitsiya>

razbiraetsya-s-zakupkami-kievskogo-molodezhnogo-tsentra?noredirect=true (теперішня очільниця Департаменту культури та туризму Київської обласної державної адміністрації)

Роль PR, реклами та інновацій в організації паломницьких і релігійних турів

Мацука Вікторія

ІННОВАЦІЙНІ ПЕРЕВАГИ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ ДЛЯ РЕГІОНІВ І ТЕРИТОРІЙ

В даний час релігійний туризм отримав розвиток на новому рівні. День у день розробляються і частково вводяться в життя нові туристичні напрямки релігійного профілю. Споживачі релігійних турів переважно люди віруючі чи ті, хто цікавиться історією виникнення та розвитку різних релігій.

Релігійний туризм – різновид туризму, пов'язаний з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, які прямують до святих місць і релігійних центрів, що є поза межами звичайного їм середовища.

Релігійний туризм поділяється на різновиди: паломницький туризм, релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості, сакральний туризм, езотеричний туризм [1].

Темпи розвитку туризму на релігійну тематику на сучасному ринку туристських послуг свідчать про те, що за релігійним туризмом велике майбутнє. Тому, саме прогресивний розвиток даної сфери туризму багато в чому залежить від впровадження інноваційних процесів, які зачіпають не лише галузь науки та техніко-технологічної сфери, а й безпосередньо пов'язані із соціально-економічними перетвореннями [2, с.13].

Інновації в туризмі потрібно розглядати як суттєві кроки, які під собою розуміють якісну новизну, і в результаті призводять до позитивних зрушень та забезпечують стійке функціонування та розвиток туристичних напрямків у регіоні, державі та світі загалом.

Важливо розуміти грандіозність можливостей запровадження інновацій в індустрію релігійного туризму, разом із якими відбувається теоретичне вивчення феномена релігійного туризму. Як показує практика, туризм, як культурне явище, обов'язково сприяє накопиченню досвіду та вражень і може бути джерелом ідей для нових відкриттів. Розширення кругозору, духовне збагачення відбувається завдяки двом компонентам, характерним для туризму: атмосфери та міжособистісного спілкування. Інновації в релігійному туризмі можуть стимулювати відкриття нових видів діяльності, ідей та можливостей розвитку туризму як системи в цілому, і саме за допомогою інноваційних аспектів

з'являється можливість забезпечити туристському продукту релігійної спрямованості цілком стабільне та тривале існування на ринку.

Інноваційний процес, тобто, процес впровадження нових продуктів ринку релігійного туризму може характеризуватися:

- ✓ інноваціями з погляду наукових цілей (вивчення будови сакральних пам'яток, храмів, монастирів та печер на їх території, оздоблення та оснащення релігійних об'єктів);
- ✓ вивчення під час екскурсій давніх релігійних писань;
- ✓ навчання видів релігійних ремесел та звичаїв (мистецтво іконопису, каліграфії);
- ✓ незвичайні варіанти роботи релігійних наставників із молоддю (священиків, гуру, йогів, духовних вчителів);
- ✓ створення віртуальних (інтерактивних) екскурсій релігійної тематики (огляд споруд, віртуальна участь у виконанні обрядів);
- ✓ «паломницька» екскурсія з елементами зречення від усього матеріального.

Пропозиції, описані вище, можуть являти собою певний інноваційний процес, тобто сукупність наукових, організаційних та певною мірою розважальних заходів, які виконуються у певній послідовності та призводять до суттєвих та цікавих нововведень. Релігія виступає одним із найважливіших елементів суспільної системи.

Таким чином, інноваційні процеси у сфері релігійного туризму сприяють вирішенню як суто економічних, так і соціально-духовних питань.

Основна соціально-економічна перевага сакрального туризму для регіону не надходження прямої економічної вигоди, а соціально-психологічна і педагогічна синергія сакральних програм для населення регіону. Йдеться про підвищення громадянської відповідальності, формування культури та духовності, виховну роботу, спрямовану на молоде покоління. Синергетичні ефекти релігійного життя у рамках основних світових конфесій, які діють як окремо взятого індивіда, так суспільства в цілому, мають безсумнівно позитивне значення й у контексті сакрального туризму.

Водночас джерела, що узагальнюють досвід організації сакрального туризму як в Україні, так і в країнах Європейського Союзу, показують, що його розвиток можливий лише в умовах наявності необхідних факторів [3].

Формування з території центру сакрального туризму за вольовим рішенням чи з ініціативи маркетингових і туристичних структур неможливо без самої сакральності. Сучасні комунікаційні та психологічні методики дозволяють формувати рекламні та маркетингові міфи. Формування сакральності у свою чергу

здійснюється протягом історії або під впливом умов, що знаходяться в зоні сакрального, тобто за межами звичних і зрозумілих явищ.

Формування сакральності пов'язане з високими духовними та морально-етичними настановами людини, тому не дозволяє задіяти комерційні та маркетингові механізми. У той же час, сакральний туризм може і повинен бути вписаний у концепцію розвитку міст і регіонів, тому що його духовна складова перебуває не в суперечності, а в гармонії як із соціальними, так і з економічними цілями територіального розвитку.

1. Шандор Ф.Ф., Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму: підручник. – К.: Знання, 2013. – 334с.
2. Мацука В.М., Чеченєв М.Р. Роль інновацій у туризмі та гостинності // Сучасні технології управління туристичним та готельно-ресторанним бізнесом: Матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених 27 вересня 2022 р. – К.: МДУ, 2022. – С. 12-13. URL: <http://surl.li/fanot> (дата звернення: 24.02.2023)
3. Патійчук В.О., Якубович Р. П. Релігійно-паломницький туризм як один із чинників регіонального розвитку економіки України. 2017 URL: <http://surl.li/fannu> (дата звернення: 24.02.2023).

Сковронська Василина

ЗАСТОСУВАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА САКРАЛЬНИХ ОБ'ЄКТАХ МІЖНАРОДНИХ ТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТІВ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства гостро постає проблема відродження культури та духовності. З незалежністю почалось духовне відродження нашої держави, почав розвиватись туризм. Значну кількість історико-культурних пам'яток займають саме сакральні об'єкти.

Мета. Аналіз та перспективи застосування маркетингових технологій на міжнародному туристичному маршруті «Карпатський культурний шлях».

Одним із способів ознайомлення українського суспільства та закордонних туристів з культурно-історичною спадщиною, духовним надбанням України та її регіонів є сакральний та релігійний туризм, що дозволяє популяризувати знання про культові споруди та пам'ятники, релігійні святині різних культів, сакральні місця, а разом з тим познайомити туристів з українськими традиціями, звичаями, обрядами, особливостями архітектури, храмового будівництва тощо.

Сакральні пам'ятки – це культові споруди, сакральні ландшафти та місця, які мають історичне та релігійне значення а також сприймаються певними конфесіями, як «святі», і що можуть бути використані з метою розвитку релігійного туризму певного регіону. До історико-культурних ресурсів, які відносяться до сакральних об'єктів, відносяться: культові споруди (монастирі, святилища,

храми і храмові комплекси, капели, вівтарі, ступи); природні об'єкти – святі джерела, колодязі, гори [1].

Закарпаття – це унікальна в природно-географічному та історико-культурному аспектах область західної України. Регіон має стійкий імідж одного з найпривабливіших і найпрестижніших туристичних районів держави, що є передумовою успішного розвитку майже усіх видів туризму, в тому числі й релігійного [2].

Маркетингові технології – це сукупність взаємопов'язаних суб'єктів маркетингу, управлінських процедур, певних процесів та їх стадій, чітких у своїй послідовності операцій, прийомів та дій, спрямованих на досягнення маркетингових цілей [3].

Розглянемо це на прикладі туристичного маршруту «Карпатський культурний шлях».

Даний проєкт є інноваційним і надзвичайно важливим та перспективним щодо соціально-економічного й культурного розвитку Карпатського регіону в цілому. Оскільки він є транскордонним і він співфінансується за кошти Євросоюзу. Проєкт буде цікавим не тільки груповим і індивідуальним туристам, він буде цікавий в цілому для різного роду бізнесу. Ба більше – він охоплює не тільки матеріальну та сакральну спадщину, а також супутні промисли та послуги, які надаються туристу.

Сакральні об'єкти, які пропонують включити в маршрут «Карпатський культурний шлях», у табл. 1.

Таблиця 1.

Сакральні об'єкти, які пропонують включити в маршрут «Карпатський культурний шлях»

№ з/п	Назва	Тип	Вулиця/будинок	Населений пункт
1	Дерев'яний храм Вознесіння Господнього (Струківська церква, 1824 р., Список світової спадщини ЮНЕСКО)	пам'ятка архітектури		смт. Ясіня
2	Церква Святого пророка Іллі та музей історії підпільної УГКЦ	пам'ятка архітектури	присілок Дора, вул. Свободи	м. Яремче
3	Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1615 р.	пам'ятка архітектури	вул. Довбуша, 1	смт. Ворохта
4	Церква та дзвіниця Благовіщення Пречистої Діви	пам'ятка архітектури національного	вул. Карпатська, 2	м. Коломия

	Марії, 1587 р.	значення		
5	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (Список світової спадщини ЮНЕСКО)	пам'ятка архітектури		с. Нижній Вербіж
6	Парафіяльний костел та дзвіниця (Музей мистецтв Прикарпаття)	музей	майдан Шептицького, 8	м. Івано-Франківськ
7	Святодухівська церква, 1598 р. (Список світової спадщини ЮНЕСКО)	пам'ятка архітектури	вул. Коцюбинського, 8	м. Рогатин
8	Дерев'яний Миколаївський храм «верхній», побудований у 1428 році, другий за віком храм на Закарпатті	пам'ятка архітектури	вул. Гагаріна	с. Середнє Волянє

Маркетингова стратегія проекту «Карпатський культурний шлях» передбачає розробку концепції бренду та позиціонування цього туристичного маршруту (цілі, завдання маркетингу, концепція бренду, унікальна пропозиція, опис цільової групи), промоцію бренду проекту шляхом використання сучасних маркетингових комунікацій (комплекс заходів, методи впливу, канали комунікації), впровадження та моніторинг реалізації маркетингової стратегії (ресурсне забезпечення, механізми координації та контролю, система моніторингу та оцінки результативності).

Головним предметом маркетингової стратегії проекту «ККШ» є концепція його бренду, сформована у вигляді системи взаємопов'язаних ідей, асоціацій, образів, символів та ключових ознак бажаного його іміджу.

Відомо, що завдання назви – привернути увагу споживача, проте завдання слогана – утримати увагу. Слоган бренду – це ідея, те, що ви хочете сказати споживачеві. Слоган повинен бути коротким, влучним і передавати сутність бренду, щоб закарбуватися в свідомості людей. Він може виконувати функції позиціонування, інформування, може бути короткостроковим, приуроченим до конкретної події – але завжди в контексті створюваного продукту.

Для туристичного маршруту «Карпатський культурний шлях» я пропоную такі:

- 1) Карпати. Шлях, який ти запам'ятаєш.
- 2) Час відкрити шлях Карпатами.
- 3) Мандруй серцем дорогою предків.
- 4) Карпати – місце легенд.

Отже, при створенні маркетингової стратегії для просування бренду «Карпатський культурний шлях» можна досягнути певних результатів:

- промоція історико-культурної та сакральної спадщини в поєднанні з функціями туризму;
- налагодження активної транскордонної співпраці між українськими та румунськими інституціями з метою розвитку та просування інтегрованого туристичного продукту культурної спадщини «Карпатський культурний шлях»;
- сприяння збереженню та популяризації місцевої історико-культурної спадщини на міжрегіональному та міжнародному рівнях;
- створення сприятливого середовища для подальшої реалізації спільних українсько-румунських проектів, програм та заходів;
- підвищення рівня залучення історичних та культурних об'єктів до культурного шляху;
- підвищення обізнаності, компетентності, знань, навичок та досвіду з розвитку культурного шляху серед представників історико-культурних об'єктів, туристичних компаній, органів державного та місцевого самоврядування, малих та середніх підприємств, громадських організацій через навчальні програми;
- покращення доступу до інформації та використання сучасних засобів поширення інформації про культурний туризм;
- встановлення активної транскордонної співпраці між різними цільовими групами по обидва боки кордону;
- підвищення привабливості та покращення іміджу Карпатського регіону як транскордонної туристичної дестинації;
- збільшення кількості відвідувачів та туристів в регіоні.

Висновок. Маркетингові технології відіграють важливу роль в утворенні, функціонуванні та розвитку будь-якого продукту. Саме маркетингові технології дозволяють зробити туристичний продукт конкурентоспроможним.

1. Божук Т. Поняття, функції та завдання релігійного туризму. *Вісник Львів. ун-ту: серія географічна.* – Львів: ЛНУ, 2010. – Вип. 38. – С. 37-44
2. Кравців В.С., Копач М.В. Історико-культурні ресурси Карпатського регіону та оцінка їх туристичної атрактивності. *Соціально-економічні дослідження в перехідний період.* – 2004. – Вип. 5. – С. 223-224
3. Туніцький Н.О. Впровадження системи маркетингових технологій при здійсненні імпорتنих операцій: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». – Київ, 2016. – 150 с.

РОЛЬ МАРКЕТИНГУ У ПРОСУВАННІ ПАЛОМНИЦЬКИХ ТА РЕЛІГІЙНИХ ТУРІВ

Сьогодні туризм є однією з найважливіших галузей міжнародної економіки, на яку припадає майже десять відсотків внеску світового валового продукту [1]. Тому, суб'єктам міжнародних відносин важливо забезпечити сталий розвиток саме цього сектору світового господарства.

Паломницький та релігійний туризм завжди користувалися попитом серед туристів, зокрема, мали вагомий вплив на культурну та релігійну складову держав чи регіонів. У той же час саме ефективний промоутінг місць розташування й історичної особливості цих об'єктів, впливав на збільшення туристичних потоків.

PR (Public Relations) є важливою складовою організації туристичної діяльності, яка спрямована на створення та збереження позитивного іміджу паломницького й релігійного туризму серед громадськості. Головною метою PR є вплив на думку населення, інформуючи про історію цих видів туризму, а також важливість туристичних об'єктів для загального суспільства взагалі. До інструментів PR належать відносини з громадськістю, робота зі СМІ, організація евентів для ЗМІ тощо [2].

У XXI столітті реклама є дієвим інструментом популяризації паломницьких та релігійних турів на міжнародному ринку. Її метою є привертання уваги й збільшення обсягів продажу туристичних продуктів або послуг. Маркетологи вважають, що на теперішній час найбільш ефективною є реклама в соціальних мережах (Instagram, Facebook, Twitter, LinkedIn тощо), тоді як друкована періодика, телебачення та радіо поступово втрачають свою аудиторію [3]. Усі зазначені канали розповсюдження паломницького та релігійного контенту спрямовані на донесення інформації до потенційних клієнтів [4]. Проаналізувавши низку досліджень, науковці дійшли висновку, що ефективно побудована комунікаційна стратегія не лише привертає увагу потенційних споживачів, а й сприяє залученню фінансової підтримки [5].

Важливо, щоб мета розвитку паломницького та релігійного турів не була зосереджена лише на прибутку. Оскільки вони мають велику культурну, релігійну та історичну значимість, це може призвести до підвищеної експлуатації, пониження рівня поваги до місцевих традицій і святинь, порушення основних прав людей тощо [6]. Тому необхідно зберігати баланс між комерційними цілями та місією збереження культурної спадщини.

Нові технології та інноваційні підходи сприяють більш ефективній та комфортній організації паломницького або релігійного туру для туристичних опе-

раторів, турагентів, екскурсоводів, туристичних менеджерів і туристів. Зокрема, популярні сьогодні додатки в гаджитах для паломників сприяють більшій зручності організації цікавої подорожі, забезпеченню доступу до корисної інформації про місцеві пам'ятки або історію релігійних місць. Тоді як інноваційні технології в готельному та ресторанному бізнесі забезпечують більш комфортне перебування туристів на місцях відвідувань. На кшталт системи онлайн-бронювання номерів або столиків в ресторанах, що зменшує ризик помилок, заощаджує час та інколи, навіть, гроші.

Отже, PR, реклама та інновації – це потужні інструменти, які можуть забезпечити успіх і популярність подій релігійного туризму, привернути більше туристів та залучити фінансову підтримку. Однак, необхідно зберігати баланс між комерційними та культурними цілями, забезпечувати безпеку й сталість розвитку місцевої економіки. Тільки в такий спосіб релігійний та паломницький туризм можуть стати дійсно успішним та стабільним видом туризму.

1. UNWTO. URL: <https://www.unwto.org/> (дата звернення: 05.04.2023)
2. Almansa-Martínez, A., & Fernandez-Souto, A.-B. Professional Public Relations (PR) trends and challenges. *Profesional De La informacion*. 2020. Т. 29, №3. URL: <https://doi.org/10.3145/epi.2020.may.03> (дата звернення: 05.04.2023)
3. Національна туристична організація України. URL: https://nto.ua/index_ua.html (дата звернення: 05.04.2023)
4. Нагірняк, А. Паломництво та релігійний туризм: характерні риси та особливості. *Економіка та суспільство*. 2022. № 44. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-91> (дата звернення: 05.04.2023)
5. Чередниченко А. О. Розвиток релігійного туризму як шлях до відновлення туристичної галузі в умовах соціально – економічної кризи. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. Вип. 58. С. 226-232.
6. Паньків Н.Є. Тенденції розвитку релігійного туризму в карпатському регіоні України. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022, № 2, Том 1. С. 77-89. URL: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-10](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-10) https://nto.ua/index_ua.html (дата звернення: 05.04.2023)

Етноксогоенний потенціал паломницького та релігійного туризму

Маніаті Анна, Винниченко Ігор

ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ: ПОТЕНЦІАЛ ДЛЯ РОЗВИТКУ «ГРЕЦЬКОГО» РЕЛІГІЙНОГО ТА ПАЛОМНИЦЬКОГО ТУРИЗМУ

Грецька присутність у чорноморському регіоні існувала задовго до Київської Русі. Початок заснування тут синами і дочками Еллади колоній (Ольвія, Тіра, Ніконій та ін.) припадає на VI століття до нашої ери.

Масова ж поява греків на південноукраїнських землях припадає на останні роки 18 століття, зокрема, після російсько-турецької війни 1787-1791 років. Чинам створеного 1795-го грецько-албанського дивізіону та їхнім родичам, що мали прибути до них з-за кордону, було виділено 15 тисяч десятин «зручної землі» поблизу Одеси. Водночас російський уряд вдався до заходів приваблення до Південної Пальміри греків-колоністів.

Російсько-турецька війна 1806-1812 років спричинила подальше зростання грецької людности в Росії, найперше за рахунок приєднання Бессарабії, в містах якої (Ізмаїлі, Кілії, Аккермані) і за турецького панування селилися греки. Грецька колонія утворилася й в містечку Рені [1].

Присутність в регіоні численних «грецьких» сакральних локацій робить його привабливим для розвою релігійного та паломницького туризму.

Початок будівництва греками *Іоанно-Предтеченської церкви* (Білгород-Дністровський, вул. Грецька, 13) припадає на XIII століття (сучасного вигляду він набув у XVII-му). Науковці ж (археологи та історики) стверджують, що на цьому місці ще у III столітті був християнський храм.

Рис. 1. Іоанно-Предтеченська церква
(світлив І.Винниченко)

У церкві близько 1340 р. поховали уродженця Трапезунда, покровителя торговців, православного святого, мученика Йоана (Івана) Сучавського (через сімдесят років його останки

перевезли до міста Сучава, що в Румунії).

У XV ст. Грецький храм був резиденцією візантійського екзарха (правителя області) у Молдовському князівстві. За часів османського панування божницю було зруйновано (відновлено в XVI ст.). Через три сторіччя збудували невелику дзвіницю, що існує дотепер.

Помилюватися святинею та гордістю міста приїжджають тисячі вірян та істориків релігії [2].

В Одесі (вул. Пушкінська, 79) знаходиться *Іллінська церква Афонського подвір'я*. Свято-Іллінський скит на Святій горі Афон в 1884 р. купив будинок, в якому до 1890-го розміщували прочан. Він отримав назву Афонсько-Іллінського подвір'я. Потому на цьому ж місці звели храм в ім'я Божої Матері «Годувальниці». Подвір'я було засновано як подвір'я російського афонського Іллінського скиту для допомоги паломникам, котрі через Одесу діставались Святої Землі і Афону. Тут їх приймали, давали притулок і нічліг, допомагали отримати закордонний паспорт і придбати квиток на пароплав.

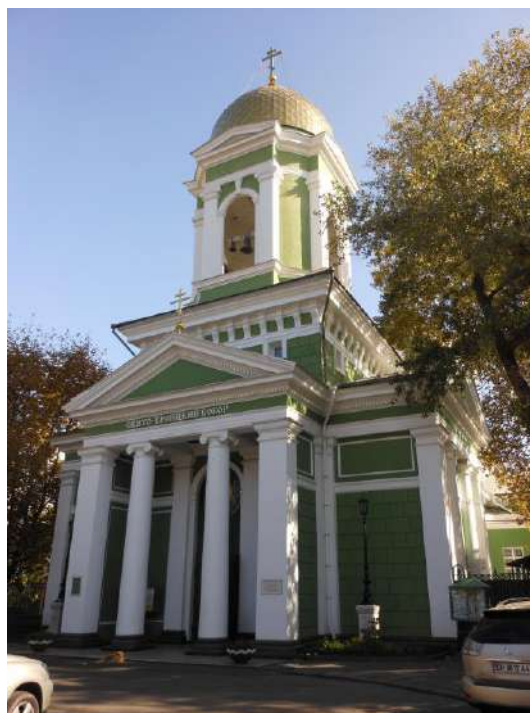
10 листопада 1894 р. архімандрит Гавриїл здійснив закладення храму. В його основу вчисто замурували пам'ятну табличку, а перший наріжний камінь поклав сам архімандрит Гавриїл. Храм освятили 22 грудня 1896 р.

У 1994 р. у божниці знайшли чесні нетлінні моці преподобного Гавриїла Афонського. Наступного року приход перетворили на Свято-Іллінський чоловічий монастир. Головний престол його Соборного храму освячено на честь святого пророка Іллі, правий боковий вівтар – на честь чудотворної ікони Божої Матері «Годувальниці», лівий боковий вівтар – на честь архангела Гавриїла.

При монастирі діє недільна школа для дітей. Для дорослих проводяться позабогослужбові бесіди [3].

Рис. 2. Свято-Троїцький собор
(світлив І.Винниченко)

Свято-Троїцький храм (Одеса, вул. Катерининська, 55) від 4 січня 2006 р. іменується «*Свято-Троїцьким собором*»; того ж року в табличку побіч входу, за наполяганням уряду Греції, було додано слово «грецький». Історично іменувався по-різному: упродовж 1808-1908 рр. – Грецька Троїцька церква; у 1908-1936 рр. – Свято-Троїцька (Грецька) церква; упродовж

1941-1956 рр. – Свято-Троїцька церква; з 1956 по 1999 рр. – Свято-Троїцький храм Олександрійського подвір'я; у 1999-2006 рр. – Свято-Троїцький храм Одеської митрополії Української Православної Церкви.

Храм був закладений в 1795 р. митрополитом Катеринославським і Гаврійським Гавриїлом (Банулеско-Бодоні) і призначався для грецької громади міста. У 1821 р. у ньому були поховані останки страченого турками Вселенського Патріарха Григорія V (ім'я при народженні – Георгій Ангелопулос; у 1871 р. їх перенесено до Атен); 1997-го в північно-східному куті храму освячено мармуровий надгробок на місці, де раніше спочивали мощі святителя.

У цьому соборі в сані екзарха Олександрійського патріархату уподовж 1985-1990 років служив Патріарх Олександрійський і всієї Африки Феодор (Ніколаос Хорефтакіс) [4].

В Одесі (Удільний провулок, 1) знаходиться *Катедральний собор Святого Праведного о. Іоанна Кронштадтського*. Коштом купця I гільдії Матвія Маврокордато церкву Святителя Миколи та Святої мучениці Аріадни (такою була первісна назва храму – у пам'ять про батьків благодійника) було зведено і освячено 11 серпня 1902 р. при богадільні Грецького благодійного товариства. Будівлю ж богадільні побудовано коштом родини міського Голови Г.Маразлі.

Коли батько родини Маврокордато почав втрачати зір й майже осліп, він звернувся з проханням помолитися до відомого всеросійського чудотворця о. Іоанна Кронштадтського. Після одужання значні кошти виділяв на благодійництво. Зокрема, завдяки йому та купцю 2-ї гільдії С.Тріархі 1896 року було перебудовано та реконструйовано будівлю богадільні.

Саме М.М.Маврокордато влаштував при цій церкві родинну усипальницю, в якій були поховані Матвій Пантелеймонович, його син Федір Матвійович, його троюрідний брат Микола Матвійович із дружиною Аріадною (уродженою Родоконакі, померла у Відні) та їхній син, засновник церкви Матвій Миколайович (помер 1912-го), а також Олександр Матвійович. Сюди ж було перевезено й дружину Федора Матвійовича Женні Маврокордато, яка упокоїлась в Парижі і належала до іншої, «закордонної» гілки цієї родини. Бажання членів родини Маврокордато бути похованими в Одесі свідчить про їхнє пошанування цього міста [5].

Церкву святих мучеників Адріана та Наталії (Одеса, Французький бульвар, 46) було закладено 15 падолиста 1897 р. на території дачі мецената, дійсного статського радника Матвія Маврокордато. Дачу він пожертвував училищу для сліпих, а при ньому заснував православний храм. Зведено його у формі хреста в візантійському стилі, освячено 31 жовтня 1900 р. в ім'я Матфія та Євгенії.

У 1930 р. божницю було закрито і в ній запрацював клуб. 1942-го румунським митрополитом Віссаріоном церкву було освячено в ім'я Віктора і Віссаріона, а в 1957 р. перейменовано в ім'я Павла і Наталії. 1963 р. храм знову було закрито і в ньому розмістився музей атеїзму, по тому – їдальня. Лише у час «перебудови» її було передано віруючим і в грудні 1990-го освячено в ім'я мучеників Адріана та Наталії.

Рис. 3. Церква святих мучеників Адріана та Наталії [6]

Прихожанином храму був видатний офтальмолог В.П.Філатов.

Центральне місце в церкві посідають дві чудотворних ікони – Божої Матері «Скоропослушниці» та святителя Миколи Чудотворця. Обидві написані в Свято-Пантелеймонівському монастирі на горі Афон і передані храму Одеською кіностудією.

Храм є пам'яткою архітектури місцевого значення [6].

1 жовтня 2003 р. в Ізмаїлі з ініціативи міського грецького товариства «Еллада» на місці зруйнованої Грецької Благовіщенської церкви було встановлено **Поклонний хрест** (металевий). Храм було споруджено Ізмаїльською грецькою громадою 1875 р. на місці, яке належало грецькому консульству. Освятили його 26 вересня 1882 р.

Рис. 4. Поклонний хрест (світлив І.Огнєв)

У 1930-х роках у храмі служили один священик і один найманий паламар; служба велася грецькою мовою. Наприкінці періоду правління королівської Румунії на території Бессарабії вона вже не діяла «через непридатність».

У 1949 р. цю культову споруду рішенням Ізмаїльського міськвиконкому було передано під зал-лекторій і міську бібліотеку «через нечисленність при-

хожан». У 1961 р. обласний відділ культури використовував її під книгосховище. Через шість років церква вже була на «балансі» міського промторгу. Після сильного землетрусу (4 березня 1977 р.) будівля храму отримала значні руйнування, тож небавом міська влада ухвалила рішення про її ліквідацію.

При божниці діяла (в окремому будинку) Грецька церковно-парафіяльна школа, яку було відкрито 1 падолиста 1893-го. У 1907 р. у ній навчалися 6 дівчат та 9 хлопців, усі дисципліни викладала одна вчителька (Олена Чолак) [7].

У *Свято-Миколаївській церкві* (Ізмаїл, вул. Матроська, 23), розташованій на території Ізмаїльської фортеці, було хрещено Миколу Спиридоновича Мілонаса (1812-1890) – майбутнього контр-адмірала, учасника Кримської (Східної) війни, кавалера бойових орденів. Його хресними були плац-майор Спиридон Прокопеус та дочка капітана першої ранги Марія Попандопуло. Народився ж він також на території цитаделі, у родині капітана першої ранги Спиридона Мілонаса (який в Ізмаїлі мав власний «цегляний будинок з прибудовами під черпицею») та Клари Кортаці [8].

Спасо-Преображенський катедральний собор (Одеса, Соборна площа, 3) був освячений 25 травня 1809 р. Зводився він упродовж 14 років, будівництво дзвіниці закінчили у 1837 р. Храм став одним із найбільших в Російській імперії: його розміри – у плані – становили 90 х 45 метрів, дзвіниця сягала 72-метрової висоти, одночасно у ньому могли перебувати 9 тисяч осіб. Білим мармуром було облицьовано колони коринфського ордеру.

1936 року божницю було зруйновано.

1 грудня 2000 р. привезли виготовлені в місті Пірей фірмою «Брати Цітарус» 14 дзвонів для встановлення в соборі. Усі вони виконані з бронзи з додаванням срібла; найбільший дзвін вагою 4,2 тони, найменший важить 95 кг. У жовтні 2006 р. урочисто освятили ще 9 дзвонів, які було відлито у Греції і подаровано меценатами Чорноморському православному фонду.

У зовнішньому оздобленні будівлі собору використано грецькі векторні орнаменти (меандри), а в нижньому храмі – системи традиційних пласких та об'ємних орнаментів часів Візантії [9].

Друге християнське кладовище в Одесі (Люстдорфська дорога, 6) - місце спочинку багатьох видатних греків, у тому й перепохованих із знищеного в 1930-х Першого християнського кладовища. На ділянці Ч. 22 – могила Киріака Костанді (від 20 травня 1935 р.).

На ньому ж похований відомий візантолог, дослідник грецької епіграфіки Північного Причорномор'я Петро Каришковський (1921-1988) – автор та співавтор майже 190 праць. Нарис грошового обігу Північно-Західного Причорномор'я в античну епоху». В Одесі його іменем названо вулицю [10].

1. *Арш Г.Л.* Греческая эмиграция в Россию в конце XVIII – начале XIX в. // Советская этнография. – 1969. - №3. – С.85-95; *Пятигорский Г.М.* Восточный кризис 20-х годов XIX в. и греческая эмиграция Одессы // Советское славяноведение. – 1985. – №1. – С. 50-63; *Уварова О.* Висвітлення історії грецької громади Одеси на тлі Східної кризи 1820-х рр. в документах Державного архіву Одеської області // Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. Т. 19. Кн. 1. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27020/41-Uvarova.pdf?sequence=1>; Грецькі адреси Одеси та регіону. URL: https://drive.google.com/file/d/1MxZOpA0XkhHqnY0s_HGWhIx_5bhf4RSY/view?fbclid=IwAR1KxVrlS8qTAdKYoCWhMZ7ArM-4AaLq-2UPO0kNM6tDRrfYHqZY5Nmlfes
2. www.pslava.info/BilgorodDn_CerkGreckaSvIoanaPredtech1_1985PamjatnykyGradostroytelstva%2C194635.html; Грецькі адреси Одеси та регіону. URL: https://drive.google.com/file/d/1MxZOpA0XkhHqnY0s_HGWhIx_5bhf4RSY/view?fbclid=IwAR1KxVrlS8qTAdKYoCWhMZ7ArM-4AaLq-2UPO0kNM6tDRrfYHqZY5Nmlfes
3. Свято-Ильинский мужской монастырь. О монастыре. URL: <https://iliya-monastery.org/about/>
4. Свято-Троїцький собор (Одеса). URL: [www.wiki-data.uk-ua.nina.az/Грецький_Свято-Троїцький_собор_\(Одеса\).html](http://www.wiki-data.uk-ua.nina.az/Грецький_Свято-Троїцький_собор_(Одеса).html); Грецькі адреси Одеси та регіону. URL: https://drive.google.com/file/d/1MxZOpA0XkhHqnY0s_HGWhIx_5bhf4RSY/view?fbclid=IwAR1KxVrlS8qTAdKYoCWhMZ7ArM-4AaLq-2UPO0kNM6tDRrfYHqZY5Nmlfes
5. Освящен второй престол в одесском соборе Св. праведного Иоанна Кронштадтского. URL: <http://catacomb.org.ua/modules.php?name=Pages&go=page&pid=1360>
6. Храм свв. мучеников Адриана и Наталии. URL: http://eparhiya.od.ua/eparhiya/hramyi/53-hram-svv_-muchenikov-adriana-i-natalii
7. Грецькі адреси Одеси та регіону. URL: https://drive.google.com/file/d/1MxZOpA0XkhHqnY0s_HGWhIx_5bhf4RSY/view?fbclid=IwAR1KxVrlS8qTAdKYoCWhMZ7ArM-4AaLq-2UPO0kNM6tDRrfYHqZY5Nmlfes
8. Ibid.
9. <https://eparhiya.od.ua/odeskij-spaso-preobrazhenskij-kafedralnij-sobor>
10. *Івлєва О.* Без реставрації та захисту. Історія 100-річної каплиці на Другому християнському кладовищі Одеси. URL: <https://suspilne.media/130034-bez-restavracii-ta-zahistu-istoria-100-ricnoi-kaplici-na-drugomu-hristianskomu-kladovisi-odesi>; Грецькі адреси Одеси та регіону. URL: https://drive.google.com/file/d/1MxZOpA0XkhHqnY0s_HGWhIx_5bhf4RSY/view?fbclid=IwAR1KxVrlS8qTAdKYoCWhMZ7ArM-4AaLq-2UPO0kNM6tDRrfYHqZY5Nmlfes

Ремізова Вікторія, Винниченко Ігор

НІМЕЦЬКА АДРЕСА НА МАПІ ЧЕРНІГОВА

Троїцько-Іллінський монастир у Чернігові (вул. Толстого, 92) – пам`ятка архітектури національного значення, один із найвиразніших архітектурних ансамблів України. Розташований на західній околиці історичного центру міста на Болдиних горах, над заплавою Десни. Завдяки висотній композиції обитель домінує в панорамі Чернігова.

У 1069 р. чернігівський князь Святослав Ярославич поставив над печерою Антонія Печерського, засновника чернецтва на Русі, дерев'яний храм Святого пророка Іллі. Так утворився монастир. 1237 року, під час монголо-татарського погрому Чернігова, монастирські будівлі були зруйновані. Відбудована обитель 1649 р. коштом чернігівського полковника, наказного гетьмана Лівобережної України Степана Подобайла. Він загинув у бою під Старим Биховом у 1654 р. і був похований в Іллінській церкві, яку відновив. На той час монастир став відомим як центр церковного малярства. 1654 року Григорій Дубенський, у чернецтві Геннадій, написав тут один із найвидатніших творів українського іконопису XVII ст. – ікону Божої Матері для Іллінського монастиря. Від другої половини того ж сторіччя Троїцько-Іллінський монастир був катедрою чернігівських архієпископів. [1]

З ініціативи архієпископа Лазаря Барановича, коштом чернігівського полковника Василя Дунін-Борковського та за сприяння гетьмана Івана Мазепи, упродовж 1679-1695 було зведено собор Святої Трійці – за проектом і під орудою архітекта Йоганна-Баттіста Зауера (?-1700). Відтоді монастир носить теперішню назву. Собор тринавовий, шестистовпний, триапсидний, з трансептом і сімома банями: 5 із них височіли над основним обсягом, 2 – над сходовими вежами, що фланкують західний фасад. Під собором знаходиться шестикамерна крипта, що використовувалася як місце поховання церковних ієрархів. Після пожежі 1731 р. чотири бічних бані над основним обсягом не були відновлені й будівля стала трибанною. Після пожеж 1781 та 1808 років собор відбудовано, тоді ж він набув рис класицизму.

Стіни собору, вікна, арковидні і квадратні ніші прикрашені бароковими вертикальними та горизонтальними профільними лініями і напівколонками. У нішах містяться розписи. В другому ярусі собору над входом знаходиться вікно у вигляді православного хреста.

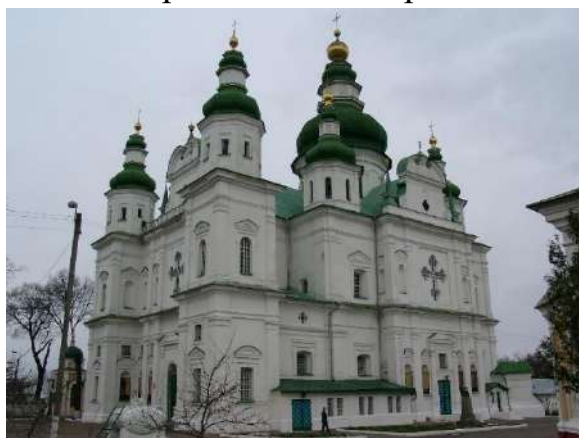

Рис. 1. Троїцький собор
(світлив І.Винниченко)

Рис. 2. Інтер'єр Троїцького собору [3]

Уродженець містечка Казімеж (тепер частина Кракова, Польща) Й.-Б.Зауер – представник стилю бароко, автор кількох культових споруд на території теперішніх України, Польщі та Литви. Німець з походження як архітект розпочав працювати 1638 року. У 1658-1665 роках – старший майстер цеху мулярів і каменярів у Кракові (там і мешкав). Згодом жив і працював у Вільно (тепер Вільнюс, Литва), брав участь у будівництві (1672-1674) монастиря камедулів у м.Пажайсліс (тепер Каунас, Литва).

1680 року, на запрошення Чернігівського архієпископа Лазаря Брановича, переїхав до Чернігова.

У 1684 р. виїздив до м.Глухів для консультування архітектів, які спорудили Успенський собор у Дівочому монастирі. Того ж року в Батурині зустрічався з гетьманом І.Самойловичем, обговорював з ним свої проекти і на його замовлення упродовж 1684–1690 років спорудив, купно з помічником Мартином Томашевським, поблизу Лубен у Мгарському Спасо-Преображенському монастирі Спасо-Преображенський собор та північну браму з надбрамною Михайлівською церквою (церква не збереглася).

1690 р. повернувся до Польщі й у 1690–1693 роках участь у відбудові – після пожежі – костелу Святого Хреста і Різдва Діви Марії в монастирі Пресвятої Діви Марії Ясногірської (м.Ченстохова).

1695 р. в Україні, разом із помічником Афанасієм Пирятинським, розпочав будувати трапезну Мгарського Спасо-Преображенського монастиря, яку не встиг завершити (не збереглася). У цій же обителі і помер.

Мистець запровадив в архітектурі Лівобережної України стильові форми західного бароко, започаткував формування в монументальному сакральному будівництві доби гетьманів І.Самойловича та І.Мазепи стилістики українського бароко, вплинув на зодчих наступного покоління (Й.Старцев, І.Зарудний).

1. *Ігнатенко М.* Чернігівський Свято-Троїцький Іллінський монастир // *Енциклопедія історії України: у 10 т. – К.: Наукова думка, 2013. – Т. 10: Т – Я. – С. 526; Логвин Г.Н.* Чернигов, Новгород-Северский, Глухов, Путивль. – М.: Искусство, 1980. – С. 107; Чернігівщина: *Енциклопедичний довідник. – К.: УРЕ ім. М. Бажана, 1990. – С. 74-75, 280, 808; Пам'ятки архітектури й містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання. – К.: Техніка, 2000. – С. 294-295; Вечерський В.В.* Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: виявлення, дослідження, фіксація. – К.: ВД «А.С.С.», 2005. – С. 52-64; *Вечерський В.В.* Українські монастирі. – К.: Наш час, 2008. – С. 196-209;
2. *Вечерський В.В.* Зауер, Йоганн-Баптист. URL: https://vue.gov.ua/Зауер,_Йоганн-Баптист; *Говденко М.М.* Дві споруди зодчого Йоганна Баптиста // *З історії української реставрації. – К.: Українознавство, 1996. – С. 244-251; Йоганн Баптист Зауер.* URL: [www.wikiwand.com/uk/Йоганн_Баптист_Зауер;](http://www.wikiwand.com/uk/Йоганн_Баптист_Зауер) *Адруг А.К.* Творчість архітектора Йоганна-Баптиста Зауера // *Сіверянський літопис. – 2006. - № 5. – С. 19-25.*
3. Троїцький монастир (м. Чернігів). URL: <https://vandrivka.com.ua/troyitskij-monastir-m-chernigiv>

ЄВРЕЙСЬКА СПАДЩИНА В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ ЯК РЕСУРС ТУРИЗМУ

Тернопільська область – дуже своєрідний регіон, де протягом століть співіснували різні етнорелігійні громади. До середини XVII ст. територія області була розділена між трьома воєводствами Речі Посполитої: Волинське, Руське і Подільське. Протягом століть у регіоні проживали євреї ашкеназі, що сповідували іудаїзм, розмовляли їдишем, займались ремеслом і торгівлею і концентрувались у містечках. Останні, вслід за Й. Петровським-Штерном [1], вважаємо за доцільне називати штетлами.

Метою нашого дослідження є аналіз поширення і стану збереження пам'яток єврейської культури на Тернопіллі та можливостей їхнього використання в туризмі.

Сакральній спадщині в туризмі досліджуваного регіону присвячені численні публікації науковців, журналістів та краєзнавців, але переважно акцентується увага на християнських святинях. Проблематика збереження і популяризації єврейської спадщини в Україні останніми роками висвітлюється у публікаціях та лекціях професора Й. Петровського-Штерна [1]. Досить інформативним є портал «Мій штетл» [2], де трьома мовами можна ознайомитись із переліком та коротким описом містечок, синагог та кіркутів в окремих областях України, зокрема й у Тернопільській. Обширний матеріал про єврейські кладовища і місця масових захоронень часів голокосту містить англomовний ресурс «Путівник зі збереження єврейських кладовищ у Західній Україні» [3]. Найдетальніше дослідженим об'єктом єврейської спадщини в області є «Новий» єврейський цвинтар у Збаражі, детально описаний у монографії Т. Федорів [4]. Приверненню уваги пересічних громадян до забутої в регіоні культури євреїв сприяє також художня література, наприклад роман С. Андрухович «Амадока».

В межах досліджуваного регіону кілька десятків населених пунктів так чи інакше пов'язані з розвитком їдишмовної єврейської культури. В окремих із них нині є залишки синагог та єврейських кладовищ, іноді навіть частини забудови штетла. При глибшому вивченні теми можливе створення окремих спеціалізованих маршрутів для ностальгійного туризму євреїв, предки яких колись проживали в містечках Тернопільської області. Такі екскурсії мають спорадичний характер, рівно як і чисто наукові експедиції спеціалістів з юдаїки.

Більш поширеним є включення пам'яток єврейської культури в екскурсійні тури тернопільських, львівських та київських фірм, що було нормою при

зростанні туристичного потоку до 2020 року. Найчастіше про євреїв туристи могли чути у Бучачі, Кременці та Чорткові. Дещо менше у Тернополі, Товстому, Скалі-Подільській, Струсові, Підгайцях та ін. Причина такої ситуації – побудова оглядового маршруту і віддаленість відповідних пам'яток від нього. Звісно є й суб'єктивний фактор. Не всі маршрутні гідни мають достатньо знань з юдаїки.

У Чорткові є збережені дві синагоги і зареєстрована невелика єврейська громада. «Нова» чортківська синагога збудована на початку ХХ ст. у романтичному стилі на замовлення ружицького цадика Фрідмана. Вона стала осередком хасидизму в місті. Завдяки розміщенню біля головної вулиці не побачити її просто не можливо. Біля так званої «старої ратуші» встановлено також пам'ятник видатному австрійському письменнику єврейського походження К. Е. Францоу, який народився в Чорткові та описав це місто в романі «Торговий день у Барнові».

У Бучач туристи теж їдуть переважно дивитись на барокові шедеври, але досвідчений гід обов'язково згадає геніального письменника, нобелівського лауреата в галузі літератури Ш.-Й. Агнона, який народився і провів молоді роки у цьому місті. Тут можна оглянути пам'ятник письменнику, завітати у арт-двір Агнона та побачити ключ від міської синагоги і печатку кагалу. На кіркуті є збережені і недавно віднайдені могили матері і батька письменника.

Кременець – місто де нині немає єврейської громади, а єдина збережена синагога була в свій час перетворена радянською владою у центральний автовокзал. Про те, Національний природний парк «Кременецькі гори» включив кіркут як одну із зупинок еколого-туристичного маршруту «Стежками древнього Кременця». Тут можна дізнатись про поховальний обряд в іудаїзмі, про зміст написів на мацевах, та й загалом про життя єврейської громади в місті до приходу нацистів. Кладовище огорожене за фінансової підтримки фонду Конрада Аденауера у 2019 році. Хоча, роботи по благоустрою кладовища розпочались за кілька років до початку ініціативи ESJF у Кременці.

Відносно великий потік туристів спостерігається в Тернополі. Це місто було одним із центрів розвитку течії гаскала в іудаїзмі. Тут жив і працював філософ-просвітителю Й. Перль, якого називають «єврейським Руссо» з Тернополя. У місті було дві синагоги – стара та нова. При останній діяла приватна напівсвітська школа Й. Перля. На сьогодні в Тернополі збережене лише «нове» єврейське кладовище, яке туристи, як правило, споглядають із вікон автобуса. Обидві синагоги та старе кладовище знищені нацистами та більшовиками у роки Другої світової війни та атеїстичного радянського режиму.

Цікава і непогано збережена споруда синагоги є у смт Гусятин. В радянські часи тут знаходився краєзнавчий музей. Зараз вона зачинена, тому туристи можуть оглянути лише екстер'єр. Будівля, як і «нова» синагога в м. Чортків, також містить неоготичні «романтичні» мотиви в архітектурі. У Буданові, Струсові, Заліщиках, Підгайцях будівлі синагог збережені, але дуже занедбані, з пошкодженими або й із зруйнованими покрівлями. З туристами в цих містечках ситуація дуже різна. Так, через Заліщани і Струсів прямують великі туристичні потоки, втім, яка частина з них зупиняється тут для екскурсій – достеменно невідомо. Однак, дуже занедбаний стан кіркутів і синагог в цих поселеннях, як і їхнє розташування, точно не приверне до них увагу пересічного туриста.

Інша ситуація у Буданові та Підгайцях. Вони знаходяться осторонь основних туристичних шляхів. У Буданові, з поміж іншого, можна оглянути фрагмент типової забудови штетла початку ХХ століття, яка поступово перебудовується. Колишнє містечко занепадає. У центрі є руїна синагоги, дах якої завалився кілька років тому. Залишки двох єврейських кладовищ тепер огорожені, але більшість мацев були знищені під час Другої світової війни нацистами, а згодом – комуністами. Навпроти синагоги встановлений пам'ятник С. Моргенштерну – письменнику і журналісту, уродженцю с. Буданова, автору художньої книги «В інші часи. Юні літа в Галичині».

Ще одне знакове поселення для розуміння їдишиської культури в Україні – смт Товсте на півдні області. У ХVІІІ ст. тут жив і проповідував засновник хасидизму майбутній Меджибізьський цадик Ізраїль бен Еліезер (Бешт). На кіркуті, поряд із дорогою Товсте – Борщів, збереглась могила його мами. Нині над нею встановлено шатро (огель), що добре помітно навіть з дороги.

До Другої світової війни на території сучасної Тернопільської області проживала численна єврейська громада, яка залишила доволі помітний слід у культурному ландшафті регіону. Значна частина юдейської культурної спадщини була знищена нацистами і комуністами у період з 1939 до 1991 року. На сьогодні цікавими для туристів є синагоги та їх руїни, пам'ятники єврейським письменникам, єврейські кладовища, фрагменти традиційної забудови колишніх містечок. Для популяризації єврейської спадщини у туризмі на Тернопіллі необхідно включити ці об'єкти у екскурсійні маршрути.

1. *Петровський-Штерн Й.* Штетл. Золота доба єврейського містечка. – К.: Критика, 2019. – С. 394.
2. Мій штетл. Єврейські містечка України. URL: https://myshtetl.org/index_ua.html
3. A Guide to Jewish Cemetery Preservation in Western Ukraine. URL: <https://jewishheritageguide.net/uk/cemeteries/ternopil>
4. *Федорів Т.* Нарис до історії євреїв Збаража. «Новий» єврейський цвинтар міста. – Тернопіль: Лібра Терра, 2019. – 116 с.

СПАДОК НІМЕЦЬКИХ АРХІТЕКТІВ ДЛЯ РЕЛІГІЙНОГО ТА ПАЛОМНИЦЬКОГО ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ КИЄВА)

Популярними не лише у звичайних та «релігійних» туристів, а й, головню, паломників є кілька столичних споруд, автори проєктів яких – німці з походження.

До обох культових комплексів, присутніх у Списку світової спадщини ЮНЕСКО, причетний уродженець Вандсбеку (тепер частина Гамбургу) Йоганн Готфрід (Іван Іванович) **Шедель** (1680-1752). До Києва він приїхав 1731 р. на запрошення керівництва Києво-Печерської Лаври (широко вживана приказка «Язик до Києва доведе» походженням саме звідси: так прочани з усієї російської імперії діставались монастиря) для спорудження Великої дзвіниці.

Побудована вона була уподовж 1731-1745 рр. На кошти гетьмана Івана Мазепи придбано матеріали та закладено фундамент з гранітних плит, глибина якого сягає майже 7 метрів. На будівництво споруди пішло 5 млн. штук цегли різних розмірів і форм. У будівництві дзвіниці брали участь майстри Києво-Печерської лаври Степан Ковнір, Йосип Рубашевський, Іван Горох та інші. Високохудожня кераміка виготовлялася на лаврських цегельних заводах за рецептом та під наглядом Шеделя. Будівля являє собою восьмигранну чотириярусну вежу висотою 96,5 м. Діаметр основи дзвіниці складає 28 м, товщина стін в нижній частині – 8 м. У будівництві дзвіниці застосована модерна на той час техніка і сам будівничий завважив, що «Сия звиница в Киево-Печерской лавре трудом моим сделанная каким образом по всей Руси и Европе другой не отыщется». [1]

Рис. 1. Велика дзвіниця КПЛ (світлив І.Винниченко)

Рис. 2. Благовіщенська церква [9]

Іншими складовими «лаврського» доробку зодчого є будинок намісника (1731-1745), дзвіниця на Дальніх печерах (1751-1761), перший поверх галерії зі входом до Антонієвих (Ближніх) печер і келій (1740-ті) та, ймовірно, галерія з підпирним муром на Ближніх печерах (1744).

Будинок намісника – пам'ятка архітектури місцевого значення. На місці збудованих у XV ст. келій квасоварів за проєктом Й.Г.Шеделя майстер Степан Ковнір звів ключню. Фасади одноповерхової споруди було оформлено у стилі бароко, східний завершувався високим фронтоном, південний зберігав архітектуру старих келій з відкритою галерією. У квітні 1823 – серпні 1824 років ключню капітально перебудовано під помешкання намісника Лаври за проєктом архітекта І.Гельмера.

Намісники відповідали за виконання постанов Духовного собору Лаври, розпоряджень митрополита та дотримання порядку в монастирі. З 1817 р. їм присвоювався сан архімандрита, вони призначалися митрополитами Київськими і Галицькими, затверджувалися Святійшим Синодом. За чином – це друга посадова особа в монастирі після настоятеля. Помешкання намісника містилося після перебудови будинку 1824 р. на другому поверсі, на першому відводилися приміщення архієреям, які приїздили до Лаври. Тут проживали 14 намісників.

Від 1997 р. – виставкова зала Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» та кафе. [2]

П.Курінний вважає німецького мистця автором проєкту дзвіниці на Дальніх печерах. [3] Вона – одна з найкращих барокових споруд XVIII ст. в лаврському ансамблі. Розташована поруч із церквою Різдва Богородиці, відіграє – купно з нею – провідну роль в архітектурному ансамблі Дальніх печер. Є надбрамною і входить до системи оборонного муру нижньої Лаври, який прилягає до неї з двох сторін. [4]

Що ж до гостей Лаври, то їм пропонується зупинитися в Будинку паломника. Готельні номери знаходяться на території історичного гостиного двору в корпусах монастиря – числа 58, 54 та 56. Відрізняються вони кількістю осіб, що поселяються в кімнаті, рівнем комфорту і наявністю зручностей [5].

У Національному заповіднику «Софія Київська» за проєктом архітекта зведено браму Заборовського (1746-48; пров.Георгіївський), він же очолював роботи з реконструкції й надбудови митрополичого будинку (1731-1748) та надбудови 2-го і 3-го ярусів дзвіниці Софійського собору [1744 (за ін. джерелами – 1746)-48, вул. Володимирська, 24]. [6]

У XVIII ст. будинок митрополита мав окремий в'їзд з міста – триумфальну Брану Заборовського, до якої вела вулиця від Золотих воріт. Це одне з кра-

щих творінь Шеделея, зведене на замовлення митрополита Рафаїла (Заборовського) на честь відновлення в 1743 р. Київської митрополії. Від Брами зберігся західний фасад з фронтоном і частина споруджених біля неї мурів. Брама Заборовського – одна з небагатьох збережених кам'яних будівель української цивільної архітектури XVIII ст., вирішених у традиціях архітектурного стилю бароко. [7]

Митрополичий будинок упродовж двохсот років слугував резиденцією митрополитів Київських і Галицьких, які проживали в ньому постійно або тимчасово. Тут проводилися урочисті прийоми, під час яких архіпастир зустрічався з вищими сановниками світської влади та іншими високими гостями, а також були особисті покої Владики (робочий кабінет, вітальня, їдальня, спальня та інші), функціонувала домовна церква. У середині XVIII ст. він мав назву «Києво-Софійський митрополичий дім», згодом – «Софійський архієрейський дім» та «Митрополитанський дім». [8]

У місті за проектами Шеделея та під його керівництвом надбудовано 2-й поверх з конгрегаційною залою та Благовіщенською церквою головного будинку (старий академічний корпус) Київської академії [1732-1740 (за ін. джерелами – 1732-1749); площа Контрактова, 3], там само – поновлено Богоявленську церкву (1740). [9]

Принагідно варто зазначити, що мистець є автором проєкту дзвіниці Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові.

З патріаршим Свято-Володимирським катедральним собором Української Православної Церкви Київського патріархату (бульвар Тараса Шевченка, 20) пов'язана доля кількох мистців німецького походження. 12 липня 1853 р. імператор Ніколай I затвердив доповідь святійшого Синоду про спорудження у Києві соборного храму в ім'я Святого рівноапостольного князя Володимира. Проєктування храму-пам'ятника було доручено відомому архітектору Івану Штрому (1823-1887) – автору кількох визначних цивільних споруд у Києві, зокрема Володимирського кадетського корпусу (1857) та другого Міського (оперного) театру (1854). У 1859 р. він представив креслення майбутнього собору на розгляд будівельного Комітету.

Архітект спроектував храм у древньовізантійському стилі, поклавши в його основу традиційний для церковного будівництва хрест. Грандіозний за розмірами і висотою собор мали увінчати тринадцять золотoverхих куполів – стільки, як і на святій Софії. Згодом архітекти П.Спарро та В.Беретті внесли зміни в первісний проєкт. [10]

Під час будівництва сталося непередбачуване: допущені під час переробок проєкту помилки в математичних розрахунках призвели до того, що в сті-

нах, а за ними і в арках та перекриттях з'явилися глибокі тріщини. Тож з Петербургу негайно викликали одного з найвідоміших архітектів Рудольфа Бернгарда (1819-1887), який здійснив точні математичні розрахунки навантажень на стіни і перекриття, а відтак зумів знайти й технічне рішення для ліквідації тріщин. Зовнішні «несучі» стіни було запропоновано зміцнити прибудовою бічних нефів та контрфарсів. Ці роботи було виконано під наглядом київського архітекта В.Ніколаєва. [11]

Барельєфні ж постаті князя Володимира та княгині Ольги на вхідних дверях собору виконали скульптори – академік Петербурзької Академії мистецтв Роберт Бах (1859-1933) та професор Академії мистецтв Гуго Залеман (1859-1919). [12]

Авторами ж лютеранської церкви (кірхи Святої Катерини) є згаданий І.Штром та уродженець Києва, маляр-портретист, архітект та педагог Павло (Павль Йоганн) Шлейфер (1814-1879). Як член лютеранської громади міста П.Шлейфер на громадських засадах розробив проект її інтер'єру. [13]

1. Киев. Энциклопедический справочник. – К., 1982. – С. 67, 265; Митці України. – К., 1992. – С. 647; *Говденко М.* Про що розповіла дзвіниця // Хрещатик. – 1996. – 20 січня; *Попович М.В.* Нарис історії культури України. – К.: АртЕк, 1998. – С. 265, 266; *Ленченко В.* Іоган Готфрід Шедель: чарівник українського барокко // Діалог. Історія, політика, економіка. Україна і Німеччина. – 2000. - № 1. – С. 176-179; *Киркевич В.* Схована культура, або Німецький вплив на Київ // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2000. - № 14-15. – С. 16; *Винниченко І.* Німці в Україні. Біо-бібліографічний довідник. – К.: ТОВ «Геопринт», 2011. – С. 298; <http://pamyatky.kiev.ua/streets/kontraktova-ploshcha/bratskiy-bogoyavlenskiy-monastir-ikiyivska-akademiya-16-20-st>
2. Будинок намісника Києво-Печерської лаври 17-19 ст., в якому проживали відомі церковні діячі, містилися Лаврська іконописна школа, відділ письма й друку Лаврського музею культури та побуту, працювали і проживали відомі діячі науки та культури. URL: https://pamyatky.kiev.ua/streets/lavra/verhnya-teritoriya-lavri-1120-st/budinok-namisnika-kiyev-pecherskoji-lavri-1719-st_-v-yakomu-prozhivali-vidomi-tserkovni-diyachi-mistilisyalavrskai-ikonopisna-shkola-viddil-pisma-y-druku-lavrskogo-muzeyu-kultiv-ta-pobutu-pratsyuvali-i
3. *Анисимов І.А.* До історії споруд на Дальніх печерах Києво-Печерської Лаври. URL: <http://kyiv-pravosl.info/2013/10/18/do-istoriji-sporud-na-dalnih-pecherah-kyevo-pecherskoji-lavry>
4. Звід пам'яток історії та культури України: Енцикл. вид. У 28 т. – Київ: Кн. 1, ч. 3.: С – Я. – 2003. – С. 1401-1402
5. Свята Успенська Києво-Печерська Лавра. Де зупинитися. URL: https://lavra.ua/uk/where_to_stay
6. Дзвіниця. URL: <https://st-sophia.org.ua/uk/muzeyi/sofijskij-muzej/arhitekturnij-ansambl/dzvinitnya>
7. Брама Заборовського. URL: <https://st-sophia.org.ua/uk/muzeyi/sofijskij-muzej/arhitekturnij-ansambl/brama-zaborovskogo>
8. Будинок митрополита. URL: <https://st-sophia.org.ua/uk/muzeyi/sofijskij-muzej/arhitekturnij-ansambl/budinok-mitropolita/>
9. [https://uk.wikipedia.org/wiki/Церква_Благовіщення_Пресвятої_Богородиці_\(Київ\);](https://uk.wikipedia.org/wiki/Церква_Благовіщення_Пресвятої_Богородиці_(Київ);) <https://>

uk.wikipedia.org/wiki/Староакадемічний_корпус

10. *Винниченко І.* Німці в Україні. Біо-бібліографічний довідник. – К.:ТОВ «Геопринт»,2011. – С. 331; Історія храму. URL: <http://katedral.org.ua/istoria.html>; https://uk.wikipedia.org/wiki/Штром_Іван_Васильович
11. Історія храму. URL: <http://katedral.org.ua/istoria.html>; http://history.org.ua/LiberUA/kyiv_katalog/3.pdf; *Барановский Г.В.* Бернгард, Рудольф Богданович // Юбилейный сборник сведений о деятельности бывших воспитанников Института гражданских инженеров (Строительного училища). 1842–1892. – СПб.: Типо-Литография Н.Л.Пентковского, 1893. – С. 29-31; Бернгард, Рудольф Богданович // Русский биографический словарь: в 25 томах. – СПб., 1900. – Т. 2: Алексинский – Бестужев-Рюмин. – С. 748-749; *Гохнадель В.И.* Бернгард (Рудольф Богданович) // Немцы России: энциклопедия. – М.: ЭРН, 1999. – Т. 1: А–И. – С. 182; *Штиглиц М.С.* Рудольф Бернгард // Зодчие Санкт-Петербурга. XIX – начало XX века. – СПб.: Лениздат, 1998. – С. 397-409; Жуков В.Ю. Четвёртый директор ИГИ архитектор Р.Б.Бернгард // Мастер'Ок. – 2011. – № 2 (7). – С. 2-7; https://ru.wikipedia.org/wiki/Бернгард,_Рудольф_Богданович
12. *Кончин Е.* Застывшая музыка скульптора Баха: К 100-летию памятника «Пушкин-лицеист» в Царском Селе // Культура. – 2000. - № 40 (7248). URL: www.kultura-portal.ru/tree_new/cultraper/article.jsp?number=140&rubric_id=210&crubric_id=1001539&pub_id=390602; https://ru.wikipedia.org/wiki/Залеман,_Гуго_Робертович; <https://bbld.de/GND1173071261>
13. Шлейфер Павло Іванович // Шевченківська енциклопедія. У 6 т. Т. 6: Т – Я. – К., 2015. – С. 981.

Фактор сакральності в гуманітарному проєкті «Місця пам'яті на мапі України»

Васильчук Володимир

ВІЙСЬКОВИЙ ТУРИЗМ ЯК ФАКТОР САКРАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Думка про військовий туризм не є новою. Так, протягом історії людства існували різні місця і заходи як символи зв'язку туризму і смерті, наприклад Колізей в Римі, гробниці фараонів у Єгипті, Лондонський Тауер. 1839 р. у Великобританії була проведена перша залізнична екскурсія в Корнуолл для відвідування місця проведення страти двох засуджених убивць. Трохи пізніше започаткований Томас Кук почав возити туристів до зон бойових дій часів Громадянської війни у США. 1937 р. туристичні агенції активно продавали тури до місця аварії дирижабля «Гінденбург» біля військово-морської бази Лейкхерст у Нью-Джерсі та ін. [1].

Отже, військовий туризм має давню історію й значні перспективи розвитку, саме тому цей вид туризму набув поширення закордоном, де користується значною популярністю, і де давно навчилися заробляти на туристах. 2010 р. англійський актор Дом Джолі видав книгу «Темний турист». В цій книзі він розкрив подорожі в дивні місця. Це пов'язано з його дитинством, проведеним у зруйнованому війною Лівані. Далі, ми слідкуємо за Домом, який катається на лижах в Ірані на окремих схилах, проводить вихідні в Чорнобилі, відвідує місця вбивств в Америці та стає одним із небагатьох жителів Заходу, якому було дозволено в'їзд до Північної Кореї. Зрештою Дом повертається до свого коріння в Бейруті, щоб дізнатися, що навчався в школі з Усамою бін Ладеном. Смішний і лякаючий в однаковій мірі, це унікально дивний і переконливий тревелог [2]. Сьогодні, працює Інститут вивчення темного туризму (The Institute for Dark Tourism Research) на базі Університету Центрального Ланкаширу у Великій Британії.

Останнім часом, військова тематика набуває все більшої популярності у всьому світі, а якщо говорити про Україну, з її безмежними територіями, а також великою кількістю місць присвячених військовій тематиці, місць, де колись проводилися реальні бойові дії — перспективи і можливості розвитку такого відпочинку просто безмежні. Найпопулярнішою серед об'єктів військового туризму в Закарпатті є лінія Арпада. Це багатокілометрова фортифікаційна

споруда, яка мала 99 опорних пунктів, 759 дотів, 394 дзотів, 439 відкритих вогневих рубежів, 400 км траншей і стрілецьких окопів, 135 км противотанкових перепон та ін. Ці об'єкти є потужним ресурсом для розвитку туризму. Та й сучасні військові об'єкти також дуже часто цікавлять туристів. Особливо сьогодні, військовий туризм в Україні стає незвичайним проведенням часу, особливо ефективним він став в програмах для іноземців.

В перші тижні російської агресії сфера туризму в Україні практично припинила працювати. Так, ситуація була нестабільною. Але, поступово стало зрозуміло, що повномасштабна війна в Україні буде триватиме довго, тож потрібно адаптуватись до нових реалій. На сьогоднішній день популярним у світі стає військовий туризм чорний (воєнний) туризм, воєнний туризм, мілітарі-туризм, темний туризм, зброярський туризм).

Військовий туризм можна умовно розподілити на кілька напрямків. Один із таких – організація поїздок на військові полігони, стрілянина з гранатометів або політ на справжньому винищувачі. Також, до військового туризму відносять замки, і пов'язані з ними військові дії, а також фортифікаційні споруди, місця відомих битв, великі оборонні лінії часів першої та другої світових воєн, музеї зброї, місця поховання загиблих воїнів та ін.

Так, в Україні вже з'явилися туроператори, які пропонують військові тури із використанням сучасного озброєння. Вони пропонують дуже різний відпочинок: від відвідування військових музеїв до їзди на справжньому танку.

Військовий туризм в Україні – відносно молодий напрям подорожей і розваг. Однак цей вид туризму вже встиг набрати чималу кількість шанувальників з усього світу. Бажання туриста закон. Туристи можуть відчувати себе воїнами, пізнати азарт боротьби. Їм можна організувати цілі військові ігри такі, як страйкбол і пейнтбол з воєнною технікою – подібні ігри наразі користуються доволі великим попитом за кордоном. До них залучають справжні гвинтокрили, танки та іншу техніку. Також можна влаштувати перегони, сидячи за кермом військової техніки. Ще, для особливо відважних, є можливість влаштувати польоти на військових літаках або вертольотах. Навряд чи який-небудь вид відпочинку по гостроті відчуттів здатний зрівнятися з польотом в кабіні військового літака. Цю послугу надають спеціальні клуби, де особливо досвідченим людям можуть на деякий час навіть довірити управління. Польоти в Україні може дозволити собі кожен, головне – міцне здоров'я, не мати проблем з тиском, роботою серця і вестибулярним апаратом. Але треба бути уважним при підборі постачальника такого роду послуг [3].

Представники туристичної галузі досить швидко перелаштувалися на рейки війни. Так, вартість години поїздки на БРДМ-2 обійдеться в одну тисячу

гривень. На БТР-60 за одну годину – дві тисячі гривень. Вартість одного патрону для стрілянини з автомату Skorpioн коштує в середньому 15 грн. Стрільба з кавалерійського карабіна Мосіна та станкового кулемета Максим зразка 1910 р. обійдеться в 15 грн. Одна година поїздки на ГАЗ-67 коштує одну тисячу гривень. Оренда на годину мотоциклу К-750 – 500 грн. Польоти на військових літаках і вертольотах: від кількох до десяти тисяч доларів і вище [4].

Військовий туризм є дуже дорогим задоволенням і тому недоступний для широких верств населення. Сьогодні активно розвивається військовий туризм у таких країнах, як США, Ізраїль, Франція, Чехія, Німеччина. В Європі існують 14 асоціацій військового туризму, в Парижі міститься штаб-квартира Всесвітньої асоціації військового туризму [5].

Державна агенція розвитку туризму України запропонувала кілька напрямів відновлення туристичної сфери в повоєнний період. Планується розробка туристичних програм місцями військової слави ЗСУ. Зазначимо, що під час військових дій на карті України з'явилося багато міст та громад, які давали відсіч агресору: Харків, Маріуполь, Гостомель, Буча, Бородянка, Чорнобаївка, острів Зміїний тощо. Актуальними будуть маршрути, пов'язані з війною і знаковими післявоєнними локаціями, оскільки вони викликають великий інтерес у туристів та дають змогу особисто все побачити [6].

Важливим прикладом країни, що зберігає свій туристичний статус під час постійних військових конфліктів із сусідами є Ізраїль. Туристичний бізнес Ізраїлю значно адаптувався до військової нестабільності. в Ізраїлі щорічні доходи від воєнного туризму становили 115 млн. дол. США, у ФРН ця цифра не виокремлювалась з загального туристського доходу, проте не один рік становила 2% від усіх турпослуг. Щороку США лише на квитках за відвідування військових музеїв (найпопулярніший з-поміж яких Музей стратегічної авіації) заробляли 45 млн. дол.

Таким чином, розвиток військового туризму в Україні та зростання в'їзного туристичного потоку (іноземців) у післявоєнний період буде сприяти піднесенню туристичного бізнесу в державі.

1. Темный туризм. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Тёмный_туризм
2. Dom Joly The Dark Tourist. Sightseeing in the world's most unlikely holiday destinations. London: Robinson, 2021. 288 p.
3. Військовий туризм, ігри та розваги, стрільба. URL: <https://atur.com.ua/index.php?id=144>.
4. Військовий туризм: все, що треба знати про відпочинок із автоматом. ТСН.ua. URL: <https://tsn.ua/tourism/viyskoviy-turizm-vse-scho-treba-znati-pro-vidpochinok-iz-avtomatom-353384.html>
5. *Меньор Є.* На Закарпатті розробляються нові маршрути з військового туризму. URL: <https://ua-reporter.com/uk/news/na-zakarpati-rozroblyayutsya-novi-marshruty-z-viyskovogo-turyzmu>

б. Як війна змінить мандрівки Україною після перемоги над ворогом. РБК-Україна. URL: www.rbc.ua/ukr/travel/novaya-stranitsa-voyna-izmenit-puteshestviya-1649942226.html

Альтгайм Любов, Щербіна Христина

КОСТЕЛ СВЯТОЇ АННИ У МІСТІ ПОЛОННЕ ЯК МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ НКВС ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА МАПІ УКРАЇНИ

Впродовж останнього року схід і південь України перетворилась на поле кривавих боїв, місце із тисячами жертв, жорстокого насилля та смертей. Багато міст та сіл уже зруйновано, деякі перетворено на згарище, а за окремі досі ідуть важкі бої. У лісах та ярах уже зараз ми можемо бачити військові кладовища, братські могили, хрести з іменами вбитих невинних українців. І поки не відомо скільки ще населених пунктів зрівняють із землею, на скільки збільшиться кількість могил до завершення війни, скільки нових кладовищ з'явиться на шляху до Перемоги. Це такі реалії цієї війни. Таке вже наша країна переживала століття тому, і це повторюється знову.

Важливим питанням після Перемоги для родичів загиблих, громадян держави, майбутніх поколінь вже є і залишиться збереження пам'яті про жертви та загиблих, утворення на місцях боїв місць шани, меморіалів слави, мілітарі-музеїв тощо. І саме від нас залежатиме їх створення. Маємо вже досвід останніх двох Світових воєн, після завершення яких, коли місця катувань, будівлі і приміщення, які використовувались як в'язниці чи концтабори, місця розстрілів і масових поховань мирних мешканців під час Першої та Другої світових воєн, на жаль, на державному рівні не завжди і не всюди визнано місцями пам'яті жертв тих жахливих подій.

Прикладом може слугувати римо-католицький костел Святої Анни у місті Полонне Хмельницької області. Із 1936 до 1941 р. у костелі розміщувався відділ НКВС, а в підвалі – катівня. Вірян живцем замурували у стіни, у підвал вкидали тіла замучених парафіян. Восени 1937 р. надійшов наказ про підрив костелу. Для цього з Новоград-Волинського прибула рота саперів. Звичайно парафіяни не могли допустити цього, за що їх і покарали смертю. Тоді, у 1937 році, віряни стали довкола храму, взяли за руки і почали вголос молитися. Тривало це декілька діб – одні змінювали інших. Сапери відступили та не надовго. [2]

Причин, кого і за що ув'язнювали та катували, не обгрунтовували. Це залишається і досі не зрозумілим. Із двадцятих до тридцятих років минулого століття місцеві мешканці комфортно обжилися. Хазяйнували, отримали землю,

вели господарства. Тому, хто потребував землі для обробітку, її надали. Ближче до тридцятих років влада почала шукати «шкідників». Які із селян можуть бути «шкідники»? Їх і не було. Вишукували родичів у Польщі, або в інших країнах за кордоном. Тільки за таке і розшукували. Коли знаходили, то відсиляли у Сибір, на Дніпропетровщину чи Херсонщину. Кого залишали, то робили умови їхнього життя невиносимими. [1, с. 186]

А під час голодомору у 1933 році у людей не мали що їсти. У 1937 році настали роки репресій. Термін «репресії» використовувався у колиньогму СРСР для визначення методу покарання людей, які вважалися антиреволюційними елементами і ворогами народу. Репресії мотивувалися бажанням частини партійного керівництва позбавитися громадян, які не підтримували безчинства комуністичної партії із метою утвердження влади Сталіна. Ці жахливі методи дійшли і до цієї місцевості. Мешканці, вийшовши зранку на роботу, могли не повернутися додому, їх забирала поліція у Полонне. На масштаби політичних репресій у країні впливало ускладнення міжнародної ситуації. Передусім це стосувалось населення прикордонного Поділля, що межувало із Польщею та Румунією, а численні компактні етнічні групи на західному кордоні колишньої УРСР розцінювалися як потенційна п'ята колона, від якої надходить загроза, як вважала тодішня влада, широкомасштабного зрадництва та шпигунства. Причиною арешту могло стати те, що на танцях колгоспник із не колгоспницею танцює. Пояснювали це тим, що, коли не колгоспник підійшов до колгоспниці, то він уже пропав, загибель йому. А вже, хто у Полонне у підвал костелу потрапляв, рідко із нього живим повертався. Люди пропалади безвісті, оскільки родичі не знали чи у костелі закатували, чи на Сибір відправили. [1, с. 187]

Нелегка доля спідкала також і полонських просвітян. У 1937 р. вони із хором поїхали у Київ на фестиваль. Там успішно виступили, навіть фотографувалися із членами уряду, зайшли у ресторани, на radoщах перехилили кілька чарок і, захмелівши, заспівали «Ще не вмерла Україна». Додому вже не повернулися. [3]

У місто Полонне, під час німецької окупації, у костел звозили також і євреїв із сусідніх поселень до тимчасового притулку, де розділяли їх на окремі групи і згодом відправляли у концтабори. Були і такі, яких розстрілювати на місці за непокору. Щоб не потрапити у костел люди часто давали хабарі. Службовці брали хабарі також в обмін за менші податки чи за невідправлення оstarбайтером на примусову роботу у Німеччину. Попри це, в їхній роботі із відбору живої сили та харчової продукції у місцевих вони не мали меж пристойності, отож у Німеччину та на фронт масово везли людей, зерно, картоплю та худобу тощо. А хто відмовлявся співпрацювати із владою потрапляв у костел.

У 1942 році звільнили це приміщення і костел передали громаді. Тоді ж і відновились богослужіння. Під час чергової реставрації храму, у післявоєнний період, знайдено сліди підтвердження нелюдської діяльності НКВС. Із спогадів місцевих мешканців: «Ми відкрили ляду, спустилися в підвал костелу, то я побачив таке, що жахнувся. Страхіття таке... Тоді ж з нами спускалася Вільчинська. Дружина Вільчинського, який був закристияном в костелі до 37 року, коли його забрало НКВС і коли Вільчинський зник без сліду... трупи в одягові, в куфайках. Ми з свічками спустились в підвал (тоді електричного світла в костелі не було), то ми засвітили і з ними спустилися. Як ми на це дивилися, то мороз йшов поза шкіру. Люди мертві тако переплутані. Я особисто на тих мертвих бачив парусинові туфлі довоєнні такі. Вони може не вбиті... Їх заморили, а потім вкинули в підвал... Або зачинили в підвалі живими. Одні замуrowані, а другі лежали біля сходів зразу, коли спустишся в підвал». [1, с. 189]

Уже у 1948 р. отець Антоній Хоміцький із Цезарем і Владиславом Кошевичами зібрали останки 168 осіб — жертв комуністичних репресій, серед яких знайшли жінок і дітей. Тіла захоронили на католицькому цвинтарі. Похоронна процесія пройшла боковими вулицями. На похороні ксьондзу заборонили говорити про жертви НКВС. Радянська влада приховувала цей злочин, як тільки могла, ні державні криміналісти, ні експерти судової медицини не проводили жодних досліджень. Все залишилось у минулому... Але пам'ять про цих безневинно закатованих повинна жити вічно і єднати їх у спільному протистоянні злу і насильству, під чиїм обличчям воно б тоді і зараз не виступало. [2]

Сьогодні костел Святої Анни є діючим, приймає парафіян та є місцем, куди йдуть для пошуку спокою. Та до сьогодні не проведено відповідних досліджень у підвалах та на території храму, відсутні повні списки жертв і свідчення злочинів. Громаді міста першочергово потрібно підняти питання про облаштування місця пам'яті загиблим, як на кладовищі, де їх захоронено, так і на території костелу. Іменні таблиці жертв, хрест чи інший пам'ятний знак на вшанування пам'яті про ті події, де можна було б проводити зустрічі пам'яті та дні покладання квітів. Це найменше, що ми можемо зробити, щоб імена загиблих і закатованих та історія цього місця не забулись.

1. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. / Редакція: В.Д.Гаврішко та ін., Упорядники: Л.Л.Місінкевич, Р.Ю.Подкур, Біографічні довідки: П.М.Воскобойнік, Л.А.Кривега, О.М.Фандуль. Кн. 4. – Хмельницький, 2012. – 1158 с.
2. *Мориц Ц.* Історичний опис Полонного. URL: <http://polonne.ofm.org.ua/history> (дата звернення: 23.03.2023 р.)
3. *Пелех Р.* Силуети химер над Хоморою. URL: <http://slovoprosvity.org/2011/11/23/syluety-khumer-nad-khomoroiu> (дата звернення: 23.03.2023 р.)

ЄВРЕЙСЬКІ САКРАЛЬНІ АДРЕСИ КИЄВА

Перша документальна згадка про євреїв в Києві (а саме – віднайдений в Каїрській синагозі лист) сягає першої половини X століття. Київські ж літописні джерела свідчать про існування в стародавньому місті єврейського кварталу «Жидове» та «Жидівської брами» побіч нього.

У житті цієї етноспільноти важливе місце завжди посідала релігія – як національний та етичний світогляд, що протягом тисячоліть визначав вірування та життєвий уклад євреїв. [1] І свідченням цього є присутність на мапі столиці України значної кількості культових споруд, як також некрополів – «святих місць та місць молитви». [2]

Галицьку синагогу (вул. Жилянська, 97) було зведено упродовж 1909-1910 рр. коштом Галицького єврейського товариства «Бейс Яков». Будівництво здійснював відомий київський підрядник Яків Файбишенко, який очолював господарче правління цього товариства. Будинок був двоповерховий, з просторою молитовною залюю і галереєю для жінок. Його фасад декоровано з елементами романського стилю. У 1920-х рр. вона діяла під назвою «Бейс Яков» («Бейт Яков»). Від 1930 р. у молитовному будинку функціонувала їдальня заводу «Транссигнал». Богослужіння поновлено 2001 р. У 2002-2004 роках, за фінансової підтримки Єврейської агенції, було проведено реставраційні роботи. Тепер у приміщенні синагоги діють також освітній центр «Мідраша Ціоніт», крамниця «Єврейські дрібниці» (у ній можна придбати різну єврейську атрибутику) та гриль-бар, який пропонує кошерні обіди. Пам'ятка архітектури та містобудування. [3]

Синагога Київської юдейської громади, мацепекарня (вул. Щекавицька, 29) відома також як синагога на Подолі або синагога Розенберга. Зведена в 1894-1895 рр. коштом купця Габріеля-Якова Геселевича Розенберга. Будівлю оформлено в мавританському стилі. На початку ХХ ст. на кошти нового власника будівлі синагоги Володимира Гінцбурга було здійснено її реконструкцію. Діяла до 1929 р. Відновлено діяльність в 1945 р.; тривалий час вона була єдиною діючою синагогою Києва. 1969 р. при ній було обладнано власну мацепекарню. При синагозі створено єшиву. Упродовж 2001-2003 рр. було проведено реконструкцію будівлі з реставрацією фасаду, значну меценатську допомогу для цього надали Едуард Шифрін і Олександр Роднянський. На їхні ж кошти побіч синагоги зведено два нових корпуси єврейських громадських і просвітницьких установ. [4]

Синагога Баришпольського (Голосіївський проспект, 22). У 1870 р. купець 2-ї гільдії І.Баришпольський почав клопотатися про спорудження у власній садибі на Деміївці юдейської молитовної школи. Після відкриття синагоги (у 1878 р.) засновник подарував будинок єврейській громаді. 1920 р., під час польської окупації, синагогу було зруйновано. Наступного року тут зареєстровано три громади: «Бет-Мідраш-Гагодол», «Лоймде-Мішнает» і «Бокер», які було закрито у лютому 1925 р. [5]

Будинок з єврейською молитовнею (вул. Межигірська, 3/7). Прибутковий будинок (первісно триповерховий) було зведено 1897 року. У 1912 р. на другому поверсі було влаштовано молитовню для євреїв-військовиків (нижніх чинів), які брали участь у російсько-японській війні. Тут минули дитячі роки Міхаїла Кольцова (Мойсей Фрідлянд) – одного з найвідоміших журналістів ссср (у 1920-х – 1930-х його називали «журналіст № 1»), редактора журналів «Огонёк», «За рубезом», «Крокодил» і «Чудак», засновника часописів «За рулём» та «Советское фото». [6]

Готель «Сіон» та молитовні (вул. Ярославська, 17). У прибутковому будинку Терещенка, який 1899 р. придбав купець Яків Каплер, від 1897 р. знаходились «єврейська молитовна школа». У ньому ж був готель «Сіон». І після революції 1917 р. тут діяли молитовні кількох громад (Неер-Тамід, Хевре-Мішнасс, Блувштейн та ін.), які влада закрила в другій половині 1930-х років. [7]

Єврейські молитовні будинки (вул. Ярославська, 22). Два суміжних будинки, зведені у 1864 (наріжний) та 1886 роках. У наріжному єврейська молитовня діяла від 1866 р. З 1897 р. молитовні юдейських громад («солдатів-ремесників», «Чорнобильської», «комерційної» та ін.) займали весь другий поверх (на першому розміщувалися крамниці, майстерні тощо). Діяльність молитовень було припинено наприкінці 1920-х років. [8]

Купецька синагога (вул. Шота Руставелі, 19) була споруджена в 1898-1899 рр. коштом Лева Бродського. Діяла до 1933 р. (у підсоветський час мала назву «Ремісничка»), пізніше використовувалась як спортивний зал, клуб поліграфістів. 1958 року будівлю було реконструйовано й в ній містився кінотеатр «Кінопанорама» – перший в ссср панорамний кінотеатр. [9]

Молитовні хасидських громад (вул. Нижній Вал, 37). Будівля міститься у дворі садиби підприємців Авігдора Шварца та Беньяміна Бокшицького. Її перший поверх призначався для крамниць, на другому й третьому містились дві єврейських молитовні, зокрема, Тальнівських хасидів (діяли до 1920-х років). [10]

Хоральна (центральна) синагога Києва (вул. Шота Руставелі, 13) зведена в 1897-1898 рр. коштом Лазаря Бродського. Діяла до 1926 р., згодом у будівлі містився єврейський клуб з дитячим театром. У повоєнні роки – Театр юного глядача, Театр ляльок. 1998 року будинок повернули єврейській громаді Києва. 2000 р. синагогу, після повної реставрації, було відкрито для богослужінь. При ній функціонують єврейська школа, дитячий будинок, мікви для чоловіків та жінок, кошерна крамниця та ресторан, кафе. [11]

Берковецьке (Міське) кладовище (вул. Стеценка, 18). На створеному 1957 р. кладовищі (тепер – одне з найбільших у країні) було влаштовано єврейські ділянки, у тому й для перенесених з Лук'янівського єврейського кладовища поховань. Тут знаходяться склепи Сквирських, Макарівських цадиків з династії Тверських, а також покояться М.-І.Мандельштамм, рабини Аврум-Лейб Ганопольський, Аврум Панич, Нухим Вайсблат (головний рабин Києва від 1902 р.), письменники Г.Полянкер, І.Кіпніс, композитор О.Сандлер, поет та перекладник Й.Груббер, правник Г.Гінзбург, кінорежисер Р.Нахманович, архітект-містобудівник Ю.Паскевич (завдяки його зусиллям було відтворено сакральний образ Хоральної (центральної) синагоги), спортсвець (футболіст) Й.Ліфшиць, Герої советського союзу капітани Б.Вайнштейн, П.Тур'ян та молодший лейтенант М.Шнейдерман, містобудівник Герой України В.Поляченко. [12]

Пам'ятник «Менора» (відгалуження Бабиного Яру) було відкрито наприкінці вересня 1991 р., у 50-ту річницю трагедії київських євреїв в Бабиному Яру, на межі колишніх єврейського та православного кладовищ. Виконаний у формі бронзового семисвічника (менори) на ступінчастому постаменті, вкритий рельєфами, що символізують жертвопринесення. Від колишньої контори єврейського кладовища до пам'ятника прокладена вимощена плиткою «Дорога скорботи». У січні 2001 р. це місце відвідав Президент Ізраїлю Моше Кацав, який посприяв встановленню меморіальної плити. [13]

Тури по Києву, з відвіданням зазначених об'єктів, пропонують столичні турфірми Анга-Тревел [14], Інтересний Київ [15], Крокуючи крізь час [16], Kiev Colours [17] та інші.

1. Иудаизм. URL: <https://eleven.co.il/judaism>
2. Єврейські традиції щодо смерті, поховання і жалоби. URL: <https://rohatynjewishheritage.org/uk/culture/death-burial-mourning/>
3. <https://new.pamyatky.kiev.ua/streets/zhilyanska/sinagoga-galitskogo-yevreyskogo-tovaristva-190910>
4. Синагога Розенберга на Подолі. URL: <https://the-city.kiev.ua/ua/article/sinagoga-rozenberga-na-podole-47>
5. Голосіївський проспект 22. Колишня синагога Барішпольського. 1870-1920-ті. URL: <https://kiev-foto.info/uk/arkhitektura/dorevoliutsiini-budivli/3152-holosiivskyi-prospekt-22-kolyshnia-synahoha-baryshpolskoho-1870-1920-ti>

6. Будинок прибутковий М.О.Балабухи, в якому проживали Ф.П. Балавенський - скульптор; М.Ю. Кольцов – скульптор. URL: https://new.pamyatky.kiev.ua/streets/mezhigirska/zhitloviy-budinok-balabuhi-m-o-1897-1911-v-yakomu-prozhivav-balavenskiy-f_p_-koltsov-m_yu
7. Будинок прибутковий, 1897 р. URL: <https://new.pamyatky.kiev.ua/streets/yaroslavska/zhitloviy-budinok-1897>
8. Коноваленко Г. З історії створення синагог у Києві. // Вісник КНЛУ. Серія «Історія, економіка, філософія». – Випуск 23. – 2018. – С. 167-179. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Konovalenko_Hanna/Z_istorii_stvorennia_synahoh_u_Kyievi.pdf?PHPSESSID=gbdaba04dmp1noplprncos6127; Житловий будинок 2-ї пол. ст., в якому містились єврейські молитовні заклади. URL: https://pamyatky.kiev.ua/streets/yaroslavska/zhitloviy-budinok-2-yi-pol-st_-v-yakomu-mistilis-yevreyski-molitovni-zakladi
9. Еврейская община хочет восстановить Купеческую синагогу в центре Киева. URL: www.interesniy.kiev.ua/evreyskaya-obshhina-hochet-vosstanovit/
10. Садиба з молитовними будинками, поч. 20 ст. URL: <https://pamyatky.kiev.ua/streets/verhniy-ta-nizhniy-val/sadiba-z-molitovnimi-budinkami-poch-20-st>
11. Синагога хоральна, 1897-98. URL: <https://pamyatky.kiev.ua/streets/shota-rustaveli/sinagoga-horalna-189798>
12. Берковецьке кладовище. URL: https://uk.wikipedia.org/Берковецьке_кладовище
13. www.kby.kiev.ua/komitet/ua/reserve/art00102.html
14. https://anga.ua/trip/ievreiskyi_kyiv.html
15. www.interesniy.kiev.ua/excursion/evreyskie-adresa-podola/
16. <https://toursproject.com.ua/evrejskie-adresa.php>
17. www.kievcolours.com/ua/tours/7.html

Відомості про авторів

Аксьонова Наталя – к.і.н., доцентка кафедри туристичного бізнесу та країнознавства, доцентка кафедри українознавства Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (aksjonovanat@ukr.net)

Авраменко Світлана – м.н.с. Музею історії УПЦ Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (avramenko310@gmail.com)

Альтгайм Любов – к.г.н., доцентка кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (altheim@ukr.net)

Аніщенко Алла – к.п.н., доцентка кафедри туристичного бізнесу Харківської державної академії культури

Атаман Людмила – к.г.н., старша викладачка кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (ataman2412@gmail.com)

Бєлікова Марина – к.і.н., доцентка кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу Національного університету «Запорізька політехніка» (belikova.marina@outlook.com)

Бенч Юлія – аспірантка першого року навчання кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (benchulyia@gmail.com)

Блохіна Владислава – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти третього року навчання Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін ім. О.М.Лазаревського, адміністраторка КУ «Туристичний інформаційний центр» Чернігівської міської ради (vladyslavablokhina@gmail.com)

Божук Тетяна – д.г.н., професорка кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського (tbozhuk@gmail.com)

Борисова Оксана – к.г.н., доцентка кафедри туризму та готельно-ресторанного бізнесу Київського національного університету технологій та дизайну (mariaborysova@gmail.com)

Борняк Уляна – к.геол.н., доцентка кафедри мінералогії, петрографії та геохімії Львівського національного університету імені Івана Франка (u.bornyak@ukr.net)

Боровець Зоряна – директорка Глинського ЗЗСО І-ІІІ ст. Жовківської міської ради Львівського району Львівської області

- Буличева Тамара** – к.г.н., доцентка кафедри географії Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова (t.v.bulycheva@npu.edu.ua)
- Бучко Жанна** – д.г.н., доцентка кафедри географії та менеджменту туризму Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (zhanna.buchko@gmail.com)
- Васильчук Володимир** – д.і.н., професор кафедри психології і туризму Київського національного лінгвістичного університету (vladimir_vasyl@ukr.net)
- Величко Ганна** – Голова ГО «Український меморіал» в Пардубіце, судова перекладачка Міністерства юстиції Чеської Республіки (velichko.anna@gmail.com)
- Винниченко Ігор** – к.г.н., доцент кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка, директор Інституту досліджень діаспори (ingvar80@ukr.net)
- Вичівський Павло** – к.і.н., доцент кафедри управління соціокультурною діяльністю, шоу-бізнесу та івентменеджменту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (pavlo.vuchivskui@pnu.edu.ua)
- Волкова Ірина** – старша викладачка кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (volkova@karazin.ua)
- Воловик Володимир** – д.г.н., професор кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (wolowyk@gmail.com)
- Гаврилюк Юрій** – магістр, заступник директора Підляського наукового інституту (Польща) (nbin@op.pl)
- Гавришок Богдан** – к.г.н., доцент кафедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (gavrok2911@tnpu.edu.ua)
- Гапоненко Ганна** – к.е.н., доцентка кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (a.i.garopenko@karazin.ua)
- Гедін Максим** – к.і.н., доцент кафедри психології і туризму Київського національного лінгвістичного університету (maks300011@ukr.net)
- Гетьман Володимир** – к.г.н., доцент кафедри заповідної справи та рекреаційної діяльності Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України (wi.getman@gmail.com)

- Гостіщева Ганна** – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти другого року навчання катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (anagostiseva@gmail.com)
- Грабар Марина** – к.е.н., доцентка катедри туризму Ужгородського національного університету (marina.hrabar@uzhnu.edu.ua)
- Гринчишин Тарас** – інструктор культурно-освітнього закладу м.Бібрка (Львівська область) (tarasiy4@gmail.com)
- Гринюк Діана** – к.г.н., асистентка катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (dianagr1987@gmail.com, grynukdiana@gmail.com)
- Гринюк Тетяна** – к.г.н., доцентка катедри географії Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова (lilacsky53@gmail.com)
- Дащук Юлія** – к.е.н., доцентка катедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету (yli2204@ukr.net)
- Дем'янчук Петро** – к.г.н., доцент катедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (dempetrom@gmail.com)
- Денисюк Григорій** – д.г.н., професор, академік АН ВО України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач катедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (hryhorii.Denysyk@vspu.edu.ua)
- Донець Анастасія** – директорка Малієвецького обласного історико-культурного музею (maliivtsi.museum@gmail.com)
- Доценко Анатолій** – д.г.н., професор катедри туризму, документальних та міжкультурних комунікацій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (karina-super@ukr.net)
- Жадько Оксана** – аспірантка катедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету (zhadkooa@gmail.com)
- Жук Юрій** – к.г.н., асистент катедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка (yuriy.zhuk@lnu.edu.ua)
- Жукова Олена** – к.і.н., керівниця Наукового центру розвитку музеєзнавства і пам'яткознавства при Національному науковому центрі «Харківський фізико-технічний інститут» НАН України, дослідниця Відділу культурної спадщини Департаменту культури Упсальського університету (Швеція) (28helen82@gmail.com)

- Заїка Наталія** – с.н.с. Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (muzvist@ukr.net)
- Запотоцький Сергій** – д.г.н., професор, декан географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (geogr@knu.ua)
- Зінченко Віктор** – к.і.н., доцент кафедри психології та туризму Київського національного лінгвістичного університету, директор туристської фірми «Супутник» (zinchenko.sputnik@gmail.com)
- Зінько Юрій** – старший викладач кафедри туризму географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (zinkoyuriy@gmail.com)
- Ільїн Леонід** – д.г.н., професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Волинського національного університету імені Лесі Українки (ilyinleo@ukr.net)
- Ільїна Ольга** – к.г.н., доцентка кафедри туризму та готельного господарства Волинського національного університету імені Лесі Українки (olga777ilyina@gmail.com)
- Ключівський Юрій** – керівник Інформаційно-аналітичної служби «Європейсько-Східний діалог» IASEED (Прага, Чехія) (iaseedua@gmail.com)
- Ковалевська Ірина** – к.е.н., старша викладачка кафедри економіки, підприємництва та туризму Поліського національного університету (irinakov62@gmail.com)
- Комлєв Олександр** – д.г.н., професор кафедри землезнавства та геоморфології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (morpha2007@ukr.net)
- Комлєва Маріанна** – аспірантка другого року навчання кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (mariannaemerald@ukr.net)
- Кононенко Владислава** – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти четвертого року навчання кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (vladikris2002@gmail.com)
- Костюк Михайло** – к.і.н., доцент кафедри соціогуманітарних технологій Луцького національного технічного університету (clio-kmp@ukr.net)
- Кочан Василь** – к.філос.н, доцент кафедри географії та суспільних дисциплін Мукачівського державного університету (kvm.fil@gmail.com)

- Крутько Катерина** – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти третього року навчання катедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (krutko2020ut11@student.karazin.ua)
- Кудінова Ірина** – к.е.н., доцентка катедри готельно-ресторанної справи та туризму Національний університет біоресурсів і природокористування України, (ikudinova@nubip.edu.ua)
- Куліш Наталія** – к.філос.н., доцентка катедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання Хмельницького університету імені Леоніда Юзькова, запрошена дослідниця Університету Манітоби (dobre3009@gmail.com)
- Кучечук Лариса** – к.е.н., доцентка катедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна (l.malakhova@karazin.ua)
- Лабінська Галина** – к.г.н., доцентка катедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка (Halyna.labinska@lnu.edu.ua)
- Лисак Ігор** – здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти четвертого року навчання катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (chispinsky1337@gmail.com)
- Лисенко Валерій** – екскурсовод, ГО «Гільдія гідів та професійних перекладачів» (v.lysenko@i.ua)
- Литвин Катерина** – к.і.н., заступниця начальника Управління культури та туризму Чернігівської міської ради, начальниця відділу туризму та промоції міста (kultura@chernigiv-rada.gov.ua)
- Лугова Олена** – завідувачка науково-дослідного та музейно-просвітницького відділу Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани (olenalugova@ukr.net)
- Луговий Богдан** – к.і.н., доцент, завідувач катедри гуманітарної освіти і туризму ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут» (lygovi78@ukr.net)
- Любіцева Ольга** – д.г.н., професорка, завідувачка катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (loa13@ukr.net)
- Ляхівець Кароліна** – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти другого року навчання катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (ljahivec2004@gmail.com)
- Мальська Марта** – д.е.н., професорка, завідувачка катедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка (Marta.Malska@lnu.edu.ua)

- Маніаті Анна** – засновниця журналу Ουκρανόραμα–Українорама, співвласниця Βορυσθένης ΑΜΚΕ (amani1312@gmail.com)
- Манько Данило** – здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти третього року навчання катедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Марченко Світлана** – к.і.н., старша викладачка катедри суспільних наук Поліського національного університету (Ssaannyu75@gmail.com)
- Матвієнко Володимир** – к.г.н., доцент кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка (ozero11@ukr.net)
- Матвієнко Наталія** – к.г.н., доцентка катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (matvienko.natalia.univ@gmail.com)
- Матвійчук Людмила** – д.е.н., професорка, завідувачка катедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету (kalishl.y@gmail.com)
- Мацука Вікторія** – к.е.н., доцентка катедри менеджменту та фінансів Маріупольського державного університету (v.matsuka@mdu.in.ua)
- Махорін Геннадій** – к.і.н., доцент катедри суспільних наук Поліського національного університету, член правління Житомирської організації УТОПІК, член комісії з охорони культурної спадщини при ОВА gennadijmahorin@gmail.com)
- Машіка Ганна** – д.г.н., професорка, завідувачка катедри туризму Ужгородського національного університету (mashika.g.v@i.ua)
- Мионов Юрій** – к.е.н., доцент катедри туризму та готельно-ресторанної справи Львівського торговельно-економічного університету (yuriy@myonov.com)
- Мироседі Ольга** – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти другого року навчання катедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (olyarushok04@gmail.com)
- Митькевич Оксана** – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти третього року навчання (заочне відділення) Науково-навчального інституту педагогіки, психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
- Мойсей Сергій** – аспірант першого року навчання катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (sergeymousey@gmail.com)

- Москвічова Олена** – к.е.н., доцентка кафедри готельно-ресторанної справи та туризму Національного університету біоресурсів і природокористування України (devenezia@gmail.com)
- Мукомел Влада** – здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти другого року навчання кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- Недавня Ольга** – к.філос.н, с.н.с. Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України (okujanka@gmail.com)
- Несторишен Ігор** – к.е.н., доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Хмельницького національного університету (nestor_nema@ukr.net)
- Несторишена Дар`я** – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти третього року навчання кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Нікіфоров Карен** – керівник секції релігієзнавства Київської Малої академії наук учнівської молоді (karen.nikiforov@ukr.net)
- Павлюк Олексій** – доктор філософії в галузі богослов'я, асистент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (aleks.pawluk@gmail.com)
- Панова Ірина** – к.г.н., доцентка кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (iryna.panova@karazin.ua)
- Панченко Світлана** – к.культурології, доцентка, докторантка Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (dolga100@ukr.net)
- Панько Оксана** – к.і.н., доцентка кафедри філософії Національного університету «Львівська політехніка» (oksana-panko@ukr.net)
- Парацій Володимир** – старший науковий співробітник Бережанського краєзнавчого музею (volodimirparacij1971@gmail.com, bkm1980@ukr.net)
- Пеняк Павло** – к.і.н., с.н.с., доцент кафедри туризму Ужгородського національного університету (penyak.pavlo@gmail.com)
- Питуляк Мирослава** – к.г.н., доцентка кафедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (myroslava.pytuliak@gmail.com)
- Пікульська Валентина** – головна спеціалістка відділу розвитку туризму Департаменту маркетингу міста та туризму Вінницької міської ради (pikulska.valentya@gmail.com)

- Поліщук Карина** – здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти другого року навчання катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (polishchuk1802@gmail.com)
- Польова Леся** – к.пед.н., доцентка катедри готельно-ресторанної та курортної справи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (lesia.polova@pnu.edu.ua)
- Посохов Іван** – к.і.н., доцент катедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (ivanposokhov@karazin.ua)
- Потішна Ірина** – здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти першого року навчання катедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира (irynapotishna@gmail.com)
- Проців Микола** – заступник директора з наукової роботи Бережанського краєзнавчого музею (mprociw@ukr.net)
- Ремезова Олена** – д.геол.н., завідувачка відділу геології корисних копалин Інституту геологічних наук НАН України (elena.titania2305@gmail.com)
- Ремізова Вікторія** – членкиня ГО «Чернігівська міська громадська організація «Німецький культурний центр «Взаємодія» (27reminika@gmail.com)
- Руденко Ганна** – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти третього року навчання факультету туризму, бізнесу і психології Київського національного лінгвістичного університету (ganna.rudenko03@gmail.com)
- Савченко Анжела** – директорка туристської компанії «Київські фрески» (angela.savchenko@gmail.com)
- Севастьянів Уляна** – к.філос.н, викладачка катедри філософії та педагогіки Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З.Гжицького (ulianabaranovska@gmail.com)
- Сивенко Антон** – аспірант першого року навчання катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (artforyoukiev@gmail.com)
- Сковронська Василина** – здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти Інституту природничих наук і туризму Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (skovronska99@gmail.com)
- Смаль Борис** – аспірант катедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету (smalborys@gmail.com)

- Смирнов Ігор** – д.г.н., професор катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАН ВО України (smirnov_ig@ukr.net)
- Стафійчук Валентин** – к.г.н., доцент катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (valikosta@ukr.net)
- Стешенко Леся** – к.е.н., в.о. завідувачки відділення туризму та готельно-ресторанної справи Волинського фахового коледжу НУХТ (lesya.igorivna.steshenko@gmail.com)
- Тарасова Валентина** – д.е.н, професорка катедри економіки, менеджменту, маркетингу та готельно-ресторанної справи Житомирського державного університету імені Івана Франка (irinakov62@gmail.com)
- Тищук Інна** – к.е.н., старша викладачка катедри туризму та готельного господарства Волинського національного університету імені Лесі Українки (innatv78@gmail.com)
- Ткаченко Віктор** – д.і.н., п.н.с. Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (viktor69tkachenko@ukr.net)
- Хільчевська Ірина** – к.г.н., доцентка катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (i.khilchevska@gmail.com)
- Холодцько Анастасія** – аспірантка катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (kholodko.a@gmail.com)
- Циганкова Світлана** – начальниця відділу розвитку туризму Департаменту маркетингу міста та туризму Вінницької міської ради (vinukr1986@gmail.com)
- Ціватий Вячеслав** – к.і.н., співробітник відділу міжнародних зв'язків Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член правління Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин, Заслужений працівник освіти України (tsivatyi@gmail.com)
- Цуй Джибо** – аспірант катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (zhibo495425548@gmail.com)
- Чернишова Таїсія** – к.е.н., доцентка катедри економіки, підприємництва та туризму Поліського національного університету (taisiya_1983@ukr.net)
- Шамара Ірина** – к.е.н., доцентка катедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна (shamara@karazin.ua)

- Шевченко Роман** – к.г.н., доцент кафедри туризму, документних та міжкультурних комунікацій Всеукраїнського міжнародного університету розвитку людини «Україна» (ro.970154@gmail.com)
- Шеремета Оксана** – к.і.н., доцентка, Голова циклової комісії гуманітарних дисциплін Львівського фахового коледжу харчової і переробної промисловости Національного університету харчових технологій (sheremeta.oksana14@gmail.com)
- Шкіра Микола** – завідувач науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
- Шкіра Наталія** – м.н.с. Музею історії лісового господарства Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
- Шкіра Людмила** – с.н.с. Музею народного сухопутного транспорту Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (Shkiraluidmila@ukr.net)
- Шпарага Тетяна** – к.г.н., доцентка кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (tatiana.shparaga@gmail.com)
- Щербіна Христина** – здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти першого року навчання кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені В.Гнатюка (Khrystyna1612@ukr.net)
- Язикова Еліна** – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти четвертого року навчання кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (elyuna02@gmail.com)
- Яременко Ольга** – к.геол.н., старша викладачка кафедри біоресурсів, аквакультури та природничих наук Поліського національного університету (olyayaremenko72@gmail.com)
- Яріко Мирослава** – к.культурології, старша викладачка кафедри туристичного бізнесу Харківської державної академії культури (myroslawa.yariko@gmail.com)
- Ярова Наталія** – заступниця директора з наукової роботи Малієвецького обласного історико-культурного музею (natayarova3@gmail.com)

Наукова література

Сакральне та туризм: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 28 квітня 2023 р.) – К.:ТОВ «Геопринт»,2023. – 325 с.

Упорядник І.Винниченко

За зміст, орфографію та стилістику тексту, а також за порушення авторських прав відповідальними є автори публікацій

Збірка матеріалів міжнародної науково-практичної конференції містить його програму та результати студіювань науковців, педагогів, аспірантів і студентів різних регіональних центрів, а також практиків туризму. У публікаціях висвітлюються та аналізуються питання науковості та практичності сакрального, конфесійності сакрального, сакральності українського зарубіжжя, культових споруд в туризмі, релігійного та паломницького туризму в Україні та світі, втрат релігійного та паломницького туризму через воєнні дії та їхні наслідки (вітчизняний і зарубіжний досвід), ризик-менеджменту в релігійному та паломницькому туризмі, релігійного та паломницького туризму як навчальної дисципліни в закладах вищої освіти України та зарубіжжя, ролі PR, реклами та інновацій в організації паломницьких і релігійних турів, етноекзогенного потенціалу паломницького та релігійного туризму, фактору сакральності в гуманітарному проєкті «Місця пам`яти на мапі України».

ТОВ "Геопринт"

Україна, 03150 м. Київ, вул. Велика Васильківська, 69

e-mail zakaz@geoprint.com.ua

Свідоцтво про внесення суб`єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 7203 від 02.12.2020 р.